

T Ü R K S A N A Y İ C İ L E R İ V E İ Ş A D A M L A R I D E R N E Ğ İ

Türkiye’de İşgücü Piyasası ve İşsizlik

Aralık 2002

(Yayın No. TÜSİAD-T/2002/12-354)

Meşrutiyet Caddesi, No.74 80050 Tepebaşı/İstanbul
Telefon: (0212) 249 07 23 • Telefax: (0212) 249 13 50

© 2002, TÜSİAD

Tüm hakları saklıdır. Bu eserin tamamı ya da bir bölümü, 4110 sayılı Yasa ile değişik 5846 sayılı FSEK. uyarınca, kullanılmazdan önce hak sahibinden 52. Maddeye uygun yazılı izin alınmadıkça, hiçbir şekil ve yöntemle işlenmek, çoğaltılmak, çoğaltılmış nüshaları yayılmak, satılmak, kiralanmak, ödünç verilmek, temsil edilmek, sunulmak, telli/telsiz ya da başka teknik, sayısal ve/veya elektronik yöntemlerle iletilmek suretiyle kullanılamaz.

ISBN : 975-8458-57-4

Lebib Yalkın Yayınları ve Basım İşleri A.Ş.

ÖNSÖZ

TÜSİAD, özel sektörü temsil eden sanayici ve işadamları tarafından 1971 yılında, Anayasamızın ve Dernekler Kanunu'nun ilgili hükümlerine uygun olarak kurulmuş, kamu yararına çalışan bir dernek olup gönüllü bir sivil toplum örgütüdür.

TÜSİAD, demokrasi ve insan hakları evrensel ilkelerine bağlı, girişim, inanç ve düşünce özgürlüklerine saygılı, yalnızca asli görevlerine odaklanmış etkin bir devletin varolduğu Türkiye'de, Atatürk'ün çağdaş uygarlık hedefine ve ilkelerine sadık toplumsal yapının gelişmesine ve demokratik sivil toplum ve laik hukuk devleti anlayışının yerleşmesine yardımcı olur. TÜSİAD, piyasa ekonomisinin hukuksal ve kurumsal altyapısının yerleşmesine ve iş dünyasının evrensel iş ahlakı ilkelerine uygun bir biçimde faaliyette bulunmasına çalışır. TÜSİAD, uluslararası entegrasyon hedefi doğrultusunda Türk sanayi ve hizmet kesiminin rekabet gücünün artırılarak, uluslararası ekonomik sistemde belirgin ve kalıcı bir yer edinmesi gerektiğine inanır ve bu yönde çalışır. TÜSİAD, Türkiye'de liberal ekonomi kurallarının yerleşmesinin yanısıra, ülkenin insan ve doğal kaynaklarının teknolojik yeniliklerle desteklenerek en etkin biçimde kullanımını; verimlilik ve kalite yükselişini sürekli kılacak ortamın yaratılması yoluyla rekabet gücünün artırılmasını hedef alan politikaları destekler.

TÜSİAD, misyonu doğrultusunda ve faaliyetleri çerçevesinde, ülke gündeminde bulunan konularla ilgili görüşlerini bilimsel çalışmalarla destekleyerek kamuoyuna duyurur ve bu görüşlerden hareketle kamuoyunda tartışma platformlarının oluşmasını sağlar.

TÜSİAD Sosyal İşler Komisyonu bünyesinde faaliyet gösteren, başkanlığını komisyon üyesi Livio Manzini'nin yürüttüğü İstihdam ve Sosyal Güvenlik Çalışma Grubu koordinatörlüğünde hazırlanan "Türkiye'de İşgücü Piyasası ve İşsizlik" başlıklı çalışma Galatasaray Üniversitesi öğretim üyeleri Prof. Dr. Seyfettin Gürsel ve Doç. Dr. Haluk Levent, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) İşgücü İstatistikleri Şubesi Müdürü Enver Taştı, Müdür Yardımcısı Arzu Yörükoğlu, İstatistikçi Ayla Saygılı Erçevik ve İstatistikçi Pelin Tercan tarafından kaleme alınmıştır.

Aralık 2002

ÖZGEÇMİŞLER

Prof. Dr. Seyfettin Gürsel

1949 yılında Gaziantep’de doğan Seyfettin Gürsel, orta öğrenimini Galatasaray Lisesi’nde yaptı. 1973 yılında Grenoble Üniversitesi İktisat Fakültesi’ni, 1974 yılında aynı üniversitenin Siyasal Bilimler Enstitüsü’nü bitirdi. Ekonomi dalında doktora öğrenimini Paris Nanterre Üniversitesi’nde 1979 yılında tamamladı.

1980-83 yılları arasında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’nde öğretim üyesi yaptı. 1983 yılında üniversiteden istifa eden Gürsel, 1983-86 yılları arasında İletişim Yayınları’nda çalıştı. Bu dönemde Yeni Gündem dergisini çıkaran ekipte yer aldı ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi’nin yayın yönetmenliğini yaptı. İzleyen yıllarda özel sektörde yöneticilik yapan Seyfettin Gürsel, 1994 yılında Galatasaray Üniversitesi’nde akademik yaşama geri döndü.

Halen bu üniversitede Ekonomi Bölümü başkanlığını yürüten Gürsel’in, seçim sistemleri, iktisat politikaları ve iktisat tarihi üzerine kitap, araştırma ve makaleleri bulunmaktadır.

Doç. Dr. Haluk Levent

1961 yılında doğan Haluk Levent, 1981 yılında Galatasaray Lisesi’ni, 1986’da İTÜ İşletme Mühendisliği Bölümü’nü bitirdi. İTÜ’de ekonomi dalında yüksek lisans eğitiminden sonra 1995 yılında İstanbul Üniversitesi’nde doktorasını tamamladı. 1987 – 1997 yılları arasında İTÜ İşletme Fakültesi İktisat Anabilim Dalı’nda Araştırma Görevlisi ve Öğretim Görevlisi olarak çalıştı. 1997 yılından bu yana Galatasaray Üniversitesi Ekonomi Bölümü’nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Haluk Levent’in, gelişme iktisadı, finansal iktisat ve bölge bilimi üzerinde yurt içinde ve yurt dışında yayınlanmış çeşitli kitap, makale, bildiri ve araştırmaları bulunmaktadır.

Enver Taştı

Enver Taştı, 1987 yılında 19 Mayıs Üniversitesi İstatistik Bölümü'nü, Fen-Edebiyat Fakültesi birincisi olarak bitirdi. 1990 yılında Hacettepe Üniversitesi İstatistik Bölümü'nde yüksek lisans programını tamamladı. 1987 yılında Devlet İstatistik Enstitüsü'nde (DİE) istatistikçi olarak göreve başlayan Taştı, 1991 yılında Uzman Yardımcısı, 1997 yılında ise DİE Uzmanı oldu. İşgücü, informal sektör ve çocuk işgücü konularında yurt içinde ve yurt dışında birçok seminerde sunum yaptı. İşgücü istatistikleri ve informal sektör konusunda çeşitli ülkelerin istatistik ofislerinde danışmanlık hizmetinde bulundu. "DİE İşsizlik Verileri ile İİBK Kayıtlı İşsizlik Verilerinin Karşılaştırılabilirliği Konusunda Bir Değerlendirme", "İşgücü Arz Fonksiyonları ve Evli Kadınların İşgücüne Katılma Oranını Değerlendirmek için Sınırlı Bağımlı Değişken Teknikleri Üzerine Uygulama", "Üretim, İstihdam ve Verimlilik", "DİE Çocuk İşgücü Anketlerinin Ortaya Koyduğu Eğilimler", "Türkiye'de İstihdam ve İşsizlik" yayınlanmış makalelerinden bazılarıdır. Enver Taştı, 1997 yılından beri DİE İşgücü İstatistikleri Şubesi Müdürlüğü görevini yürütmektedir.

Arzu Yörükoğlu

DİE Uzmanı olan Arzu Yörükoğlu, 1992 yılında ODTÜ İktisat Bölümü'nden mezun oldu. 1993 yılında DİE'de uzman yardımcısı olarak göreve başladı. 1997 yılında Hacettepe Üniversitesi İktisat Bölümü'nde yüksek lisans programını tamamladı. İşgücü ve ücret istatistikleri konularında yurt dışında danışmanlık hizmetinde bulundu. "Beşeri Sermaye Kuramına Dayalı Ücret ve Gelir Fonksiyonu Kestirimlerinde Karşılaşılan Ölçüm Sorunlarının Sınanması", "Hanehalkı Araştırmalarında Cevaplanmama Nedenleri ve Modelleri", "İstihdam, İşsizlik ve Eksik İstihdam Kavramlarının ILO ve DİE Tanımları Çerçevesinde İncelenmesi" ve "1980 Sonrası Açılan ve Kapanan İşyeri Sayısı Verileri" yayınlanmış makaleleridir. Halen İşgücü İstatistikleri Şubesi'nde Müdür Yardımcısı olarak görev yapmaktadır.

Ayla Saygılı Erçevik

Ayla Saygılı Erçevik, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden 1988 yılında mezun oldu. ODTÜ İktisat Bölümü yüksek lisans programına devam etti. 1992 yılında DİE'de göreve başladı ve 1995 yılında DİE, Lisansüstü Eğitim ve Araş-

tırma Programı'nı tamamladı. Ayla Saygılı Erçevik'in işgücü istatistikleri konusunda çeşitli araştırma ve makaleleri bulunmaktadır. "Katma Bütçeli Kuruluşlar ve Mahalli İdarelerde Kamu Personeli İstihdamı" ve "Adana ve İçel Çevresinde İstihdam Yapısı" yayınlanmış makaleleridir. İşgücü istatistikleri ve Hanehalkı İşgücü Anketi konusunda yurt dışında danışmanlık hizmetlerinde de bulunan Erçevik, halen DİE İşgücü İstatistikleri Şubesi'nde istatistikçi olarak görev yapmaktadır.

Pelin Tercan

Pelin Tezcan, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'den 1990 yılında mezun oldu. Aynı yıl DİE'de göreve başladı. DİE, Lisansüstü Eğitim ve Araştırma Programı'nı 1995 yılında tamamladı. Türkiye işgücü piyasası ile ilgili "Genel Bütçeli Kuruluşlarda Kamu Personeli İstihdamı" ve "Türkiye'de DİE Dışı Kuruluşlarda İmalat Sanayinde İşlendirme" konularında yayınlanmış makaleleri bulunmaktadır. Halen DİE İşgücü İstatistikleri Şubesi'nde istatistikçi olarak görevini sürdürmekte ve işgücü, çalışma istatistikleri ve informal sektör konularında çalışmaktadır.

İÇİNDEKİLER

1. GİRİŞ	11
2. İŞGÜCÜ ARZI	27
2.1. Erkek İşgücü Arzı	30
2.2. Kadın İşgücü Arzı	44
2.3. Tarım İstihdamının Evrimi ve Tarım Dışı Sektörlere İşgücü Göçü	62
3. İSTİHDAMIN NİTELİĞİ	75
3.1. Eksik İstihdam.....	77
3.2. İşteki Durum	85
3.3. İstihdamın Eğitim Düzeyi.....	91
3.4. İstihdamın Mesleksel Bileşimi	95
3.5. Kayıtdışı İstihdam ve İnformel Sektör.....	96
3.6. Türkiye’de Çocuk İstihdamı	106
4. İSTİHDAM VE İŞGÜCÜ TALEBİ.....	121
4.1. İstihdamın Sektörler Arası Dağılımı	123
4.2. Kamu İstihdamı.....	127
4.3. İşgücü - Emek Talebi	147
5. İŞSİZLİK	175
5.1. İşsizliğin Evrimi.....	177
5.2. İşsizliğin Geleceği (2002-2010)	184
5.3. İşsizliğin Anatomisi	200
6. İŞSİZLİKLE MÜCADELE	221
6.1. İşsizliği Artıran Etkenler	224
6.2. Ekonomik İstikrar ve Sürdürülebilir Yüksek Büyüme	226
6.3. İşgücü Maliyeti ve İstihdam	228
6.4. İşsizliğin Özellikleri	231
EK A: FİRMA ÖLÇEKLERİNE GÖRE OLUŞTURULAN ALT GRUPLAR İÇİN TAHMİN SONUÇLARI	239
EK B: MODEL	249
EK C: DEĞİŞKENLER	251
KAYNAKÇA.....	253

B Ö L Ü M

GİRİŞ

1. GİRİŞ

Bu raporun yazımı sırasında Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) Hanehalkı İşgücü Şubesi tarafından açıklanan 2002 yılının son üç ayına ilişkin işsizlik rakamları Türkiye’de işsizliğin 2002 yılında gerçekleşen yüksek büyümeye rağmen artmaya devam ettiğini gösteriyor. Son on üç yılın en düşük işsizlik oranı 2000 yılında gerçekleşmişti. Bu araştırmada işsizliği izlemek için esas aldığımız tarım dışı işsizlik oranı 2000 yılında % 9 olarak ölçülmüştü. 2002 yılında işsizlik oranı % 15.1. Rakamlar son üç yılda işsizlikte tam bir patlama yaşandığını gösteriyor.

Geçmiş yıllarda kamuoyu anketleri Türkiye’nin en önemli sorunları sıralamasında PKK terörünü ve enflasyonu ilk sıralara yerleştiriyordu. Son yıllarda terörün durması bu sorunu doğal olarak gündemden çıkardı. Enflasyon sorun olmaya devam ediyor. Ancak işsizlik, özellikle 2001 krizi ile birlikte hem patlama yaptı hem de kalıcılık görüntüsü vermeye başladı. Bu bakımdan kamuoyunun işsizliği ülkenin bir numaralı sorunu olarak görmeye başlaması ekonomik gelişmelerle tutarlıdır.

İşsizliğin neden olduğu sorunlar

İşsizliğin neden olduğu sorunlar ekonomik alanla sınırlı değildir. İşsizliğin olumsuz etkileri siyasal ve toplumsal alanda da kendini gösterir. Ekonomik açıdan işsizlik, mevcut işgücünün tam olarak kullanılamamasına neden olduğundan üretim kaybına neden olur. Devlet gelirleri potansiyelin altında gerçekleşir. Transfer harcamaları artar. Sonuç olarak önemli refah kayıpları ortaya çıkar. İşsizlik aynı zamanda gelir eşitsizliğini ve yoksulluğu artırır. İşsiz birey sahip olduğu insan sermayesini (*human capital*) kaybetmeye başlar. Vasıf kaybı ve entellektüel yeteneklerin zedelenmesi gündeme gelir. Bu olumsuzluklar geçmişte eğitime yapılan kamusal ve özel yatırımların heba olması demektir. İşsizlik, toplumsal dışlanma ve toplumsal ilişkilerde kopuş, aile yaşamında çözülme, toplumsal değerlerde ve sorumluluk duygusunda gerileme gibi bir dizi sosyo-psikolojik soruna da neden olur.

İşsizlik arttıkça ekonomik ve toplumsal sorunlar da giderek yoğunlaşır ve siyasal bunalımları besleyen bir ortam oluşur. Anti demokratik popülist eğilimler güçlenir. İçerde totaliter, dışarda saldırgan akımlar iktidarı ele geçirebilir. Hitler’in ve Nazi Partisi’nin 1933 yılında iktidara gelmesinde en belirleyici rolü, 1930 bunalımının neden olduğu yüksek işsizlik oynamıştır; 1933 yılında işgücüne mensup her dört Almandan biri işsiz durumdaydı.

Dünyada işsizlik

İşsizlik günümüzde de en önemli sorunlardan biri olmaya devam ediyor. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) son raporuna göre 2002 yılında dünyada işsiz sayısı 20 milyon daha artarak 180 milyona ulaştı. İşsiz sayısı ülkeden ülkeye önemli farklılıklar sergiliyor. Gelişmiş ülkeler arasında ABD, İngiltere, İsveç, Hollanda, Danimarka, Portekiz gibi işsizlikle mücadelede başarılı ülkeler mevcut. Bu ülkelerde işsizlik oranı % 4-5 civarında. Ama çok sayıda başarısız ülke de mevcut. Almanya, Fransa, İtalya, İspanya işsizlik oranlarını % 10'un altına düşürmekte zorlanıyorlar. Gelişmekte olan ya da moda deyimle "yükselen piyasa" ekonomilerinde de büyük farklar göze çarpıyor. Güney Kore gibi (işsizlik oranı % 3.9) 1997 yılında Güney Doğu Asya'da yaşanan krize rağmen düşük işsizlik oranına sahip ülkelerin yanı sıra ekonomik istikrarsızlıklara koşut bir şekilde yüksek işsizliğe sahip ülkeler de çok sayıda. Tipik örnek Arjantin: 2000 yılında ağır bir ekonomik bunalıma giren ve artık "yükselmeyen" Arjantin'de işsizlik % 22'ye fırlamış durumda.

İşsizliğin nedenleri bakımından gelişmiş ülkelerle geliştirmekte olan ülkeler arasında benzerlikler olduğu kadar farklar da var. Gelişmiş ülkelerde işsizlik daha çok işgücü piyasasında kurumsal düzenin bir sonucu olarak ele alınıyor. İşgücü piyasasında "katılık – esneklik" tartışması işsizlik sorununa yaklaşımda başlıca eksen. ABD ve İngiltere'de işsizlik oranının görece olarak oldukça düşük olması daha esnek işgücü piyasalarına sahip olmalarına bağlanıyor. Ancak madalyonun diğer yüzü de bu ekonomilerde gelir eşitsizliğinin daha yüksek olması.

Günümüzde ileri refah devletlerine sahip ekonomilerin işsizlikle mücadelede karşılarına çıkan en büyük engel de bu ikilemden kaynaklanıyor: Daha az işsizlik karşısında daha fazla eşitsizlik. İşgücü piyasasında daha fazla esnekliğin, emeği koruyan kurumsal yapıyı fazla aşındırmadan nasıl gerçekleştirileceği Avrupa Birliği'nin karşısındaki en önemli meydan okuma olarak duruyor. Bu ikilemi belirli ölçülerde aşmayı başarmış az sayı da ülke de mevcut. Örnek olarak Danimarka ve İsveç'i gösterebiliriz.

Gelişmekte olan ülkelerde işsizlik sorunu daha çok, tarım ağırlıklı ekonomiden sanayi ve hizmet ağırlıklı ekonomiye geçişin yarattığı değişimlerin bir ürünü olarak karşımıza çıkıyor. Nüfus artışı ve kalkınma dönemine özgü bir olgu olarak tarım kesiminden tarım dışı kesime işgücü göçü, yüksek miktarda istihdam olanaklarının düzenli olarak yaratılmasını gerektiriyor. İstihdam ise yeni üretim kapasitelerinin

kurulmasına, dolayısıyla yüksek bir büyüme temposunun gerçekleştirilmesine bağlı.

Türkiye’de işsizlikte görülen artış eğilimi, bu araştırmada da gösterilmeye çalışılacağı gibi ağırlıklı olarak kalkınma hızının yetersiz kalmasından kaynaklanıyor. Bu saptama işsizliğe neden olan kurumsal – yapısal sorunların hafife alınması anlamına gelmez. Ancak istikrarlı ve sürüdürülebilir yüksek bir büyüme hızına ulaşamadığı sürece işsizlik sorunun giderek ağırlaşması kaçınılmazdır. Avrupa Birliği’nin Türkiye’nin üyeliğine olumsuz bakmasının nedenlerinden birisi, belki de en önemlisi, ülkemizde işsizliğin halen yüksek düzeyde olması ve gelecekte de yükselme riski taşımasıdır. Avrupa Birliği haklı olarak Türkiye’nin üyeliğinin kendi işsizlik sorununu daha da ağırlaştırmasından endişe ediyor.

İşsizliği tanımlamak

Türk kamuoyunda, işsizliğin resmi istatistiklerin işaret ettiği boyutun çok ötesinde olduğuna dair yaygın bir kanı var. Örneğin basında, televizyon tartışmalarında işsiz sayısı ile ilgili olarak 5-10 milyon rakamları rahatlıkla telaffuz ediliyor. Oysa, resmi istatistiklerde (DİE-Hane Halkı İşgücü Anketleri) 2002 yılı Temmuz-Eylül döneminde toplam işsiz sayısı 2,5 milyon, tarım dışı işsiz sayısı da 2,4 milyon civarındaydı.

DİE istatistikleriyle kimi kuruluşların aşırı yüksek rakamları arasında büyük farklılık, işsizliğin tanımı konusundaki yanlış anlamalardan kaynaklandığı kadar, kamuoyunun işgücü ekonomisinin kavramlarına aşina olmamasından da kaynaklanıyor. DİE işsizliği ölçmeyi amaçlayan ilk anketi 1966 yılında gerçekleştirdi. Anket yöntemini şöyle özetleyebiliriz: Türkiye’de mevcut tüm haneleri temsil kabiliyetine sahip bir örneklem çıkarılır. Örneklemde genellikle 20.000’in üzerinde hane vardır. Anketörler haneleri ziyaret ederek, haneye mensup tüm yetişkin bireylerin çalışmama durumunu ve diğer özelliklerini kaydederek. İşsizlik ve daha genel olarak işgücü piyasasına ilişkin istatistiki bilgi derlemenin uluslararası standart yöntemi budur.¹

(1) İşsizleri belirlemenin diğer bir yöntemi de İşsizlik Kurumları’nın kayıtlarıdır. Türkiye’de işsizlik tazminatı ancak geçen yıl uygulanmaya başladığından, işsizlerin çoğunluğunun eski adıyla İş ve İşçi Bulma Kurumu’na, yeni adıyla Türkiye İş Kurumu (İşkur)’na kayıt yaptırmadığı bilinen bir gerçektir. Bu nedenle bu kayıtların işsiz sayısını belirlemede kullanılabilmesi söz konusu değildir. Buna karşılık OECD ülkelerinde uzun süredir işsizlik tazminatının uygulanıyor olması bu tür kayıtların ikinci bir kaynak olarak kullanılmasına izin veriyor. Bununla birlikte, işsizlik tazminatı alanların sayısı genellikle anket yoluyla saptanan işsizlerden daha yüksek çıkmakta (Grangeas & Le Page, s.2-3), iş aramayıp tazminat alan kişilerin varlığı nedeniyle hanehalkı anketlerinin sonuçlarına ragbet edilmektedir.

DİE anketleri 1968 ve 1969 yıllarında tekrarlandıktan sonra sürdürülmemiştir. 1980'li yıllarda DİE anketlere yeniden başlamış ancak bazı yıllar ara vermiştir. Bu ilk anketler düzenli olmadıkları gibi, tanım ve kavramlar itibariyle de farklılıklar içerdiklerinden istihdam ve işsizliğe ilişkin değişkenlerin zaman içindeki evrimlerini sağlıklı bir şekilde yansıtmamaktadırlar.²

Hanehalkı işgücü anketleri (HİA) 1989'dan itibaren düzenli olarak yapılmaya başlandı. Yılda iki kez (Nisan ve Ekim) tekrarlanan anketler, ILO'nun tanım ve kavramlarını kullanmaya başladılar. Böylelikle düzenli olmalarının yanı sıra veriler türdeşlik kazandı. Bu özellikleriyle HİA istatistikleri zaman serileri olarak ve uluslararası karşılaştırmalar için kullanılabilir duruma geldiler. Bu araştırmanın veri kaynağı esas olarak bu istatistiklerdir. İnceleme dönemi de bu nedenle 1989-2002 ile sınırlıdır.

HİA, ILO standartlarına uygun olmakla birlikte, 2000 yılına kadar işsizliğin önemli kıstaslarından biri olan "iş arama süresi" bakımından farklılık gösteriyordu. OECD ülkelerinde yapılan anketlerde bir kişi referans haftasında (anketin yapıldığı hafta) işsiz ise ve son bir ayda aktif olarak iş aramamışsa işgücü dışında kabul edilmekte, dolayısıyla işsiz sayılmamaktadır. Türkiye'de ise DİE anketleri altı ayda bir yaptığından (çoğu OECD ülkesinde aylık), kişi son altı ayda herhangi bir iş arama yöntemini kullandıysa işsiz olarak kabul ediliyordu. Bu farklılık Türkiye'de işsizliği bir miktar yüksek gösteriyordu. 2000 yılından itibaren DİE işgücü anketlerini üç ayda bir yapmaya başlayınca, "son bir ayda aktif olarak iş arama" ilkesini uygulamaya başladı.

Gerek anket sıklığının ikiden dörde çıkması gerekse iş arama süresinin son bir ayla sınırlanması, işgücü istatistiklerinin zaman serisi olarak 2000 yılı öncesi ve sonrası arasında kısmen bir tutarsızlık yaratmış olabilir. 1999 yılında % 12.1 olarak saptanan ve yükselme eğiliminde olan işsizlik oranının, 2000 yılında % 9'a düşmüş olması düşündürücüdür. Gerçi 1999 yılı ekonomide daralmanın, 2000 yılı ise hem yüksek büyümenin (% 6.5), hem de ekonominin geleceğine yönelik beklentilerin çok iyimser olduğu bir dönemdi. Bu nedenle 2000 yılında tarım dışı istihdamda olağanüstü artış (yaklaşık 950.000) görülüyor. Buna rağmen istihdam artışı işsizlik oranında 3 puanlık ya da % 25 oranında düşüşü tümüyle açıklıyor olamaz. İşsizlik oranındaki bu sıra dışı azalışın küçük de olsa bir bölümünü işsiz tanımındaki değişikliğe atfetmek gerekiyor.

(2) Örneğin 1984'e kadar "kent" kategorisi 10.000'den daha yüksek nüfusa sahip yerleşimleri kapsarken, sınır daha sonra 20.000'e çıkarılmıştır. Ayrıca 1988 yılına kadar ağırlıklandırma toplam nüfusa göre yapılırken, bu yıldan itibaren kurumsal olmayan sivil nüfusa göre yapılmaya başlanmıştır.

Değişkenlerin zaman serilerindeki kırılmanın 1989-2002 dönemindeki eğilim analizlerimizi ve 2002-2010 yılına ilişkin kestirimlerimizi ne kadar etkilemiş olabileceğini saptamak güç. Çok kaba bir tahminle işsizlik oranlarının 2000 öncesinde yaklaşık bir puan kadar yüksek ölçüldüğü söylenebilir. 2001 yılından itibaren işsizliğin hızla artmaya başladığını ve yukarıda da belirttiğimiz gibi 2002'de % 15 gibi çok yüksek bir orana ulaştığını biliyoruz. Günümüzde işsizlik sorununun ulaştığı boyutun yeterince vahim olduğunu dikkate alarak, 2000 öncesinde işsizliğin bir miktar yüksek ölçülmesinin araştırmanın bulguları açısından önemli bir sorun yaratmayacağını düşünüyoruz.

Bu giriş bölümünde, kimlerin işgücüne dahil olup çalışmadığı takdirde işsiz sayılabileceğini, kimlerin işgücünün dışında kaldığını, dolayısıyla çalışmasa da işsiz sayılamayacağını kısaca özetlemekte yarar olabilir.

Yetişkin nüfusun (15 ve daha yukarı yaştakiler) bir bölümü toplumsal konumları icabı işgücünün dışında kabul edilirler. "Kurumsal nüfus" olarak adlandırılan bu gruba, silah altındakiler, cezaevlerindeki hükümlüler ve hastanelerdeki hastalar dahil edilir. Geriye kalan yetişkin nüfus "çalışabilir nüfus"tur. Bu topluluğun bir bölümü de özürlülük, eğitim gibi nedenlerle işgücü piyasasına girmezler. Diğer önemli bir bölüm de, kişisel tercihleri nedeniyle çalışmak istemezler; ev kadınları, rantiyeler bu grupta yer alırlar. Çalışmak isteyenler işgücünü oluşturur. Bunların bir bölümü anket yapıldığı sırada çalışmakta olup istihdama, diğer bölümü ise çalışmayıp ama iş aramakta olduklarından işsizlere dahil edilirler.

Görüldüğü gibi işsiz sayılabilmek için çalışmayı istemek yeterli değildir. Aktif olarak iş aramak gerekir. Doğal olarak gri bir alan da söz konusudur. Bir kişi çalışmak istiyor ama iş bulacağını hiç ummadığından aktif olarak iş aramıyor olabilir. Bu alt grup "iş bulma ümidi olmayanlar" şeklinde tanımlanır. Bazı kişiler ise, zaman zaman iş aramakta olup, son bir ayda iş aramamış olabilirler. Bu iki alt gruba daha aşağıda yeniden değineceğiz. Ya da kişi çalışmak istiyor olabilir ama eğitim düzeyi, sahip olduğu vasıflar itibarıyla kabul edebileceği ücret düzeyinde ve koşullarda iş bulamayacağını düşünüyor olabilir. Bu nedenle iş aramaz. ILO standartları gri alana mensup tüm bu kişileri "işsiz" olarak kabul etmez.

Türkiye'de işsizliği izlemek

Ülkemizde DİE'nin yayınladığı işsizlik istatistikleri nedense yeterince önemsenmez. Son iki yılda meydana gelen işsizlik artışları herhangi bir Avrupa ülkesinde ol-

saydı, işsizlik rakamları belli olduğunda o günün gazetelerinin manşetlerine "işsizlikteki patlama" konusu taşınırdı. Türkiye’de ise her üç ayda bir DİE işsizlik istatistiklerini yayınladığında, konuya ayrılan yer iç sayfalarda iki-üç sütünü geçmez. Bu davranışın ardında, kamuoyunun DİE’nin işsizliği büyük ölçüde olduğundan düşük ölçtüğü kanısının olduğu açıktır. DİE’ye, örneğin enflasyonu ya da büyümeyi ölçerken duyulan güven, işsizliği ölçerken esirgenir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi bu güvensizlik ya da işsiz sayısının ölçülenden iki üç kat daha fazla olduğu inancı, işsizliğin nasıl ölçüldüğünü bilmemekten kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte diğer bir olgunun da DİE rakamlarına duyulan güvensizlikte etkili olduğunu düşünüyoruz. Bu olgu, ülke genelinde işsizlik oranının ya da diğer bir ifadeyle ortalama işsizlik oranının görece olarak oldukça düşük çıkmasıdır. Bu özellik ölçme sorunlarıyla ilgili olmayıp, bizzat Türkiye’de istihdamın yapısından kaynaklanmaktadır.

İncelediğimiz dönemde tarım istihdamının toplam istihdam içindeki payı % 40’lardan % 32-33 civarına düştü. Bu oran Avrupa ülkeleri ile karşılaştırıldığında çok yüksek kalmaktadır. En gelişmiş ülkelerde tarımın istihdam içindeki payı % 5’in altına inmiştir. Portekiz, Yunanistan gibi görece olarak tarımın önemini halen koruduğu ülkelerde pay % 10-15 civarına düşmüştür. Bu açıdan AB adayları içinde sorunlu ülke olarak görülen Polonya da bile oran % 20’inin biraz üzerindedir.

Türkiye’de tarım kesiminin diğer bir özelliği de küçük üreticiliğin neredeyse tümüyle egemen olmasıdır. Tarım istihdamında ücretle çalışanların payı % 5’den ibarettir. Ezici çoğunluk kendi hesabına çalışanlarla, büyük ölçüde kadınların oluşturduğu ücretsiz aile işçileridir. Bu dağılım tipik aile işletmelerinin egemenliğinin bir yansımasıdır. Bu koşullarda tarımda işsizlik doğal olarak sifıra yakındır. Çünkü referans döneminde bir saat bile çalışmış olanlar işsiz sayılmamaktadır. Aile işletmesi çerçevesinde hanehalkının yetişkinleri az ya da çok tarım üretimine katılırlar. Bu nedenle, tarım kesiminde işsizlik oranının incelenen dönemde % 1’in altında seyretmesi hiç de şaşırtıcı değildir (bkz. Bölüm 5)³. Burada, bir yandan tarımda işgücünün son derece düşük verimliliğe sahip, diğer yandan da eksik istihdamın son derece yaygın olmasından söz etmiyoruz. Bu işsizlikten ayrı ele alınması gereken bir konudur.

(3) Tarım kesiminde işsizlik oranını, tarım kesiminde iş aradığını belirten işsizleri dikkate alarak hesaplıyoruz. İşsizlerin bir bölümü bir önceki işinin tarımda olduğunu ancak iş aramaya tarım dışı sektörde devam ettiğini belirtmektedir. Bu kişilerin tarımdan koptuğunu ve tarım dışı işsizlerin içinde kapsanması gerektiğini kabul ediyoruz.

Bir yandan istihdamın halen önemli bir kısmının tarımda yer alması, diğer yandan tarımda işsizliğin ihmal edilebilecek ölçüde düşük olması, Türkiye’de ortalama işsizlik oranını önemli ölçüde düşürmektedir. Dolayısıyla, tarımın oluşturduğu per-deyi kaldırmadan işgücü, istihdam ve işsizlikle ilgili nesnel durumlar, temel eğilimler ve başlıca özellikler sağlıklı bir şekilde belirlenemez. Bu nedenle araştırmada işgücü, istihdam ve işsizlik başta olmak üzere diğer bağlı alt değişkenleri tarım dışı verileri dikkate alarak inceledik. Verilerin tarım dışı değişkeni belirlemeye olanak vermediği durumlarda da kent değişkenlerini kullandık.

Son yıllara ilişkin işsizlik oranlarını örnek vererek meramımızı somutlaştırabiliriz: 2000-2001 döneminde ülke genelinde işsizlik oranları sırasıyla % 6.6 ve % 8.5 olarak gerçekleşti. İşsizlik oranı olarak % 6.6 Türkiye’yi Avrupa Birliği ülkeleri arasında en başarılı ülkeler arasına sokar. % 8.5 ise işsizlik sorunun ağırlaştırdığını gösterir ama işsizlik sıralamasında Türkiye pek çok AB ülkesinden daha iyi bir yere sahip olur. Aynı yıllara ait tarım dışı işsizlik oranları ise, sırasıyla % 9 ve % 12.1’dir. 2000 yılında işsizliğin son yılların en düşük düzeyini temsil ettiğini belirtmiştik. Buna karşın % 9 oranında işsizlik oldukça kötü bir performanstır. İşsizlik oranının bir yıl içinde % 9’dan % 12.1’e fırlaması ise Avrupa’nın her ülkesinde çok önemli bir haberdır ve hükümeti telaşlandırmak hatta panikletmek için yeterince vahim bir gelişmedir.

ILO standartlarının Türkiye için çok sınırlı kaldığı, bizim diğer ülkelere benzediğimiz ileri sürülebilir. Örneğin, bizde insanların iş bulma umudu olmadığı ya da iş arama kurumlarının ve yollarının yeterli ve etkin olmadığı için iş aramadıkları ya da ara sıra aradıkları, bir işte çalışıyor olsalar bile normal sürenin altında çalışmak zorunda kaldıkları (ekonomik nedenlerle eksik istihdam) gibi gerekçeler gündeme getirilebilir.

DİE HİA Şubesi’nin derlediği yayınlanmamış istatistiklere göre bu tanımlara uyan kişilerin sayılarının, beklenenin ya da sanılanın aksine, milyonlara ulaşmadığı açıkça görülüyor. Bir fikir vermek için 2002 yılı 3. çeyreğinin rakamlarını vermek yeterli olacaktır:

ILO tanımına uygun olarak belirlenen tarım dışı işsiz sayısı 2002’nin 3. çeyreğinde 2.295.000’dir. "İş bulma ümidi olmadığı için iş aramadığını" beyan edenlerin sayısı 50.000’den ibarettir. Bu marjinal rakam, OECD ülkelerinde aynı kategoride yer alan kişilerin sayılarına (nüfus büyüklüğü dikkate alındığında) tamamen denktir. Türkiye bu konuda herhangi bir özelliğe sahip değildir. Son bir ayda iş aramadığını ama son bir yıl içinde aradığını beyan edenlerin sayısı nisbeten yüksektir:

306.000. Bu iki kategoriye ILO anlamında işsizlere eklediğimizde işsiz sayısı 2.651.000'e ulaşıyor. İşsizlik oranı da % 14.3'den % 16.1'e çıkıyor. Pek mantığı olmamakla birlikte bu rakamlara ekonomik nedenlerden dolayı 40 saaten az çalışanlar eklendiğinde toplam rakam ya da "en geniş anlamda işsizler" rakamı 2.842.000'e, işsizlik oranı da % 17.3'e ulaşıyor. Görüldüğü gibi bu zorlamaların etkisi üç puanlık bir artışla sınırlı.

Sonuç olarak, araştırmada ILO standartlarına uygun verilerin kullanılacağını, işgücü, istihdam ve işsizlik gibi temel değişkenler ile bunlara bağlı ikincil değişkenlerin, tarım dışı kesimlere ilişkin istatistiki veriler yardımıyla izleneceğini bir kez daha belirtelim.

Türkiye'de işgücü verileri konusunu kapatmadan önce önemli bir eksikliğe değinmek zorundayız: Yabancı kaçak işçiler. DİE hanehalkı işgücü anketleri bu işçileri kapsamamaktadır. Diğer resmi kurumlar da veri yayınlamamaktadır. Bu konuda tek resmi rakam sözlü olarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından 2002 yılında telaffuz edildi. Bakanlığa göre Türkiye'de 1.000.000 civarında yabancı kaçak işçi bulunuyor. Eğer doğruysa, yabancı kaçak istihdam toplam istihdamın yaklaşık % 4.5'ine, tarım dışı istihdamın da % 6.7'sine karşılık gelir. Bu oranlar dikkate değer düzeydedir. Ancak resmi ve güvenilir veriler olmadığından yabancı kaçak işçi olgusu araştırmanın kapsamı dışında tutuldu.

Araştırmada tekrar konuya değinilmeyeceğinden bu giriş bölümünde kaçak işçi olgusunun başlıca yönlerini kısaca tartışmakta yarar olabilir. Bu konuda az da olsa yayınlanmış birkaç çalışma (Kurdoğlu, 2002) ve basın haberleri değerlendirildiğinde ortaya çıkan manzarayı şöyle özetleyebiliriz:

İran, Irak, Afganistan gibi Doğu ülkelerinden Türkiye'ye önemli sayıda yasa dışı giriş mevcuttur. Ancak bu kişilerin nihayi hedefi yine yasa dışı yollardan bir Avrupa ülkesine geçmek olduğundan ve ülkemizde kalma süreleri kısa, koşulları da geçici dahi olsa bir işte çalışmaya uygun olmadığından, bu kişilerin işgücüne yaptıkları etkinin marjinal olduğu tahmin edilmektedir.

Esas kaçak işçiler, Türkiye'nin komşusu eski sosyalist ülkelere mensupturlar. Bu işçiler turist vizesi ile giriş yapmakta, kimi yasal süre olan 3 ayı geçirerek kaçak olarak kalmaya devam etmekte, kimi 3 ayın sonunda çıkış yapıp tekrar geri dönmektedir. Ancak tümü kayıt dışı konumdadır. İçişleri Bakanlığı'nın verilerine ve saha gözlemlerine göre yabancı işçi havuzunu besleyen başlıca ülkeler Romanya, Ukranya, Moldavya, Gürcistan, Azarbeycan, Rusya, Bulgaristan ve Ermenistan'dır.

Yabancı istihdamın sektörel dağılımı daha çok tekstil, inşaat ve hizmet ağırlıklıdır. Bununla birlikte, çay ve fındık toplama mevsimlerinde Karadeniz Bölgesi'ne Doğu komşularımızdan önemli miktarda mevsimlik işçi akını olmaktadır. Çobanlık yapan Bulgar ve Ermeni vatandaşlarından da söz edilmektedir. Tekstilde konfeksiyon ve deri sanayiinde yoğunlaşma vardır. İnşaat daha çok Romenlerin alanıdır. Ev hizmetleri sektörü, Gagavuz kökenlilerin dil avantajı nedeniyle Moldavyalıların tekelindedir. Bu sektörde İngilizce bilmeleri nedeniyle yüksek ücretle piyasanın üst kesimine hitap eden Filipinlilerin eskiden beri varolduğunu da hatırlatalım. Bavul ticaretinin merkezi Laleli piyasasında tezgahhtar, satış elemanı olarak Ukranyalı ve Ruslar bulunmaktadır.

Yabancı işçi olgusunun temel sorunsalı, yerli istihdamı ikame ederek işsizliği artırıp artırmadıklarıdır. Yabancı işçilerin Türkiye'de ücretlerin kendi ülkelerine kıyasla daha yüksek olduğu için geldikleri, Türklerden (kayıt dışı sektörde) daha düşük ücret ve daha düşük maliyetle çalışmaya razı oldukları bilinmektedir. İşgücü maliyeti açısından soruna yaklaşıldığında yabancı-yerli işçi ikame oranının yüksek olduğu düşünülebilir. Ancak bu oranın birebir olmadığı da açıktır. Yabancı işçilerin eğitim ve vasıf düzeyleri itibariyle yerli işçilere kıyasla bariz üstünlüğe sahip oldukları işverenler tarafından ifade edilmektedir. Özellikle inşaat ve tekstilde yabancı işçiler olmasaydı, istihdam düzeyinin mevcut düzeyin altında gerçekleşeceğini, işgücü talep kuramına dayanarak öngörebiliriz; yerli işgücünün daha düşük vasıflı ve daha yüksek rezervasyon ücretine sahip olması nedeniyle piyasada daha düşük miktarda iş arz edilecekti. Ancak herhangi bir ikame oranı tahmin etmek için de yeterli bilgiye sahip değiliz.

Konuya sektörel açıdan yaklaşıldığında hizmet sektöründe ikame oranının bir hayli düşük olduğunu kestirebiliriz. Bu sektörde yabancı işçilerin vasıflarının düzeyi ve özgünlükleri, bir bakıma ekonomi kuramının "kendi talebini yaratan arz yasasını" akla getirmektedir. Rus tezgahhtarların, Moldavyalı çocuk ve yaşlı bakıcılarının yerli işgücünü ikame ettikleri pek söylenemez.

2001 krizinden sonra yabancı işçilerin dolar bazındaki ücretlerinin bir hayli yüksek kaldığını belirtelim. Yabancı işçiler dolarla ifade edilen ücretlerini düşürmezken, Türk Lirası'nın değer kaybetmesi sonucu yabancı işgücünün maliyeti bir hayli artmış bulunuyor. Bu gelişmeye bir de yerli ücretlerin Türk Lirası cinsinden reel değer kaybına uğradığını dikkate alırsak, yabancı işgücünün yerli işgücü ile rekabet etmekte giderek zorlandığını tahmin edebiliriz.

İşsizliğin boyutları

İlk yaklaşım olarak makro düzeyde işsizlik derneşik bir değişkendir. İşgücü arzı veriyken, gerçekleşen işgücü talebi ya da istihdam çeşitli etkenler tarafından belirlenir. İşgücü arzı ile istihdam arasındaki fark işsiz miktarını oluşturur. Bu makro düzeyde yukarıda da belirttiğimiz gibi işgücü miktarını belirleyen en önemli etkenler nüfus ve işgücüne katılım dinamikleri olurken, istihdamı belirleyen en önemli etkenler, ekonomik büyüme sayesinde yeni iş imkanları (net iş arzı) ile işgücü maliyetidir. Ekonomik büyümeye – konjonktüre bağlı olarak işsizlik oranlarının dalgalanmalar sergilemesi doğaldır. Ama aynı zamanda çok yakın büyüme oranlarına ve işgücü maliyetlerine sahip ülkeler arasında işsizlik oranları oldukça farklılaşabilmektedir. Bu olgu bize işsizliğe neden olan etkenlerin makro düzeyle sınırlı olmadığını daha mikro nitelikli etkenlerin de araştırılması gerektiğini gösterir.

Bu araştırmada esas olarak işsizliğin makro boyutu üzerinde duruldu. Ancak makro boyut işsizlik olgusunu tam olarak kavramak, dolayısıyla işsizlikle mücadelede politika tasarımları için yeterli değildir. İşsizler çeşitli kıstaslara ve özelliklere göre alt gruplara ayrıştırıldığında karşımıza oldukça farklı bir manzara çıkar. Başlıca ayrıştırmaları şu şeklide özetleyebiliriz (Layard, 1997):

İşsizlerin bir kısmı gönüllü olarak işten ayrılmışlardır. Bu kişiler çoğunlukla daha iyi koşullarda iş bulabilecekleri umuduyla böyle bir karar alırlar. Karar belli bir risk taşıdığından, gönüllü işsiz, arzuladığı türden bir işi kısa sürede bulacağı beklentisi içinde olması gerekir. Yüksek ve aranan vasıflılık durumları dışında böyle bir ortam ancak işsizliğin düşük, teknik ifade ile işgücü piyasasının "sıkı" olduğu koşullarda olanaklıdır. Bu bakımdan işsizlerin küçük bir kısmı bu gönüllü işsizlerden oluşur. Yeni iş bulmak az da olsa belli bir süre alacağından, her zaman kesitinde bu tür işsizler mevcuttur. Dolayısıyla, tüm işgücü anketlerinde asgari miktarda işsizlik gözlemlenmesi doğaldır. Bu işsizlik türü "friksiyonel", bazen de "doğal işsizlik" şeklinde adlandırılır.

İşsizlerin büyük çoğunluğu gönülsüz türdendir. İşlerini kaybetmişlerdir ve iş aramaktadırlar. Bu kategoriye "ilk kez iş arayanları" da dahil edebiliriz. Çoğunlukla gençlerin oluşturduğu bu kategori, eğitimini yeni tamamlamış ve ilk işini arayanları kapsar. Genellikle ilk işi bulmak zaman aldığından, 15-24 yaş grubunda yüksek işsizlik oranlarının gerçekleşmesi evrensel bir olgudur.

İşsizler yaş gruplarına ve cinsiyetlerine göre ayrıştırıldığında ve her kategoriye özgü işsizlik oranları hesaplandığında, büyük farklar olduğu görülür. Özellikle kadın ve erkek işsizlik oranlarının ülkeden ülkeye ve zaman içinde önemli farklılıklar sergilemesi, işsizliğin mikro ve toplumsal düzeydeki nedenlerinin de araştırılması gerektiğini gösterir.

Keza ayrıştırma eğitim düzeyi ve meslek sahipliğine göre yapıldığında da aynı durum geçerlidir. İşsizliğin bu türden daha düşük derneşiklik düzeylerinde incelenmesi, farklı alt gruplardan hangisinin işsiz kalma ihtimalinin daha yüksek olduğu konusunda bilgi verir. İşsizliğe en fazla açık olan alt grupları özgün bir şekilde incelemek, işsizlikle mücadele politikaları tasarımı da son derece yararlıdır. İlk yaklaşımda yüksek işsizlik oranlarına sahip alt gruplarda işsizliği azaltmanın tamamen ikame etkisi yaratacağı, dolayısıyla ortalama işsizlik oranını düşürmeyeceği düşünülebilir. Uluslararası karşılaştırmalı analizler (Layard, 1997) bu savın doğru olmadığını, alt grupların işsizlik oranlarının varyansı yükseldikçe (farklar büyüdükçe) ortalama işsizlik oranının da arttığını göstermektedir.

Makro boyuta ek olarak araştırmada işsizlik sorununu alt gruplara özgün boyutuyla da incelemeye çalıştık. Ama bu alanda daha yapılacak çok iş olduğunu belirtelim. İşsizliğin araştırmada kapsanmayan önemli bir boyutu da işgücü piyasasının aksaklıklarından kaynaklanan boyuttur.

İktisat kuramının başından beri karşılaştığı en önemli meydan okuma, mal ve hizmet piyasalarında olduğu gibi fiyat (burada reel ücret) ve miktar ayarlamalarının işgücü piyasasında da arz ile talebi neden eşitlemediğidir. Eğer işgücü piyasası da diğer piyasalar gibi çalışıyor olsaydı, friksiyonel işsizliğin dışında işsizlik olmayacaktı; işsizlik oranları da % 2-3 gibi düşük düzeylerde seyredecekti. İktisat bilimi bu meydan okumayı karşılamak için Keynes'den bu yana çeşitli kuramlar geliştirmiştir.

Bu kuramların temeli nominal ücretlerle reel ücretler arasındaki algılama farklılığına dayanır. Ücret pazarlığı, özellikle işgücünün örgütlü olduğu ve pazarlığın toplu yapıldığı piyasalarda, nominal ücretler üzerinden yapılır. Geçmiş enflasyon ve enflasyon beklentisi böylece önem kazanır. Keynes'in izinden giderek İngiliz iktisatçı Philips'in ortaya koyduğu ünlü "Philips eğrisi", işsizlik oranı ile enflasyondaki değişim arasında ters yönlü bir ilişki kurar. Bu fikir daha sonra geliştirilmiş olup günümüzde "ücret-fiyat belirlenmesi" kuramı adıyla anılmaktadır. İşçilerin ve firmaların farklı ücret – fiyat beklentileri ile toplu sözleşmelerin süresine bağlı olarak geç-

mişte yaşanan öngürülemeyen kayıpların telafisi çabası, işgücü piyasasında denge ancak belli bir işsizlik düzeyinde oluşmasına neden olur. Araştırmalar, bir ekonomide ücret pazarlıkları ne kadar makro düzeyde yapılırsa, dolayısıyla ne kadar ekonominin olabildiğince geniş bir alanını kapsayarak eşgüdümlü bir şekilde yapılırsa, denge işsizlik oranının da o kadar düşük olabileceğini göstermektedir. Denge işsizlik oranı, NAIRU (Non Accelerating Inflation Rate of Unemployment) yani enflasyon oranını artırmayan işsizlik düzeyi olarak da adlandırılır.

Bu temel fiki ve kuramı tamamlayan çeşitli bağlı kuramlar da geliştirilmiştir. "Etkin Ücret", "İçerdekiler (bir firmada çalışanlar) – Dışardakiler (işsizler)", iş arayanlarla işçi arayanları biraraya getirecek kuramsal yapıların etkinliği ya da etkinsizliği ("Matching" kuramı), işsizlik tazminatının süresine ve tazminatın son işteki ücret oranına bağlı olarak uzun dönemli işsizlerin göreceli olarak az ya da çok olması, bu kuramların başlıcalarıdır.

Sedee anmakla yetindiğimiz tüm bu mikro işsizlik nedenleri ekonomik yazında "yapısal işsizlik" olarak da adlandırılır. Bu iktisadi olguların ya da nedenlerin ardında işgücü piyasasındaki kurumsal düzenlemeler bulunduğundan, kamuoyunda "işgücü piyasasında katılık-esneklik" tartışması olarak bilinen tartışma, yapısal işsizlik sorunsalının ayrılmaz bir parçasıdır.

Belirttiğimiz gibi, araştırmamız Türkiye’de işsizliğin yapısal boyutunu kapsamaktadır. Bu konuları ikinci bir araştırmada ele almayı planlıyoruz. Giriş bölümünü bitirirken araştırmanın kapsamını özetle aktaralım.

Araştırmanın kapsamı

Araştırmamız 1989-2002 döneminde Türkiye’de işgücünün, istihdamın ve işsizliğin seyrini ve temel özelliklerini belirlemeyi amaçlıyor. Ancak geçmişi kadar, işsizliğin geleceği de çok önemli. Bu nedenle araştırmada 2002-2010 döneminde, farklı büyüme senaryolarına göre işsizliğin evrimini kestirmeye çalıştık. Halen işsizliğin çok yüksek düzeyde olduğunu belirtmiştik. Araştırmanın bulguları, kısa süre içinde işsizlikle çok etkin bir mücadele başlatılamadığı takdirde işsizliğin artmaya devam edeceğine dair çok sağlam nedenler olduğunu ortaya koydu.

İşsizliğin kestirimini yapabilmek için, gerek işgücünün, gerekse işgücü talebinin önümüzdeki yıllardaki evrimini kestirmek gerekir. Bu amaçla araştırmada geçmişin dinamikleri analiz edildikten sonra, temel değişkenlerin önümüzdeki yıllardaki muhtemel evrimleri de sistematik olarak kestirilmeye çalışıldı.

2. bölüm, Türkiye’de işgücü arzının dinamiklerini belirlemeyi amaçlıyor. Çalışabilir nüfusun evrimi işgücü arzının temelini oluşturur. Bu nüfusun ne kadarının işgücüne dahil olduğu ise katılım oranını belirler. Bu oranın dinamiğinin kavranması işgücünün arz dinamiğinin kavranması için kilit unsurdur.

Bu bölümde katılım oranını erkek ve kadın ayrıştırmasını yaparak inceliyoruz. Genelde erkek ve kadınların işgücü piyasasına girme ya da girmeme kararları farklı etkenlere bağlı olduğundan, böyle bir ayrıştırma özellikle Türkiye’de şarttır. Ayrıca kadın ve erkek katılım oranlarını yaş ve eğitim düzeylerine göre ayrıştırarak incelemek de, işgücü arzının geçmiş evrimini kavramak, gelecek yıllardaki evrimini de kestirebilmek için çok önemlidir.

Türkiye geneli ile ya da diğer bir ifadeyle ülke ortalamaları ile ilgilenmediğimizi, dikkatimizi tarım dışı kesime yoğunlaştırdığımızı bir kez daha hatırlatalım. Bu bakımdan tarım sektörünün dışına çıkan işgücünün de tarım dışı işgücü arz dinamiğinin önemli bir unsuru olduğunu ve ayrıca incelendiğini belirtelim.

3. bölümü istihdamın niteliğine ayırdık. Çalışanları çeşitli kıstaslara göre ayrıştırarak istihdamın yapısının fotoğrafını çekiyoruz. Kayıtlı ve kayıtsız çalışanlar, ücretliler, işverenler, kendi hesabına çalışanlar ya da ücretsiz aile işçileri, eğitim düzeyleri itibarıyla istihdamın bileşimi bu bölümün başlıca konularını oluşturuyor. İstihdamın farklı boyutlarıyla analiz edilmesinin önemi kadar, bu analizlerin bir bölümünün gelecek sekiz yılda işgücü talebini kestirebilmek için de gerektiğini belirtelim.

Bu bölümün sonunda "çocuk istihdamı" konusuna, daha doğrusu sorununa yer vermeyi uygun gördük. 15 yaşından küçüklerin istihdam edilmesinin yasal olmakla birlikte oldukça yaygın bir uygulama olduğunu biliyoruz. Bu toplumsal yaranın nasıl oluştuğunu, hangi etkenlerden kaynaklandığını, derinleşmekte mi yoksa hafiflemekte mi olduğunu incelemenin, bu özgün sorunla mücadeleye ışık tutacağını düşündük.

Özel sektörde ücretli işgücü talebinin büyümeye ve işgücü maliyetine duyarlılığının ekonometrik yöntemlerle tahmini 4. bölümün esas konusunu oluşturuyor.

Bu tahmin çalışmasına hazırlık olarak önce tarım dışı sektörü, sanayi, inşaat ve hizmet sektörlerine ayrıştırarak ele alıyoruz. İşgücü talebinin belirleyenlerini ekonometrik yöntemle tahmin edebilmek ve gelecekteki seyrini kestirebilmek için böyle bir ayırımın işlevselliği açıktır. Bu üç sektörün her birinde işgücü talebinin oldukça

farklı dinamikler sergilediği iyi bilinen bir olgudur. Bu üç sektörün zaman içinde toplam istihdam içindeki payı da değiştiğinden, analizleri alt sektörler düzeyinde gerçekleştirmek bir bakıma zorunludur.

İkinci ayrıştırma kamu ve özel sektör şeklinde yapıldı. Kamu sektöründe işgücü talebi piyasa koşullarına tabi olmadığından ve esas olarak iradi nitelikte olduğundan bu ayırım gerekliydi. Bu nedenle işgücü talebinin kestirimi yapılırken kamu istihdamı dışsal olarak belirlendi.

5. bölüm, işgücü arzı ile işgücü talebini biraraya getirerek işsizliği inceliyor. Önce 1989-2002 döneminde işsizliğin evrimini irdeledik. 1996 yılına kadar tarım dışı işsizlik oranında azalma, daha sonra ise artış eğiliminin nedenlerini işgücü arzının ve işgücü talebinin dinamiklerine bağlı olarak araştırıyoruz. Ardından 2002-2010 döneminde farklı büyüme senaryolarına göre işsizliğin sergileyeceği farklı evrimlerin kestirimini yapıyoruz. Merak eden okuyucu için hemen belirtelim: Türkiye ekonomisi önümüzdeki sekiz yılda, son yıllarda olduğu gibi ortalama % 4 oranında büyümeye devam edecek olursa, işsizlik de artarak büyük bir toplumsal sorun olmaya aday. İşsizlik sorununu büyük ölçüde hafifletebilmek için gereken ortalama büyüme hızı ise % 6.

Bu bölümde işsizliği ayrıca, cinsiyete, yaşa, eğitim düzeylerine ve işsizlik süresine göre farklı boyutlarıyla inceledik. Yukarıda da belirttiğimiz gibi farklı özellikteki alt grupların işsizliğe ne kadar yatkın olduklarını belirlemek, işsizlikle mücadele politikalarına ışık tutması bakımından oldukça öğreticidir.

Nihayet son bölümde, işsizliğin geçmişini ve geleceğini belirleyen temel etkenler özetlendikten sonra, erişilen bulgulara dayanarak işsizlikle etkin bir mücadeleye yönelik politika önerileri yer alıyor. Bu önerilerin araştırmanın içeriği ile sınırlı olduğunu, dolayısıyla işsizlikle mücadele politikalarının tümünü kapsamadığını özellikle belirtmek gereklidir.

B Ö L Ü M

İŞGÜCÜ ARZI

2. İŞGÜCÜ ARZI

Her ekonomide kadın ve erkek nüfusun bir bölümü gelir elde etmek amacıyla çalışmak zorundadır ya da daha genel bir ifadeyle çalışmak arzusundadır. Çalışmak isteyen her yetişkin belirli bir zaman kesitinde ya bir işte çalışıyordur ya da işsiz olup iş aramakla meşguldür. Dolayısıyla, işgücü arzı tanımını kısaca şöyle yapabiliriz: İstihdam edilen (bir işte çalışan) nüfus ile bir işi olmayıp aktif olarak iş arayanların diğer bir deyişle işsizlerin toplamı.

Bu tanım yetişkin nüfusa dahil tüm bireylerin işgücü kavramı içinde kapsamadığını gösterir. Kimi bireyler eğitim nedeniyle, kimi bireyler askerlik gibi zorunlu nedenlerle, kimi bireyler de, örneğin ev kadınlarında olduğu gibi, çalışmayı şu veya bu nedenle tercih etmedikleri için işgücünün dışında kalırlar. Yetişkin nüfus ile işgücü arasındaki bu fark, işgücü arzının önemli göstergelerinden olan "işgücüne katılma oranı"nı belirler. İşgücüne katılma oranı, işgücünün çalışabilir yaştaki nüfusa oranı olarak hesaplanır. Çalışabilir yaştaki nüfus, demografik dinamiklere ve kurumsal tanımlara bağlı olarak ülkelere göre değişmekle birlikte, genel olarak zorunlu eğitimi bitirme yaşı olan 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus olarak tanımlanmaktadır. Bazı ülkelerde bu tanıma, emeklilik yaşına bağlı olarak üst sınır da konulmaktadır. Ülkemizde, hanehalkı işgücü anketleri kapsamında 2000 yılına kadar 12 ve daha yukarı yaştaki nüfus olarak tanımlanan çalışabilir yaştaki nüfus, zorunlu eğitimin 8 yıla çıkartılması ile, 2000 yılı sonrasında 15 ve daha yukarı yaş olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Nüfus, çalışabilir yaştaki nüfus ve işgücü arasındaki ilişki kısaca,

Nüfus (N) = Çalışabilir yaştaki nüfus (ÇN) + 15 yaşından küçükler

ÇN = İşgücü (İG) + İşgücüne dahil olmayanlar

İG = İstihdam edilenler + İşsizler

İşgücüne katılma oranı (İKO) = $\frac{İG}{ÇN} \cdot 100$

şeklinde formüle edilebilir.

Bir ülkedeki işgücünün toplam çalışabilir yaştaki nüfusa oranı, o ülkedeki üretken nüfusun büyüklüğünü göstermesi açısından önemli bir göstergedir. Bu gösterge zaman içinde değişen nüfus yapısına, sosyo-kültürel yapılara ve ekonomik koşullara bağlı olarak değişiklik gösterir. Bu bakımdan erkek ve kadın işgücü arzlarının çok farklı dinamikler sergilemeleri nedeniyle ayrı ayrı incelenmeleri gerekmektedir. İlk olarak erkek işgücü arzı ile başlamak istiyoruz.

2.1. Erkek İşgücü Arzı

Erkek işgücü arzı esas olarak nüfus ve eğitim faktörlerinden etkilenen bir olgudur. Türkiye halen "demografik geçiş dönemi" şeklinde adlandırılan ve hızı giderek düşmekle birlikte nüfus artışının devam ettiği dönemi yaşamaktadır. Doğal olarak genelde artan nüfus çalışabilir nüfusu da gecikmeli olarak yükseltmektedir. Her yıl 15 yaşını dolduran nüfus çağının bireyleri çalışabilir nüfusa eklenmekte, buna karşılık ölümlerle çalışabilir nüfusun dışına çıkan kişilerin sayısı daha az olduğundan çalışabilir nüfus her yıl nüfus etkisi ile artmaktadır. Çalışabilir nüfusa dahil olan genç erkeklerin bir bölümü yüksek öğrenime devam ettiği için işgücüne dahil olmamakta, diğer bir deyişle ortalama eğitim süresinin uzaması katılım oranını düşürerek nüfus artışından kaynaklanan işgücü arzı artışını azaltmaktadır.

Nüfus artışının yarattığı ve istihdam sorununu ağırlaştıran olgulardan birisi de kırsal yörelerden kentlere olan göçü hızlandırmasıdır. Kırsal alandaki nüfus artışının yüksek oluşu, tarımsal gelirin düşüklüğü ve istikrarsızlığı, miras yolu ile toprağın bölünmesi, daha iyi koşullarda yaşama arzusu, kamuda iş bulma isteği ve eğitim talebi kentlere olan göçü hızlandırmaktadır.

Nüfus artışı ve nüfusun büyüklüğü işgücü arzının nicelik boyutunu etkilerken, nitelik boyutu da eğitimden etkilenmektedir. Diğer yandan, "gerçek ücretin mikro düzeyde emek arzını belirleyen önemli bir değişken olduğu" varsayımının, nüfus artış hızının hâlâ yüksek olduğu Türkiye’de dikkate alınmaması gerekir. Nitekim, Türkiye’de işsizliğin yoğun olduğu bu dönemde özellikle erkek işgücü arzı ile ilgili olarak, böyle bir ilişkinin geçerli olduğunu söylemek zordur. İşgücü arzı fonksiyonlarında genelde bağımlı değişken olarak çalışma sürelerinin esas alındığını da ayrıca belirtebiliriz. Bu araştırmada işgücü arzı değişkenini çalışma süresi değil çalışan ya da iş arayan kişi sayısı oluşturuyor.

Bununla birlikte, erkek işgücünün ücret değişimlerine karşı duyarsızlığını doylaylı olarak gözlemleyebiliriz. Yaş gruplarına göre erkek katılım oranları incelendiğinde (Çizelge 2.4) 25-34 yaş grubunda katılım oranının % 95, 35-54 yaş grubunda da % 87 civarında olduğu görülüyor. İki yaş grubunun (25-54) basit ortalamayla katılım oranı, incelenen dönemde % 90-92 civarında seyretmiştir. Bu oranlar bu yaş grubunda bulunan, çalışabilir ve çalışmaya ihtiyaç duyan (rantiye olmayan) erkeklerin hemen tümünün işgücüne dahil olduğunu gösteriyor.

İncelenen dönemde katılım oranlarında az da olsa bir azalma eğilimi de gözlemleniyor. Ancak bu eğilimin ücret değişimleri ile ilişkisi olmadığını söyleyebiliriz. 1989-2001 döneminde, reel ücretler önce hızla yükselmiş, daha sonra da inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir (4. Bölüm, Çizim 4.6). İki değişkenin seyrine daha yakından bakacak olursak şu gözlemleri yapabiliriz: 1989-92 arasında reel ücretler iki katına yakın artmıştır. Buna karşılık 25-54 yaş grubunda katılım oranlarının tamamen yatay bir seyir izlediğini görüyoruz. 1998-2000 dönemi yine reel ücretlerin önemli ölçüde arttığı bir dönemdir. Oysa, bu dönemde katılım oranlarında az da olsa bir azalış söz konusudur.

Erkek işgücü arzı uzun dönemde, temelde nüfus ve eğitim faktörleri yanında, emeklilik süresinden de etkilenmektedir. 1993'ten sonra erken emeklilik uygulamasının katılım oranına etkisi 54 yaş üstü grupta açıkça görülmektedir (Çizelge 2.4).

Türkiye nüfusunun gelişimine baktığımızda temelde iki özellik dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki II. Dünya Savaşı sonrasında başlayan ve % 2.8 olan nüfus artış hızının, 1990 yılından bu yana son 10 yıllık dönemde % 1.8'e düşmüş olmasıdır (DİE, 2000 Genel Nüfus Sayımı Geçici Sonuçları, Aralık 2001).

Gelişmiş ülkelere göre yine de nispeten yüksek olan bu oran, Türkiye açısından ekonomik kaynaklar üzerinde çok yoğun bir nüfus baskısına neden olacak kadar yüksek boyutlarda görülmemektedir (Gürsel, 1998 s.36).

Nüfusun yapısında gözlenen ikinci özellik ise, ekonomik gelişme ile birlikte ortalama yaşam beklentisinin de artmakta oluşudur. Nitekim 1955-60 döneminde erkeklerde yaşam beklentisi 58 yıl iken, 1995-2000 döneminde 67 yıla yükselmiştir. Toplamda 68.4 yıl olan doğuştan yaşam beklentisi, kadınlarda 71.8 yıla ulaşmıştır (DPT, 2002 Yılı Programı, s:145).

Katılım oranlarının seyri

1989-2001 döneminde erkek işgücüne katılım oranı Türkiye genelinde dikkate değer bir azalış sergilemiştir (Çizelge 2.1). Bu azalış nisbi olarak hem kent hem de kırsal kesimlerinde aynı ölçüdedir. Türkiye genelinde erkek işgücü katılım oranı 2001 yılında % 71.7'dir. Bu oran 1989 yılının % 80.6 olan işgücüne katılma oranına kıyasla 8.9 puan daha düşüktür. Kentsel yerlerde, erkeklerin işgücüne katılma oranı, Türkiye geneline paralellik arz etmekte, ancak düşüşün daha az olduğu görülmektedir.

Çizelge 2.1. İşgücüne Katılım Oranları (%)

Yıllar	Türkiye	Kent	Kır
1989	80.6	76.8	84.8
1990	79.7	76.8	83.0
1991	80.2	77.1	84.0
1992	79.7	77.0	83.1
1993	78.1	75.3	81.5
1994	78.5	75.5	82.5
1995	77.8	74.2	82.6
1996	77.1	73.1	82.8
1997	76.4	72.7	81.7
1998	76.2	72.4	82.1
1999	75.8	71.8	82.0
2000	73.1	70.2	77.2
2001	71.7	69.6	75.3

Kaynak: DiE Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları

Bu çalışmada tüm değişkenler veriler izin verdiği ölçüde tarım dışı olarak ele alınmaktadır. İstihdam, nüfus ve katılım oranlarında da aynı yaklaşımı benimsemek gerekmektedir. Ancak, tarım dışı işgücüne katılım oranını hesaplayabilmek için tarım dışındaki çalışabilir yaştaki nüfusun (15 ve daha yukarı yaştakiler) da bilinmesi gerekir. Mevcut verilerle buna ulaşmak mümkün olmadığından, zorunlu olarak kentsel alanlar işgücü istatistiklerini *temsili (proxy)* değişken olarak erkek işgücüne katılım oranlarını inceleyeceğiz⁴.

Çizelge 2.2’de tarım dışı erkek işgücü arzı yer almaktadır. Çizelgeden de görülebileceği gibi 1989 yılında 9,306,000 olan tarım dışı erkek işgücü arzı, 2001 yılına kadar yıllık ortalama %2.42’lik bir artış oranı ile 12,392,000’e kadar yükselmiştir.

(4) Temsili değişkenin hesabında izlenen yol şu şekilde özetlenebilir:

KO= Katılım Oranı IG= İşgücü CN= Çalışabilir Nüfus ise,

$KO_{kent} = IG_{kent} / CN_{kent}$ $KO_{kır} = IG_{kır} / CN_{kır}$

$CN_{tarım} = IG_{tarım} / KO_{tarım}$

Varsayım : $KO_{tarım} = KO_{kır}$

$CN_{tarım} = IG_{tarım} / KO_{kır}$

$CN_{toplam} = CN_{tarım\ dışı} + CN_{tarım}$; dolayısıyla $CN_{tarım\ dışı} = CN_{toplam} - CN_{tarım}$

$KO_{tarım\ dışı} = IG_{tarım\ dışı} / CN_{tarım\ dışı}$

1995 yılına göre iki alt dönem oluşturulduğunda ise, alt dönemler arasında artış oranının ufak bir farklılık göstererek 1989 – 1995 döneminde %2.36 ve 1995 – 2001 döneminde de %2.47 düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir.

Çizelge 2.2. Yıllara Göre Tarım Dışı Erkek İşgücü Arzı

Yıllar	İşgücü	Yıllar	İşgücü
1989	9 306	1996	11 030
1990	9 553	1997	11 242
1991	9 783	1998	11 604
1992	10 226	1999	11 782
1993	10 185	2000	12 249
1994	10 620	2001	12 392
1995	10 706		

Kaynak: DİE Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları

Çizelge 2.3'te kent katılım oranları ile tahmin edilen tarım dışı katılım oranları birarada gösteriliyor. Yukarıda da kısaca bahsedildiği üzere tarım dışı işgücüne katılım oranları, çalışma çağındaki (15 + yaş) tarım dışı nüfus HİA veri tabanında yer almadığı için doğrudan hesaplanamamaktadır. Bu nedenle, kentsel yerler bu çalışmada temsili değişken alınarak eğitim düzeyleri ve yaş grupları analizlerinde kullanılacaktır. Erkek işgücü analizlerinde kentsel verilerin tarım dışı erkek işgücünü iyi temsil edip edemediğini görmek amacıyla, dolaylı olarak hesapladığımız tahmini tarım dışı çalışabilir nüfus kullanılarak tarım dışı katılım oranı tahmin edilmiştir. Bu tahmini dipnot 1'de gösterildiği şekilde yaptığımızı hatırlatalım.

Çizelge 2.3'te de görüleceği üzere, kentsel yerlerdeki erkeklerin toplam işgücüne katılım oranları ile tarım dışı işgücüne katılma oranları arasında önemli bir fark bulunmamaktadır. Tarım dışı işgücü katılma oranları kentsel katılma oranlarına kıyasla % 0.4-2.6 kadar daha yüksektir. Fark marjinaldir. Ayrıca değişim yönü ve şiddeti de hemen hemen aynıdır; % -0.82 ve - % 0.87. Bu nedenle erkekler için kentsel yerler toplamının, tarım dışı işgücü için bir temsili değişken olarak alınması tahminleri olumsuz yönde etkilemeyecektir.

Çizelge 2.3. Yıllara Göre Erkek 15+ Yaş Nüfus (Bin Kişi), İşgücü (Bin Kişi) ve Katılım Oranı (%)

Yıl	Kent			Tarım dışı		
	15 + yaş nüfus	İşgücü	İşgücüne katılma oranı	Tahmini 15 + yaş nüfus	İşgücü	İşgücüne katılma oranı
1989	8 977	6 896	76.8	11 813	9 306	78.8
1990	9 365	7 195	76.8	12 266	9 553	77.9
1991	9 773	7 528	77.1	12 596	9 783	77.7
1992	10 263	7 895	77.0	13 138	10 226	77.8
1993	10 567	7 956	75.3	13 174	10 185	77.3
1994	11 025	8 319	75.5	13 920	10 620	76.3
1995	11 371	8 439	74.2	14 365	10 706	74.5
1996	11 898	8 699	73.1	14 698	11 030	75.0
1997	12 334	8 970	72.7	15 006	11 242	74.9
1998	12 930	9 356	72.4	15 839	11 604	73.3
1999	13 357	9 585	71.8	16 030	11 782	73.5
2000	13 885	9 747	70.2	17 054	12 249	71.8
2001	14 329	9 975	69.6	17 470	12 392	70.9
Ortalama büyüme hızı (%)						
1989-2001	3.97	3.12	-0.82	3.31	2.42	-0.87
1989-1995	4.02	3.42	-0.57	3.31	2.36	-0.92
1995-2001	3.93	2.83	-1.06	3.31	2.47	-0.82

Kaynak: DİE, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları

Çizelge 2.3'te de görüleceği üzere Türkiye genelinde, tarım dışı erkek işgücü sürekli bir artış eğilimindedir. Özellikle 1995 yılından itibaren artış hızı biraz daha yükselmiştir. 1989-2001 döneminde tarım dışı erkek işgücü arzının yıllık artış hızı % 2.4'tür. 1995-2001 döneminde artış temposu biraz hızlanarak % 2.5'e yaklaşmıştır.

Tarım dışı erkek işgücüne katılım oranı yıllar itibariyle sürekli azalmaktadır (Çizelge 2.3). Bunun nedeni, çalışabilir yaştaki erkek nüfusun yıllık artış hızının, işgücü arzı artış hızına göre daha fazla olmasıdır. 1989-2001 döneminde çalışabilir nüfus % 3.3 oranında artarken, işgücü artışı % 2.4'te kalmıştır.

İzleyen bölümlerde erkek işgücü katılım oranlarını yaş ve eğitim düzeylerine göre ayrıştırarak katılım oranında gözlemlenen azalışı, dolayısıyla erkek işgücü dinamiğini belirlemeye çalışacağız.

Yaş ve katılım oranı

Çizelge 2.4'te de görüleceği üzere erkeklerin kentsel yerlerde işgücüne katılma oranı 1989 yılında % 76.8 iken, 1995 yılında % 74.2'ye, 2001 yılında ise % 69.6'ya düşmüştür. Ancak dikkat edilirse işgücüne katılım oranındaki düşüş giderek yavaşlamakta ve bir alt sınıra yönelmektedir. Alt sınırın ise % 68'ler civarında olacağı öngörülmektedir. Bu konuya ileride tekrar değinilecektir.

Erkeklerin tarım dışı işgücüne katılım oranındaki düşüş 15-24 yaş grubunda çok daha fazladır. Bunu son yıllarda okullaşma oranındaki artışla açıklamak mümkündür. 15-19 yaş grubunda erkeklerin tarım dışı işgücüne katılım oranı 1995 yılına kadar çok hızlı düşerken, 1997 yılında itibaren bu düşüş yavaşlamıştır. 1989 yılında işgücüne katılım oranı % 53.1 iken, 1995 yılında % 40'a ve 2001 yılında ise % 35.5'e düşmüştür. Diğer bir ifadeyle, 1989-1995 döneminde 15-19 yaş grubuna dahil erkeklerin işgücüne katılım oranı yıllık % 4.6 azalırken, 1995-2001 döneminde yıllık % 2 azalmıştır. Bu gelişme bu yaş grubunda (lise çağı) tarım dışında erkeklerin giderek çok büyük çoğunluğunun liseye devam etmeye başladığını, ortalama eğitim süresinin uzamasının da bir sınıra (11 yıl) yaklaştığını gösteriyor.

Çizelge 2.4. Yaş Grubu ve Yıllara Göre Erkek İşgücü Katılım Oranı (%), Kent

Yıl	Toplam	15-19	20-24	25-34	35-54	55+
1989	76.8	53.1	83.5	97.7	90.4	36.1
1990	76.8	55.9	84.7	97.9	89.7	32.5
1991	77.0	51.6	82.0	97.6	89.5	31.3
1992	76.9	47.4	81.9	98.2	89.4	33.7
1993	75.3	41.8	80.7	97.4	88.7	31.9
1994	75.4	44.9	79.7	97.6	88.9	30.7
1995	74.2	40.0	76.1	97.0	89.1	32.4
1996	73.1	40.5	74.9	97.4	87.0	29.6
1997	72.7	41.4	70.8	96.6	87.5	27.8
1998	72.4	39.6	70.9	96.6	87.1	28.6
1999	71.8	39.7	71.1	95.5	86.0	28.0
2000	70.2	37.6	65.9	93.7	85.1	26.6
2001	69.6	35.5	67.4	93.5	83.9	24.5
Ortalama büyüme hızı (%)						
1989-2001	-0.82	-3.30	-1.76	-0.36	-0.62	-3.17
1989-1995	-0.57	-4.60	-1.54	-0.11	-0.24	-1.80
1995-2001	-1.06	-1.98	-1.99	-0.60	-1.00	-4.52

Kaynak: DİE, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları

Kentsel yerlerde 20-24 yaş grubundaki erkeklerin işgücüne katılma oranında da dikkate değer bir düşüş gözlemlenmektedir: % 83.5'ten % 67.4'e. 1989-1995 döneminde erkeklerin işgücüne katılım oranı yıllık % 1.5 azalırken, 1995-2001 döneminde yıllık % 2 azalmıştır. Bu azalış 1994 yılından itibaren daha fazladır. Bu gelişme üniversiteye devam eden genç erkeklerde önceki yıllara kıyasla bir artış olduğunu zımnen gösteriyor.

19-24 yaş grubunda ortalama eğitim süresi arttıkça katılım oranı da doğal olarak azalacaktır. Bu oranın uzun dönemli azalış eğiliminin ardında ise erkeklerde ortalama eğitim süresinin belli bir doyum noktasına yönelme olgusu vardır. Ortalama eğitim süresindeki artışın giderek yavaşlaması doğaldır. Türkiye henüz yolun ortasında sayılsa da, zaman içinde eğitim talebi bir doyum noktasına ulaşacaktır. Bu noktaya yaklaştıkça ortalama eğitim süresinin artışı düşecektir. Dolayısıyla katılım oranı uzun dönemde eğitim dinamikleri açısından bir alt sınıra yönelecektir.

Katılım oranındaki azalışın yavaşlaması ve bir sınıra yönelmesinin diğer etkeni de nüfus artış oranının giderek düşmesidir. Eğitim çağındaki nüfusun toplam nüfus içindeki payı düzenli olarak azalmaktadır. Dolayısıyla, zaman içinde genel katılım oranının azalma temposu istatistiki olarak yavaşlayacaktır.

Erkeklerin işgücüne katılım oranı en yüksek 25-34 yaş grubunda gerçekleşmekte, bunu 35-54 yaş grubu takip etmektedir. 25-34 yaş grubundaki erkeklerin işgücüne katılım oranı 1989 yılında % 97.7 olarak gerçekleşmişti. Söz konusu oran 1996 yılına kadar bu seviyeye yakın seyrederken, 2001 yılında % 93.5'e düşmüştür. Diğer bir ifadeyle 1989-1995 döneminde, 25-34 yaş grubundaki erkeklerin işgücüne katılım oranı yıllık % 0.11 azalırken, 1995-2001 döneminde yıllık % 0.6 azalmıştır.

35-54 yaş grubunda bulunan erkeklerin işgücüne katılma oranındaki azalma 25-34 yaş grubuna göre daha fazladır. 35-54 yaş grubunda işgücüne katılım oranı 1989 yılında % 90.4 iken 2001 yılında % 83.9'a düşmüştür. 35-54 yaş grubunda bulunan erkeklerin işgücüne katılım oranındaki yaklaşık 7 puanlık düşüşün, en önemli nedeninin erken emeklilik olgusu olduğunu belirtelim.

Erkeklerin işgücüne katılım oranındaki önemli bir düşüş de 55 ve daha yukarı yaş grubunda yaşanmakta ve bu eğilim 1995 sonrasında daha da hızlanmaktadır. 1989 yılında bu yaş grubundaki erkeklerin işgücüne katılım oranı % 36.1 iken, 1990 yılında % 32.5 ve 2001 yılında % 24.5 olarak gerçekleşmiştir. 55 yaş ve üstü yaş grubundaki erkeklerin işgücüne katılım oranında 1989-1990 döneminde görülen büyük düşüş gözardı edildiğinde, 1990 yılından 2001 yılına erkek işgücü katılım oranında-

ki azalma 8 puana kadar gerilemektedir. Bu düşüşü de çok büyük ölçüde erken emeklilik olgusu ile açıklayabiliriz.

İşgücünün eğitim düzeyi

Lise altı, lise ve yüksekokul şeklinde eğitim düzeyi üç grupta incelendiğinde, ilk göze çarpan özellik ortalama eğitim düzeyinin olağanüstü düşük olmasıdır. Her ne kadar lise altı eğitime sahip işgücünün payı düzenli azalıyor olsa da, 2001 yılına gelindiğinde bu pay % 65.7'dir. Buna karşılık yüksek okul mezunlarının payı % 10.9'a ulaşabilmiştir (Çizelge 2.5).

Beklendiği gibi her eğitim grubunun işgücü dinamikleri çok farklıdır. Lise altı grupta işgücü artış hızı çok düşük kalırken (% 0.89), yüksek okul grubunda artış hızı % 5.39'dur (Çizelge 2.5). Bu büyük fark ülkemizde işgücünün eğitim düzeyinin hızla arttığının göstergesidir. Ancak lise ve yüksekokul mezunu eğitilmiş işgücünün çoğunluğu sağlaması için yaklaşık bir on yıl daha gerekmektedir.

Çizelge 2.5. Eğitim Durumu ve Yıllara Göre 15+ Yaş Tarım Dışı Erkek İşgücü (Bin Kişi)

Yıl	Toplam işgücü		Lise altı		Lise ve dengi		Yüksekokul veya fakülte	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
1989	9 306	100.0	7 322	78.7	1 266	13.6	718	7.7
1990	9 553	100.0	7 444	77.9	1 351	14.1	757	7.9
1991	9 783	100.0	7 580	77.5	1 445	14.8	758	7.7
1992	10 226	100.0	7 759	75.9	1 686	16.5	781	7.6
1993	10 185	100.0	7 589	74.5	1 741	17.1	854	8.4
1994	10 620	100.0	7 808	73.5	1 911	18.0	900	8.5
1995	10 706	100.0	7 640	71.4	2 117	19.8	948	8.9
1996	11 030	100.0	7 697	69.8	2 289	20.8	1 044	9.5
1997	11 242	100.0	7 846	69.8	2 296	20.4	1 100	9.8
1998	11 604	100.0	7 954	68.5	2 512	21.6	1 138	9.8
1999	11 782	100.0	8 034	68.2	2 534	21.5	1 214	10.3
2000	12 249	100.0	8 265	67.5	2 707	22.1	1 277	10.4
2001	12 392	100.0	8 145	65.7	2 899	23.4	1 349	10.9
Ortalama büyüme hızı (%)								
1989-2001	2.42		0.89		7.15		5.39	
1989-1995	2.36		0.71		8.95		4.74	
1995-2001	2.47		1.07		5.38		6.05	

Kaynak: DİE, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları

İşgücü arzı artışları alt dönemler itibariyle (1989-1995 ve 1995-2001) incelendiğinde, lise ve dengi grubun artış hızının düştüğünü, yüksekokul artış hızının ise yükseldiğini görüyoruz. Son yıllarda çok sayıda yeni üniversitenin açılmış olmasının da bu artışta etkisi olabilir. Bununla birlikte aynı olguya dayanılarak, yüksek eğitilmiş işgücünün ortalama niteliğinin düşmüş olduğu da düşünülebilir. Lise mezunlarının tarım dışı işgücü içindeki payının ise önce dengeleneceğini daha sonra da azalmaya başlayacağını söyleyebiliriz. Bu eğilimler gelişmiş ülkelerde işgücünün tarihsel seyri ile tutarlıdır.

Alt dönemler itibariyle inceleme vasıfsız diyebileceğimiz lise altı grubunda son dönemde bir artış olduğunu gösteriyor. Birinci alt dönemde artış % 0.7 civarında iken, artış % 1'in üzerine çıkıyor. Bu olgunun ardında yatan temel neden kente göçün hızlanmasıdır; özellikle, Güneydoğu Anadolu'da köylerin kitle halinde terkedilmesi bu süreç içinde etkili bir faktör olarak önem taşımaktadır. Güneydoğu'da çatışmaların son bulması ile birlikte göçün durduğu ve bir ölçüde köye geri dönüşün gerçekleştiği gözlenmektedir. Bununla birlikte, tarım desteklerinin azalmasına paralel olarak önümüzdeki yıllarda Türkiye genelinde tarımdan işgücü transferinin hızlanması söz konusudur. Dolayısıyla, lise altı işgücü artış hızı önümüzdeki yıllarda da % 1 civarında artmaya devam edebilir. Ama uzun dönemde lise altı işgücünde düşüş beklenmelidir.

Eğitim düzeyi ve katılım oranı

Erkeklerin işgücüne katılım oranında görülen azalma, düşük eğitimlilerde daha fazladır (Çizelge 2.6). Lise altı eğitilmiş erkeklerde işgücüne katılım oranı 1989 yılında % 76'dan, 2001 yılında % 68'e düşmüştür. Bu dönemdeki yıllık ortalama düşüş hızı % 0.92'dir. 1995-2001 döneminde bu grupta işgücüne katılım oranındaki düşüş hızı % 1.17 ile çok daha fazladır. Lise ve dengi okul mezunu erkeklerin işgücüne katılım oranındaki düşüş, 1995 yılından sonra hızlanmıştır. Lise ve dengi okul mezunu erkeklerin işgücüne katılım oranındaki yıllık ortalama düşüş hızı 1995-2001 dönemi için lise altı eğitimlilere yakın bir değerdir. 1989-1995 döneminde lise ve dengi okul mezunu erkeklerin işgücüne katılım oranı % 0.6 azalırken, 1995-2001 döneminde yaklaşık % 1.1 azalmıştır.

Çizelge 2.6. Eğitim Durumu ve Yıllara Göre Erkek İşgücüne Katılım Oranı (%), Kent (15 ve daha yukarı yaştakiler)

Yıl	Toplam	Lise altı	Lise ve dengi	Yüksekokul veya fakülte
1989	76.8	76.0	75.9	88.5
1990	76.8	75.9	76.2	88.8
1991	77.0	76.4	74.9	89.1
1992	76.9	76.0	75.8	89.1
1993	75.3	74.0	75.3	88.0
1994	75.4	74.2	74.7	88.8
1995	74.2	73.0	73.2	87.3
1996	73.1	72.1	71.0	86.4
1997	72.7	72.6	68.4	84.2
1998	72.4	71.8	69.1	84.5
1999	71.8	70.3	71.0	84.0
2000	70.2	69.2	68.2	81.8
2001	69.6	68.0	68.6	82.8
Ortalama büyüme hızı (%)				
1989-2001	-0.82	-0.92	-0.83	-0.56
1989-1995	-0.57	-0.67	-0.60	-0.23
1995-2001	-1.06	-1.17	-1.07	-0.88

Kaynak: DİE, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları

Yüksekokul ve daha üst eğitimli erkeklerde tarım dışı işgücüne katılım oranı düşmekle birlikte, 1995 yılına kadar hemen hemen sabit kalmıştır. 1995 yılından sonra ise düşüş hızlanmıştır. 1989-1995 döneminde yüksek öğrenimli erkeklerin işgücüne katılım oranı yıllık % 0.2 azalırken, 1995-2001 döneminde yıllık yaklaşık % 0.9 azalmıştır.

1990'ların ikinci yarısında eğitim düzeyi alt gruplarının tümünde katılım oranlarında görülen düşüşün birbirine oldukça yakın olması, ortalama eğitim süresinde artışın ve erken emekliliğin tüm gruplarda etkisini göstermesine bağlanabilir. Katılım oranı eğitim düzeylerine göre ayrıştırıldığında dikkat çeken en önemli özellik, lise altı ve lise eğitim düzeyinde katılım oranı % 68-68.6 (2001 yılı) gibi çok düşük bir düzeyde kalırken, yüksek eğitim düzeyinde oldukça yüksektir % 82.8. Bu olgu, zaman içinde yüksek öğrenimlilerin işgücü içindeki payı arttıkça katılım oranının

da artacağını gösteriyor. 2002-2010 döneminde erkek işgücü arzı artışının 1989-2001 dönemine kıyasla biraz daha hızlı artacağı şeklindeki öngörümüzün başlıca mikro temeli bu olgudur.

İşgücü arz dinamiği açısından bu bilgileri topluca değerlendirecek olursak gelecek on yılda erkek işgücü artış hızının % 3 civarında seyredeceği öngörülmektedir (bkz. "2002-2010 erkek işgücü arzı"). 1989-2001 döneminin artış oranına (%2.4) kıyasla biraz daha yüksek bir artış oranı söz konusudur.

AB ülkelerinde erkek işgücü arzı

Türkiye’de erkek işgücü arzının evriminde etkili olabilecek yapısal faktörler olarak demografik dinamikler, ortalama eğitim ve emeklilik süresi görülmüş ve analizler bu doğrultuda yapılmıştır. Bu bölümde söz konusu faktörlerin Avrupa Birliği üyesi dört ülke (İtalya, Yunanistan, İspanya, Portekiz) ile 2004’de Birliğe katılacak iki ülkenin (Polonya ve Macaristan) işgücü arz dinamikleri Türkiye ile karşılaştırılacaktır.

Seçilmiş ülkelerdeki nüfusun gelişimine bakıldığında oldukça durağan artış oranları gözlenmektedir. OECD verilerine göre, 1995 yılı 100 kabul edildiğinde, 2000 yılı nüfusu; Yunanistan için 100.9, İtalya için 100.8, Polonya için 100.2, İspanya için 100.7, Portekiz için 101.6 ve Macaristan için 98.0 olarak ortaya çıkmaktadır. Buna karşın Türkiye için bu değer 108.4’tür. Dolayısıyla Türkiye dışında nüfusun erkek işgücü arzını pozitif yönde etkilemesi söz konusu değildir.

Katılım oranları itibarıyla ilk gözlem halen AB üyesi dört ülkede erkeklerin işgücüne katılımının, Türkiye’ye kıyasla yüksek olmasıdır. Bu ülkelerde erken emeklilik gibi bir olay yaşanmamıştır. Ayrıca yeni kuşakların ortalama eğitim süresi de belirli bir istikrar kazanmıştır. 1983’ten 1992’ye katılım oranlarında dikkate değer azalışlar olmuş ancak daha sonra bu azalış durmuştur.

Bu ülkelerin nüfus, eğitim ve emeklilik dinamikleri açısından Türkiye’ye kıyasla en az 30 yıl ilerde olduğu düşünülürse, Türkiye’de 2010 yılına kadar katılım oranının durağanlaşacağı, daha uzun dönemde ise artacağı varsayımı mantıklıdır.

Polonya ve Macaristan’da ise katılım oranları Türkiye düzeyindedir. Bu düşük lüğün nedeni ayrıca araştırılmalıdır. Nüfus dinamikleri ve tarımdan tarım dışı sektörlerle göç açısından Türkiye ile Polonya arasında benzerlikler olmakla birlikte, Ma-

caristan çok farklıdır ve yaşlanan nüfusa sahiptir. Bu iki ülkede düşük katılım oranlarının açıklanmasında, merkezi planlı sosyalist ekonomiden, piyasa ekonomisine geçişe özgü dinamiklerin rol oynadığını tahmin ediyoruz.

Çizelge 2.7. 15 – 64 Yaş Erkek İşgücüne Katılım Oranları (%)

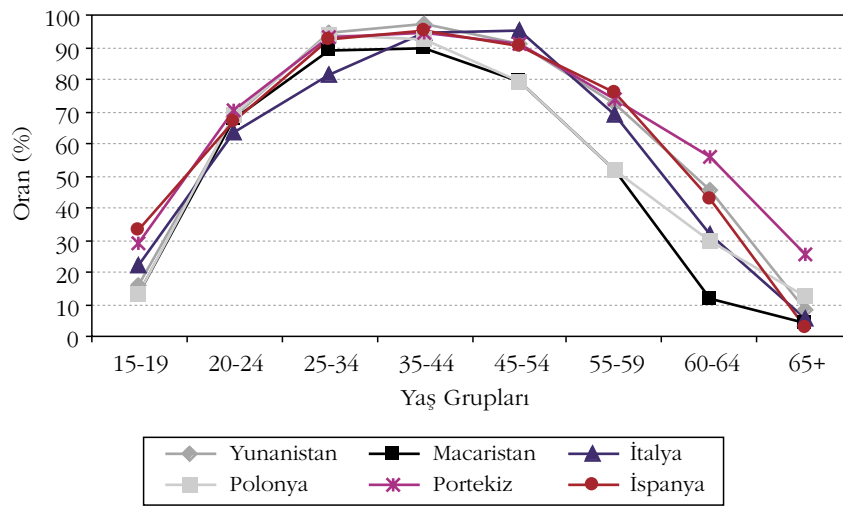
Ülkeler	1983	1992	2000
İtalya	77.4	74.4	74.3
Yunanistan	82.1	76.2	77.0
İspanya	83.7	78.6	79.1
Portekiz	86.1	80.2	78.9
Polonya		76.3	71.7
Macaristan		67.9*	68.0
Türkiye		77.0	69.6**

Kaynak: OECD "Labour Force Statistics 1980-2000", Temmuz 2001, Paris. Türkiye ile ilgili veriler DİE, 2002 yılı HİA'larından derlenmiş olup tarım dışı ekonomiyi kapsar.

* Macaristan için 1992-1993-1994 ve 1995 yılı verileri karşılaştırıldığında istatistiki bir yöntem problemi olduğu düşünülmektedir. Bu çerçevede, daha gerçekçi olması sebebiyle 1992 yerine 1995 yılı göz önünde bulundurulmuştur.

** Türkiye için 2001 yılı verisi kullanılmıştır.

Çizim 2.1. Yaş Grupları İtibariyle Seçilmiş Ülkelerde Erkek Katılım Oranları

Kaynak: OECD "Labour Force Statistics 1980-2000", Temmuz 2001, Paris. Türkiye ile ilgili veriler DİE, 2002 yılı HİA'larından derlenmiş olup 2001 yılı kent kesimini kapsar.

Yaş gruplarına göre katılım oranlarını kıyaslayarak bazı ipuçları yakalamak olanaklı gözüküyor (Çizim 2.1). Polonya ile Macaristan'da AB ülkelerine kıyasla 45-54 yaş grubundan itibaren bir kopma net bir şekilde kendini gösteriyor. Bu farklılık geçiş döneminde erken emeklilik olgusunun bu ülkelerde de meydana geldiğini gösteriyor. Diğer bir fark da, özellikle Polonya'da, ortalama eğitim süresinin halen artmakta olduğunu gösteren 15-19 yaş grubunun katılım oranının düşüklüğüdür.

2002-2010 erkek işgücü arzı ve katılım oranı

2002-2010 yılları arası tarım dışı erkek işgücü arzını tahmin etmek için kullanılan yöntem şöyledir: Çizelge 2.8'de 1989-2001 tarım dışı işgücü serisi ile kent katılım oranı serisinden yararlanarak aynı dönemde tarım dışı işgücü arzı tahmin edilmektedir. Daha önce farklı bir yöntemle tahmin edilen ve Çizelge 2.3'te yer alan tarım dışı işgücü rakamları ile Çizelge 2.8'de yer alan rakamlar arasında farklar marjinaldir. Örneğin 2001 yılı için Çizelge 2.3'te tarım dışı erkek işgücü arzı 17,470,000 iken, Çizelge 2.8'de 17,805,000'dir. Aradaki fark % 0.4'ten ibarettir. Kent katılım oranlarını kullanarak yeni bir tarım dışı erkek işgücü serisi üretilmesinin nedeni, bu araştırmada gerekli oldukça kent rakamlarını tarım dışı rakamlarını temsilen kullanma zorunluluğudur. Araştırmada bir bütünlük sağlamak için, kent katılım oranlarından yola çıkarak tarım dışı işgücü arzının tahmin edilmesi tercih edilmiştir.

İkinci aşamada 1989-2001 tarım dışı işgücü arzı serisi 2002-2010 yılları için 2. ve 3. dereceden polinom denklemi, logaritmik denklem gibi farklı yaklaşımlar kullanılarak tahmin edilmeye çalışıldı. Yapılan kestirim performans analizi sonucunda, R²'si % 99.5 ile en yüksek olan 3. dereceden polinom denklemi gerçekleştirilen en uygun kestirim olarak kabul edilmiştir. Bu yöntem ile öncelikle 2002-2010 yılları arasında 15 ve daha yukarı yaştaki kurumsal olmayan erkek nüfus ve işgücüne katılım oranları tahmin edilmiştir. Son olarak bu iki tahmini seri kullanılarak tarım dışı erkek işgücü tahmin edilmiştir.

Yapılan hesaplamalara ilişkin özet sonuçlar Çizelge 2.8'de verilmiştir.

Çizelge 2.8. Yıllara Göre Erkek Tarım Dışı 15+ Yaş Nüfus (Bin Kişi), İşgücü (Bin Kişi) ve Katılım Oranı (%)

Yıl	Gerçekleşen			Tahmin		
	Tahmin 15 + Yaş nüfus	İşgücü	İşgücüne katılım oranı, kent	15 + Yaş nüfus	İşgücü	İşgücüne katılım oranı
1989	12 117	9 306	76.8			
1990	12 438	9 553	76.8			
1991	12 689	9 783	77.1			
1992	13 280	10 226	77.0			
1993	13 526	10 185	75.3			
1994	14 066	10 620	75.5			
1995	14 428	10 706	74.2			
1996	15 089	11 030	73.1			
1997	15 464	11 242	72.7			
1998	16 027	11 604	72.4			
1999	16 409	11 782	71.8			
2000	17 448	12 249	70.2			
2001	17 805	12 392	69.6			
2002				18 375	12 681	69.0
2003				18 963	13 008	68.6
2004				19 570	13 363	68.3
2005				20 196	13 753	68.1
2006				20 842	14 184	68.1
2007				21 509	14 664	68.2
2008				22 197	15 187	68.4
2009				22 908	15 749	68.8
2010				23 641	16 347	69.1
Yıllık artış (%)						
1989 - 2001	3.3	2.4				
2001 - 2010				3.1	3.0	

Kaynak: 1989-2001 DİE Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları

Çizelge 2.8’de de görüleceği üzere tarım dışı erkek işgücüne katılım oranı, 2006 yılına kadar düşmeye devam etmekte ve daha sonra 2007 yılından itibaren ise tekrar artış eğilimine girmektedir. Tarım dışı erkek işgücü katılım oranının 2010 yılında % 69.1 olması tahmin edilmektedir.

2001 ile 2010 döneminde hemen hemen 4,000,000 yetişkin erkeğin tarım dışı işgücüne katılacağı tahmin edilmektedir. Ortalama olarak her yıl 445,000 yetişkin erkek işgücüne ilave olacaktır. Tahmini tarım dışı erkek işgücü ortalama artış oranı da % 3.0 olarak hesaplanmaktadır. Bu artış oranı 1995-2001 artış oranının (yaklaşık % 2.5) 0.5 puan üzerindedir. Bu rakamların dönem ortalamaları olduğunu hatırlatalım.

Bu tahminler Türkiye'nin halen yaşamakta olduğu demografik geçiş sürecinde en zor döneme girdiğini gösteriyor. Bu yeni aşamanın başlıca nedenleri kısaca hatırlayalım:

- 1- Ortalama eğitim süresinin artışı giderek yavaşlamaktadır. Ama aynı zamanda daha eğitilmiş bir çalışabilir erkek nüfus ortaya çıkmakta ve işgücüne katılmaktadır.
- 2- Erken yaşta emeklilik zorunlu olarak azalmaktadır. Diğer bir ifadeyle ortalama çalışma süresi artmaktadır.
- 3- Kamu maliyesinin içinde bulunduğu durum, tarım desteklerinin giderek azaltılmasını gerektirmektedir. Bu nedenle tarımda eski dönemlere oranla erkek işgücünde daha hızlı bir çözülme beklenmelidir.
- 4- Nüfus artışında gözlemlenen düzenli azalmanın etkisi, önümüzdeki on yılda bu sıraladığımız olguların etkisini yeterince azaltacak kadar kendini hissettiremeyecektir. Nüfus artışının % 2 olduğu döneme ait kuşaklar, ortalama eğitim süresinin de sürekli arttığı düşünülürse, işgücü piyasasına en erken 2015'ten itibaren girmeye başlayacaklardır.

Tüm bu etkilerin sentetik ifadesi katılım oranının seyri ile bir kez daha vurgulanabilir. Çizelge 2.8'de görüldüğü gibi tarım dışı erkek işgücü katılım oranının 2010 yılına doğru % 69 civarında istikrar kazanmasını bekliyoruz. Oysa 1989-2001 döneminde katılım oranının önemli ölçüde azaldığını biliyoruz. Bu azalış, hızlı nüfus artışı ve tarımdan işgücü göçüne rağmen, tarım dışı erkek işgücü arzındaki artışı büyük ölçüde durdurmuştur. Önümüzdeki dönemde bu durum hızla değişecektir. Dolayısıyla, Türkiye önümüzdeki yıllarda erkek işgücünde daha hızlı bir artış ile karşı karşıya kalacaktır.

2.2. Kadın İşgücü Arzı

Çalışmak, ekonomik anlamda üretken olmak, ekonomi literatüründe, cinsiyet farkı dikkate alınmaksızın işgücüne katılma ve istihdam ile tanımlanır. Oysa kadının çalışmasını, kadının işgücüne katılması ve istihdamı ile sınırlı görmek, kadınlara

rın ekonomik etkinliklerini olduğundan küçük görmeye ve göstermeye yol açan bir sınırlılık taşımaktadır. Bu sınırlılığın olumlu bir yanı ise, kadınların çalışma olarak tanımlanmayan faaliyet ve işlerinin, ekonomik literatürde tanımlanan şekilde işgücüne katılmanın engelleyicileri olduğunu göstermesidir. Çünkü ekonomik faaliyet sayılmayan yükümlülük ve işler, kadınların işgücüne bildik anlamda katılmalarını da istihdamda bulunuş şekillerini de etkilemekte, değişikliklere uğratmaktadır.

Bu neden, kadının ekonomik faaliyetlerini kavramlaştırmaya özel bir önem vermeyi gerektirir (Özbay, 1991; Tan, Ecevit, Üşür, 2000; DPT, 2000). Örneğin, ev kadınlığı kapsamındaki temizlik ve bakım hizmetleri (yeniden üretim hizmetleri); kışlık gıda üretimi, giyim eşyası üretimi vb. evde destek üretimi; çocuk, yaşlı, sakat ve hasta bakımı hizmetleri gibi özel bakım hizmetleri kadının ücret karşılığı yapmadığı ancak hane harcama kalemlerini ve hane tasarruflarını etkileyen iş ve faaliyetlerdir. Bu iş ve faaliyetler piyasa kuralları içinde yapıldıklarında ekonomik faaliyet ve iş olarak kabul edilmekte, buna karşılık kadınlar tarafından, evde ve ücret karşılığı olmaksızın yapıldıklarında ekonomik faaliyet ve iş sayılmamaktadırlar.

Buna ek olarak, ekonomik ve istatistiksel tanımlar açısından ekonomik faaliyet olduklarından şüphe bulunmayan ve % 90'dan daha yüksek bir oranda kadınlar tarafından gerçekleştirilen ev eksenli çalışma ile gündelikçilik gibi çalışmaların ve işlerin, genelde de kayıtdışı ve/veya enformel sektördeki işlerin ciddi görünürlük sorunları, kadının iktisaden faal yani işgücüne katılmış ve hatta istihdamda olmasına rağmen yokmuş gibi görünmesine, kadın işgücünün ve ekonomik katkılarının olduğundan küçük görünmesine ve gösterilmesine yol açmaktadır.

Kalkınma ve kadının işgücüne katılımı arasındaki ilişki

Tarımsal esaslı ekonomik faaliyetler ve/veya atölye tipi üretim, kadınların, genellikle ücretsiz aile işçiliği tipi üretimlerinin katılımlarının yüksek olduğu üretimlerdir. Bu da, kadının işgücüne katılımının ve istihdamdaki yerinin/payının yüksek olmasına yol açmaktadır. Buna karşılık sanayi tipi üretim, tarımsal üretimden ve atölye tipi üretimden farklı olarak, üretim mekânının aile çevresinden uzaklaştığı bir üretim organizasyonudur. Kadınların biyolojik ve sosyal üretimi gerçekleştirdikleri ev ve uzantısı niteliğindeki yerlerden farklı bir yerde üretici olmaya devam etmesi için, bu iki alan arasında özel bir çaba ile uyumlulaştırma yapılmasını gerektirmiştir.

Rekabetin en düşük maliyetle üretimi zorunlu olarak kabul ettirdiği koşullarda ise bu uyumlulaştırmanın bedeli, genellikle işgücü tarafından karşılanması gereken bir ek yük olarak anlaşılmış, kabul edilmiştir. Sanayinin ortaya çıkış döneminde ka-

dın ve çocuk emeğinin en kötü biçimlerde kullanıldığını anımsamak bu kabulü görmek ve anlamak için yeterlidir.

Fabrika tipi üretimin daha ileri ve gelişmiş olduğu durumlarda da, insan emeğine duyulan ihtiyacın (işgücü talebinin) önceki üretim şartlarına göre azalmış olması, bu iki mekan arasındaki kopukluğun bedelini işgücünün ödemesi yönündeki anlayışın devamlılık göstermesini sağlamaya yetmiştir. İnsanın biyolojik olarak üretilmesi ve yetiştirilmesinde ve işgücünün günlük anlamdaki yeniden üretimindeki rolü kadına göre oldukça sınırlı olan erkek işgücü, gerek sayısal yeterlilik olarak ve gerekse mekânlar arasındaki kopukluğun giderilmesinin gerektirdiği ek maliyet yükleri düşük bir işgücü olarak sanayiinin ihtiyaç duyduğu insan türünü oluşturmuş, yani iki mekândan birinde yani fabrikalarda yer bulup yerleşmiş, kadın işgücü ise diğer mekânda yani ev ve uzantısı niteliğindeki mekânda kalan sıfatına layık bulunmuştur. Bu süreçte, başlangıçta kadın ile erkek arasındaki fiziksel güç farkının da bir ölçüde rolü olduğu bilinmektedir. Kadınla erkek arasındaki eğitim farkının ise başlangıçta önemi ve rolü çok sınırlı iken, zaman içinde arttığı gözlenmiştir.

İktisadi kalkınma ile kadının işgücüne katılımı arasındaki bu ters yönlü ilişki süreklilik gösteren bir ilişki değildir. Özellikle tarımın marjinalleşmesi ve hizmetler kesiminin iktisadi gelişme sürecindeki, özellikle de istihdam alanındaki, rolünün öne çıkmaya başlaması ile birlikte, kadın işgücünün işgücüne katılması ve istihdamı ile gelişme/kalkınma arasında aynı yönlü bir ilişki oluşmakta, kadının işgücüne katılımının ve istihdamının artmaya başladığı gözlenmektedir.

Yukarıda özetlenen tespitlerin ana hatları, yani sanayileşmenin kadının işgücüne katılımını azaltan (tarım dahil toplam işgücü dikkate alınırsa) bir etki yaptığı gerçeği, dünyada ilk kez Boserup tarafından ve 1970'de yayımlanan bir araştırmada ortaya konmuştur. Boserup'un tespitinde, sanayileşme ile birlikte kadının işgücüne katılımının düşmeye başladığı, ancak düşme eğiliminin bir yerde durduğu ve tersine bir sürecin başladığı, yani sanayileşme sürecinin belirli bir aşamasından itibaren kadının işgücüne katılımının yeniden yükselmeye başladığı, yani kalkınma sürecinde kadının işgücüne katılımının U biçimli bir eğri çizdiği bilinmektedir.

Kadın işgücü arzının iktisadi belirleyicilerine ilişkin çalışmaların evrimi

İşgücü arzı teorileri, bireysel tercihlere dayanan neoklasik teoriler, işgücü piyasasının şartları ve yapısı üzerinde duran ikili (dual) veya katmanlı işgücü piyasası teorileri ve sermaye birikim süreçleri esaslı yedek işgücü ordusu teorileri olmak üzere üç başlık altında toplulaştırılabilmektedir (Işık, 1997).

Neoklasik ekonomik teorinin günümüz iktisadi düşünce alanı içindeki baskın karakteri işgücü arzı teorilerine ilişkin çalışmalara da yansımıştır. Uluslararası literatürde ve Türkiye'de kadın işgücü arzını açıklamak üzere gerçekleştirilmiş teorik ve uygulamalı çalışmalar genellikle neoklasik yaklaşıma dayandığı söylenebilir.

Esas itibariyle zaman, sınıf, ırk, kültür ve cinsiyet gibi özelliklerden soyutlanmış şekilde tümüyle bireysel tercihlere dayanan neoklasik işgücü arzı teorisinde faydanın ençoklaştırılması bireyin temel amacı, gelir (ücret geliri veya ücret dışı başka gelirlerin varlığı) ve boş zaman ikilisi işgücü arzının nerede ise tek belirleyicisidir. Mincer (1962), kocanın gelir düzeyi ile kadının işgücüne katılımı arasındaki ters yönlü ilişkiyi ortaya koyan ilk çalışma ile bu ikilinin saltanatını bir anlamda sona erdirmiştir. 1970'li yıllardan itibaren bu ikilinin kadın işgücü arzını açıklamakta yetersiz olduğunu gösteren çalışmalar artmaya ve çeşitlenmeye başlamıştır. Örneğin Madden (1973), kadının medeni hal ve çocuk sayısı değişkenleri ile ifade edilen aile durumunun, yaş ve eğitim durumunun ve kocasının işi ve gelirinin işgücü arzı üzerindeki etkilerini göstermiş; Amsden (1980) kadının çalışma (gelir) ile boş zaman arasındaki tercihinin değil, çalışma-evişi-boş zaman arasındaki tercihinin bakılması gerektiğini ortaya koymuş; Pott-Butter (1993) kadın ve erkeğin faydayı çoklaştırma davranışlarının farklı olduğunu göstermiştir.

Türkiye'de yapılmış çalışmaların temel özellikleri

Türkiye'de de iktisaden faal kadınlarla istihdamdaki kadınların özelliklerini ortaya koyan çeşitli çalışmalar mevcuttur. 1975'ten bu yana da neoklasik anlamda kadın işgücü arzının belirleyicilerini ortaya koyan analitik çalışmalar söz konusudur. Bu erken dönem çalışmalardan makro ölçektekiler, genellikle Genel Nüfus Sayımları'nın nüfusun ekonomik ve sosyal özellikleri verilerine dayanmış ve sayım yılındaki kadın işgücünün ve/veya kadın istihdamının durumunu ortaya koymuştur. 1990'ların ortalarında, genellikle seri oluşturan veri bulma kısıtı nedeniyle, probit vb. yöntemler kullanılarak doğrudan kadın işgücü arzının belirleyicilerini tespit etmeye yönelik çalışmalar da -sınırlı sayıda da olsa- yapılmıştır (Bkz: Taştı, 1996; Kaskakoğlu-Dayıoğlu, 1996). Yine ilk olarak 1990'larda kadın işgücüne ilişkin, metropollerde gerçekleştirilen alan çalışmalarının arttığı ve kadın işsizliğine ilişkin ilk alan çalışmaları ile kadın işgücüne ilişkin ilk talep analizlerinin yapılmaya başlandığı gözlenmiştir.

Bu çalışmaların son örneği İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana kentsel alan çalışmasıdır (Eyüpoğlu, Özar, Tanrıöver). Bu çalışmada elde edilen bulgular kuramsal

öngöröleri destekler niteliktedir. Kentsel alanda kadınları işgücünden uzak tutan en önemli etken eğitim-ücret-fırsat maliyeti bileşiminin bir sonucu olan refah ençoklaştırmasıdır. Kadın işgücünün ortalama eğitim düzeyi son derece düşüktür. Eğitim eksikliği, dolayısıyla vasıfsızlık, işgücü piyasasında kadınların elde edebileceği ücret düzeyini çok düşük tutmaktadır. Kreş gibi çocuk bakımını üstlenecek kurumların son derece sınırlı olması, mevcut olanların da çoğunlukla kazanabilecek gelire kıyasla çok pahalı olması, dışarda ücretli bir işte çalışmanın fırsat maliyetini aşırı ölçüde yükseltmektedir. Diğer bir ifade ile dışarda çalışmanın haneye getireceği ek gelir, dışarda çalışmanın getireceği ek harcama ve külfetle karşılaştırıldığında "değmeyecek" düzeyde kalmaktadır.

Çalışmanın bulguları arasında kültürel etkenlerin de küçümsenmeyecek boyutlarda olduğu dikkat çekmektedir. Çalışmakta olan genç ve bekar kadınların çoğunluğu evlendiklerinde (ve çocuk sahibi olduklarında) işten ayrılmakta, bu grubun büyük kısmı da başka ülkelerdeki gözlemlerin aksine ilerki yıllarda işe dönmemektedir. Aile reisi erkeklerde kadının dışarda çalışmasına olumsuz bakılması oldukça yaygındır.

Bir önceki paragrafta ana hatlarıyla tanımlanmaya çalışılan mevcut çalışmalar, Türkiye genelindeki kadın işgücü arzı verilerine veya kentsel-kırsal kesim ayrımındaki verilere dayanan çalışmalardır. Bu nedenle kadın işgücü arzının tarım ve tarım dışı ayrımında ele alınıp incelendiği çalışmalara duyulan ihtiyacın henüz karşılanmamış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde kadın işgücü arzının belirleyicilerine ilişkin çeşitli çalışmaların bulgularından da söz edilecek olmakla birlikte, bu çalışmada esas alınan tarım dışı kadın işgücü arzı üzerinde durulacaktır.

Türkiye’de tarım dışı kadın işgücü ve katılım oranları

Kadının işgücüne katılımını tarihsel bir perspektifle incelediğimizde, tarım toplumlarında yüksek bir katılım, kentleşme-sanayileşme geliştikçe de önce azalma sonra da artış gözlenmektedir. Özellikle, kadının eğitim düzeyindeki artışa paralel olarak kentlerde çalışan kadın oranı hızla artar. Tarımda, işin gereği kadının üretim faaliyetlerine katılması doğaldır, ama bu katılım çoğunlukla *ücretsiz aile işçiliği* şeklindedir. Sanayi-hizmet alanında ise kadının işgücüne katılımı esas olarak *ücretli işçilik* şeklinde olduğundan, ev ile iş mekânlarının farklı olması ve çekirdek ailenin ağır basması kadın katılım oranını tarıma oranla düşürür. Ancak, eğitim düzeyinin yükselmesi ve bu gelişmeye bağlı olarak ücretin yükselmesi ve diğer etkenler ka-

dın katılım oranının düzenli olarak yükselmesini sağlar. Halen gelişmiş ülkelerde bu oran % 43 ile % 75 arasında değişmektedir. Bu ülkelerde tarımsal istihdam tamamen marjinalleştiğinden bu oranların oldukça yüksek olduğu kabul edilmelidir (Gürsel - Ulusoy, 1999).

Çizelge 2.9. Kadınların İşgücüne Katılım Oranları (%)

Yıllar	Türkiye	Kent	Kır
1988	34.3	17.7	50.7
1989	36.1	17.8	55.1
1990	34.1	17.0	52.0
1991	34.0	15.5	55.3
1992	32.5	16.9	51.8
1993	26.5	15.5	40.4
1994	30.9	17.2	48.8
1995	30.5	16.7	49.1
1996	30.0	15.8	49.7
1997	28.3	16.7	44.8
1998	28.6	16.5	46.7
1999	30.3	17.7	49.4
2000	25.7	16.9	39.7
2001	25.9	16.8	40.8

Türkiye’de ise durum oldukça farklıdır. Kadınların işgücüne katılım oranı tarım ağırlıklı kırsal yerlerde % 50’ler civarında seyretmiş, 2001 yılında ise % 41’e düşmüştür. Buna karşılık, kentsel yerlerde kadın işgücü katılım oranı oldukça düşüktür. 1989 yılında % 17.8 olan bu oran 1996’ya kadar yıldan yıla değişimler gösterse de genellikle azalma eğiliminde olmuş ve % 15.8’e kadar düşmüştür. 1996 yılını tarım dışı kadın işgücü arz dinamiği açısından bir dönüm noktası olarak kabul edebiliriz. Bu yıldan itibaren yine yıllık değişimler gözlemlense de kadın işgücü arzında artış eğiliminin egemen olduğu kesindir.

Kentsel yerlerde kadın işgücü katılım oranı 1999 yılındaki % 17.7 seviyesinden, 2001 yılında % 16.8’e gerilemiştir. 2001 yılının ağır bir bunalım dönemi olduğunu biliyoruz. Bunalım döneminin kadın işgücü arzı üzerinde ikili bir etkisi olmuştur. Birincisi, genel olarak ortaya çıkan işsizlik ve reel gelir düşüşü nedeniyle ve hane gelirinin belirli bir seviyenin altına düşmesini engellemek amacıyla kadınların temizlik, evden çalışma gibi faaliyetlere katılmalarına neden olmuştur. İkincisi, ise ka-

dınların, özellikle işsiz kadınların bir bölümünün tamamen işten çekilmelerine ya da tarımsal faaliyete dönmelerine yol açmıştır. Tabloda yer almayan 2002 yılının ilk üç çeyreği dikkate alındığında, kent kadın işgücü katılım oranının yeniden yükselerek % 18.8'e çıktığı görülüyor. Bu gelişmelere bakarak Türkiye'de tarım dışı kadın işgücü arzının düşüş eğiliminin sona erdiğini ve yükseliş trendinin başladığını (U eğrisinin ikinci bölümü) rahatlıkla söyleyebiliriz.

Kadın işgücü arzında belirleyici temel etkenin gelir düzeyi olduğunu belirtmiştik. Refah ençoklaştırması davranışı kadının işgücüne katılımını önemli ölçüde çalışma ile kazanılabilecek gelir düzeyine bağlıyor. Gelir düzeyi ise eğitim düzeyine yakından bağlı. Son on iki yılda tarım dışı kadın işgücü arzına toplu olarak ve eğitim düzeyleri itibarıyla bakıldığında (Çizelge 2.10) şu gözlemleri yapabiliriz

Çizelge 2.10. Eğitim Durumu ve Yıllara Göre Tarım Dışı 15+ Kadın İşgücü (Bin Kişi)

Yıl	Toplam işgücü		Lise altı		Lise ve dengi		Yüksekokul veya fakülte	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
1989	1 873	100.0	1 129	60.3	469	25.0	275	14.7
1990	1 808	100.0	987	54.6	535	29.6	285	15.8
1991	1 703	100.0	913	53.6	485	28.5	305	17.9
1992	1 994	100.0	1 057	53.0	579	29.1	357	17.9
1993	1 870	100.0	945	50.5	586	31.4	339	18.1
1994	2 068	100.0	1 079	52.2	580	28.1	409	19.8
1995	2 038	100.0	945	46.4	671	32.9	422	20.7
1996	1 991	100.0	846	42.5	689	34.6	456	22.9
1997	2 249	100.0	939	41.7	786	34.9	525	23.3
1998	2 302	100.0	931	40.4	809	35.1	563	24.4
1999	2 487	100.0	1 098	44.2	785	31.6	604	24.3
2000	2 554	100.0	1 079	42.3	818	32.0	656	25.7
2001	2 567	100.0	1 094	42.6	799	31.1	675	26.3
Ortalama büyüme hızı (%)								
1989-2001	2.66		-0.27		4.53		7.78	
1989-1996	0.88		-4.04		5.64		7.52	
1996-2001	5.22		5.28		3.00		8.15	

Kaynak: DİE, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları

Türkiye genelinde, tarım dışı kadın işgücü sürekli bir artış eğilimindedir. Özellikle son yıllarda bu artış biraz daha fazladır. 1989-2001 döneminde tarım dışı kadın işgücü arzının yıllık artış hızı yaklaşık % 2.7'dir. 1989-1996 yılları arasında yıllık artış hızı % 0.88 olan tarım dışı kadın işgücü arzı, 1996-2001 döneminde önemli bir artış hızıyla % 5.2'ye çıkmıştır. Bu büyük fark dönemleme seçiminden kaynaklanıyor. Farklı dönemler alınırsa daha dengeli büyüme hızları bulunabilir. 1989-1991 arasında kadın işgücünün mutlak olarak azalması da tuhaf gözükmektedir. HİA anketlerinin başlangıç yıllarında özellikle kentsel kadın işgücünü ölçme sorunları olabilir. Nitekim 1991'den 1992'ye olağandışı artış dikkat çekicidir. Ama genelde 1995-1996 yılından itibaren kadın işgücü arzının, önceki yıllara kıyasla daha yüksek bir tempoda arttığı gerçektir.

Bu derneşik rakamların eğitim düzeyleri itibariyle ayrıntısına inildiğinde şu gözlemleri yapmak olanaklıdır. Eğitim düzeyi düşük olan lise altı grupta işgücü seyri oldukça istikrarsız bir görünüm sergiliyor. Bu grupta işgücünün 1 milyon 129 bin (1989) ile 846 bin (1996) arasında değişim göstermesinin iktisadi bir mantığı olduğunu sanmıyoruz. Ölçüm hatalarının bu istikrarsızlığa yol açtığını düşünmek daha doğru olur. Kadın katılım oranı 1997'den itibaren daha istikarlı bir seyir izlemektedir. Bu grupta işgücü artış hızının, dışa düşen rakamlar dikkate alınmadan hesaplanma yapılacak olursa, % 1'in altında olduğu görülüyor. Bu da, daha önce açıkladığımız gibi, eğitimsiz/vasıfsız kadınların kentlerde düşük ücretli bir işte çalışmakla ev işlerinde çalışmak arasında bir seçimle karşılaştıklarında ikinci seçeneği çok daha fazla tercih ettiklerini gösteriyor.

Tarım dışı kadın işgücü arzında esas dinamik öge eğitimidir. Nitekim lise ve lise üstü grupta işgücü artış hızı incelenen dönemde sırasıyla % 4.5 ve % 7.8'dir. Lise ve dengi okul mezunu kadınların işgücü arzı artış hızında 1996 yılından sonra bir yavaşlama söz konusudur. 1989-1996 döneminde lise dengi okul mezunu kadınların işgücü arzı artış hızı % 5.6 iken, 1996-2001 döneminde % 3'tür. Erkek işgücü bağlamında belirttiğimiz olgunun kadınlar için de geçerli olduğu görülüyor. Giderrek daha çok lise mezunu genç kız eğitime devam ediyor. Bu gelişmenin bir sonucu olarak da, yüksekokul ve daha üst eğitimi kadınların yıllık işgücü arzı artış hızı yükseliyor: Artış hızı, 1989-1996 döneminde % 7.5, 1996-2001 döneminde % 8.1.

Kadın işgücü arzı içinde eğitilmişlerin payı artarak devam etmektedir. Çizelge 2.10'da toplam tarım dışı kadın işgücü arzının eğitim durumuna göre dağılımına baktığımızda, lise altı eğitilmişlerin toplam tarım dışı kadın işgücü arzı içindeki payı

1989-2001 döneminde % 60.3'ten % 42.6'ya düşmüştür. Buna karşılık anılan dönemde, lise ve dengi okul mezunlarının payı % 25'ten % 31.1'e, yüksekokul ve daha üst eğitilmişlerin payı % 14.7'den % 26.3'e çıkmıştır.

Eğitim düzeyi ve katılım oranı

Bu çalışmada tüm değişkenlerimizi veriler izin verdiği ölçüde erkek işgücü arzında olduğu gibi tarım dışı olarak ele alıyoruz. Ancak, tarım dışı işgücüne katılım oranını hesaplayabilmek için tarım dışındaki çalışabilir yaştaki nüfusun (15 ve daha yukarı yaştakiler) da bilinmesi gerekmektedir. Mevcut verilerle buna ulaşmak mümkün olmadığından, zorunlu olarak kenti bir *proxy* olarak kadın işgücüne katılım oranlarını inceleyeceğiz. Ayrıca 2001 yılı sonuçlarına bakıldığında, kırsal yerlerde tarım dışı sektörde çalışan kadınların, kırsal yerlerdeki toplam kadın istihdamı içerisindeki payının çok düşük olduğu görülüyor. 2001 yılı sonuçlarına göre bu oran % 9.5'tir. Buna karşılık kentsel yerlerde tarım sektöründe çalışan kadınların oranı % 10.2'dir. Dolayısıyla tarım dışı kadın işgücü katılım oranının, kentsel kadın işgücü katılım oranına çok yakın olduğunu kabul edebiliriz.

Kadın işgücünde eğitim düzeyi ile işgücüne katılım oranı arasında güçlü bir pozitif ilişkinin varlığını pek çok kez vurguladık. Eğitim düzeyine göre kadın işgücü katılım oranı, erkek işgücü katılım oranı ile karşılaştırıldığında, eğitim düzeyinde görülen artışın kadının çalışmaya yönelmesinde çok daha etkili olduğu görülmektedir. Kadınlarda düşük eğitim düzeyi, erkeklere oranla çok daha düşük katılıma neden olmaktadır.

Kadın, özellikle evli kadın, iki alternatif çalışma biçimiyle karşı karşıyadır. Bu alternatiflerden ilki, evde kalarak ev işlerini ve çocuk bakımını üstlenmektir. İkinci alternatif, ücretli olarak veya maddi bir karşılıkla bir işte çalışmak ve karşılığında ev işlerini ve çocuk bakımını ücret karşılığında yaptırmaktır. Rasyonel bir davranış iki alternatif arasındaki seçimi ikinci alternatifte kazanılan ücret ile ödenen ücret arasındaki farkın, istisnai durumlar dışında, pozitif olmasına bağlar. Kuşkusuz düşük eğitim düzeylerinde dışarıda kazanılacak ücret, ödenecek ücreti karşılamaya ya ancak yetecek, ya da altında kalacaktır. Dolayısıyla düşük eğitim düzeyine sahip kadınlarda işgücüne katılım oranının düşük olması doğaldır. Bu düzeyde kadınlar ancak, geniş aile çerçevesinde çocuklarını yaşlı ebeveynlere ya da başka akrabalarına bırakabileceklerse işgücüne katılmaya olumlu bakabileceklerdir. Doğal olarak eğitim düzeyi yükseldikçe kazanılan gelir ile masraf arasındaki fark lehte gelişeceğinden, katılım oranı da artma eğiliminde olacaktır.

Türkiye’de kadınların lise altı, lise ve yüksek öğrenim çerçevesinde ele alınan işgücüne katılım oranları arasındaki uçurum beklendiği gibi çok büyüktür. Yüksek eğitilmiş erkeklerin işgücüne katılım oranları ortalamanın 1.19 katı iken aynı oran kadınlarda 4.14’e kadar yükselmektedir. Buna karşılık lise altı eğitilmiş erkeklerin katılım oranı 0.98 düzeyinde yani yüksek eğitilmiş erkeklerin katılım oranına çok yakın seyrederken, lise mezunu kadınların katılım oranı yüksek okul mezunu kadınların katılımının oranının hemen hemen yarısı (0.58) kadardır.

Çizelge 2.11. Eğitim Durumu ve Yıllara Göre Kadın İşgücü Katılım Oranı (%), Kent

Yıl	Toplam	Lise altı	Lise ve dengi	Yüksekokul veya fakülte
1989	17.8	12.7	41.1	78.8
1990	17.0	11.4	42.3	78.5
1991	15.5	10.0	38.9	79.4
1992	16.9	10.7	41.2	80.3
1993	15.5	9.5	37.5	76.8
1994	17.2	11.3	34.5	78.6
1995	16.7	10.1	35.0	72.9
1996	15.8	9.0	32.9	72.4
1997	16.7	9.3	33.9	72.0
1998	16.5	9.0	33.3	74.5
1999	17.7	10.6	31.8	71.2
2000	16.9	9.5	30.3	69.1
2001	16.8	9.8	29.3	69.6
2002	18.8	11.5	30.8	69.9
Ortalama büyüme hızı (%)				
1989-2002	0.42	-0.76	-2.20	-0.92
1989-1996	-1.68	-4.74	-3.16	-1.21
1996-2002	2.94	4.17	-1.09	-0.58

Kaynak: DİE, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları

Çizelge 2.11’de de görüleceği üzere, kadınların işgücüne katılım oranı tüm eğitim düzeyleri için düşüş eğilimindedir. Lise altı eğitilmiş kadınlarda işgücüne katılım oranı 1989 yılında % 12.7’den, 2002 yılında (ilk üç çeyreğin ortalaması) % 11.5’e düşmüştür. Bu dönemdeki yıllık ortalama düşüş hızı % 0.76’dır. 1996-2001 döneminde lise atlı eğitilmiş kadınların işgücüne katılım oranındaki düşüş, 1996 yılından

itibaren artış eğilimine girmiştir. 1989-1996 döneminde lise altı eğitilmişlerin işgücüne katılım oranı yıllık % 4.74 düşerken, 1996-2001 döneminde % 4.17 artmıştır.

Lise ve dengi okul mezunu kadınların işgücüne katılım oranındaki düşüş, 1995 yılından sonra yavaşlamıştır. Lise ve dengi okul mezunu kadınların işgücüne katılım oranındaki yıllık ortalama düşüş hızı 1989-1996 döneminde % 3.16 iken, 1996-2002 döneminde yavaşlayarak % 1.09 olarak gerçekleşmiştir.

Yüksekokul ve daha üst eğitilmiş kadınlarda tarım dışı işgücüne katılım oranı 1989-1996 döneminde yıllık % 1.21 azalırken, 1996-2002 döneminde yıllık % 0.58 azalmıştır.

Katılım oranlarının 2001 yılına kadar genelde düşüş eğiliminde olması kültürel etkenlerin devrede olduğuna işaret ediyor. Bu düşüş olgusunun özel olarak araştırılması gerekir. Ancak 2001 ile 2002 karşılaştırıldığında bu düşüş eğiliminin durduğu düşünülebilir. İşgücü arzı dinamiği açısından önemli olan toplam kadın işgücü arzının 1996 yılından itibaren net bir artış eğiliminde olmasıdır. Eğitim düzeyi alt gruplarının katılım oranları düşerken, derneşik katılım oranının ya da diğer bir ifade ile genel katılım oranının yükselmesi ilk yaklaşımda şaşırtıcı gelebilir. Bunun nedeni, genel katılım oranına göre çok yüksek katılım oranlarına sahip lise ve yüksek okul mezunu grupların toplamdaki paylarının düzenli ve hızlı bir artış içinde olmasıdır. Tekrar hatırlatmak gerekirse (Çizelge 2.10) yüksek okul ve üniversite grubunun payı yaklaşık olarak % 15'ten % 26'ya, lise grubunun payı % 25'den % 31'e çıkarken, katılım oranının çok düşük kaldığı lise altı grubunun payı % 60'dan % 43'e düşmüştür.

Yaş ve katılım oranı

Çizelge 2.12'de yer alan katılım oranlarını dikkate alarak şu gözlemleri yapabiliriz:

Kadınların 15-19 yaş grubunda tarım dışı işgücüne katılım oranında sürekli bir düşüş söz konusudur. Burada esas, kadınların okullaşma oranlarının yükselmesi ve eğitimde kalış sürelerinin uzamasıdır. Eğitimin, kadının işgücüne katılımını artıran bir etken olduğu dikkate alındığında, bu olgu, gelecekte kadının işgücüne katılım oranlarında artış olacağını gösterir.

1989-1996 döneminde 15-19 yaş grubundaki kadınların işgücüne katılım oranı yıllık % 4.64 azalırken, 1996-2001 döneminde düşüş hızı % 1.42'ye düşmüştür. Bu

yaş grubundaki kadınların işgücü katılım oranındaki düşüşün yavaşlaması, bu düşüşün ileri yıllarda duracağı ipuçlarını vermektedir.

Kentsel yerlerde 20-24, 25-34 ve 35-54 yaş grubundaki kadınların işgücüne katılma oranındaki gelişim, yıllar itibariyle çok farklı değildir. Kadınların işgücüne katılım oranı en yüksek 20-24 yaş grubunda gerçekleşmekte, bunu 25-34 yaş grubu takip etmektedir.

1989-1996 döneminde 20-24 yaş grubundaki kadınların işgücüne katılım oranı yıllık % 1.5 azalırken, 1996-2001 döneminde yıllık % 2.1 artmıştır. Bu artış, bu yaş grubunda ortalama eğitim düzeyindeki artışın etkili olmaya başladığını gösterir.

25-34 yaş grubundaki kadınların işgücüne katılım oranı 1989 yılında % 22.6 iken, ara yıllarda dalgalanma olmasına karşın 2001 yılında % 23 olarak gerçekleşmiştir. Bu yaş grubundaki kadınların işgücüne katılım oranı 1989-1996 döneminde yıllık % 1.3 azalırken, 1996-2001 döneminde % 2.2 artmıştır. Bu artışın da büyük bölümü eğitim düzeyi artışı ile açıklanabilir.

35-54 yaş grubunda hem eğitimin pozitif etkisinin hem de erken emekliliğin negatif etkisini görüyoruz. Bu grupta birinci dönemde katılım oranı az da olsa bir azalış gösterirken ikinci alt dönemde azalış yerini az da olsa bir artışa bırakmıştır. Buna karşılık 55+ grubunda katılım oranının incelenen dönemde düşmesi, tamamen erken emeklilik etkeninin bir yansımasıdır. Ancak dikkat edilirse bu yaş grubunda katılım oranı düşüşü son yıllarda bir hayli azalmıştır. Önümüzdeki yıllarda bu yaş grubunda da katılım oranında azalışın yerini artışa bırakması beklenmelidir.

Genel bir değerlendirme yapacak olursak tarım dışında kadın işgücü katılım oranının ortalama eğitim düzeyinin yükselmesine paralel olarak hızla yükseleceğini kesin olarak söyleyebiliriz. Kabaca, 1996 yılından itibaren U eğrisinin minimum noktasının geçildiği ve pozitif eğilimli bölüme girildiği geçildiği anlaşıyor. Son yıllarda genel katılım oranındaki gelişmeler zıt yöndeki etkenlerin sonucudur. Erken emeklilik katılımı düşürücü etki yapmıştır. Ancak bu etki hızla azalmaktadır. Genç kızların okullaşma oranının ve ortalama eğitim süresinin halen yükseliyor olması ise katılımı yükseltici etki yapmaktadır. Sonuç olarak kadın katılım oranının önümüzdeki yıllarda giderek hızlanan bir tempoda artmaya devam etmesi kaçınılmazdır.

Çizelge 2.12. Yaş Grubu ve Yıllara Göre Kadın İşgücü Katılım Oranı (%), Kent

Yıl	Toplam	15-19	20-24	25-34	35-54	55+
1989	17.8	20.4	26.1	22.6	15.5	4.0
1990	17.0	18.4	25.3	21.2	16.0	2.7
1991	15.5	16.6	23.8	19.7	13.8	2.1
1992	16.9	16.2	26.6	21.8	14.9	3.1
1993	15.5	15.1	23.3	20.5	14.1	2.3
1994	17.2	16.3	25.5	22.4	16.2	3.3
1995	16.7	15.4	24.4	21.8	15.7	3.4
1996	15.8	14.7	23.5	20.7	15.1	2.9
1997	16.7	16.1	26.7	21.1	15.4	2.7
1998	16.5	16.0	25.7	21.6	14.7	3.1
1999	17.7	16.0	27.1	23.0	16.4	3.6
2000	16.9	14.3	27.1	23.3	15.4	2.5
2001	16.8	13.6	26.0	23.0	15.7	2.7
Ortalama büyüme hızı (%)						
1989-2001	-0.45	-3.31	-0.02	0.15	0.12	-3.11
1989-1996	-1.68	-4.64	-1.49	-1.26	-0.31	-4.26
1996-2001	1.29	-1.42	2.07	2.16	0.71	-1.47

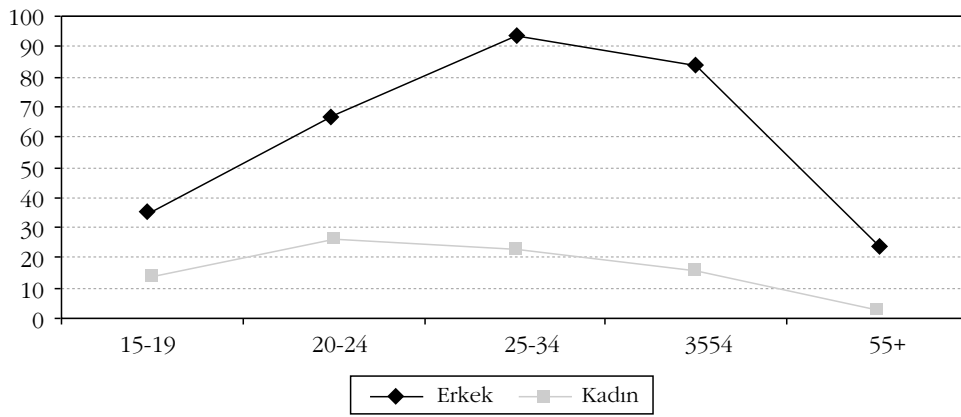
Kaynak: DİE, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları

Uluslararası literatüre göre, kadınların öncelikle işgücü piyasasına girmeleri, sonra evlilik, çocuk sahibi olma vb. nedenlerden dolayı işgücü piyasasından çekilmeleri ve daha sonra işgücü piyasasına tekrar dönmeleri nedeniyle, yaş gruplarına göre işgücüne katılım oranları M eğrisi çizmektedir. Ancak, bu durum ülkemizde tam olarak gözlenememektedir. Çizim 2.2’de de görüleceği üzere, ülkemizde 25 yaşından sonra işgücü piyasasından çekilen kadınların çok azı tekrar işgücü piyasasına dönmektedir. Buna bir neden olarak, ülkemizde yasal olarak kısmi süreli (part-time) çalışmanın olmaması ve kadınlara yönelik yeterli istihdamın yaratılamaması gösterilebilir.

2001 yılında yaş grupları itibarıyla işgücü katılım oranı eğrilerine bakıldığında, erkek katılım eğrisinin uluslararası literatürde de kaydedilen şekilde, ancak erken emeklilikten kaynaklanan bir yatıklıkta bir çan eğrisi oluşturduğu görülmektedir. Buna karşılık, kadın katılım eğrisinin, uluslararası literatürde kaydedilen M eğrisi çizmediği görülüyor. Yukarıda değindiğimiz alan araştırmalarının da gösterdiği gibi evlendikten ve çocuk sahibi olduktan belli bir süre sonra kadınlarımız çoğunlukla işgücü piyasasına dönmemektedir.

Kadın ve erkek katılım eğrileri arasındaki önemli bir fark, kadın işgücünün evlilik ve çocukla birlikte piyasadan çekildiğini gösteren pik noktaya varış ve istihdam içindeki payın düşmeye başladığı yaş dilimi farkıdır. Çizim 2.2’de de görüldüğü gibi evlilik yaşının yükselmesi, eğitim süresinin uzaması gibi nedenlerle zaman içinde 25 yaş dolayına kadar işgücü piyasasında kalma eğilimi güçlenmiş olsa da, kadın işgücü açısından istihdamda en yüksek paya sahip yaş grubu 20-24 yaş grubudur. Erkek işgücü açısından aynı grubu, 25-34 yaş gruplarındaki kitle oluşturmaktadır. Bu farklılık, toplumsal cinsiyet rollerindeki farklılığının kadın işgücü arzı açısından ne kadar önemli bir belirleyici olduğunun da göstergesidir.

Çizim 2.2. Yaş Gruplarına Göre Kentsel İşgücü Katılım Oranı, 2001, %

AB ülkelerinde kadın işgücü arzı

AB ülkelerinde kadının işgücüne katılımı incelenirken kentleşme ve sanayileşmenin etkisi açıkça gözlemlenebilir. Çizelge 2.13’te incelenen dört AB ülkesinde (İtalya, İspanya, Portekiz, Yunanistan) kadın katılım oranı hem düzey olarak Türkiye’nin (kent-tarım dışı) çok üzerindedir hem de 1983-2000 döneminde artmaya devam etmiştir. Özellikle İspanya ve Yunanistan’da artışlar dikkat çekicidir. Çizelgede genel katılım oranı yer alıyor. Oysa Türkiye için katılım oranı tarım dışını temsilen kent katılım oranı dikkate alınmıştır. Söz konusu dört AB ülkesinden İtalya ve İspanya’da tarım istihdamının toplam içindeki payı son yıllarda % 5 civarına düşmüştür. Dolayısıyla bu ülkeler için tarım dışı katılım oranı en fazla 1 puan daha düşük olabilir. Portekiz ve Yunanistan tarım istihdamı nisbeten yüksek olan ülkelerdir. Tarım istihdamının payı % 15-20 arasındadır. Bu nedenle tarım dışı katılım oranları 2-3 puan daha düşük olabilir. Ancak yine de Türkiye’ye kıyasla arada büyük bir fark söz konusudur. AB adayı Polonya ve Macaristan açısından da durum çok farklı değildir.

Çizelge 2.13. İşgücüne Katılım Oranları (% 15+, Kadın)

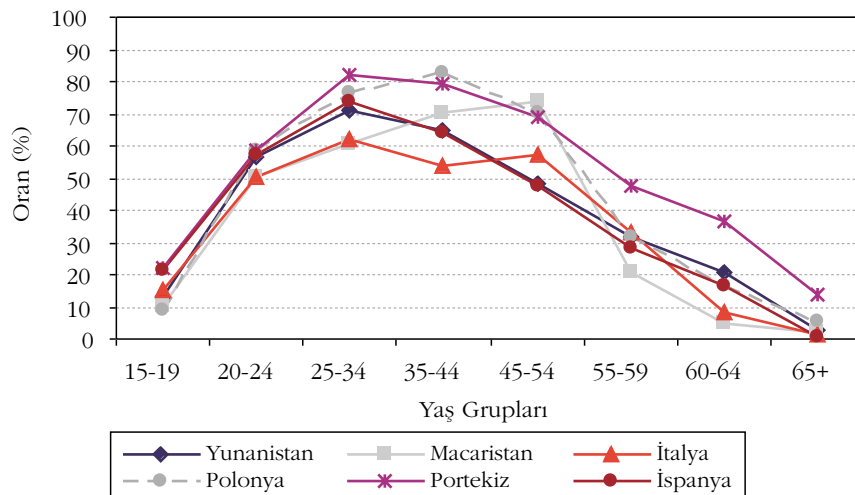
Ülkeler	1983	1992	2000
İtalya	39.3	44.3	46.3
Yunanistan	39.2	41.7	49.7
İspanya	33.9	43.1	51.8
Portekiz	57.1	59.1	63.7
Polonya		62.6	59.9
Macaristan		34.2	52.7
Türkiye		16.9	16.9

Kaynak: OECD "Labour Force Statistics 1980-2000", Temmuz 2001, Paris. Türkiye ile ilgili veriler (DİE, 2002 yılı HİA) 2001 yılına ait olup kentsel alanı kapsar.

Kadınların işgücüne katılımları bakımından, AB'nin en geri kalmış ülkeleri ile Türkiye arasındaki fark çarpıcıdır. Örneğin İskandinav ülkelerinde kadın katılım oranı % 70'in üzerine çıkmaktadır. Türkiye'nin İtalya ve Yunanistan gibi gerek ekonomik çevre, gerek kültür açısından nisbeten daha yakın ülkelerin düzeylerine çıkması 20-30 yıl alabilir. Hatta bu ülkelerin katılım oranı artmaya devam ettiğine göre, Türkiye'nin bu oranları, büyük bir ihtimalle kültürel nedenlerle hiç bir zaman yakalayamayacağı da iddia edilebilir.

Bizim öngörümüz 2010 yılında Türkiye'de katılım oranının % 25'e yaklaşacağı şeklindedir. Bu öngörü gerçekleşse dahi 2010 yılında Türkiye, Yunanistan ve İtalya'nın 20 yıl kadar gerisinde olacaktır.

Çizim 2.3. Yaş Gruplarına Göre Kadın Katılım Oranları (2000)

Kaynak: OECD "Labour Force Statistics 1980-2000", Temmuz 2001, Paris. Türkiye ile ilgili veriler DİE, HİA'lardan derlenmiş olup tarım dışı ekonomiyi kapsar.

Yaş grupları itibariyle katılım oranı incelendiğinde Yunanistan ve İspanya'nın profillerinin Türkiye ile büyük benzerlik gösterdiği görülüyor. Türkiye'de olduğu gibi bu ülkelerde de kadın katılım oranı genç yaşlarda belirgin bir şekilde daha yüksektir. Tabii aradaki düzey uçurumu hariç. Bu iki ülkede bekar kadınların çok büyük ölçüde işgücüne katıldıkları, evlendikten ve çocuk sahibi olduktan sonra çalışmayı bıraktıkları ve bir daha dönmedikleri gözlemleniyor. İtalya'nın profili ise evlilikten belli bir süre sonra kadınların çalışma hayatına kısmen geri döndüklerini (M profili) gösteriyor.

İncelenen tüm ülkelerde kadınlarda erken emeklilik olgusunun etkisini gözlemlemek olanaklıdır. Elli yaşlardan itibaren katılım oranındaki dramatik düşüş bu etkinin sonucudur. Bu etki özellikle Macaristan'da çok belirgindir. Bu ülkeler demografik geçiş dönemini tamamlamış olup nüfusları yaşlanmaya başlamıştır. Bu özellik giderek emekli çalışan oranını artırmakta ve sosyal transfer harcamaları üzerinde baskı yaratmaktadır. Gelecek yıllarda ortalama emeklilik yaşının artması beklenmelidir. Dolayısıyla önümüzdeki yıllarda bu ülkelerde kadınlarda genel katılım oranının artmaya devam edeceğini kestirebiliriz.

Çizelge 2.14. Eğitim Düzeyine Göre, 25-64 Yaş, Kadın İşgücüne Katılım Oranı (1999, %)

Ülkeler	Lise Öncesi	Lise	Yüksekokul
İtalya	32.6	66.1	81.3
Yunanistan	41.1	56.9	83.2
İspanya	39.5	68.4	82.7
Portekiz	69.0	82.4	90.9
Polonya	47.8	71.3	87.1
Macaristan	34.5	68.4	78.5
Türkiye	28.0	33.6	72.8

Kaynak: OECD "Labour Force Statistics 1980-2000", Temmuz 2001, Paris. Türkiye ile ilgili veriler DİE, HİA'lardan derlenmiş olup tarım dışı ekonomiyi kapsar.

Kadınlarda eğitim düzeyi ile katılım oranı arasındaki pozitif korelasyon, incelenen ülkelerde de görülmektedir. Bununla birlikte Türkiye ile en dikkat çekici fark, düşük eğitim düzeylerinde katılım oranlarının çok farklı olmasıdır. Türkiye'de kadın katılım oranı incelenirken işaret ettiğimiz gibi bu oranın çok düşük düzeyde

kalmasının başlıca nedeni, çalışan kadınların çoğunluğunu oluşturan lise altı grubunda katılımın çok düşük olmasıdır. Oysa incelenen ülkelerde bu eğitim düzeyinde katılım nisbeten düşük olsa da yine de Türkiye'ye kıyasla yüksektir. Çizelge 2.15'te karşılaştırma için 25-64 yaş grubu dikkate alınmıştır. Görüldüğü gibi Türkiye'de katılım oranı lise altında % 28'dir. Bu grubun en düşük oranına sahip İtalya'da bile oran yaklaşık % 33'dür. Aynı olgu lise düzeyi için de geçerlidir. Hatta bu grupta fark daha da belirgindir. Türkiye'de katılım bu grupta % 34'e yaklaşırken, oranın en düşük olduğu Yunanistan'da % 57'dir. Son olarak yüksekokul-üniversite grubuna bakıldığında, farklılık önemli ölçüde azalmakla birlikte yine de Türkiye'nin aleyhine belirgin bir fark olduğu gözlemlenmektedir. Türkiye'de kadın katılım oranının halen çok düşük bir düzeyde olmasının, hem ortalama eğitim seviyesinin yetersiz kalmasına hem de sosyo-kültürel davranışlara bağlı olduğunu bir kez daha hatırlatalım.

2002-2010 Kadın İşgücü Arzı

Kadın işgücü arzını belirleyen çok sayıda etken olduğunu gösterdik. 2002-2010 yılları arasındaki tarım dışı kadın işgücü arzı ve katılım oranlarını kestirmek için şöyle bir yöntem izledik: Daha önce de belirtildiği gibi tarım dışı kadın işgücü arzı için kentsel yerler bir proxy olarak alındı. Buna göre öncelikle 1989-2002 yılları için kentsel yerlerde 15 ve daha yukarı yaştaki kadın nüfus, işgücü ve işgücüne katılma oranı, verilerden hareketle, 2003-2010 yılları için kentsel yerlerde kadın 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus ve işgücü arzı, 2. ve 3. dereceden polinom denklemi, logaritmik denklem, gibi farklı yaklaşımlar kullanılarak tahmin edildi. Yapılan analiz sonucunda, R^2 'si % 95.1 ile en yüksek olan 2. dereceden polinom denklemi yöntemiyle oluşturulan tahmin kabul edildi. Yapılan tahmine ilişkin özet sonuçlar Çizelge 2.15'de verilmiştir.

Çizelge 2.15. Yıllara Göre Kadın 15+ Yaş Nüfus (Bin Kişi), İşgücü (Bin Kişi) ve Katılım Oranı (%) (Kent)

Yıl	Gerçekleşen			Tahmin		
	15 + Yaş	İşgücü	İşgücüne katılma oranı	15 + Yaş	İşgücü	İşgücüne katılma oranı
1989	10 532	1 873	17.8			
1990	10 608	1 808	17.0			
1991	10 955	1 703	15.5			
1992	11 834	1 994	16.9			
1993	12 049	1 870	15.5			
1994	12 001	2 068	17.2			
1995	12 241	2 038	16.7			
1996	12 603	1 991	15.8			
1997	13 491	2 249	16.7			
1998	13 949	2 302	16.5			
1999	14 056	2 487	17.7			
2000	15 122	2 554	16.9			
2001	15 243	2 567	16.8			
2002	15 908	2 991	18.8			
2003				16 493	3 097	18.8
2004				17 103	3 320	19.4
2005				17 738	3 569	20.1
2006				18 397	3 845	20.9
2007				19 081	4 149	21.7
2008				19 789	4 485	22.7
2009				20 521	4 854	23.7
2010				21 279	5 259	24.7
İşgücü Arzının Ortalama Büyüme Hızı (%)						
1989 - 2002		3.67				
2002 - 2010		7.31				

1989-2002 döneminde tarım dışı kadın işgücü artış hızı % 3.7'dir. Erkeklere kıyasla kadın işgücündeki değişimlerin özellikle 1989-1997 döneminde son derece istikrarsız olduğu dikkat çekicidir. Bu istikrarsızlığın bir bölümünün kadın işgücü arzını belirleyen faktörlerdeki eşitsiz değişimlerden kaynaklandığını tahmin edebiliriz. Ama yine de okullaşma oranı, kente göç gibi değişkenlerin istikrarsız bir değişim

sergilediği düşünülemez. Serideki istikrarsızlığın bir kaynağı da HİA'lardaki metodoloji değişimlerinden kaynaklandığını tahmin ediyoruz.⁵

Kadın işgücü arzı serisi 1996-2002 döneminde çok daha istikrarlı bir seyir izliyor. Serinin genel eğilimi tarım dışı kadın işgücü katılım oranının seyrinde beklenen U dönüşünün, 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren gerçekleşmeye başladığını gösteriyor. 1989 yılından 1996'ya kadın katılım oranı düşüş eğiliminde olmuştur. Çalışabilir nüfus ise yedi yılda % 20'ye yakın artmıştır. Buna karşılık 1996-2002 döneminde bir yandan katılım oranı belirgin bir şekilde artarken (% 15.8'den % 18.8'e) çalışan nüfus da önceki döneme kıyasla daha hızlı artmıştır: Altı yılda % 26. Bu iki gelişmenin sonucunda kadın işgücü arzı 1996-2002 döneminde olağanüstü bir tempoyla yılda ortalama % 7 artmıştır.

Yaptığımız kestirim kadın işgücü artış hızının biraz daha yükselerek % 7.3'e çıkacağını gösteriyor. Bir yandan çalışan nüfusu tarım dışına göçün hızlanmasıyla 1996-2002 dönemine kıyasla biraz daha hızla artarken, katılım oranında hızlı artışın devam ederek 2010'da % 24.7'ye çıkmasını bekliyoruz. Bu yüksek artış hızı yukarıdaki bölümlerde yapılan incelemeler sonucu elde edilen bulgularla tutarlıdır. Gerek AB ülkelerinde gerekse Türkiye'de kadın katılım oranı ile eğitim arasında görülen kuvvetli ve eşyönlü ilişki dikkate alınacak olursa, eğitim seviyesinin yükselmesi, Türkiye'de kadın katılım oranının çok yüksek bir artış temposuna girmesine neden olmuştur. Bu eğilim gelecek yıllarda devam edecektir.

2010 yılında kadınlarda çalışabilir nüfusun 21 milyon 279 bin olacağını, tarım dışı kadın işgücünün de 5 milyon 259 kişiye ulaşacağını öngörüyoruz. Bu noktada, Avrupa Birliği'nin kadın istihdamının artırılması için güçlü sosyal politikalar tasarladığının ve 2010 yılı için kadınların işgücüne katılımını % 60 seviyesine çıkartmak istediğinin altını çizmek gerekiyor. Bu yönüyle bakıldığında, görülen hızlı yükselişe rağmen, Türkiye'nin AB ortalamasının bir hayli gerisinde kalmaya devam edeceğini tekrar belirtelim.

2.3. Tarım İstihdamının Evrimi ve Tarım Dışı Sektörlere İşgücü Göçü

Tarım sektörünün, Türk ekonomisi içindeki payı, nispi öneminin giderek azalmasına rağmen hâlâ büyüktür. 2001 yılında Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) içinde

(5) Örneğin 1997 ve 1999 yıllarında anketin örnek hacmi üçte bir oranında artırıldı. Bu değişikliğin sonucunda kentin payı arttı. Ayrıca, ilk yıllarda 1990 nüfus sayımı idari bölüşümü kullanılırken, Ekim 1999'da 1997 nüfus tespiti kullanıldı. Örnek tasarımı gereği kentin payı böylece 4-5 puan artmış oldu. Bu değişikliklerin kadın işgücü arzı rakamlarını artırdığını belirtelim.

tarımın payı yalnızca % 13 olmuştur. 2001 yılı Hanehalkı İşgücü Anketi sonuçlarına göre ise ülkemizde 15 ve daha yukarı yaşta istihdam edilenlerin % 35'i tarım sektöründe bulunmaktadır.

Tarihsel deneyime bakıldığında, ekonomik gelişme süreci boyunca tarımsal istihdamın toplam istihdam içindeki payının düzenli olarak azaldığını gözlemliyoruz. Bu evrensel olgunun nedeni çok basittir. Tarımsal ürünlerin büyük çoğunluğunun gelir esnekliği birden küçüktür. Bir başka deyişle, tarım ürünlerine olan talep artışı gelir artışından daha düşük olmaktadır. Bu olguya, tarım kesiminde makineleşme, gübre kullanımı, sulama ve tohum iyileştirmesi gibi teknik ilerlemelerin yaygınlaşması eklenince, işgücü verimliliğinde hızlı artışlar gerçekleşmekte ve tarım istihdamının payının sürekli azalması olgusu ortaya çıkmaktadır. Günümüzde gelişmiş ülkelerde tarım istihdamının toplam istihdam içindeki payı % 3'e kadar düşmüş ve bu düzeyde istikrar kazanmıştır.

Tarım istihdamının payındaki azalışın, gelişme süreci boyunca sürekli aynı tempoda seyretmediği de diğer bir gerçektir. Azalış temposu tarihsel olarak, dönemden döneme ve ülkeden ülkeye demografik özelliklere, teknolojik ilerlemeye ve izlenen tarım destekleme politikalarına göre değişiklik göstermiştir. Bununla birlikte kabaca iki evreden ya da aşamadan söz edebiliriz. Birinci evre tarım istihdamının mutlak olarak arttığı, diğer bir ifade ile tarımda çalışan sayısının mutlak olarak arttığı evredir. Bu evrede doğal olarak tarımsal istihdamın payı azalmakla birlikte düşük bir tempoda seyreder. İkinci evre ise, tarımda çalışan sayısının mutlak olarak azaldığı evredir. Bu evrede tarım istihdamının payındaki azalış çok daha hızlı bir tempoda gerçekleşir (Gürsel ve Ulusoy, s. 16-27).

HİA sonuçları, tarımsal istihdamın evrimi açısından Türkiye'nin ikinci evreye 2000 yılı civarında ulaştığını göstermektedir. Gerçi 2001 yılında tarımda çalışan sayısının 200 bin kadar arttığı görülse de bu artış marjinal olup, istatistiki hata payının içinde kalmaktadır. Diğer bir açıdan da bu marjinal artışı 2001 yılında yaşanan derin ekonomik bunalımın bir sonucu olarak görebiliriz. Eğer bundan böyle "tarımda istihdam/çalışan sayısı" mutlak olarak azalacaksa, bu gelişmenin tarım dışı işgücü arzının artış hızını hissedilir ölçüde yükseltmesi beklenmelidir. Dolayısıyla, gelecek yıllarda işgücü arzında ve işsizlik oranında ortaya çıkacak temel eğilimleri öngörmeye çalışırken, tarımdan tarım dışı sektörlerle işgücü göçünün gerçekçi tahmini büyük önem arz etmektedir.

Bu genel değerlendirmeye ek olarak, 2000 yılında bir önceki yıla göre tarımsal istihdamda gözlemlenen büyük düşüşün (8 milyon 872 binden 7 milyon 103 bine) içinde bir ölçüde DİE'nin HİA'ların yönteminde yaptığı değişikliklerin de payının olduğunu belirtmemiz gerekir.

Hanehalkı İşgücü Anketlerindeki yapısal değişiklikler

2000 yılından itibaren işgücü piyasasının daha sık aralıklarla ölçülmesi ve ülke ve dünyadaki gelişmelerde dikkate alındığında, HİA'da yapısal değişikliklere gidilmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu amaç doğrultusunda anketin soru kağıdı, örnek büyüklüğü, alan uygulaması, tahminlerin üçer aylık dönemlerde verilebilmesi gibi konularda yapısal değişiklikler yapılmıştır. 2000 HİA'nın örnek tasarımı ile anketin örnek büyüklüğü ve sıklığı artırılarak yapılacak tahminlerin duyarlılığının artırılması hedeflenmiştir.

Yeni örneklem tasarımı ile bir hanehalkı, yıl içinde iki yerine dört dönem takip edilmektedir. Dolayısıyla, hanehalkını oluşturan fertlerin zaman içerisindeki hareketlerinin izlenmesi, ülke içerisindeki ekonomik gelişmelerin fertler üzerindeki etkilerinin ölçülmesi mümkün olmaktadır. HİA'nın tahmin boyutunda da ülke ihtiyaçlarına göre önemli değişiklikler yapılmıştır. Anketin alan uygulaması aylık olarak gerçekleştirilirken, tahminler üçer aylık dönemlerde ve yıllık olarak verilmektedir. Aylık alan uygulaması ve hareketli referans haftasının kullanılması ile daha duyarlı bir tahmine gidilmeye çalışılmaktadır. Kısaca 2000 yılı tasarımının ölçüm performansı açısından daha başarılı olduğu söylenebilir. Bu bilgilerin ışığında, tarım istihdamının 2000 yılına kadar dalgalı ama genelde durağan bir seyir izlediğı, 2000 yılından itibaren ise genel olarak azalış eğilimine girdiğı söylenebilir.

Tarımda yapısal değişim ve reform

Tarım sektörü Türkiye ekonomisinde hâlâ oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de tarım sektörü çeşitli ekonomi politikası araçları ile desteklenmektedir. Bu politika, kapsamı zaman zaman değişmekle birlikte, 1950'lerden bu yana kesintisiz devam etmiştir. Ancak 2000'li yıllara girilirken bu politikaların kamuya getirdiğı yükün taşınamayacak boyutlara ulaştığı ve artık söz konusu uygulamanın devam ettirilemeyeceğı anlaşılmıştır.

Hükümet ekonomideki istikrarı sağlamak amacıyla, IMF'nin desteğini alarak uygulamaya koyduğu yeni ekonomi politikası kapsamında, tarımda bir dizi yapısal de-

gişim ve reform programı yapılacağını açıklamıştır. Bu programa göre, tarımda yeniden yapılanma ve reformlar, 22 Aralık 1999 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile kurulması kararlaştırılan, Tarımda Yeniden Yapılanma ve Destekleme Kurulu tarafından yürütülecektir. Tarımda halen uygulanan destekleme politikaları, söz konusu ekonomi programı çerçevesinde üç yıl içinde değiştirilecektir. Buna göre;

- 1) Taban fiyatları ve destekleme alımları üç yıl içinde aşamalı olarak kaldırılacak ve yerine doğrudan gelir desteği sistemi getirilecektir. Gelir destekleme politikası ile tarım sektöründe çalışan düşük gelirli ailelere doğrudan gelir transferi gerçekleştirilecek, fiyat ilanı ve destekleme alımına girilmeyecek, hatta bu yaklaşımın, bazı ülkelerde olduğu gibi ailelerin üretimleri dikkate alınmaksızın uygulanması söz konusu olacaktır. Bu uygulamaya 2000 yılında pilot bölgelerde başlanılarak zaman içinde tüm ülkeye yaygınlaştırılması planlanmıştır.
- 2) Gübre ve diğer girdi sübvansiyonları 2000 ve 2001 yıllarında nominal olarak sabit tutulacaktır.
- 3) Kredi sübvansiyonu aşamalı olarak kaldırılmaktadır. Ziraat Bankası'nın tarım sektöründe açacağı kredilere tavan getirilecektir. Ziraat Bankası'nın ve Halk Bankası'nın kredi sübvansiyonunun toplam maliyeti aşağı çekilecektir (Şahin, 2000).

2000 ve 2001'de öngörülenler (tarım reformu) kapsamında neler yapıldığına ve 2002'nin başında reformun neresinde olduğumuza ilişkin özetle şunları söyleyebiliriz:

- i) 2000 yılı başında Ziraat Bankası aracılığı ile kullandırılan kredi sübvansiyonu kaldırılmıştır.
- ii) 2000 yılında dört bölgede Doğrudan Gelir Desteği pilot uygulaması yapılmıştır.
- iii) 2001 yıl sonu itibariyle girdi destekleri kaldırılmıştır.
- iv) Doğrudan Gelir Desteği ödemeleri 2001 yılı sonunda yapılmaya başlanmıştır.
- v) 2002 yılı bütçesine son defa prim ödemeleri için kaynak konulmuştur.

- vi) Destekleme alımları kaldırılarak TEKEL'in özelleştirilmesini sağlayacak 4733 Sayılı Tütün Kanunu çıkarılmıştır (2003 yılından itibaren destekleme fiyatı açıklanmayacak ve destekleme alımı yapılmayacaktır).
- vii) Şeker rejimini yeniden düzenleyen 4634 Sayılı Şeker Kanunu yürürlüğe girmiştir (Ülke ihtiyacı kadar üretim yapılması için kota sistemi getirilmektedir. 2002 yılından itibaren şekerpancarında destekleme fiyatı açıklanmayacak, fiyat üreticilerle fabrikalar arasında serbestçe belirlenecektir).

Tarımda yeniden yapılanmanın hangi tempoda gerçekleşeceğini öngörmek olanaksız olmakla birlikte önümüzdeki yeniden yapılanmanın ilerki yıllarda tarım dışına işgücü göçünü hızlandıracağı kesindir. Sübvansiyonların kaldırılması, taban fiyatlarının dünya fiyatlarına paralel tesbitinin rekabet gücü düşük marjinal aile tarım işletmelerinin faaliyetlerine son vermeye zorlaması kaçınılmazdır. Bu kesimlere doğrudan gelir transferinin, çözülmeyi yavaşlatması beklense de, ki esas amacı da budur, süreci tümüyle durdurması, doğrudan yardım miktarının yetersizliği nedeniyle olanaksızdır.

Tarımdan tarım dışı sektörlerle işgücü transferinde erkek ile kadın arasında farklılığa da işaret etmek gerekiyor. Tarım dışı sektörlerle işgücü transferi öncelikle, çalışma çağında, fiziksel ve bedensel yeteneği yüksek ve diğer sektörlerde daha kolay uyum sağlayacak erkek nüfusun tarımı terk etmesi şeklinde kendini göstermektedir. Önce ailenin erkek üyeleri dışa açılmaktadır.

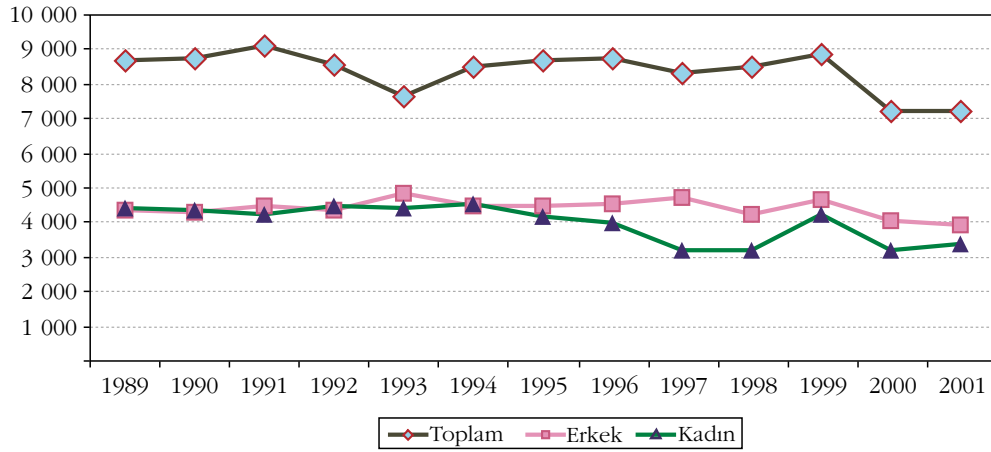
Toplumun ve kırsal ailenin sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla gerçekleştirilen üretim ve tüketim faaliyetlerinin odak noktasını "kadın" oluşturmaktadır. Kadınlar çoğunlukla ekonomik zorluklar ve aile ekonomisine yardımcı olmak için çalıştırlarından, çalışma yaşamının kendilerine sağladığı statü ve güç ile ilgilenmemektedirler. Kadınlar tarım dışı sektörlerde çoğunlukla bir uğraş sahibi olmak için değil, aile bütçesine katkıda bulunmak için çalışmaktadırlar.

Yaş, evlilik durumu ve çocuk sahibi olma kadınların tarım dışı işlerde çalışmaya ilişkin kararlarını etkileyen önemli değişkenlerdir. Kadınlar tarım dışı işlerde çalışıyor olsalar bile aynı zamanda tarımsal faaliyetleri, ev ve aile ile ilgili sorumlulukları da yerine getirmektedirler. Gerçekte kırsal alanda geleneksel olarak kadının esas sorumluluğu, ev işlerini ve tarımsal faaliyetleri yürütmek olarak görülmektedir (Özmete, 2001).

Tarım sektöründe istihdam

2001 yılı HİA sonuçlarına göre, 7 milyon 217 bin kişi tarım sektöründe çalışmaktadır. Tarım sektöründe çalışanların % 54'ünü erkek nüfus oluşturmaktadır. Kabaca tarımda her erkeğin yanı sıra bir de kadının çalıştığını söyleyebiliriz. Aile tipi işletmelerin çok büyük ölçüde hakim olduğu bir sektörde bu sonuç doğaldır.

Çizim 2.4. Cinsiyete Göre Tarım Sektöründe İstihdam Edilenler (Bin Kişi)

Tarımın bu özgün yapısının diğer bir sonucu da tarım istihdamının hemen hemen tamamına yakın bölümünün "kendi hesabına çalışanlar" ile "ücretsiz aile işçisi olarak çalışanlardan" oluşmasıdır. 2001 yılında 3 milyon 31 bin kişi (% 42) kendi hesabına çalışırken, 3 milyon 796 bin kişi (% 53) ücretsiz aile işçisi statüsündedir. Ücretsiz aile işçilerinin hemen hemen tümü ise kadınlar ve 15+ yaş gençlerden oluşmaktadır.

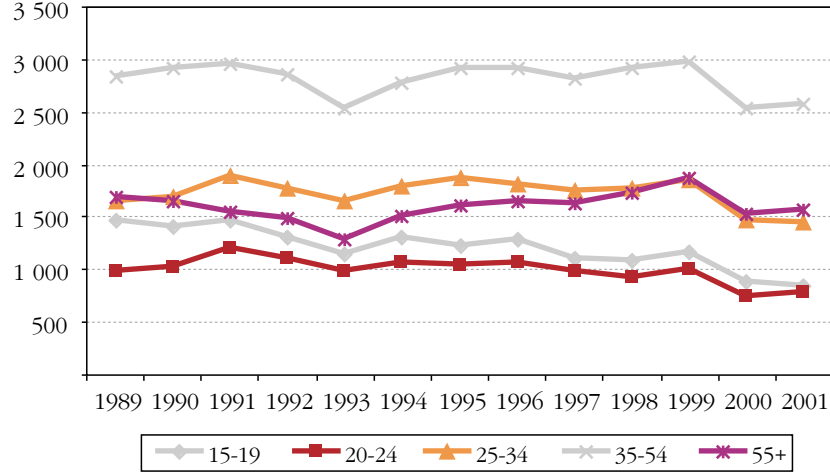
Toplam istihdam içinde tarım sektöründe çalışanların oranına cinsiyet ayrımında bakıldığında; tarım sektöründe çalışan erkeklerin toplam erkek istihdamı içindeki oranı % 26, kadınların ise % 61'dir. Bu rakamlar kadın istihdamının büyük ölçüde tarım istihdamı olduğunu gösteriyor.

Yaş ve istihdam

Türkiye genelinde, çalışanların yaş grubu sektörel ayrımında incelendiğinde, 55 ve daha yukarı yaştakilerin çoğunluğunun (% 75) tarım sektöründe istihdam edildiği görülmektedir. Diğer sektörlerde 55 ve daha yukarı yaştakiler çalışma yaşamının

dışında yer aldıkları halde, tarımda çalışma yaşamı içinde yer almaktadır. Yine Türkiye geneline bakıldığında yine 15-19 yaş grubundakilerin büyük çoğunluğu (% 55) tarım sektöründe çalışmaktadır. Bunun nedeni 19 yaşından küçüklerin kırsal alanda eğitimi erken terkederek çalışmaya başlamalarıdır.

Çizim 2.5. Geniş Yaş Grubuna Göre Tarım Sektöründe İstihdam Edilenler (Bin Kişi)

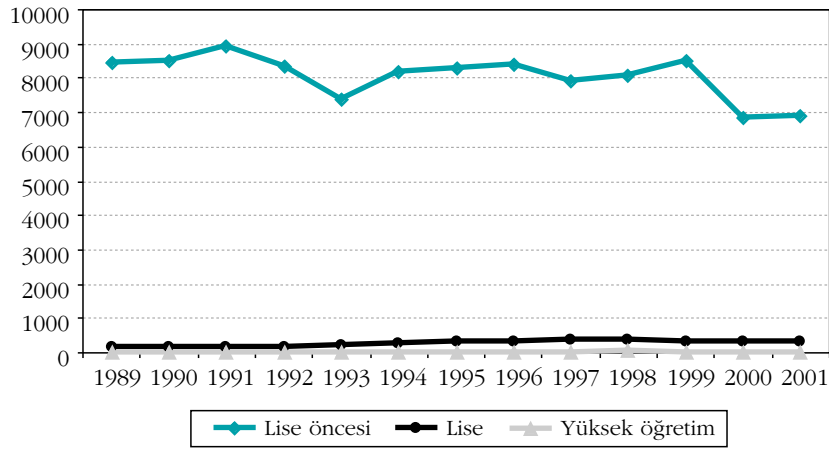

Tarım istihdamının bu yapısal bileşimi doğaldır. Bir yandan gelirlerin yetersizliği olgun yaş gruplarını tarım dışı faaliyetlerden gelir elde etmeye yöneltirken, tarım faaliyetini sürdürmek, emeklilik olanakları olmayan yaşlılara ve sekiz yıllık zorunlu eğitimden sonra çoğunlukla okula devam etmeyen gençlere (özellikle genç kızlara) düşmektedir (Taştı, 1998).

Eğitim ve istihdam

2001 yılı HİA sonuçlarına göre tarım sektöründe çalışanların eğitim durumu incelendiğinde; sektörde çalışanlar içerisinde lise öncesi mezunların % 95 ile çok yüksek paya sahip olduğu görülmektedir. Yüksekokul mezunları ise % 0.3 gibi oldukça düşük bir orana sahiptir. Tarım sektöründeki istihdamın büyük çoğunluğunu düşük eğitimlilerin oluşturduğu görülmektedir. Türkiye geneline bakıldığında da yine aynı durum söz konusudur. Toplam istihdamın yaklaşık % 74'ünü lise öncesi eğitim seviyesindeki kişiler oluşturmaktadır. Son 10 yıllık veriler incelendiğinde söz konusu dağılımlarda hafif bir iyileşme gözlenmekle birlikte halen istihdam edilen nüfusun eğitim düzeyinin oldukça düşük olduğu söylenebilir.

Çizim 2.6. Eğitim Durumuna Göre Tarım Sektöründe İstihdam Edilenler (Bin Kişi)

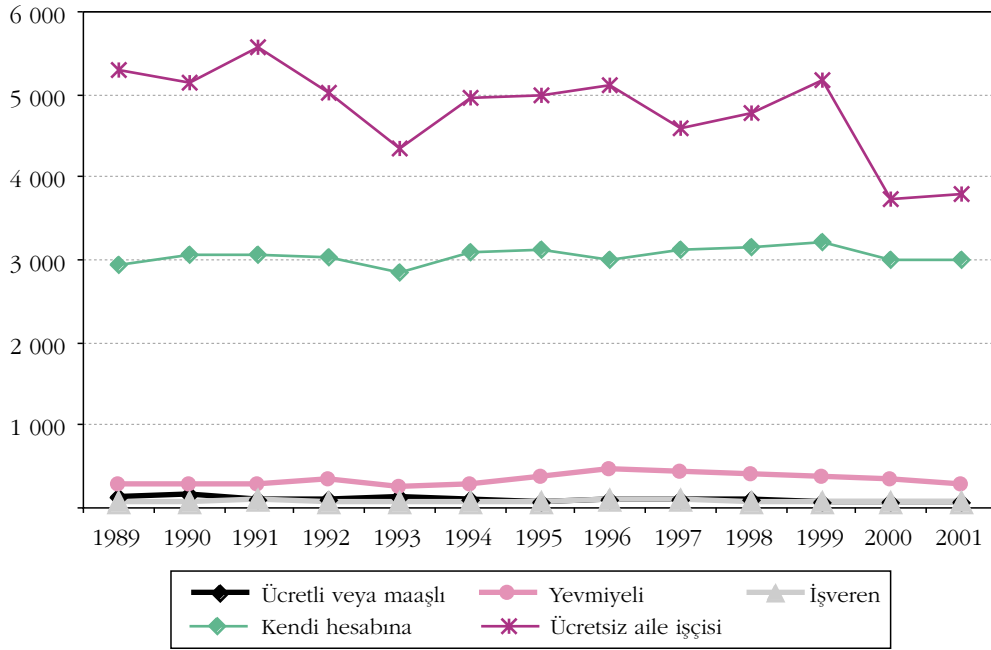
Yıllar itibarıyla eğitim durumundaki eğilim incelendiğinde; tarım sektöründe çalışan lise mezunlarının sayısında artış görülmektedir (179 bin kişiden 301 bin kişiye). Lise mezunlarının toplam tarım istihdamı içindeki oranı ise % 4'dür. Tarım kesiminde ortalama eğitim düzeyinin son derece düşük kalması (ilkokul ve öncesi % 91) tarımın yeniden yapılanmasının önündeki en büyük engellerden biridir. Tarım istihdamının mutlak olarak azalması, işgücü verimliliğinde artış ile birlikte olmak zorundadır. Aksi takdirde tarım ürünlerin nisbi fiyatlarının artışı yönünde baskılar oluşacak ve işgücü maliyetleri olumsuz etkilenecektir. Tarımda verimlilik artışının işgücünün sahip olduğu beşeri sermayenin niteliği ile yakından ilişkili olduğu düşünülürse, Türkiye'de tarım sorununa çağdaş çözümler getirmenin kolay olmayacağını vurgulamak gerekiyor.

İşteki durum

2001 yılı HİA sonuçlarına göre tarım sektöründe istihdam edilenlerin % 53'ü ücretsiz aile işçileri olarak çalışmakta, bunu % 42 ile kendi hesabına çalışanlar, % 4 ile de yevmiyeli çalışanlar takip etmektedir. Tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların % 70'ini ise kadınlar oluşturmaktadır.

Tarım sektöründe çalışan erkeklerin % 64'ü kendi hesabına çalışırken, % 29'u ücretsiz aile işçisi, % 6'sı ücretli/yevmiyeli olarak çalışmaktadır. Bu sektörde çalışan toplam kadınların ise, % 80'i ise ücretsiz aile işçisi, % 16'sı kendi hesabına ve % 3'ü ise yevmiyeli olarak çalışmaktadır. Tarım sektöründe ücretli çalışan kadınların sektör içindeki oranı (% 0.1) ise çok düşüktür.

Çizim 2.7. İsteki Duruma Göre Tarım Sektöründe İstihdam Edilenler (Bin Kişi)

Ücretsiz aile işçilerinin yıllar itibarıyla (1989-2001) seyrine baktığımızda tarım istihdamının payında gözlenen görece düşüş eğilimine paralel olarak bu sektörde ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınlarda yaklaşık 1 milyon 200 bin kişilik düşüş, toplamda ise yaklaşık 1 milyon 600 bin kişilik bir azalış söz konusudur.

Kırsal alanda kadınların ekonomik yetersizlikler, aile bütçesine katkıda bulunma, düzenli bir gelir elde etme gibi nedenlerle tarım dışı işlerde çalışma oranları gün geçtikçe yükselmektedir. Okullaşma oranının artması ve eğitim düzeylerinin yükselmesi ile birlikte, kadınların tarım dışı iş olanakları konusunda daha çok bilgi sahibi oldukları ve uzmanlık gerektiren alanlarda ya da hizmet endüstrisi gibi tarım dışı sektörlerde daha çok çalıştıkları anlaşılmaktadır (Özmete, 2001).

İstihdamın bölgelerarası dağılımı

İstihdamın bölgelerarası dağılımı, yedi bölge üzerinden incelendiğinde, Marmara Bölgesi'nin Türkiye ortalamasının çok altında (% 17) olduğu görülüyor. Buna karşılık Karadeniz Bölgesi ise en yüksek (% 61) tarımsal istihdama sahip bölge olarak öne çıkıyor. Bu verilerin ışığında, tarımda yeniden yapılanmanın en fazla Karadeniz bölgesinde sorun yaratacağı söylenebilir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde tarımın sektör payının yüksek olması beklenirken sadece % 41'lik sektörel pay bu bölgede tarımdan kopmanın yoğun olduğunu göstermektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde tarımın toplam istihdam içindeki payının düşük seviyelerde kalmasının nedenleri arasında GAP'ın yarattığı sanayileşme dinamiği ve özellikle kırsal alanlarda yoğunlaşan güvenlik sorunu sayılabilir.

Çizelge 2.16. Bölgelere ve Sektörlere Göre İstihdam, 2001, (15+ yaş, Bin Kişi)

Coğrafi Bölgeler	Toplam	Tarım	%	Sanayi*	%	Hizmetler	%
Toplam	20 367	7 217	35	4 807	24	8 342	41
Marmara Bölgesi	5 562	934	17	2 005	36	2 642	47
Ege Bölgesi	3 063	1 226	40	767	25	1 069	35
Akdeniz Bölgesi	2 300	672	29	485	21	1 142	50
İç Anadolu Bölgesi	3 102	985	32	612	20	1 504	48
Karadeniz Bölgesi	3 129	1 959	61	372	12	862	27
Doğu Anadolu Bölgesi	1 498	762	51	181	12	553	37
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	1 651	678	41	384	23	589	36

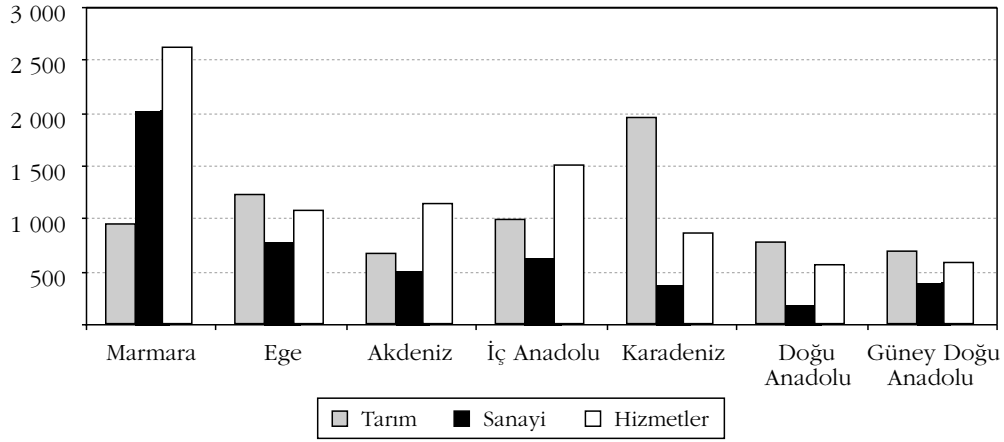
* İnşaat sektörünü de kapsamaktadır.

Kaynak: Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, Ankara, DİE

Güneydoğu Anadolu Projesi, GAP bölgesinde bölge içi kentlerde istihdam ve ekonomik canlılık yaratmada, emek-yoğun küçük sanayilerin desteklenmesi, istihdam politikaları açısından olumlu bir gelişmedir. Nitekim Gaziantep bunun somut bir örneği olmuştur. Tarım alet ve makinalarının bakım ve onarımı, inşaat malzemeleri sanayii (doğrama, demir-çelik konstrüksiyon) oto sanayi, madeni eşya sanayi gibi alanlarda görülen yatırımlar, yörede küçük ölçekli sanayiden orta ölçekli sanayiye doğru geçişi de beraberinde getirecektir (Bircan, 1995).

GAP Master Planı hedeflerine göre 1999 sonu itibariyle tarımsal yatırım harcamalarındaki nakdi gerçekleşme % 12.8 düzeyinde kalmıştır. Diğer sektörlerle karşılaştırıldığında GAP Bölgesi'nde tarım sektörüne yapılan kamu yatırımlarının çok düşük düzeylerde kaldığı görülmektedir. Bu durum bir taraftan GAP'ın finansmanının planlandığı gibi sağlanamadığını, diğer taraftan sağlanabilen finansmanın tahsisinde sektörler arası dengenin gözetilemediğini, özellikle tarım sektörü aleyhine tercihler yapıldığını göstermektedir. Bu tercih, bölgede genel gelir düzeyinin artmasına katkı bakımından yanlış bir tercih olmuştur. Bunun nedeni tarımsal gelirlerin halen bölgede yaşayanların temel gelir kaynağı olma özelliğini korumasıdır. Kaynak tahsisindeki tercihler nedeniyle GAP Bölgesi'nde sulamaya açılan arazilerden yeterince yararlanılamamaktadır (Dağ, 2001).

Çizim 2.8. Coğrafi Bölge ve Sektörlere Göre İstihdam Edilenler, 2001 (Bin Kişi)

Göç veren bölgelerimizde yeterli düzeyde sosyo-ekonomik gelişmenin gerçekleştirilememesi ve yanı sıra güvenlik sorununun da tam olarak çözülememiş olması nedeniyle, hem bu bölgelerden gelişmiş bölgelere hem de söz konusu illerin kırsal kesimlerinden kentsel kesimlerine doğru yoğun göçlerin yaşandığı genel kabul gören bir görüştür. Ayrıca, güvenlik sorunun görece daha büyük olduğu bilinen sınırındaki yerleşmelerden il merkezlerine nüfus hareketlerinin yoğun bir şekilde yaşandığı çeşitli kesimlerce ifade edilmektedir (Kocaman, 1998).

İstihdamın sektörel ayrımına bakıldığında, Karadeniz, İç Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgesi'nin tarım, Marmara ve Ege Bölgesi'nin hizmet ve sanayi, Akdeniz Bölgesi'nin hizmet, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin ise hizmet ve tarım sektörü ağırlıklı olduğu söylenebilir (Çizelge 2.16).

Tarım sektöründe istihdamın kestirimi

2002-2010 yılları arasındaki tarım sektöründeki istihdam, son onüç yılın verilerine 2. dereceden polinom uyarlanarak tahmin edilmiştir. Kestirimde yıllar bağımsız, istihdam ise bağımlı değişken olarak alınmıştır. İlgili kestirimden elde edilen sonuçlar Çizelge 2.17'de verilmektedir.

Çizelge 2.17. Tarım Sektöründe İstihdam ve İstihdamın Kestirimi (Bin Kişi)

	Toplam	Erkek	Kadın	1989 = 100		
				Toplam	Erkek	Kadın
1989	8 681	4 318	4 363	100	100	100
1990	8 622	4 351	4 271	99	101	98
1991	8 992	4 576	4 416	104	106	101
1992	8 763	4 452	4 312	101	103	99
1993	8 173	4 605	3 568	94	107	82
1994	8 092	4 411	3 682	93	102	84
1995	8 299	4 423	3 876	96	102	89
1996	8 611	4 616	3 995	99	107	92
1997	8 893	4 728	4 165	102	109	95
1998	7 968	4 488	3 480	92	104	80
1999	8 963	4 728	4 236	103	109	97
2000	7 176	4 021	3 154	83	93	72
2001	7 399	3 974	3 425	85	92	79
2002	7 050	3 745	3 305	81	87	76
2003	6 925	3 650	3 274	80	85	75
2004	6 794	3 550	3 244	78	82	74
2005	6 660	3 446	3 214	77	80	74
2006	6 520	3 336	3 184	75	77	73
2007	6 376	3 222	3 154	73	75	72
2008	6 227	3 102	3 125	72	72	72
2009	6 073	2 977	3 095	70	69	71
2010	5 915	2 848	3 066	68	66	70

Kestirim dönemi 2002 – 2010 yıllarını kapsar.

Kaynak : DİE Hanehalkları İşgücü Anketleri

Kestirim sonuçlarına göre 2002-2010 döneminde her yıl ortalama 142 bin kişinin tarım sektörü dışına çıkacağı öngörülmektedir. Cinsiyet ayrımında ele aldığımızda erkeklerde her yıl ortalama 112 bin kişi, kadınlarda ise ortalama 30 bin kişinin tarım sektöründen ayrılacağı tahmin edilmektedir. Kadınların büyük çoğunluğunun tarım sektöründen ayrıldıklarında, işgücünden de çıktıkları varsayıldığında, yaklaşık 115 000 kişinin her yıl tarım dışı işgücüne ekleneceği söylenebilir.

Önceki iki bölümde yaptığımız erkek işgücü ve kadın işgücü arzı tahminleri 2010 yılı için tarım dışı erkek işgücünü 16 milyon 347 bin, kadın işgücünü de 4 mil-

yon 626 olarak vermişti. 2010 tarım istihdamını ise 5 milyon 915 bin (Çizelge 2.17) olarak tahmin ediyoruz. Tarımda işsizlik son derece düşük olduğundan istihdam rakamını işgücü rakamına eşit kabul edebiliriz. Sonuçta, 2010 yılında toplam işgücünün 27 milyon civarında olacağı, tarımın toplam istihdam içindeki payının ise % 22-23 olacağı söylenebilir. Ancak açık olarak görülmektedir ki ülkemizde tarım kesimi istihdam açısından daha uzun yıllar önemini koruyacaktır.

Kestirim yoluyla elde edilen sonuçları farklı bir yaklaşımla sınayabiliriz. Bu bölümün başlangıcında da vurgulandığı gibi kalkınma/gelir düzeyi artışı ile tarımsal istihdam arasında yakın ve ters yönlü bir ilişki söz konusudur. Dünya Bankası, yaptığı bir çalışmada (Dünya Bankası, *World Development Report*, 1995, s.31) bu ilişkiyi dünya ortalamaları itibariyle hesaplamıştır. Türkiye'nin 2002 yılında ortalama gelirinin 3000 dolar olacağı tahminiyle, dünya ortalamasına göre tarımsal istihdamın toplam istihdam içindeki payının % 28 olması gerekirdi. Oysa 2002 yılında bu payın % 34 civarında olacağı kolaylıkla tahmin edilebilir. Bu sekiz puanlık fark halen Türkiye'de tarımda 1 milyon civarında yapay bir istihdamın bulunduğunu göstermektedir. Bunun nedeni daha önce de belirtildiği gibi çok uzun yıllar tarımda uygulanan ve işgücü verimini olması gerektiğinden daha düşük tutan destekleme politikalarıdır. Bu politikalar terkedildiğinde bu fazlanın önümüzdeki yıllarda eriyeceğini bekleyebiliriz. Türkiye, 2010 yılına kadar yılda ortalama % 5 büyüdüğü takdirde, (ilerde gösterileceği gibi bu büyüme oranı işsizlik sorunu ile başedebilmenin başlangıç koşuludur) 2010 yılında ortalama gelir 5000 dolara çıkacaktır. Bu gelir düzeyi için tarımsal istihdamın payı dünya ortalamasına göre % 20'dir.

Türkiye'nin tarım ağırlıklı bir ülke olması ve yapay istihdamın bu süre içinde tümüyle çözülemeyeceği gibi nedenlerle, Türkiye'de tarımsal istihdamın 2010 yılında % 20'nin birkaç puan üzerinde kalacağı söylenebilir. Dolayısıyla, 2010 yılında tarım istihdamının payının % 22-23'e düşeceği tahmini oldukça gerçekçi gözükmektedir. Önümüzdeki dönemde tarımdan işgücü göçünün hızlanması, dolayısıyla tarım dışı işgücü arzının artış hızını yükseltici bir etkinin ortaya çıkacağı açıktır.

B Ö L Ü M

İSTİHDAMIN NİTELİĞİ

3. İSTİHDAMIN NİTELİĞİ

Bu bölümde tarım dışı istihdamın değişik özellikleri üzerinde durulacaktır. İşgücü arzı ve talebi ile bu iki büyüklüğün farkından oluşan işsizlik araştırmanın ana konusu olmakla birlikte, istihdamın çeşitli boyutları ile incelenmesi pek çok bakımdan önemlidir. Eksik istihdam, diğer bir ifadeyle arzu edildiği halde çalışılan saatlerin çalışma haftasını dolduramaması durumu; istihdam edilenlerin içinde ücretlilerin, kendi hesabına çalışanların ve ücretsiz aile işçilerinin payının evrimi; çalışanların ortalama eğitim düzeyi; istihdamda kayıt dışılığın hangi boyutlarda olduğu; kıyasası, işgücünün istihdam edilebilirliğinin sorgulanması, işsizlikteki gelişmeleri ve bu sorunun geleceğini aydınlatmak için önemlidir.

3.1. Eksik İstihdam

Türkiye’de eksik istihdam rakamları genellikle işsizlik rakamlarıyla birlikte ele alınır. Tarım – tarım dışı ayrımı yapılmaksızın hesaplanan eksik istihdam oranı çok yüksek çıktığından (son yıllarda % 7-8 civarında) genel eğilim bu oranı, düşük hesaplandığı peşinen kabul edilen işsizlik oranlarına eklemektir. Oysa eksik istihdam rakamları iki nedenle yanıltıcıdır. Birinci neden, normal çalışma saatlerinin altında çalışma olgusu, sektörün doğası gereği tarımda son derece yaygındır. Bizi ilgilendiren tarım dışında eksik istihdamın durumudur. İkinci neden de DİE’nin eksik istihdamı iki farklı şekilde tanımlamasıdır.

DİE, Hanehalkı İşgücü Anketleri ile eksik istihdam kavramını iki ayrı grupta ölçmektedir:

1- Görülebilir eksik istihdam: Referans dönemi içerisinde ekonomik nedenlerle 40 saatten daha az süre çalışıp mevcut işinde ya da ikinci bir işte daha fazla süre çalışmaya müsait olan kişilerdir. Bu eksik çalışma, teknik veya ekonomik nedenlerle geçici iş yavaşlatılması veya durdurulması, iş olmaması ya da tam gün iş bulunamamasından kaynaklanmaktadır.

2- Diğer: Görülebilir eksik istihdam dışında kalanlardan mevcut işinden elde ettiği gelirin azlığı ya da kendi mesleğinde istihdam edilmemesi gibi nedenlerle mevcut işini değiştirmek istediğini ya da ikinci bir iş aradığını belirten kişilerdir.

Türkiye ile diğer ülkeler arasında eksik istihdam açısından karşılaştırmalı bir analiz yapmak oldukça zordur. Zira işsizlik sigortasının çok yeni olduğu ülkemizde işsiz kalmanın maliyeti çok yüksek olduğu için, kişiler işin niteliğine ve/veya ücret

ödemelerine bakmaksızın emek arz etmek zorunda kalabilmektedir. Kısacası, eksik istihdamda bulunanlar bir taraftan sınırlı olanaklarla da olsa gelir elde ederken ve yaşamlarını sürdürürken bir taraftan da iş aramaya devam etmektedir.

Eksik istihdamı tarım dışı faaliyetlerle sınırlı olarak incelemek konuya açıklık getirmesi bakımından faydalı olacaktır. Zira tarımsal işlerin niteliği nedeniyle tarımda mevsimsel eksik istihdam olgusu doğaldır.

Çizelge 3.1. Eksik İstihdam (Bin Kişi)

Yıllar	Tarım Dışı							
	Görülebilir				Diğer			
	Toplam		Ekonomik nedenlerle		Gelir azlığı		Esas mesleğinde	
	eksik istihdam		40 saatten az çalışan		nedeniyle iş arayan		çalışmadığı için iş arayan	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
1989	878	100	235	26.7	617	70.2	27	3.0
1990	852	100	179	21.0	652	76.5	22	2.6
1991	921	100	270	29.3	624	67.8	28	3.0
1992	991	100	282	28.5	682	68.8	27	2.7
1993	974	100	239	24.5	718	73.7	17	1.7
1994	1 154	100	341	29.5	795	68.9	19	1.6
1995	940	100	220	23.4	695	73.9	25	2.7
1996	866	100	176	20.3	662	76.4	29	3.3
1997	922	100	232	25.1	660	71.6	31	3.3
1998	936	100	162	17.3	753	80.5	20	2.1
1999	1 318	100	284	21.5	990	75.1	43	3.3
2000	1 161	100	283	24.4	853	73.5	25	2.2
2001	986	100	251	25.5	711	72.1	33	3.3

Kaynak: DİE, HİA

Tarım dışı eksik istihdamın bileşimi incelendiğinde, yaklaşık dörtte üçünün "gelir azlığı nedeniyle iş arayanlardan" oluştuğu görülüyor. Ortalama gelirin son derece düşük olduğu bir ülkede, "geliriniz yeterli mi?" sorusuna "yetersiz" cevabını verenlere de "daha yüksek gelirli bir iş arıyor musunuz?" sorusu sorulduğunda alınabilecek yanıt bellidir. Bu kategorideki istihdamı eksik istihdam olarak düşünmek doğru değildir. Buna karşılık, istihdamın dörtte biri arzu etmediği halde ekonomik nedenlerle 40 saatten daha az çalışanlardan oluşuyor. Gerçek anlamda eksik istihdam da bu bölümdür.

1991, 1994, 1999 ekonomik kriz yılları ve onların hemen sonraki dalgalanmaları bir kenara bırakırsak, eksik istihdam oranının zaman içerisinde istikrarlı kaldığını söylebiliriz. 1991, 1994, 1999 ve hemen sonrasında eksik istihdamın arttığını görüyoruz.

Çizelge 3.2’de görüldüğü gibi gerçek anlamda eksik istihdam oranları nisbeten düşüktür. Ancak belirgin bir eğilim belirlemek güçtür. Her ne kadar 1989’da görülebilir eksik istihdamın % 2.4’den 2001’de % 1.9’a düştüğü ilk bakışta söylenebilirse de, seride gözlemlenen dalgalanmalar böyle bir sonuca varmayı engeller. Bununla birlikte 1989-1991 ile 1999-2001 dönem ortalamaları sırasıyla % 2.3 ve % 2.1’dir. Bu rakamlara bakarak hafif bir düşüş eğiliminden söz edilebilir. Bu gelişme bir bakıma mevcut istihdamın giderek daha etkin bir şekilde kullanılabildiğini gösterir ve ortalama işgücü verimliliğini yükselten bir etki yapar. Ancak, istihdamın % 5-6 gibi küçümsenemeyecek bir bölümünün de, gelir düzeyinden memnun olmadığı, daha doğrusu mevcut donanımı ile daha yüksek gelirli ve daha uygun bir işte çalışabileceğini düşünmesi, verimliliği olumsuz etkileyen bir faktör olarak kabul edilmektedir.

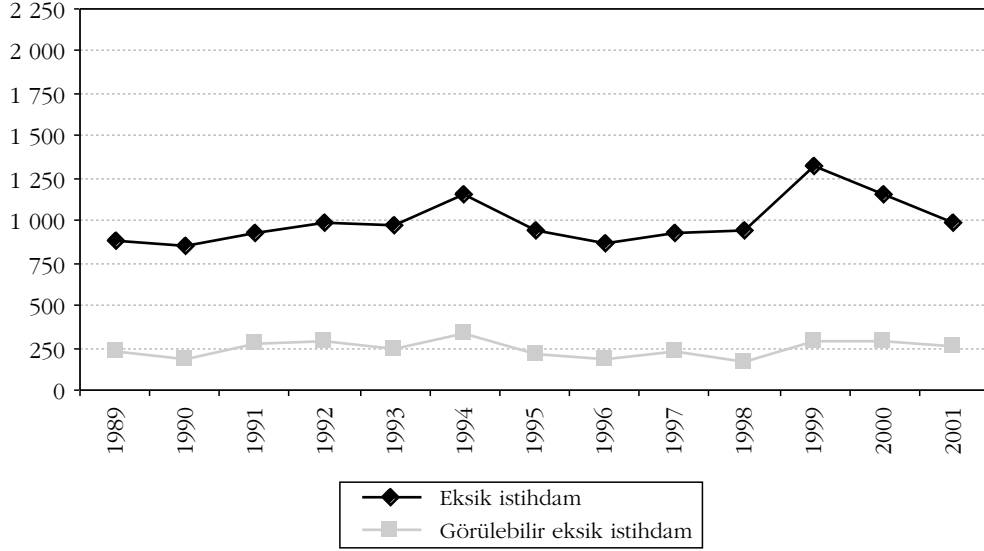
Çizelge 3.2. Toplam ve Tarım Dışı Eksik İstihdam (Bin Kişi)

	(A)	(B)	(C)		
	Tarım dışı	Tarım dışı	Tarım dışı görülebilir	(A/B)	(C/B)
Yıl	eksik istihdam	istihdam	eksik istihdam	%	%
1989	878	9 582	235	9.2	2.4
1990	852	9 849	179	8.6	1.8
1991	921	9 929	270	9.3	2.7
1992	991	10 560	282	9.4	2.7
1993	974	10 440	239	9.3	2.3
1994	1 154	10 951	341	10.5	3.1
1995	940	11 260	220	8.3	1.9
1996	866	11 651	176	7.4	1.5
1997	922	12 063	232	7.6	1.9
1998	936	12 410	162	7.5	1.3
1999	1 318	12 542	284	10.5	2.3
2000	1 161	13 476	283	8.6	2.1
2001	986	13 150	251	7.5	1.9

Kaynak: DİE, HİA

Çizelge 3.2 toplam ve tarım dışı görülebilir eksik istihdam olgusunun zaman içerisindeki değişimini göstermektedir. Buna göre tarım dışında, eksik istihdam ile görülebilir eksik istihdam paralel bir seyir izlemektedir. Nitekim, Çizim 3.1’de de bu durum hemen farkedilmektedir.

Çizim 3.1. Tarım Dışında Eksik İstihdam ve Görülebilir Eksik İstihdam (Bin Kişi)

Tanım gereği "görülebilir eksik istihdamı" oluşturan kişilerin, istekleri dışında 40 saatten az çalıştıkları söylenebilir. Bu kişiler çalışma zamanlarını artırmak istemektedir. Ancak bu isteklerin toplamı işsizliği artırıcı bir etkiye sahip değildir. Tarım dışı işsizlik oranı ile tarım dışı görülebilir eksik istihdamın işgücü arzına oranına baktığımızda arada pek fazla bir ilişki olmadığını görüyoruz. Türk ekonomisinin de dinamikleri göz önüne alındığında eksik istihdamın işsizliği artıran, ona eklenmesi gereken bir olgu olmadığını söyleyebiliriz.

Çizelge 3.3. Tarım Dışı (T. D.) Görülebilir Eksik İstihdam (Bin Kişi) ve İşsizlik Oranı (%)

Yıl	Toplam		Erkek		Kadın	
	T. D. Görü.	T. D.	T. D. Görü.	T. D.	T. D. Görü.	T. D.
	Eksik İst./	İşsizlik	Eksik İst./	İşsizlik	Eksik İst./	İşsizlik
	T. D. Top. İst.	Oranı	T. D. Top. İst.	Oranı	T. D. Top. İst.	Oranı
1989	2.4	14.4	2.5	11.4	2.2	29.3
1990	1.8	13.4	1.8	10.8	1.8	27.2
1991	2.7	14.0	2.6	12.2	3.5	24.1
1992	2.7	13.7	2.7	12.1	2.7	21.9
1993	2.3	13.8	2.2	11.9	3.0	23.9
1994	3.1	13.7	2.8	12.0	5.0	22.5
1995	1.9	11.6	1.9	10.0	2.4	20.0
1996	1.5	10.5	1.5	9.3	1.3	17.2
1997	1.9	10.6	1.9	8.7	1.9	20.1
1998	1.3	10.7	1.3	9.3	1.2	17.8
1999	2.3	12.1	2.3	10.5	1.9	19.7
2000	2.1	9.4	2.5	8.4	1.7	13.8
2001	1.9	12.4	2.5	11.1	1.1	18.3

Kaynak: DİE, HİA

Eksik istihdamın eğitim düzeyi

Eksik istihdam gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde vasıfsız, yüksek eğitim seviyesine sahip olmayan kişilerle ilgili bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum Türkiye için de geçerlidir. Çizelge 3.4'te görüldüğü gibi en büyük paya sahip olan grup lise altı eğitim kurumlarını bitirenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu grubun 1989 yılında eksik istihdamdaki kişiler içinde sahip olduğu pay % 84.2 iken, 2001 yılında % 88 olarak gerçekleşmiştir. Zaman içerisinde de lise ve altı eğitim düzeyine sahip olanların payları artış göstermiştir.

Çizelge 3.4. Eğitim Düzeyine Göre Tarım Dışı Görülebilir Eksik İstihdam (Bin Kişi)

Yıl	Toplam	%	Lise Altı	%	Lise ve Dengi	%	Yüksekokul Veya fakülte	%
1989	234	100.0	197	84.2	23	9.8	15	6.4
1990	179	100.0	158	88.3	15	8.4	6	3.4
1991	275	100.0	254	92.4	17	6.2	5	1.8
1992	282	100.0	265	94.0	14	5.0	4	1.4
1993	239	100.0	221	92.5	16	6.7	3	1.3
1994	341	100.0	309	90.6	26	7.6	7	2.1
1995	219	100.0	189	86.3	24	11.0	6	2.7
1996	176	100.0	158	89.8	13	7.4	5	2.8
1997	232	100.0	207	89.2	18	7.8	8	3.4
1998	162	100.0	144	88.9	16	9.9	3	1.9
1999	285	100.0	249	87.4	28	9.8	9	3.2
2000	283	100.0	249	88.0	24	8.5	11	3.9
2001	251	100.0	221	88.0	25	10.0	6	2.4

Kaynak: DİE, HİA

Eksik istihdamın işteki durumu

Tarım dışı görülebilir eksik istihdam içinde işteki durumlarına göre en yüksek payı ücretli ve yevmiyeli çalışanlar almaktadır. 1989'da bu pay % 59.7 iken 2001 yılında % 52.6 olarak gerçekleşmiştir. İkinci sırada 1989'da % 30.9 ve 2001'de % 41 ile kendi hesabına çalışanlar, daha sonra ise ücretsiz aile işçileri gelmektedir (1989'da % 7.6, 2001'de % 3.2).

Bu dağılımda dikkat çeken özellik kendi hesabına çalışanların oldukça yüksek bir paya sahip olmalarıdır. Bu grubun büyük ölçüde pazarcılık, sokak satıcılığı gibi "kendi kendini istihdam eden" türden olması, bu faaliyetlerde daha çok çalışmanın daha fazla gelir anlamına gelmediğini, dolayısıyla ister istemez 40 saatten az çalışıldığını göstermektedir.

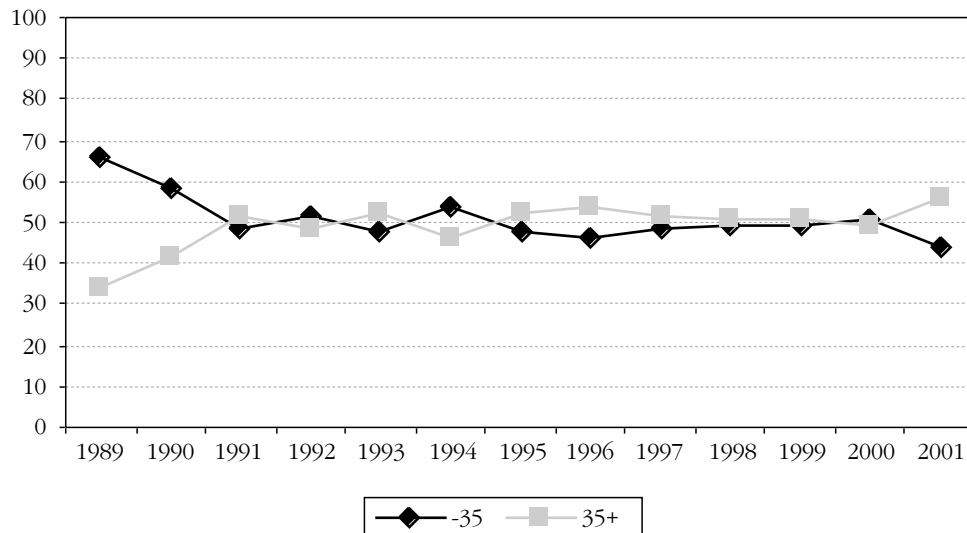
Çizelge 3.5. İşteki Duruma Göre Tarım Dışı Görülebilir Eksik İstihdam (Bin Kişi)

Yıl	İşteki durum									
	Toplam	%	Ücretli ve yevmiyeli	%	İşveren	%	Kendi hesabına	%	Ücretsiz aile işçisi	%
1989	236	100	141	59.7	4	1.7	73	30.9	18	7.6
1990	179	100	96	53.6	6	3.4	69	38.5	8	4.5
1991	274	100	125	45.6	11	4.0	119	43.4	20	7.3
1992	282	100	98	34.8	15	5.3	145	51.4	25	8.9
1993	239	100	111	46.4	8	3.3	113	47.3	8	3.3
1994	341	100	188	55.1	12	3.5	125	36.7	17	5.0
1995	221	100	120	54.3	6	2.7	88	39.8	8	3.6
1996	177	101	109	61.6	4	2.3	57	32.2	8	4.5
1997	232	100	138	59.5	9	3.9	78	33.6	8	3.4
1998	164	101	96	58.5	6	3.7	57	34.8	6	3.7
1999	285	100	171	60.0	11	3.9	97	34.0	7	2.5
2000	283	100	149	52.7	8	2.8	112	39.6	13	4.6
2001	251	100	132	52.6	8	3.2	103	41.0	8	3.2

Kaynak: DİE, HİA

Eksik istihdamın yaş bileşimi

1989 yılında görülebilir eksik istihdamdakilerin % 66.1'i 34 yaş ve altındadır. Bu durum genç kuşağın belirli bir bölümünün iş olanakları yeterince artırılmadığı için, iş taleplerinin eksik istihdam yoluyla karşılandığını göstermektedir. Bu durum 1991'e kadar devam etmiştir. 1991'den 2000 yılına kadar 34 yaş ve altı ile 35 yaş ve üzeri durum birbirine paralel bir seyir izlemektedir. 2001 yılına gelindiğinde görülebilir eksik istihdamdakilerin % 43.9'u 34 yaş ve altındadır.

Çizim 3.2. Tarım Dışı Eksik İstihdamdakilerin 35 Yaş Altı ve Üstünde Olma Durumları (%)

Çizelge 3.6. Yaş Grubuna Göre Tarım Dışı Görülebilir Eksik İstihdam (Bin Kişi)

Yıl	Toplam	%	15-19	%	20-24	%	25-34	%	35-54	%	55+	%
1989	236	100	30	12.7	31	13.1	95	40.3	69	29.2	12	5.1
1990	179	100	17	9.5	18	10.1	69	38.5	67	37.4	8	4.5
1991	274	100	26	9.5	29	10.6	79	28.8	113	41.2	28	10.2
1992	282	100	26	9.2	37	13.1	84	29.8	108	38.3	29	10.3
1993	239	100	15	6.3	26	10.9	74	31.0	92	38.5	34	14.2
1994	341	100	21	6.2	50	14.7	113	33.1	125	36.7	33	9.7
1995	221	100	17	7.7	23	10.4	66	29.9	99	44.8	17	7.7
1996	177	100	12	6.8	14	7.9	56	31.6	77	43.5	19	10.7
1997	232	100	16	6.9	17	7.3	81	34.9	102	44.0	18	7.8
1998	164	100	8	4.9	11	6.7	61	37.2	72	43.9	11	6.7
1999	285	100	15	5.3	30	10.5	96	33.7	127	44.6	19	6.7
2000	283	100	15	5.3	37	13.1	91	32.2	119	42.0	21	7.4
2001	251	100	12	4.8	20	8.0	78	31.1	123	49.0	18	7.2

Kaynak: DİE, HİA

Eksik istihdamın sektörel dağılımı

1989 yılında görülebilir eksik istihdam tarım dışında sanayi, inşaat ve hizmetler olarak üç ana sektör itibariyle incelendiğinde; en yüksek eksik istihdamın % 53.3 ile hizmet sektöründe görüldüğünü bunu sırasıyla % 30.4 ile inşaat ve % 16.3 ile sanayi sektörlerinin izlediğini görmekteyiz. 2001 yılına gelindiğinde bu sıralamada bir değişiklik olmadığını görüyoruz.

Çizelge 3.7. Tarım Dışı Görülebilir Eksik İstihdamın Sektörel Dağılımı (Bin Kişi)

Yıl	Sektörler						1989=100				
	Toplam	%	Sanayi	%	İnşaat	%	Hizmetler	%	Sanayi	İnşaat	Hizmetler
1989	236	100	39	16.3	72	30.4	126	53.3	100	100	100
1990	179	100	29	16.0	53	29.4	97	54.3	74	73	77
1991	270	100	50	18.4	77	28.6	141	52.3	129	108	112
1992	282	100	54	19.1	65	22.9	164	58.2	140	90	131
1993	239	100	36	15.1	75	31.2	129	53.9	94	104	102
1994	341	100	79	23.2	100	29.3	162	47.5	205	140	129
1995	221	100	41	18.3	71	31.9	110	49.8	105	99	88
1996	177	100	18	9.9	76	42.9	83	46.9	45	106	66
1997	232	100	32	13.6	93	40.2	108	46.4	82	130	86
1998	164	100	27	16.5	50	30.5	87	52.7	70	70	69
1999	286	100	45	15.7	120	41.8	121	42.3	117	167	96
2000	283	100	57	20.1	92	32.5	133	47.0	148	129	106
2001	251	100	49	19.5	86	34.3	117	46.6	127	120	93

Kaynak: DİE, HİA

Bu dağılım, eksik istihdam olgusunun daha çok inşaat ve hizmet sektörüne özgü olduğunu gösteriyor. Daha önce saptanan özellikler, eksik istihdam olgusunun yüzde 90 oranında düşük eğitilmiş-vasıflı işgücüne özgü olduğunu göstermişti. Bu bakımdan eksik istihdamın inşaat ve hizmetler sektörünün marjinal alanlarında yoğunlaşması doğaldır.

3.2. İşteki Durum

Tarım dışı istihdam edilenlerin işteki durumlarının incelenmesi beklendiği gibi büyük çoğunluğun ücretlilerden oluştuğunu gösteriyor. Zaman içinde ücretli grubun payının artış eğilimi göstermesi, buna karşılık kendi hesabına çalışanların payının azalması, gelişmekte olan ülke niteliği taşıyan Türkiye için doğaldır. 1989-2001 döneminde tarım dışı istihdamın ortalama % 70.5'i ücretli ve yevmiyeli statüsündedir. Kendi hesabına çalışanların payı ise % 20 civarından % 15'lere inmiştir.

Toplam tarım dışı istihdam içindeki en düşük paya sahip ücretsiz aile işçisi grubunda 1989-2001 döneminde pek bir değişiklik olmamıştır. Tarım dışı istihdamın ortalama % 4.2'si bu gruptadır.

Çizelge 3.8. İşteki Durum ve Yıllara Göre Tarım Dışı İstihdam Edilen (Bin Kişi)

Yıl	İşteki durum									
	Toplam	%	Ücretli ve yevmiyeli	%	İşveren	%	Kendi Hesabına	%	Ücretsiz aile işçisi	%
1989	9 582	100	6 631	69.2	581	6.1	1 941	20.3	429	4.5
1990	9 848	100	6 796	69.0	778	7.9	1 837	18.7	437	4.4
1991	9 929	100	6 829	68.8	875	8.8	1 781	17.9	444	4.5
1992	10 560	100	7 170	67.9	994	9.4	1 864	17.7	532	5.0
1993	10 440	100	7 258	69.5	1 042	10.0	1 693	16.2	447	4.3
1994	10 951	100	7 621	69.6	1 038	9.5	1 812	16.5	480	4.4
1995	11 258	100	7 895	70.1	1 041	9.2	1 827	16.2	495	4.4
1996	11 650	100	8 278	71.1	1 076	9.2	1 797	15.4	499	4.3
1997	12 062	100	8 696	72.1	1 038	8.6	1 895	15.7	433	3.6
1998	12 411	100	8 962	72.2	1 194	9.6	1 795	14.5	460	3.7
1999	12 542	100	9 035	72.0	1 041	8.3	1 947	15.5	520	4.1
2000	13 476	100	9 794	72.7	1 021	7.6	2 134	15.8	527	3.9
2001	13 149	100	9 572	72.8	1 069	8.1	1 986	15.1	522	4.0
Ortalama artış hızı %										
1989-2001	2.6		3.1		5.1		0.1		1.6	
1989-1997	2.9		3.4		7.3		-0.1		0.1	
1997-2001	2.1		2.4		0.1		1.2		4.6	

Kaynak: DİE, HİA

Tarım dışı istihdamda ücretlilerin payında az da olsa düzenli bir artış dikkat çekmektedir. Tarım istihdamının % 5'in altına düşerek tamamen marjinalleştiği İtalya, İspanya gibi ülkelerle karşılaştırıldığında, dikkate değer bir farkın olmadığı görülüyor. Macaristan ise sosyalist ekonominin etkisiyle ücretlilerin payının en yüksek olduğu ülkedir. Polonya'da ücretlilerin payının düşük gözükmesi ise Avrupa ülkeleri için rakamların tarımı içermesinden kaynaklanıyor. Bilindiği gibi Polonya'da tarımsal istihdamın payı % 20'nin üzerinde olduğundan ve Polonya tarımı küçük üreticinin hakim olduğu bir tarım olduğundan, ücretlilerin payı Macaristan'a kıyasla düşük kalırken, ücretsiz aile işçilerinin payı olağanüstü yüksek çıkmaktadır.

Kendi işini kurma ve iş yaratma olgusu genel olarak ikiye ayrılabilir. Bu tür işlerin bir bölümü işsizliğin yoğunluğu ve vasıfsızlığı nedeniyle talep edilmeyen işgücünün sokak satıcılığı gibi gelişmekte olan ekonomilere özgü verimsiz ve kayıt dışı işlerdir. Aşağıda tartışılacağı gibi "işveren ve kendi hesabına" kategorisinde bu tür işler daha ağır basmaktadır. Bu tür işlerin ikinci bölümü ise daha çok modern teknoloji kullanan ya da hizmet sektöründe vasıflı hizmet sunan işlerdir. Avrupa ülkelerine ilişkin verilerin ayrıntıları olmadığından bu açıdan tam bir karşılaştırma yapmak olanaksızdır. Örneğin İtalya'da işveren ve kendi hesabına çalışanların toplam istihdam içindeki payı ile aynı kategorinin Türkiye'de payı hemen hemen aynıdır (% 22-23). Ancak payların eşitliği İtalya ve Türkiye'de kendi hesabına çalışanların alt gruplarının da paralellik gösterdiği anlamına gelmez.

Bununla birlikte Türkiye'de kendi işini yaratan grubun payında görülen dörtte bir oranında azalış ve işverenlerin sayısındaki artış, Türkiye'de bu kategorideki istihdamın toplamda giderek modern bir niteliğe kavuştuğunu göstermektedir. Keza tarım dışı istihdamda ücretsiz aile işçilerinin payındaki düzenli düşüş de Türkiye'de istihdamın daha ileri kapitalist bir niteliğe yöneldiğini doğruluyor.

Çizelge 3.9. Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye’de İşteki Durumuna Göre İstihdam Edilenlerin Dağılımı (%)

Yıllar	İtalya		Yunanistan		İspanya		Polonya*		Portekiz*		Macaristan		Türkiye				
	işveren, kendi ücretsiz hesabına aile ücretli çalışan işçileri	işveren, kendi ücretsiz hesabına aile ücretli çalışan işçileri	işveren, kendi ücretsiz hesabına aile ücretli çalışan işçileri	işveren, kendi ücretsiz hesabına aile ücretli çalışan işçileri	işveren, kendi ücretsiz hesabına aile ücretli çalışan işçileri	işveren, kendi ücretsiz hesabına aile ücretli çalışan işçileri	işveren, kendi ücretsiz hesabına aile ücretli çalışan işçileri	işveren, kendi ücretsiz hesabına aile ücretli çalışan işçileri	işveren, kendi ücretsiz hesabına aile ücretli çalışan işçileri	işveren, kendi ücretsiz hesabına aile ücretli çalışan işçileri	işveren, kendi ücretsiz hesabına aile ücretli çalışan işçileri	işveren, kendi ücretsiz hesabına aile ücretli çalışan işçileri	işveren, kendi ücretsiz hesabına aile ücretli çalışan işçileri				
1989	67.1	20.3	3.3	50.4	20.3	4.0	68.1	15.3	3.3	66.2	4.9	66.5	13.3	1.3	69.2	26.3	4.5
1990	67.6	20.2	3.2	51.4	20.8	3.8	69.7	15.1	3.1	65.0	6.7	67.2	13.7	1.2	69.0	26.6	4.4
1991	68.0	20.3	3.2	52.3	21.8	3.7	70.3	15.5	3.1	63.8	8.6	66.6	14.8	1.3	68.8	26.7	4.5
1992	67.9	20.7	3.2	51.8	22.1	4.2	69.8	16.3	2.9	66.5	7.8	72.2	15.6	0.7	67.9	27.1	5.0
1993	68.2	20.7	3.8	52.3	22.2	4.2	69.9	16.8	2.8	66.2	8.3	71.7	16.0	0.7	69.5	26.2	4.3
1994	68.2	20.9	3.8	52.5	22.2	4.5	70.2	16.9	2.7	66.6	8.9	70.5	16.7	0.9	74.8	15.4	0.7
1995	68.0	21.6	3.7	52.9	22.1	4.6	71.0	16.9	2.4	67.9	8.8	70.3	17.0	1.0	75.2	15.6	0.8
1996	68.2	21.9	3.6	53.4	21.9	4.4	71.8	16.9	2.3	68.4	8.9	69.5	17.3	0.8	75.3	15.3	0.8
1997	68.5	21.8	3.5	54.0	21.6	4.5	72.7	16.6	2.0	69.6	9.2	69.2	16.4	0.7	76.7	14.4	0.7
1998	68.6	21.9	3.6	55.9	21.8	4.6	73.6	16.2	1.9	70.8	9.5	69.1	15.8	1.0	79.4	12.5	0.4
1999	69.2	22.1	3.2	57.6	21.3	4.1	75.3	15.5	1.6	70.3	15.3	70.3	15.3	1.0	80.2	12.2	0.4
2000	69.3	22.0	3.3	57.8	21.5	3.8	76.5	14.9	1.5	71.0	14.6	71.0	14.6	1.0	81.0	12.0	0.4

(*) 2004'te AB üyesi olacaktır.

Çizelge 3.10. Tarım Dışında Kendi Hesabına ve İşveren Olarak İstihdam Edilenlerin İşyeri Durumu (Bin Kişi)

İşyeri durumu	1995-1997			1999-2001		
	Toplam	İşveren	Kendi Hesabına	Toplam	İşveren	Kendi Hesabına
Toplam	11 658	1 052	1 840	12 927	1 043	2 003
Düzenli işyeri	9 672	%97.9	%55.8	10 754	%97.0	%54.6
Düzensiz işyeri	1 986	%2.1	%44.3	2 173	%3	%45.4
Pazar yeri	118	%0.1	%4.6	102	%0.2	%3.8
Seyyar	287	%0.1	%13.7	377	%0.2	%15.1
Sabit olmayan işyeri	1 368	%1.7	%18.9	1 444	%2.4	%19.2
Evde	204	%0.1	%6.9	248	%0.1	%7.3
Diğer	10	%0.1	%0.2	3	%0.0	%0.0

Kaynak: DİE, HİA

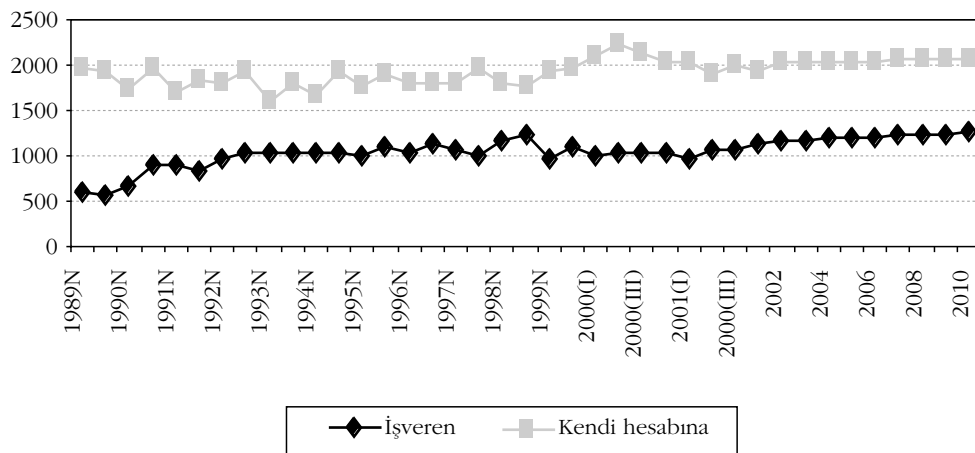
Türkiye’de işveren ve kendi hesabına çalışanların ayrışmasına inildiğinde (Çizelge 3.10), özellikle kendi hesabına çalışanların içinde "az gelişmişliğe" özgü yapıların ağırlıklarını korumaya devam ettikleri görülüyor. İşveren ve kendi hesabına çalışanlar niteliksel olarak birkaç bölümde toplanabilir: Özel işyeri olanlar, pazar yerinde çalışanlar, seyyar olarak çalışanlar, sabit olmayan işyerinde çalışanlar ve evde çalışanlar. 1995-1997 yıllarında, tarım dışı işveren olarak çalışanlar içinde düzenli ve özel işyeri olup da işveren olarak çalışanların ortalama payı % 98 civarındadır. 1999-2001 yılları arasında bu ortalama pay % 97’dir. Düzensiz iş yerlerinin yapısı ise % 2’den % 3’e çıkmıştır. Bu küçük farklar bir eğilim belirlemek için yeterli değildir. İşverenlerin ezici çoğunluğu düzenli bir işyerine sahiptir ve bu özellik zaman içinde istikrarlıdır.

Buna karşılık kendi hesabına çalışanlarda durum farklıdır. 1995-97 döneminde kendi hesabına çalışanlar içinde tarım dışı düzenli ve özel işyerinde çalışanların %55.8'lik bir paya sahip olduğunu görüyoruz. 1999-2001 yılları arasında bu pay ortalama %54.6'ya çıkmaktadır. Pazar yeri, seyyar satıcı, sabit olmayan işyeri gibi "düzensiz işyeri" kategorisinin payı ise % 44.3'ten % 45.4'e çıkmıştır.

Bu sonuçlar, Türkiye'de tarım dışı toplam istihdamda, kendi hesabına çalışanların payı azalıyor olsa da, bu tür istihdamın içinde modernleşmenin yerinde saydığını söyleyebiliriz. AB'de kendi hesabına çalışma büyük ölçüde modern teknoloji kullanan ve yeni tür toplumsal ihtiyaçlara cevap veren hizmet sektöründe kendini gösterirken ve yüksek vasıflı bir işgücünden oluşurken, Türkiye'de hâlâ vasıfsız işgücünün işsizliğe bireysel bir çözüm olarak geliştirdiği "ilkel" hizmetler önemini korumaktadır.

2002-2010 yılları arası için tarım dışında kendi hesabına çalışanlar için basit bir tahmin yapıldığında, aşağıdaki çizim ve çizelgede gösterilen değerlere ulaşıyor.

Çizim 3.3. Kendi Hesabına ve İşveren Olarak Çalışanlara Ait Tahminler (2002-2010)
(Bin Kişi)

Çizelge 3.11. Tarım dışında kendi hesabına ve işveren olarak istihdam edilenler için tahmin (Bin Kişi)

Yıl	Dönem	İşveren	Kendi Hesabına
1989	Nisan	590	1 954
	Ekim	572	1 928
1990	Nisan	664	1 721
	Ekim	891	1 953
1991	Nisan	906	1 714
	Ekim	844	1 847
1992	Nisan	970	1 811
	Ekim	1 019	1 918
1993	Nisan	1 038	1 597
	Ekim	1 045	1 796
1994	Nisan	1 048	1 680
	Ekim	1 028	1 944
1995	Nisan	998	1 769
	Ekim	1 085	1 887
1996	Nisan	1 021	1 791
	Ekim	1 131	1 804
1997	Nisan	1 066	1 815
	Ekim	1 011	1 975
1998	Nisan	1 172	1 812
	Ekim	1 217	1 777
1999	Nisan	970	1 922
	Ekim	1 112	1 972
2000	I. Dönem	1 001	2 086
	II. Dönem	1 018	2 225
	III. Dönem	1 022	2 123
	IV. Dönem	1 050	2 019
2001	I. Dönem	974	2 040
	II. Dönem	1 072	1 903
	III. Dönem	1 060	2 012
	IV. Dönem	1 132	1 937
Projeksiyon			
2002		1 166	2 017
2003		1 177	2 025
2004		1 188	2 033
2005		1 200	2 042
2006		1 211	2 050
2007		1 222	2 058
2008		1 234	2 066
2009		1 245	2 074
2010		1 256	2 082

2010 yılında baz senaryoya göre (% 5 büyüme) yaklaşık 19 milyon olarak tahmin edilen tarım dışı istihdamın içinde işverenlerin payının % 6.6'ya, kendi hesabına çalışanların payının da, modern tarz istihdamdaki gelişmeler hariç, % 11'e gerilemesi öngörülmektedir.

3.3. İstihdamın Eğitim Düzeyi

Türkiye'de istihdamın ortalama eğitim düzeyi oldukça düşüktür. Tarım dışı istihdamın düzeyi de çok farklı değildir. 1989 yılında lise altı eğitim düzeyinde istihdam % 75'ler civarındayken, 2001 yılına gelindiğinde bu oran yaklaşık % 61'lere düşmüştür. Yani tarım dışı istihdamda eğitim düzeyi artmaktadır ama varılan nokta Türkiye'de istihdamın halen büyük ölçüde vasıfsız olmaya devam ettiğini gösteriyor.

Çizelge 3.12. Eğitim Durumu ve Yıllara Göre Tarım Dışı İstihdam (Bin Kişi)

Yıl	Toplam		Lise altı		Lise ve dengi		Yüksekokul veya fakülte	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Toplam								
1989	9 583	100	7 248	75.6	1 405	14.7	931	9.7
1990	9 848	100	7 321	74.3	1 551	15.7	973	9.9
1991	9 928	100	7 337	73.9	1 601	16.1	990	10.0
1992	10 560	100	7 638	72.3	1 874	17.7	1 049	9.9
1993	10 439	100	7 391	70.8	1 945	18.6	1 103	10.6
1994	10 951	100	7 684	70.2	2 059	18.8	1 210	11.0
1995	11 259	100	7 610	67.6	2 362	21.0	1 286	11.4
1996	11 651	100	7 712	66.2	2 535	21.8	1 405	12.1
1997	12 062	100	7 957	66.0	2 587	21.4	1 519	12.6
1998	12 411	100	8 031	64.7	2 818	22.7	1 562	12.6
1999	12 542	100	8 073	64.4	2 794	22.3	1 676	13.4
2000	13 476	100	8 524	63.3	3 140	23.3	1 812	13.4
2001	13 150	100	8 095	61.6	3 178	24.2	1 877	14.3
Erkek								
1989	8 256	100	6 487	78.6	1 087	13.2	682	8.3
1990	8 530	100	6 635	77.8	1 178	13.8	717	8.4
1991	8 629	100	6 660	77.2	1 253	14.5	716	8.3
1992	9 001	100	6 827	75.8	1 442	16.0	731	8.1
1993	9 004	100	6 683	74.2	1 520	16.9	801	8.9

Yıl	Toplam		Lise altı		Lise ve dengi		Yüksekokul veya fakülte	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
1994	9 348	100	6 856	73.3	1 646	17.6	846	9.1
1995	9 629	100	6 873	71.4	1 860	19.3	897	9.3
1996	10 004	100	7 003	70.0	2 012	20.1	987	9.9
1997	10 265	100	7 200	70.1	2 023	19.7	1 043	10.2
1998	10 521	100	7 260	69.0	2 201	20.9	1 059	10.1
1999	10 548	100	7 208	68.3	2 207	20.9	1 134	10.8
2000	11 255	100	7 584	67.4	2 460	21.9	1 211	10.8
2001	11 026	100	7 213	65.4	2 549	23.1	1 264	11.5
Kadın								
1989	1 327	100	762	57.4	317	23.9	248	18.7
1990	1 318	100	690	52.4	372	28.2	256	19.4
1991	1 299	100	676	52.0	348	26.8	274	21.1
1992	1 559	100	811	52.0	431	27.6	318	20.4
1993	1 435	100	706	49.2	426	29.7	302	21.0
1994	1 603	100	826	51.5	411	25.6	364	22.7
1995	1 630	100	739	45.3	503	30.9	389	23.9
1996	1 648	100	708	43.0	521	31.6	418	25.4
1997	1 797	100	757	42.1	564	31.4	476	26.5
1998	1 891	100	772	40.8	616	32.6	504	26.7
1999	1 994	100	866	43.4	587	29.4	542	27.2
2000	2 221	100	940	42.3	680	30.6	601	27.1
2001	2 124	100	882	41.5	629	29.6	613	28.9
Ortalama artış hızı %								
1989-2001	2.6		0.6		6.8		5.8	
1989-1997	2.9		0.7		7.6		6.1	
1997-2001	2.1		0.5		5.1		5.3	

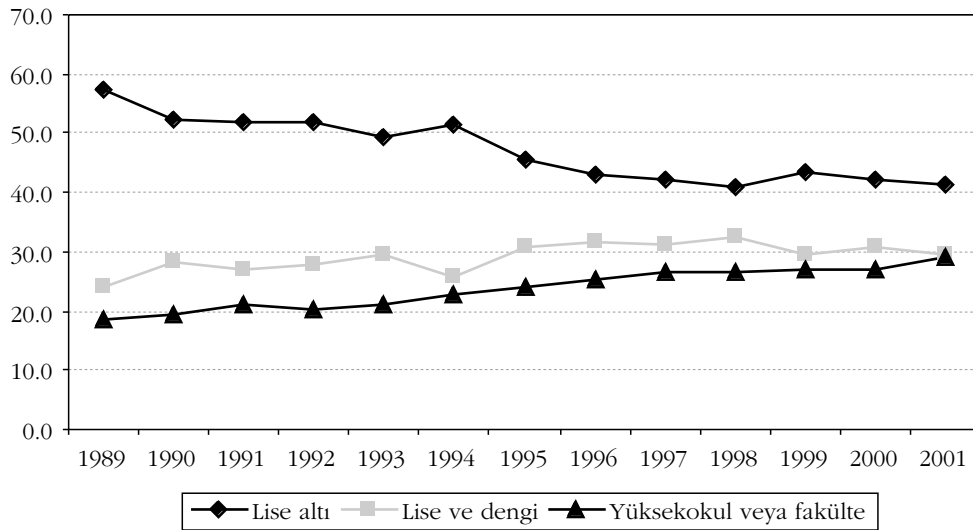
Kaynak: DİE, HİA

Bu değerlendirmeyi cinsiyet ayrımında yaparsak, tarım dışında kadın işgücünün çok daha vasıflı olduğunu görüyoruz. Kadın işgücü içinde lise mezunlarının payı % 30'a, yüksek okul ve üniversite mezunlarının payı da % 29'a ulaşmıştır. Kadın işgücü arzı bölümünde gösterildiği gibi bu yüksek oranlar kadınların işgücüne katılımlarının ancak yüksek eğitim düzeylerinde gerçekleşmesinin bir sonucudur.

Genel olarak gerek erkek, gerekse kadın işgücünde ortalama eğitim düzeyinde bir artış söz konusudur. 1989 yılında erkeklerde lise altı eğitim düzeyinde istihdam % 79'lar civarındayken 2001 yılına gelindiğinde bu oran yaklaşık % 65'lere düşmüştür. Yüksekokul veya fakülte düzeyinde ise % 8'lerden % 12'lere yükselmiştir. Kadınlardaki durum da bundan farklı değildir. 1989 yılında kadınlarda lise altı eğitim düzeyinde istihdam %58'ler civarındayken 2001 yılına gelindiğinde bu oran yaklaşık % 42'lere düşmüş, yüksekokul veya fakülte düzeyinde ise % 19'lardan % 29'lara yükselmiştir.

Burada zorunlu eğitimin sekiz yıla çıkarılması ilk aşamada önemli bir etki yaratmıştır. Ama bu etki hem sınırlı hem de geçicidir. Kalıcı etki eğitim süresinin uzamasıdır.

Çizim 3.4. Tarım Dışı Kadın İstihdamının Eğitim Durumu (%)

Tarım dışı istihdamda olanların eğitimde kalma sürelerine bakarsak, 1990 yılında toplamda 7, erkeklerde 6.8 ve kadınlarda 8 yıl olan bu süre, 2000 yılına gelindiğinde sırasıyla 8.4, 8 ve 10.1 yıl olarak gerçekleşmiştir. Burada önemli nokta, 1995 ve 2000'e gelindiğinde kadınların eğitimde kalma süreleri ile erkeklerin eğitimde kalma süreleri arasındaki farkın açılmış olmasıdır. 1990 yılında 1.2 yıl olan bu fark 2000 yılında 2.1 yıla yükselmiştir.

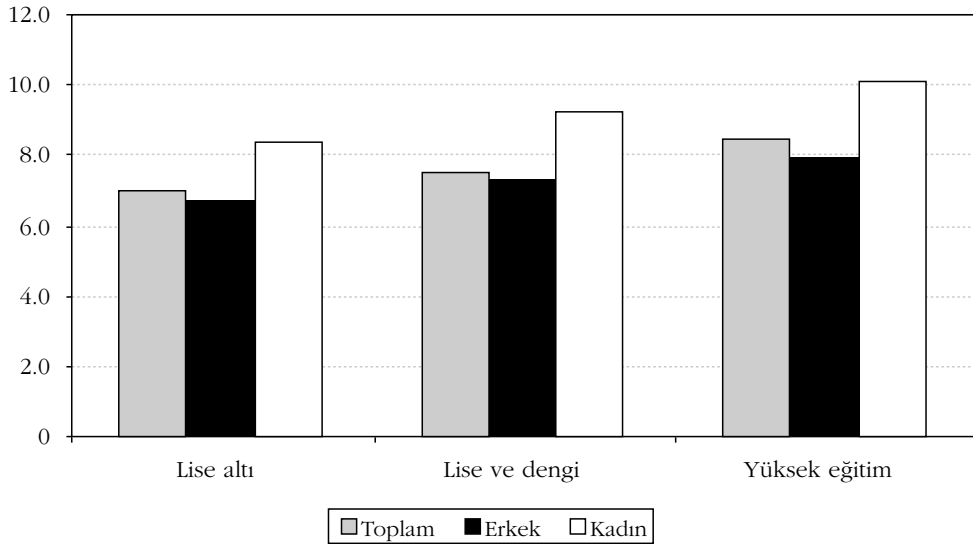
Çizelge 3.13. Tarım Dışı İstihdamın Ortalama Eğitimde Kalış Süresi (Bin Kişi)

	1990	1995	2000
Toplam	7.0	7.5	8.4
Erkek	6.8	7.3	8.0
Kadın	8.4	9.2	10.1

Kaynak: DİE, HİA

Çizelge 3.13'ten de anlaşılacağı üzere eğitim talebi kadınlarda erkeklere oranla daha fazla artış göstermektedir. Bu olgunun nedenlerini saptayabilecek yeterli bilgiye sahip değiliz. Bunun için daha ayrıntılı çalışmalar gerekir. Bununla birlikte bir çalışma hipotezi olarak, büyük çoğunluğu oluşturan gelir düzeyi düşük hanehalklarında erkek çocuğun marjinal eğitim süresinin fırsat maliyeti yükselen bir seyir izler. Her ek eğitim yılının gelir artışına yapacağı umulan / muhtemel katkı orta ve lise düzeyi için çok düşük kalırken, bu sürede erkek çocuğun çalışmaya başlayarak aile bütçesine yapacağı katkının marjinal değeri yüksek olmaktadır. Eğitim süresini üniversite düzeyine kadar çıkarmak ise, çoğunlukla düşük gelirli hanehalklarının maddi olanaklarının üzerinde kalmaktadır.

Çizim 3.5. Tarım Dışı İstihdamda Olanların Eğitimde Kalma Süreleri (Yıl)

Bu yaklaşım kızların neden daha uzun süre okutulduklarını açıklamaya yetmez. İkinci bir çalışma hipotezi de iki cins arasındaki okul başarısı farkı olabilir. Ortalama kızların daha başarılı olduğu bilinmektedir. Hanehalkları, başarıma şansı yükseldikçe eğitime yatırım yapmayı daha fazla göze alıyor olabilirler. Son olarak, kadınların istihdamı ile eğitim düzeyleri arasındaki eşyönlü ve kuvvetli ilişki göz önünde tutulduğunda, ileride daha rahat iş bulabilmelerini sağlamak üzere okutuldukları söylenebilir.

3.4. İstihdamın Mesleksel Bileşimi

2000 yılında tarım dışı istihdamda en yüksek paya sahip meslek grubunu % 42.2 ile tarım dışı üretim faaliyetinde çalışanlar ve ulaştırma makineleri kullananlar oluşturmaktadır. Müteşebbisler, direktörler ve üst kademe yöneticileri % 3.7 pay ile sonuncu sırada gelmektedir. İlmî ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri ve bunlarla ilgili mesleklerin istihdam içindeki aynı yıldaki payı % 12.2'dir. Bu grubun payının on yıl gibi uzun sayılabilecek bir süre içinde marjinal bir artış göstermesi Türkiye'de istihdamın halen düşük nitelikli olduğunu göstermektedir.

Çizelge 3.14. Meslek Grubuna Göre Tarım Dışı Erkek İstihdamı (Bin Kişi)

Meslek grubu	1990		1995		2000	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
<i>Toplam</i>	9 848	100	11 260	100	13 476	100
İlmî ve teknik elemanlar, serbest meslek sahip. vb.	1 103	11.2	1 234	11.0	1 643	12.2
Müteşebbisler, direktörler ve üst kademe yöneticileri	402	4.1	428	3.8	493	3.7
İdari personel ve benzeri çalışanlar	888	9.0	1 053	9.3	1 264	9.4
Ticaret ve satış personeli	1 498	15.2	1 884	16.7	2 257	16.7
Hizmet işlerinde çalışanlar	1 416	14.4	1 544	13.7	1 944	14.4
Tarımcı, hayvancı, ormancı, balıkçı ve avcılar	31	0.3	21	0.2	43	0.3
Tarım dışı üretim faaliyetinde çalışanlar	4 456	45.3	4 981	44.2	5 691	42.2
Meslekleri tayin edilemeyenler	55	0.6	115	1.0	141	1.0

Kaynak: DİE, HİA

Son on yıl içinde erkek istihdamının mesleksel bileşiminde dikkate değer bir değişim ortaya çıkmamıştır. Bu olgu bir bakıma ekonomimizde dikkate değer yapısal dönüşümlerin olmadığının dolaylı bir göstergesi sayılabilir. Buna karşılık istihdam edilen kadınlarda durum oldukça farklıdır.

1990 yılında tarım dışı istihdam edilen kadınların %31.2'si tarım dışı üretim faaliyetlerinde çalışan ve ulaştırma makineleri kullananlar meslek grubunda çalışmaktadır. Bu oran 2000 yılında %25.1'e gerilemiştir. Öte yandan ilmi ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri ve bunlarla ilgili meslekler grubunda istihdam edilen kadınların oranı da %25.5 ile bu grubu geride bırakmıştır. Kadın işgücünün mesleki açıdan erkek işgücüne kıyasla daha vasıflı olması, kadın işgücünün daha eğitilmiş olmasının farklı bir yansımasıdır. Tarım dışında kadınlar erkeklere kıyasla çalışma hayatına çok daha düşük oranda katılmakta, ancak çalışma hayatına atılan kadınlar ortalamada çok daha eğitilmiş ve vasıflı olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, kadınlar daha eğitilmiş ve vasıflı oldukları ve bu nedenle daha yüksek gelir sağlayabildikleri sürece işgücüne katılmaktadırlar.

Çizelge 3.15. Meslek Grubuna Göre Tarım Dışı Kadın İstihdamı (Bin Kişi)

Meslek grubu	1990		1995		2000	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
<i>Toplam</i>	1 318	100	1 630	100	2 220	100
İlmi ve teknik elemanlar, serbest meslek sahip. vb.	328	24.9	408	25.0	565	25.5
Müşavirler, direktörler ve üst kademe yöneticileri	18	1.3	40	2.4	44	2.0
İdari personel ve benzeri çalışanlar	297	22.5	371	22.8	488	22.0
Ticaret ve satış personeli	101	7.6	166	10.2	230	10.4
Hizmet işlerinde çalışanlar	143	10.8	197	12.1	296	13.3
Tarımcı, hayvancı, ormancı, balıkçı ve avcılar	3	0.2	2	0.1	3	0.1
Tarım dışı üretim faaliyetinde çalışanlar	412	31.2	429	26.3	558	25.1
Meslekleri tayin edilemeyenler	18	5.3	20	1.2	35	1.6

Kaynak: DİE, HİA

3.5. Kayıtdışı İstihdam ve İnförmel Sektör

Günümüzde ülkelerin en önemli sorunlarından birisi kayıtdışı ekonomidir. Kayıtdışı ekonomi, nedenleri, sonuçları ve işleyişi bakımından karmaşık ve çok boyutludur. Kayıtdışı ekonomiyi, kayıt sistemine geçirilemeyen ve bu nedenle izlenemeyen ekonomik faaliyetler olarak özetlemek mümkündür. Genelde, kayıtdışı ekonominin mal ve hizmet üretimine konu olmasına karşın, geleneksel ölçüm yöntemleri ile bütünüyle tespit edilemeyen alanları kapsadığı kabul edilmektedir. Dolayısıyla, kayıtdışı ekonomi GSMH büyüklüklerine tam olarak yansımayan alanları içermektedir.

Kayıtdışı ekonomiye konu olan alanlar genel olarak gelişmesi amaçlanmayan faaliyetler olduğundan, bu kaynakların arzulanmayan sektörlerle yönelmesine yol açarak ekonomik verimliliğin düşmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla, yarattığı sosyal sorunların yanında vergilendirilmeyen bir alan olması sebebiyle de kamu gelirlerine bir katkı sağlamamaktadır. Ayrıca, benzer mal ve hizmet üretiminde bulunan kuruluşlar arasında kayıtlı - kayıtdışı kesimde faaliyet göstermelerine bağlı olarak da etkin bir rekabet ortamının oluşmasını engellemektedir. Kayıtdışılık, kaynakların verimsiz alanlara kaymasına neden olmakta, ayrıca vergi yükümlülerinin vergi yükünü dürüst yükümlüler aleyhine çevirerek vergi eşitsizliği yaratmaktadır. Kayıtdışı ekonominin en önemli nedenlerinden birisi de, kamunun getirdiği katı kurallar ve vergi oranlarının yüksekliğidir. Ayrıca, kayıtlı ekonomideki çalışanlara yönelik olarak işverenlerin sosyal güvenlik yükümlülükleri, bir başka ifadeyle çok yüksek vergi oranlarından ve sosyal güvenlik primlerinin yüksekliğinden dolayı çalışanın işverene maliyetinin yüksek olması, bu kesimin büyümesinde etkili olmaktadır.

Kayıtdışı ekonominin olumsuz etkilerinin yanında olumlu etkileri de bulunmaktadır. Kayıtdışı ekonomide, kayıtlı ekonomideki kazanç üzerinden alınan vergiler, işçilik üzerinden ödenen vergiler ve yüksek oranlardaki kamusal yükümlülükler bulunmadığından, kayıtdışı ekonomideki işgücü maliyetleri düşüktür. Bu özellik sayesinde daha yüksek bir istihdam düzeyine ulaşıldığı savunulabilir.

Kayıtdışı ekonomi dendiğinde akla gelen diğer bir kavram ise informal sektördür. Esas itibarıyla informal sektörü kayıtdışı ekonomiden ayıran en önemli özelliği, bu sektörün kayıtlı ekonomiyi de içeriyor olmasıdır. Bu iki kavram birbirini kısmen örtüşebilmekte, ancak birbirini tam olarak içermemektedir.

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), hanehalkı işgücü anketlerinde 2000 yılına kadar informal sektörün tanımını vermemekle birlikte, bu sektördeki istihdamın ölçümüne ilişkin Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından da kabul gören kriterlere yer vermiştir. Bunlar; işyerinin çalışan sayısı bakımından büyüklüğü, faaliyetin yürütüldüğü yer (işyeri, sokak, ev, pazar vb.) ve işyerinin resmi bir kuruluşa kayıtlılık durumudur. DİE, 2000 yılında işyerlerine ve hanehalklarına yönelik olarak uyguladığı Kentsel Yerler Küçük ve Şirketleşmemiş İşyerleri (İnformel Sektör) Anketinde, bu sektörü; şirketleşmemiş (hukuki durumu ferdi mülkiyet veya adi ortaklık olan) basit usulde vergi veren veya hiç vergi vermeyen ve 10 kişiden az çalışanı olan tarım dışı tüm iktisadi birimlerde çalışanlar olarak tanımlamıştır.

İnformel sektör başlangıçta az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin bir sorunu olarak görülmüştür. Ancak, son yıllarda formel sektöre kıyasla ağırlığının artmasıyla, gelişmiş ülkelerde de önemli bir sorun haline gelmiştir. Bu ise, ülkelerin bu sektör üzerinde daha fazla düşünmelerine ve bu sektörün pek çok yönüyle uluslararası düzeyde incelenmesine ve tartışılmasına neden olmuştur.

İnformel sektör, önceleri işgücü arzı fazlasının yarattığı sorunlara çözüm getiren bir sektör olarak, gelişmiş ve kırsal kesimden kente göç edip formel sektörde iş bulamayan, kendi işini yaratan ve böylelikle yaşamını kazanan kişilerle açıklanmış, sadece bu açıdan bakılarak geçici bir durum olarak değerlendirilmiştir. Ancak, daha sonra informal sektör gerçeğinin geçici bir durum olmadığı, hatta giderek önem kazandığı, ekonomideki rolünün büyüdüğü görülmüştür. Ayrıca, bu sektör, gelişmekte olan ülkelerin yurtiçi üretim ve gelirleri için de önemli bir kaynak olarak kabul edilmeye başlanmıştır.

İnformel sektör, sadece geçimini bu sektörden karşılayan kişileri değil, formel sektörde çalışıp gelirini artırmak için informal işyerlerinde ikinci bir işte çalışanları da kapsamaktadır. İnformel sektörde yer alan kişiler işsiz nüfus arasında yer almaktadır. Ancak bu kişilerin en azından bir kısmının ücret azlığı, sosyal güvenlik ve iş tatmini ihtiyacı gibi nedenlerle yeni bir iş aradığı düşünülürse, informal sektör istihdamı ile eksik istihdam arasında bir bağ kurulabilmektedir. İnformel sektörde çalıştığı halde, gelir azlığı, çalışma süresinin yetersizliği, işin güvenli olmaması, kendi mesleğinde çalışmak istemek vb. nedenlerle iş arayan kişiler, halihazırda bir şekilde istihdam edildiklerinden, "işsiz" olarak değil, "eksik istihdamda" olarak değerlendirilmektedir (bkz. Eksik İstihdam Bölümü).

Türkiye’de Kayıtdışı İstihdam

Türkiye’de kayıtdışı istihdamın bir çok oluşum nedeni bulunmaktadır. İstihdam üzerindeki vergilerin aşırı yüksek olması kayıtdışılığı teşvik eden en önemli nedenlerden biridir. Türkiye’de nüfus artışının hâlâ yüksek olmasına karşın formel istihdamdaki artış hızı bunun altında kalmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Türkiye’de yeni formel istihdam alanları yeterince yaratılamamakta, bu ise kişileri kayıtdışılığa ve informal sektörde düşük verimlilikte ve düşük ücretle çalışmaya itmektedir.

Kayıtdışı istihdama ilişkin en önemli veri kaynağı DİE tarafından uygulanan hanehalkı işgücü anketleridir. Hanehalkı işgücü anketinde kayıtdışı istihdam, kişinin yaptığı işten dolayı herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna (Emekli Sandığı, Bağ-Kur veya Sosyal Sigortalar Kurumu) kayıtlı olmayanlar olarak tanımlanmaktadır.

Türkiye’de 2001 yılı HİA sonuçlarına göre istihdam edilen 20 milyon 367 bin kişinin % 51.6’sı, yaptığı işten dolayı herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmadan çalışmaktadır. Buna karşılık kentsel yerlerde istihdam edilenlerin % 31.4’ü kayıtdışı çalışmaktadır. Kayıtdışı istihdamın büyük bir kısmını (% 62.8) tarım sektöründe çalışanlar oluşturmaktadır.

Diğer taraftan, tarım dışı sektörde çalışan 13 milyon 150 bin kişinin % 29.7’si herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı değildir. Tarım dışı sektörde erkeklerin % 29.9’u (3 milyon 298 bin kişi), kadınların ise % 28.9’u (614 bin kişi) herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmadan çalışmaktadır.

Tarım dışı sektörde istihdam edilenlerin kayıtlılık durumu yıllar itibarıyla incelendiğinde, kayıtdışı istihdam oranında dalgalanmalar gözlemlenmektedir. Bu oran % 23 ile % 32 arasında değişmektedir. Ancak, genel olarak 1999 yılının ikinci yarısına kadar yaklaşık % 25’ler civarında olan kayıtdışı istihdam, Ekim 1999 döneminden itibaren artmaya başlamıştır (Çizelge 3.16).

Çizelge 3.16. İstihdam Edilenlerin Kayıtlılık Durumu, 15+ (Bin Kişi)

Yıllar	Toplam istihdam	Bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı		Tarım dışı istihdam	Bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı	
		olmayanlar			olmayanlar	
		Kişi	%		Kişi	%
1990	18 047	10 133	56.1	9 400	2 303	24.5
1991	19 122	9 638	50.4	9 874	2 447	24.8
1992	19 023	9 220	48.5	10 441	2 473	23.7
1993	17 900	8 501	47.5	10 024	2 421	24.2
1994	19 397	9 024	46.5	10 555	2 678	25.4
1995	19 605	8 634	44.0	11 065	2 819	25.5
1996	20 067	10 422	51.9	11 574	2 910	25.1
1997	20 476	10 789	52.7	11 668	2 901	24.9
1998	20 351	10 024	49.3	12 206	2 792	22.9
1999	21 590	11 278	52.2	12 442	3 083	24.8
2000	20 579	10 236	49.7	13 476	3 959	29.4
2001	20 367	10 505	51.6	13 150	3 911	29.7

Kaynak: DİE, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları

2001 yılında tarım dışı sektörde bulunan toplam kayıtdışı istihdamın % 33.4'ünü ücretli çalışanlar oluşturmaktadır. Yevmiyeli çalışanların, toplam kayıtdışı istihdam içerisindeki oranı % 29.4'tür. Yevmiyeli çalışanlarda mevsimselliğe bağlı olarak kayıtdışı istihdam, dönemler arasında farklılık göstermektedir. Toplam kayıtdışı istihdam içerisinde kendi hesabına çalışanların payı ise % 22.6'dır.

Kayıtdışı ücretli çalışanların sayısı, yıllar itibariyle, 800 bin ile 1 milyon 500 bin kişi arasında değişmekle birlikte, ücretli çalışanların kayıtdışı istihdam içerisindeki oranı genelde azalış eğilimindedir. Ancak, 2001 yılındaki ekonomik kriz ile birlikte, bu oranda özellikle 2001 yılının IV. döneminde bir artış söz konusudur. 1990 yılında ücretli çalışanların toplam kayıtdışı istihdam içerisindeki payı % 38'ler civarında iken, 2001 yılında % 33'lere kadar düşmüş, ancak 2001 yılı IV. döneminde tekrar % 37'ye çıkmıştır. Diğer taraftan, geçici işçi (yevmiyeli) olarak çalışanların toplam kayıtdışı istihdam içerisindeki payı 1990 yılında % 20'ler civarında iken, 1997 yılında % 40'lara çıkmış, 2001 yılında ise % 29'a düşmüştür (Çizelge 3.17).

Tarım dışı sektörde işteki durumuna göre kayıtdışı istihdam incelendiğinde, 2001 yılında ücretli çalışanların % 16'sı, yevmiyeli çalışanların % 81.6'sı, kendi hesabına çalışanların ise % 44.5'i herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmadan çalışmıştır. İşveren olarak çalışanlarda kayıtdışı istihdam % 13.1 ile en düşük düzeydedir. Diğer bir ifadeyle kayıtdışı istihdam daha çok yevmiyeli ve kendi hesabına çalışanlarda yaygındır.

Çizelge 3.17. İşteki Durumuna Göre Kayıtdışı İstihdam, Tarım Dışı, 15+ (Bin Kişi)

Yıllar	Toplam istihdam	Ücretli ve maaşlı	Yevmiyeli	İşveren	Kendi hesabına	Ücretsiz aile işçisi
1990	1 313	520	240	1	394	160
1991	2 448	877	553	0	622	315
1992	2 611	852	664	2	635	286
1993	2 560	891	712	3	535	306
1994	2 831	1 018	755	7	480	368
1995	2 935	967	797	37	594	310
1996	2 878	1 047	862	4	474	270
1997	2 974	986	886	7	530	312
1998	2 887	1 018	994	4	537	332
1999	3 376	1 034	1 073	43	736	366
2000	3 959	1 222	991	116	884	347
2001	3 911	1 308	997	140	884	331

Kaynak: DİE, Hanebalkı İşgücü Anketi Sonuçları

Tarım dışı sektörde kayıtdışı istihdam, daha çok küçük işletmelerde yoğunlaşmaktadır. 2001 yılında toplam kayıtdışı istihdamın yaklaşık % 67.9'u beş kişiden az işyerlerinde çalışmaktadır. Tarım dışı sektörde toplam kayıtdışı çalışanların % 24'ü tek başına çalışmaktadır. Bunu, % 15 ile iki kişinin çalıştığı işyerleri takip etmektedir. Diğer taraftan tarım dışı sektörde toplam kayıtdışı istihdamın % 15.7'sini 10 ve daha fazla kişinin çalıştığı işyerleri oluşturmaktadır. Bu oran 1990'larda % 18 civarındaydı (Çizelge 3.18).

Çizelge 3.18. İşyeri Büyüklüğüne Göre Kayıtdışı İstihdam, Tarım Dışı, 15+ (Bin Kişi)

Yıllar	Toplam istihdam	İşyeri büyüklüğü (İstihdam edilen kişi sayısı)					
		1	2	3	4	5-9	10 +
1990	1 313	341	279	1	114	188	228
1991	2 448	596	526	297	205	382	486
1992	2 611	558	472	369	246	385	494
1993	2 560	576	467	317	232	400	479
1994	2 831	539	500	418	290	463	477
1995	2 935	648	473	413	276	499	469
1996	2 878	541	488	380	213	464	484
1997	2 974	641	543	367	261	457	489
1998	2 887	646	588	365	270	490	507
1999	3 376	836	584	463	306	507	520
2000	3 959	941	561	565	360	493	545
2001	3 911	937	588	551	370	484	615

Kaynak: DİE, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları

İnformel Sektörde İstihdam

İnformel sektör, istihdamın önemli bir sorunu olarak görülmektedir. Kırsal yerlerde çalışanların büyük çoğunluğunu tarım sektöründe çalışanlar oluşturmaktadır. Tarım sektöründe çalışanların tamamına yakını ise informal sektör istihdamı olarak tanımlanabilir. Bu açıdan bakıldığında, kısaca şirketleşmemiş işyerleri olarak tanımlanan informal sektör, daha çok kentsel yerlerin bir sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır.

DİE'nin, informal sektördeki istihdama ilişkin iki farklı veri kaynağı bulunmaktadır. Bunlardan biri olan Hanehalkı İşgücü Anketi sonuçlarında, 2000 yılına kadar informal sektördeki istihdama yönelik kesin bir tanım verilmemiş, işyeri büyüklüğü, kayıtlılık durumu ve faaliyetin yürütüldüğü yerlere ilişkin çizelgelere yer veril-

miştir. 2000 yılından itibaren ise benimsenen informal sektör tanımına göre, informal sektörde kendi hesabına veya işveren olarak çalışanlara yönelik istatistikler yayınlanmaya başlanmıştır. Hanehalkı İşgücü Anketi soru kağıdı, informal sektörde çalışan diğer kişileri tam olarak hesaplanmaya elverişli olmadığından, informal sektörde ücretli, yevmiyeli veya ücretsiz aile işçisi olarak çalışanlar, informal sektör olarak tanımlanan birimde çalışan kişi sayısı dikkate alınarak tahmin edilebilmektedir. Bu nedenle Hanehalkı İşgücü Anketleri, informal sektörde kendi hesabına veya işveren olarak çalışanlar için daha güvenilir tahminler vermektedir.

DİE, Hanehalkı İşgücü Anketindeki bu açığı kapatmak ve informal sektör faaliyetlerin özelliğini ortaya çıkartmak için, hem hanehalkı hem de işyerlerini kapsayacak şekilde 2000 yılında bağımsız bir İnfomel Sektör Anketi uygulamıştır. Bu anket, bugüne kadar bu sektöre ilişkin kapsamlı olarak yapılmış tek ankettir. Bu ankette, informal sektörde çalışanların kendi özelliklerinin yanında, yürütülen faaliyetin özellikleri ve bağlantıları da ele alınmıştır. Bu kısımda, güncel veriler olması bakımından Hanehalkı İşgücü Anketi sonuçlarından, sektörün özelliklerini ortaya koyması bakımından ise informal sektör anketinin sonuçlarından bahsedilecektir.

Daha önce de belirtildiği gibi DİE, informal sektörü; şirketleşmemiş (hukuki durumu ferdi mülkiyet veya adi ortaklık olan), basit usulde vergi veren veya hiç vergi vermeyen ve 10 kişiden az çalışanı olan tarım dışı tüm iktisadi birimlerde çalışanlar olarak tanımlamaktadır. Aşağıda bahsedilen veriler bu kapsamda değerlendirilmiştir.

2001 yılı Hanehalkı İşgücü Anketi sonuçlarına göre Türkiye’de tarım dışı sektörde istihdam edilenlerin % 13.5’i informal sektörde çalışmaktadır (DİE, 2001). Kendi hesabına veya işveren olarak çalışanlarda bu oran % 38.8’dir. Diğer bir ifadeyle, tarım dışı sektörde kendi hesabına veya işveren olarak çalışan 3 milyon 55 bin kişiden, 1 milyon 185 bin kişi informal sektörde çalışmaktadır. İnfomel sektörde kendi hesabına veya işveren olarak çalışanların % 60.5’i herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı değildir. Kentsel yerlerde kendi hesabına veya işveren olarak çalışanların % 36.2’si informal sektörde çalışmaktadır.

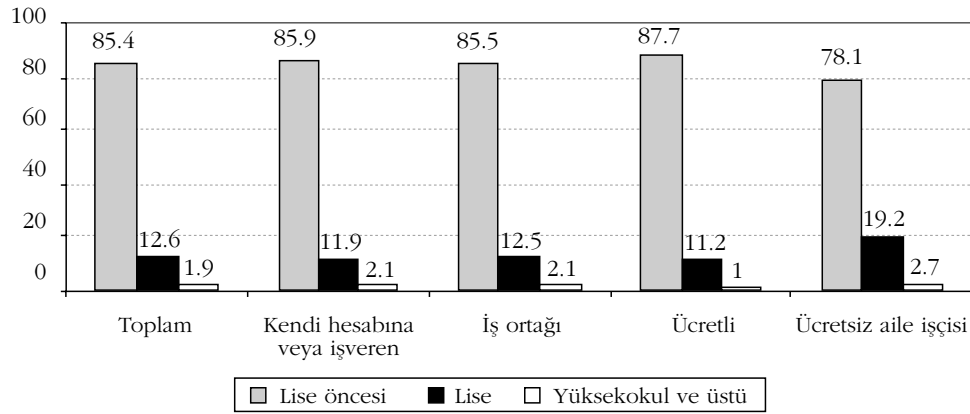
Kendi hesabına veya işveren olarak tarım dışı sektörde çalışan erkeklerin % 37.1’i, kadınların ise % 64.6’sı informal sektörde çalışmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu ise herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı değildir.

DİE’nin 2000 yılında ilk defa uyguladığı İnfomel Sektör Anketi sonuçlarına göre kentsel yerlerde 1 milyon 340 bin kişi informal sektörde çalışmaktadır. Bunun ta-

rım dışı istihdam içerisindeki oranı % 13'tür. Bu oran erkeklerde % 13.4, kadınlar da ise % 7.9'dur. Kentsel yerlerde informal sektörde çalışanların çoğunluğu (% 30) 31-40 yaş grubunda bulunmaktadır. İnfomel sektörde çalışanların oranı, 40 yaşına kadar artmakta, bu yaştan itibaren ise sürekli azalmaktadır.

İnfomel sektörde çalışanların büyük çoğunluğu düşük eğitimlidir. Toplam istihdam edilenler ile karşılaştırıldığında, informal sektörde çalışanların eğitim düzeyleri çok daha düşüktür. İnfomel sektörde çalışanların % 62.2'sini ilkokul mezunları, % 14.2'sini ortaokul/ilköğretim mezunları, % 9'unu ise okuryazar olmayan veya bir okul bitirmeyenler oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle, informal sektörde çalışanların % 85.4'ü ilköğretim ve daha düşük eğitilmiş kişilerdir. Lise eğitilmişlerin oranı % 12.6, yüksekokul veya fakülte mezunlarının oranı ise % 2 civarındadır (Çizim 3.6).

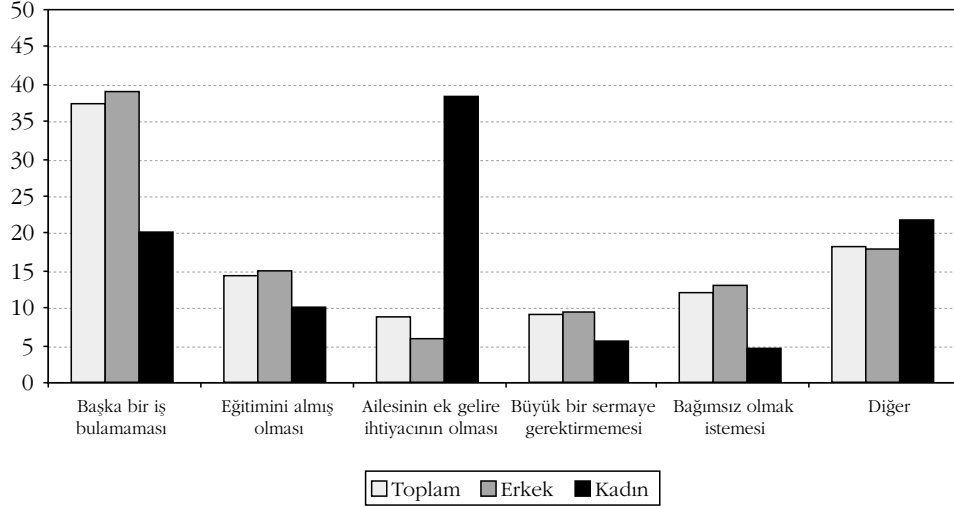
Çizim 3.6. İnfomel Sektörde Çalışanların Eğitim Durumuna Göre Dağılımı (%)

Kaynak: DİE, Kentsel Yerler Küçük ve Şirketleşmemiş İşyerleri Anketi Sonuçları

İnfomel sektörde çalışanların çoğunluğu (% 37.2'si) başka bir iş bulamadığı için bu işi yaptığını belirtmekte, bunların ise % 62.5'ini ilkokul mezunları oluşturmaktadır. İnfomel sektörde çalışanların, bu işi yapma nedenlerinin sıklığı cinsiyet ayrımında karşılaştırıldığında, kadınların çoğunluğu (% 38), ailesinin ek bir gelire ihtiyacı olduğunu için bu işi yaptığını belirtmiştir. Buna karşılık, erkeklerin çoğunluğu (% 39) başka bir iş bulamadığı için bu işi yapmaktadır (Çizim 3.7).

Çizim 3.7. İnförmel Sektörde Kendi Hesabına veya İşveren Olarak Çalışanların Bu İş Yapma Nedenlerinin Sıklığı (%)

İnförmel sektörde çalışanların % 71.3'ü kendi hesabına veya işveren olarak çalışmaktadır. Buna karşılık ücretli çalışanların oranı % 15.4, ücretsiz aile işçilerinin oranı ise % 10.9'dur. İnförmel sektörde çalışanların % 88.9'unu erkekler oluşturmaktadır. Bu oran kendi hesabına ve işveren olarak çalışanlarda % 90.9'a yükselmektedir (Çizelge 3.19).

Çizelge 3.19. Kentsel Yerlerde İnförmel Sektörde Çalışanlar (Bin Kişi)

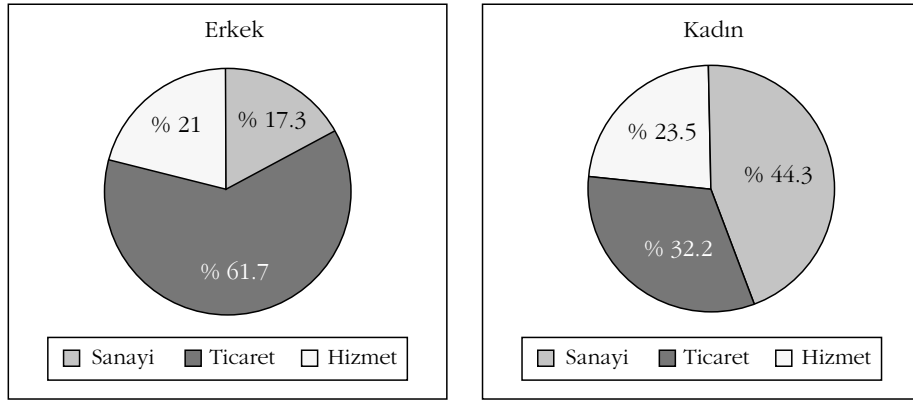
		Kendi hesabına veya işveren	İş ortağı	Ücretli çalışanlar	Ücretsiz aile işçileri
Toplam	1 340	956	32	206	146
Sanayi	272	185	6	49	31
Ticaret	783	570	17	100	97
Hizmet	285	201	9	58	18
Erkek	1 191	869	32	182	108
Sanayi	206	136	6	42	21
Ticaret	735	549	17	95	73
Hizmet	250	183	9	45	14
Kadın	149	88	-	24	37
Sanayi	66	49	-	6	10
Ticaret	48	20	-	4	24
Hizmet	35	18	-	13	3

Kaynak: DİE, 2000 Kentsel Yerler Küçük ve Şirketleşmemiş İşyerleri Anketi Sonuçları

İnformel sektörde çalışanların % 58.4 gibi büyük bir çoğunluğu ticaret sektöründe, yani toptan ve perakende ticaret veya lokanta faaliyetlerinde bulunmaktadır. Buna karşılık hizmet sektöründe çalışanların oranı % 21.3, sanayi sektöründe çalışanların oranı ise % 20.3'tür. Erkekler ağırlıklı olarak (% 61.7) ticaret sektöründe çalışırken, kadınlar çoğunlukla (% 44.3) sanayi sektöründe, özellikle tekstil sanayiinde (% 54) çalışmaktadırlar (Çizim 3.8).

İnformel sektör faaliyetleri genellikle sabit işyerlerinde yürütülmektedir. İnformel sektörde çalışanların % 62.9'u bu faaliyetini düzenli bir işyerinde, % 23.5'i ise seyyar olarak yürütmektedir.

Çizim 3.8. İnformel Sektörde Çalışanların Ekonomik Faaliyet Koluna Göre Dağılımı

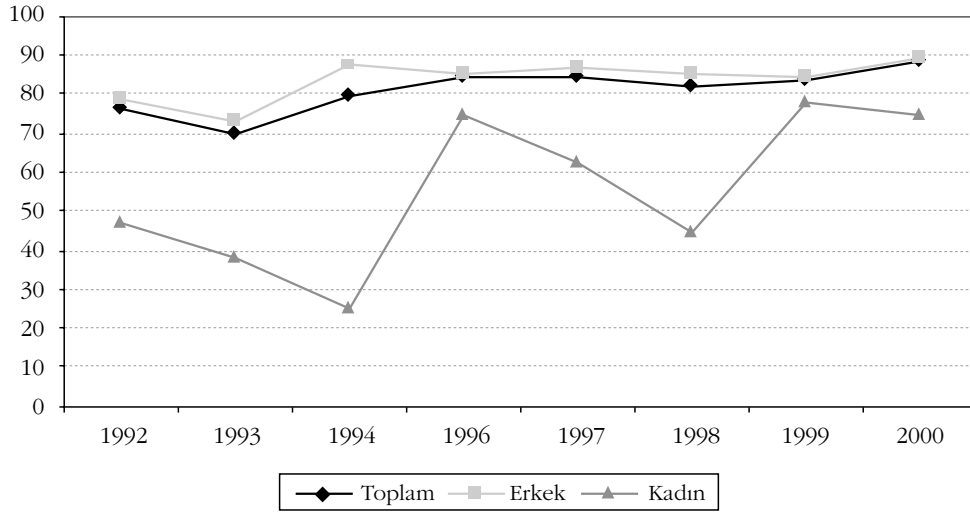

Kaynak: DİE, 2000 Kentsel Yerler Küçük ve Şirketleşmemiş İşyerleri Anketi Sonuçları

İnformel sektörde çalışanların % 75'i bu işi sürekli yaparken, % 22'si iş buldukları bu işi yapmaktadır. Bu sektörde faaliyet gösteren ekonomik birimlerin sattığı veya ürettiği mal ya da hizmetleri, daha çok kişi veya aileler almakta, bunu ise küçük işletmeler takip etmektedir.

İnformel sektörde çalışanların çoğunluğu (% 76'sı), sanılanın aksine faaliyetine başlamak için bir sermayeye ihtiyaç duymaktadır. Sermaye kullanım oranları, yıllar itibarıyla artmaktadır. İnformel sektörde faaliyet gösteren işyerlerinden 1994 yılında kurulanların % 80'i sermaye kullanırken, 2000 yılında başlangıç sermayesi kullanım oranı % 87'ye yükselmiştir.

Çizim 3.9. İnförmel Sektörde Çalışanların Sermaye Kullanım Oranları (%)

Kaynak: DİE, 2000 Kentsel Yerler Küçük ve Şirketleşmemiş İşyerleri Anketi Sonuçları

Başlangıç sermayesi kullananların büyük çoğunluğu gerekli parayı kendi tasarruflarından karşılamaktadır. Sermaye kullananların % 61.9'u gerekli parayı kendi tasarruflarından, % 27.7'si ise akraba ve arkadaşlarından karşılamıştır. Başlangıç sermayesi kullanmayanların % 73.2'si paraya ihtiyacı olmadığı için sermaye kullanmazken, % 14.7'si bağış veya hediye yolu ile bu işini kurmuştur.

3.6. Türkiye'de Çocuk İstihdamı

Çocuk işçiliği tüm dünyada yaygınlığını ve önemini korumaktadır. Çocuğun çalışmasının kendisine ve topluma bir maliyeti söz konusudur. Çocuğun çalışması, çoğu zaman eğitimden yoksun kalmasına, sağlığının ve bedensel gelişiminin olumsuz yönde etkilenmesine neden olmakta ve toplumda çeşitli sosyal zararlara yol açmaktadır.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), 18 yaşın altında bulunan tüm kişileri çocuk olarak adlandırmaktadır. Dünyada 5-17 yaş grubunda 1 milyar 531 milyon çocuk bulunduğu ve bunların 1 milyar 199 kişisini ise 5-14 yaş grubundaki çocukların oluşturduğu tahmin edilmektedir (ILO, Nisan 2002). ILO araştırmalarına göre dünyada 5-17 yaş grubunda 351 milyon 700 bin çocuk, yani bu yaş grubundaki çocukların % 23'ü bir işte çalışmaktadır. 5-14 yaş grubundaki çocukların ise % 17.6'sı (211 milyon) bir işte çalışmaktadır.

Çocuk işçiliği dünyanın her yerinde bulunmakta, ancak bunun oranı bölgelere göre değişmektedir. 2000 yılında, gelişmekte olan ülkelerde 5-14 yaş grubundaki çocukların % 2'si bir işte çalışırken, Afrika'nın alt kesimlerinde bu oran % 29'lara kadar çıkmaktadır. Asya ve Pasifik ülkelerinde 5-14 yaş grubundaki çocukların % 19'u, Latin Amerika'da % 16'sı, Ortadoğu ve Güney Afrika'da % 15'i bir işte çalışmaktadır. Çocuk işçiliğinin dünyada bu kadar yoğun olması, doğal olarak dünya gündeminde ele alınması gereken en öncelikli konulardan birini oluşturmaktadır.

Çocukların, genellikle yoğun rekabete açık, çoğu kez de son derece değişken ya da mevsimlik pazarlar içinde faaliyet gösteren, yeterli sermayeden yoksun, kayıtdışı işyerlerinde, yetişkin kimselerin yerine çalıştırılması, işverene çeşitli kolaylıklar sağlamaktadır. Bu tür yerlerde, çocuklar değişken işgücü talebi açısından daha uygun bulunmakta ve piyasa durgunlaştığında işten çıkartılmaları daha kolay olmaktadır. Ayrıca, çocuk işgücü maliyeti, yetişkinlere oranla daha düşüktür. Bu tür yönleriyle çocuk istihdamı, sürekli olmaktan çok süreksizdir. Diğer taraftan, istihdam ve üretimde esnekliği çoğu kez çocuklar sağlarken, çocuk işgücü devri çok düşük düzeyde seyretmektedir. Çocuklar, yetişkinlere oranla daha az iş değiştirme eğilimindedir. Bu da onların üretimde istikrarın sağlanmasına yönelik etkin katkılarının biri olmaktadır (Bequele ve Boyden, 1992).

Çocukların düşük ücretle, sosyal güvenlikten yoksun olarak çalıştırılması, çocuk işçiliğini cazip hale getirmekte, gerekli denetim ve önlemlerin alınmaması, çocuk işçiliğini adeta körüklemektedir. Çalışan çocuklara ödenen ücretlerin düşüklüğü, işverenlere hem iç hem de dış pazarlarda rekabet üstünlüğü sağlamaktadır. Dolayısıyla işverenleri, çocuk işçi çalıştırmaya iten yalnızca geçici işgücü ihtiyaçları değil, aynı zamanda maliyet unsurudur.

Diğer taraftan, birçok meslek çocuklar için uygun olmamasına karşın, işverenler açısından sağladığı bazı yararlar nedeniyle belirli işlerde çocuklar özellikle tercih edilebilmektedir. Bu durum özellikle teknolojisi basit, üretimi emek-yoğun işletmeler için geçerlidir. Örneğin; halı dokumacılığı, daha hızlı ve çevik olmaları ve görüş yeteneklerinin yüksekliği nedeniyle yetişkinlerden çok çocuklar için uygun bir meslek olarak görülmektedir.

Çocuk istihdamı, formel sektörde, özellikle makineleşmiş ve sermaye-yoğun teknoloji kullanan büyük işletmelerde, yok gibidir. Sermaye-yoğun üretimin artma-

sı çocuk istihdamını azaltıcı bir etki yaratmaktadır. Diğer bir ifadeyle, ileri teknoloji ve az sayıda insangücü kullanılan bir üretim sisteminde çocuk çalıştırmanın gereksiz ve ekonomik olmadığı düşünülmektedir.

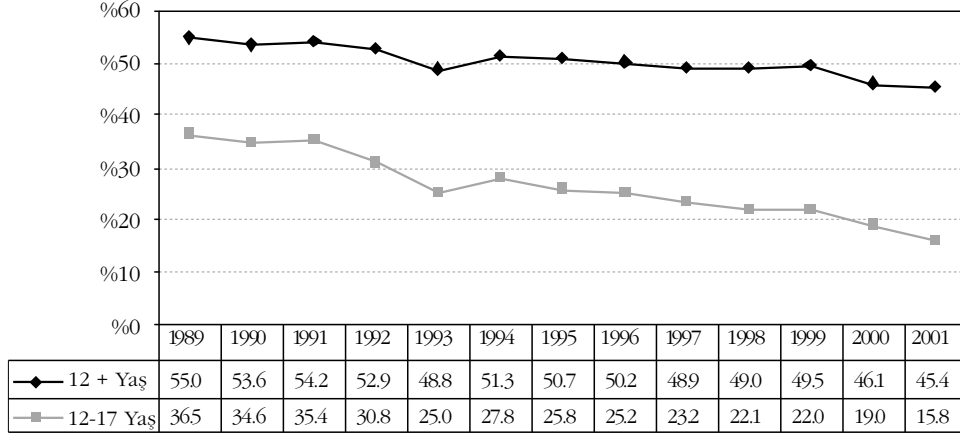
Ülkemiz, kırsal kesimden kentsel yerleşim yerlerine ve tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine bir geçiş süreci yaşamaktadır. Son yıllarda bu süreç hızlanmış ve özellikle tarım sektöründen hizmet sektörüne bir kayış söz konusu olmuştur. 1997 yılında sekiz yıllık zorunlu temel eğitime geçişle birlikte çalışan çocuk sayısı, özellikle tarım sektöründe azalmaya başlamıştır ancak varlığını hâlâ sürdürmektedir.

DİE, Hanehalkı İşgücü Anketleri ile 12 ve daha yukarı yaştaki kişilerin işgücü durumunu tahmine yönelik, 1988 yılından beri düzenli olarak bilgi derlemektedir. Ancak, bu bilgiler sadece işgücü durumu ile sınırlı kalmakta, çocukların çalışma nedenleri, çalışma koşulları, okulu yarıda bırakma nedenleri vb. konuları içermemektedir. Bu amaçla, DİE çalışan çocukların demografik ve sosyo-ekonomik karakteristiklerinin tespit edilmesine yönelik iki anket çalışması yapmıştır. İlk anket Ekim 1994, ikinci anket ise Ekim 1999 Hanehalkı İşgücü Anketine ilave olarak uygulanmıştır. Bu anketler ile, çocuk bulunan hanehalklarının sosyo-ekonomik yapıları, çocukların çalışma hayatı ve okul durumuna ilişkin bilgiler derlenmiştir.

Türkiye’de İşgücüne Katılma Oranı ve Çocuk İşgücünün Yeri

Çizim 3.10’da da görüleceği üzere, Türkiye’de işgücüne katılma oranı 2001 yılına kadar sistematik olarak düşmektedir. Buna karşılık 12-17 yaş grubundaki işgücüne katılma oranındaki düşüş çok daha fazladır. 1989 yılında 12 ve daha yukarı yaştaki nüfus için % 55 olan işgücüne katılma oranı 2001 yılında % 45.4’e düşmüştür. 12-17 yaş grubundaki nüfusun işgücüne katılma oranı, genel duruma paralellik göstermekte, ancak bu yaş grubunda işgücüne katılma oranındaki düşüş çok daha hızlı seyretmektedir. 1989 yılında 12-17 yaş grubundaki çocukların işgücüne katılma oranı % 36.5 iken, 2001 yılında bu oran % 15.8’e düşmüştür.

Çizim 3.10. Yıllara Göre İşgücüne Katılım Oranı

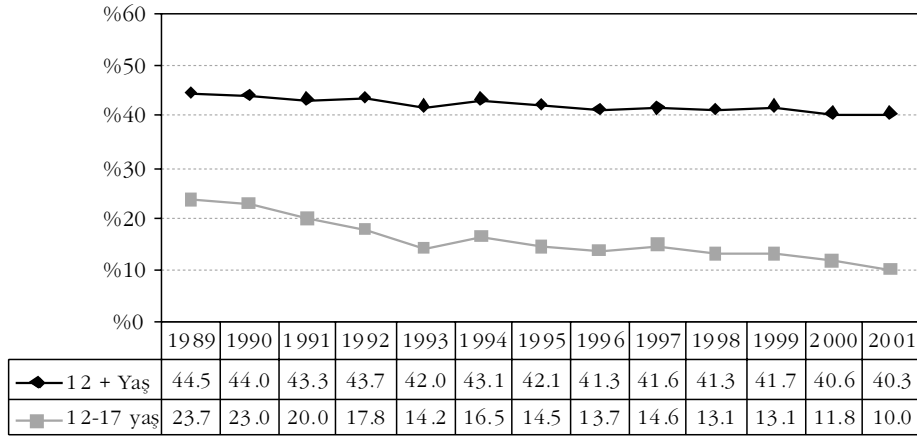
Kaynak: DİE, Hanebalkı İşgücü Anketi Sonuçları

Nüfusun kent-kır ayrımına bakıldığında, işgücüne katılma oranında eğilim açısından önemli bir farklılık görülmemektedir. Ancak, kırsal yerlerde tarım sektörüne bağlı olarak işgücüne katılma oranı kentsel yerlere göre çok daha yüksektir. Kırsal yerlerde, aileler daha çok kendi tarımsal işletmelerinde çalıştıklarından, çocukların bu aile işletmelerinde çalışmaları daha fazladır. Dolayısıyla, 12-17 yaş grubunda bulunan çocukların kırsal yerlerde işgücüne katılma oranları daha yüksek çıkmaktadır.

Kentsel yerlerde işgücüne katılma oranları, Türkiye geneline paralel olarak düşüş eğilimi göstermektedir. Ancak bu düşüş 12 ve daha yukarı yaştaki nüfus için, Türkiye geneline göre daha azdır. 1989 yılında % 44.5 olan işgücüne katılma oranı 2001 yılında % 40.3'e düşmüştür. Buna karşılık Türkiye genelinde yaklaşık 10 puanlık bir azalma söz konusudur.

12-17 yaş grubundaki nüfus için durum biraz daha farklıdır. Kentsel yerlerde bu yaş grubundaki nüfusun % 10'u işgücüne katılırken, bu oran 1989 yılında % 23.7'dir. Diğer bir ifadeyle, kentsel yerlerde son on iki yılda, bu yaş grubundaki çocukların işgücüne katılma oranı % 137'si azalmıştır. Bu düşüş Türkiye genelinde % 131'dir.

Çizim 3.11. Yıllara Göre İşgücüne Katılım Oranı, Kent

Kaynak: DİE, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları

Çocuk nüfusu ve eğitim

Türkiye genelinde 6-17 yaş grubundaki nüfus (bu bölümde aksi belirtilmediği müddetçe çocuk nüfusu olarak 6-17 yaş grubundaki kişiler alınmıştır), 1994 yılında 15 milyon 164 bin kişi iken 1999 yılında % 6.1'lik bir artışla 16 milyon 88 bin kişiye ulaşmıştır. Bu nüfusun, toplam nüfus içindeki payı 1994 yılında % 25.8, 1999 yılında ise % 25.4'tür (Çizelge 3.20).

Çocuk nüfusuna kent-kır ayrımında bakıldığında, çocuk nüfusun toplam nüfusu içindeki paylarında kentsel yerlerde artış, kırsal yerlerde ise azalış olmuştur. Kentsel yerlerde çocuk nüfusun toplam nüfus içindeki payı 1994 yılında % 24.6 iken 1999 yılında küçük bir artış ile % 25'e çıkmıştır. Kırsal yerlerde ise % 27.3'ten % 25.9'a düşmüştür.

Çizelge 3.20. Çocuk Nüfusu ve Okula Devamlılık Oranları

	Çocuk nüfusu (Bin Kişi)		Toplam nüfus içindeki oranı (%)		Okula devam edenlerin oranı (%)	
	1994	1999	1994	1999	1994	1999
Türkiye	15 164	16 088	25.8	25.4	76.5	78.8
Erkek	7 769	8 202	26.3	25.7	81.2	82.7
Kadın	7 395	7 885	25.3	25.0	71.6	74.8
Kent	8 048	9 577	24.6	25.0	82.3	82.0
Erkek	4 135	4 926	25.0	25.5	85.1	84.9
Kadın	3 912	4 650	24.1	24.5	79.3	79.0
Kır	7 117	6 512	27.3	25.9	70.0	74.2
Erkek	3 634	3 276	28.0	26.1	76.8	79.5
Kadın	3 483	3 236	26.7	25.7	62.9	68.8

Kaynak: DİE, 1994 ve 1999 Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları

1994 yılından 1999 yılına çocukların okula devamlılık oranı artmıştır. Bu artışa önemli bir neden olarak, 1997 yılına kadar beş yıl olan zorunlu temel eğitimin sekiz yıla çıkartılması gösterilebilir. Türkiye’de erkek çocukların okula devamlılık oranı, kız çocuklarına göre daha yüksektir. Buna karşılık 1994-1999 döneminde kız çocuklarında okullaşma oranındaki artış erkeklere göre daha fazladır. Erkeklerde okula devam edenlerin oranı % 81.2’den % 82.7’ye çıkarken, kız çocuklarında bu % 71.6’dan % 74.8’e çıkmıştır.

Çocukların okula devamlılığı kent-kır ayrımında incelendiğinde, 1999 yılında kentsel yerlerde çocukların % 82’si, erkek çocukların % 84.9’u ve kız çocukların ise % 79’u bir öğrenim kurumuna devam etmiştir. Kırsal yerlerde ise, çocukların % 74.2’si bir öğrenim kurumuna devam ederken, erkek çocukların % 79.5’i, kız çocukların ise % 68.8’i bir okula devam etmektedir.

Çocukların okula devam etmemesi esas olarak ekonomik nedenlerden kaynaklanmaktadır. Okula devam etmeyen çocukların % 30.8’i okula ilgi duymadığı için eğitimini yarıda bıraktığını söylerken, % 23.7’si okul masraflarının yüksek olması, % 25’i de uygun okul olmaması, kardeşlerine bakmak zorunda olması, ücretli çalışmak zorunda olması, meslek sahibi olmak zorunda olması gibi nedenler belirtmektedir. Okula devam etmeyen çocukların % 7’si ailesi izin vermediği için, % 7.6’sı ise ailesine ev işlerinde yardımcı olmak zorunda olduğu için öğrenimini tamamlayamadını ileri sürmektedir.

Çocuk istihdamı

Çocuk işgücü anketlerinde, çalışan çocuklar; ekonomik faaliyetlerde çalışan çocuklar ve ev işlerinde çalışanlar çocuklar olmak üzere iki grup altında ele alınmıştır. Ekonomik faaliyetlerde çalışan çocuklar; referans döneminde en az bir saat; bir işverene bağlı olarak ücret karşılığı çalışanlar, kendi iş veya işletmesinde kâr amacıyla çalışanlar ile kendi aile işletmesinde ücretsiz olarak çalışan kişilerdir. Ayrıca, referans döneminde işbaşında olmayan ancak işiyle bağlantısı devam eden kişiler de bu kapsamda değerlendirilmektedir. Bu tanım mevcut DİE Hanehalkı İşgücü Anketlerinde kullanılan istihdam tanımı ile tamamen aynıdır. Ev işlerinde çalışan çocuklar; ekonomik bir faaliyette bulunmayan ve referans döneminde kendi evinde ev işlerini yapmak, kardeşlerine bakmak, yemek pişirmek, alış verişe gitmek vb. faaliyetlerde bulunan kişilerdir. Burada, çocuğun daha çok istihdam boyutu ile ilgilenildiğinden, ekonomik faaliyetlerde çalışan çocuklardan bahsedilecektir.

Çizelge 3.21. Yerleşim Yeri ve Ekonomik Faaliyete Göre Çocuk İstihdamı

	Toplam (Bin Kişi)		Tarım (%)		Tarım dışı (%)	
	1994	1999	1994	1999	1994	1999
Türkiye	2 195	1 635	66.6	57.6	33.4	42.4
Erkek	1 333	1 010	55.7	46.3	44.3	53.7
Kadın	862	625	83.3	75.8	16.7	24.2
Kent	594	552	8.9	4.7	91.1	95.3
Erkek	465	414	6.0	3.1	94.0	96.9
Kadın	128	138	19.5	9.4	80.5	90.6
Kır	1 602	1 083	88.0	84.6	12.0	15.4
Erkek	868	596	82.4	76.3	17.6	23.7
Kadın	734	487	94.4	94.7	5.6	5.3

Kaynak: DİE, 1994 ve 1999 Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları

Ekim 1999 Çocuk İşgücü Anketi sonuçlarına göre 1 milyon 635 bin çocuk bir işte çalışmaktadır. 1994-1999 döneminde çalışan çocuk sayısında % 26 azalma olmuştur. Ekim 1994 yılında çalışan çocukların, toplam çocuk içindeki oranı % 14.5 iken Ekim 1999 yılında bu % 10.2'ye düşmüştür.

Çalışan çocukların % 57.6'sı tarım sektöründe çalışmaktadır. Tarım sektöründe çalışan çocukların oranı kırsal yerlerde % 85'tir.

Çalışan çocukların % 34'ü kentsel yerlerde bulunmaktadır. 1994-1999 döneminde kentsel yerlerde çalışan çocukların toplam nüfus içerisindeki oranında % 3'lük bir düşüş olurken, bu düşüş erkek çocuklarından gelmektedir. Buna karşılık, kız çocuklarında önemli bir değişiklik görülmemekte, hatta küçük de olsa bir artış gözlenmektedir. Kırsal yerlerde ise gerek kız çocuklarında ve gerekse erkek çocuklarında % 34'lere varan önemli bir düşüş gözlenmektedir.

Çocuk istihdamının sektörel dağılımı

Çalışan çocukların sektörel dağılımı incelendiğinde, 1994 yılından 1999 yılına tarım hariç diğer sektörlerde çalışan çocuk sayısında önemli bir değişiklik söz konusu değildir. Beş yıllık sürede, tarım sektöründe çalışan çocuk sayısında bir azalma olurken, diğer sektörlerde çalışan çocukların sayısında önemli bir değişiklik görülmemektedir. Çizelge 3.22'deki rakamları kullanarak, tarım dışında çalışan çocuk sayısının 1994'te 733 binden, 1999'da sadece 693 bine düştüğünü hesaplayabiliriz.

Diğer bir ifadeyle, ekonomik faaliyetlerde çalışan çocukların sayısındaki düşüşün en önemli nedenini tarım sektöründe çalışan çocukların sayısındaki azalma oluşturmaktadır. Bu durum, cinsiyet ayrımında da değişmemektedir. Bu gelişmede en önemli etken zorunlu eğitim süresinin sekiz yıla çıkarılmasıdır. Aynı zamanda tarım dışında çocuk istihdamını azaltmada önemli bir mesafe kaydedilmediğini görüyoruz. Çocuk istihdamını yaratan ekonomik ve toplumsal koşullarda köklü değişimler gerçekleşmediği sürece de, çocuk istihdamı gerilemeyecektir.

Çalışan çocukların çalıştıkları sektörün tarım dışı sektör içerisindeki paylarına bakıldığında, tarım dışı sektörde çalışan çocukların yarısı (% 51.4) sanayi sektöründe çalışmaktadır. Bu durum 1994 yılında da farklı değildir (Çizelge 3.22).

Çizelge 3.22. Çocuk İstihdamının Tarım Dışı Sektörlerde Dağılımı (%)

	Sanayi		Hizmet		Ticaret	
	1994	1999	1994	1999	1994	1999
Türkiye	50.5	51.4	23.7	24.1	25.7	24.5
Erkek	45.0	50.1	27.6	24.0	27.4	25.9
Kadın	73.4	55.9	7.7	24.3	18.9	19.7
Kent	49.3	50.3	26.5	26.0	24.3	23.7
Erkek	44.2	48.6	30.4	26.7	25.4	24.7
Kadın	70.9	55.6	9.7	23.8	19.4	20.6
Kır	54.1	54.8	16.0	18.1	29.9	27.1
Erkek	47.4	54.3	19.5	16.4	33.1	29.3
Kadın	80.0	57.7	2.5	26.9	17.5	15.4

Kaynak: DİE, 1994 ve 1999 Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları

Cinsiyet açısından bakıldığında durum farklıdır. 1994 yılında tarım dışı sektörde çalışan erkek çocukların % 45'i sanayi sektöründe çalışırken, 1999 yılında % 50.1'i bu sektörde çalışmıştır. Buna karşılık, bu sektörde çalışan kız çocuklarında 20 puana varan bir düşüş söz konusudur. Bu durum kırsal yerlerde daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Kız çocuklarında, sanayi sektöründen hizmet sektörüne önemli bir kayma görülmektedir. 1994 yılında hizmet sektörünün tarım dışı sektör içindeki payı % 7.7 olan kız çocuklarında, 1999 yılında bu oran % 24.3'e yükselmiştir.

İşyeri büyüklüğüne göre çalışan çocuk sayısı incelendiğinde, çocukların ağırlıklı olarak emek-yoğun küçük işletmelerde çalıştıkları görülmektedir. 1999 yılında Türkiye genelinde, çocukların % 53.1'i dört kişiden az işyerlerinde çalışırken, buna

5-9 kişinin çalıştığı işyerleri de dahil edildiğinde, oran % 84.6'ya yükselmektedir. Kentsel yerlerde ise çalışan çocukların % 66'sı 10 kişiden az çalışanı bulunan işyerlerinde çalışmaktadır. Kentsel yerlerde çalışan kız çocukları, erkek çocuklara göre ağırlıklı olarak sanayi sektöründe ve 10 kişiden fazla kişinin çalıştığı işyerlerinde çalışmaktadır. Diğer bir ifadeyle, kız çocukları daha çok imalat sanayiinde, özellikle tekstil sektöründe ücretli çalışırken, erkek çocukları hem imalat sanayiinde ve hem de ticaret sektöründe ağırlıklı olarak çalışmaktadır. Kentsel yerlerde kız çocuklarının imalat sanayiinde ağırlıklı çalışmasına bir neden olarak ailelerin, özellikle tekstil sektörünü kız çocuklarına uygun olduğunu düşündükleri ve kız çocuklarının daha çok kapalı mekânlarda (işyerlerinde) istihdam edilmesini tercih ettikleri fikri doğmaktadır.

Çocukların işteki durumu

Çalışan çocukların % 39.4'ü ücretli veya yevmiyeli olarak çalışmaktadır. Çalışan çocuklardan, 387 bin çocuk düzenli olarak ücretli bir işte çalışırken, 257 bin çocuk yevmiyeli, yani geçici bir işte çalışmaktadır. Çocukların yarısından fazlası (% 59) ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır (Çizelge 3.23).

1994-1999 döneminde çocukların işteki durumları incelendiğinde, ücretli çalışan çocuk sayısında bir artış olurken, diğer gruplarda bir azalış görülmektedir. Özellikle ücretsiz aile işçisi sayısında % 37'lik bir azalma dikkat çekicidir.

Çizelge 3.23. Çalışan Çocukların İşteki Durumuna Göre Dağılımı (%)

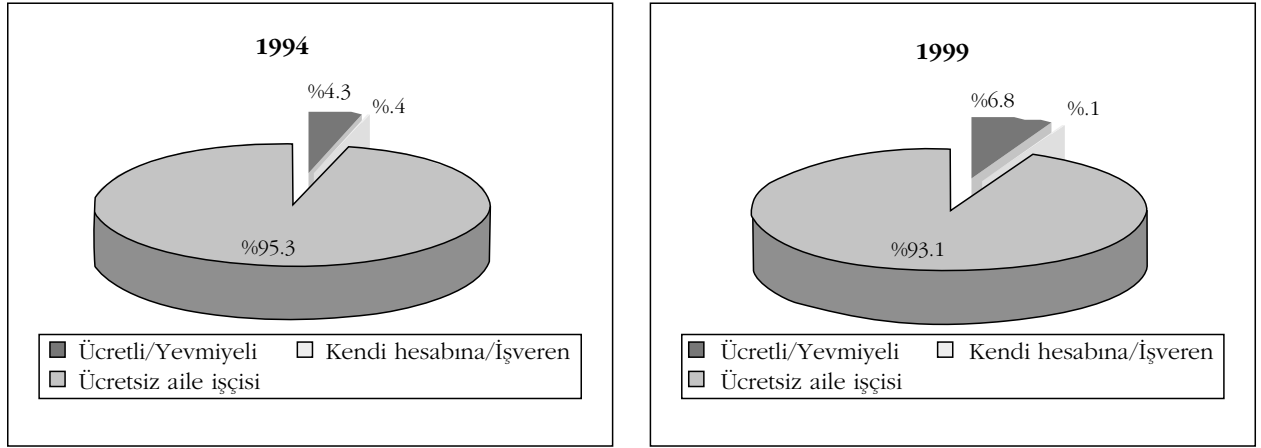
	Ücreti veya yevmiyeli		Kendi hesabına veya işveren		Ücretsiz aile işçisi	
	1994	1999	1994	1999	1994	1999
Türkiye	28.5	39.4	2.3	1.8	69.2	58.8
Erkek	36.3	46.1	2.9	2.8	60.8	51.1
Kadın	16.4	28.5	1.3	0.3	82.4	71.2
Kent	72.5	85.9	5.6	4.3	21.9	9.8
Erkek	72.3	83.6	5.8	5.3	21.9	11.1
Kadın	73.4	92.8	4.7	1.4	21.9	5.8
Kır	12.2	15.6	1.1	0.6	86.8	83.8
Erkek	17.1	20.0	1.4	1.0	81.6	79.0
Kadın	6.4	10.3	0.7	-	92.9	89.7

Kaynak: DİE, 1994 ve 1999 Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları

Ücretli çalışan çocukların % 71.6'sını, ücretsiz aile işçilerinin ise % 53.7'sini erkek çocuklar oluşturmaktadır. Buradan da anlaşılabacağı üzere, ailede öncelikle erkek çocukları istihdam edilmektedir. Kız çocukları, geleneksel aile yapısına bağlı olarak daha çok, aile işletmesinde ücretsiz aile işçisi olarak çalıştırılmaktadır. Kız çocuklarının yaklaşık % 70'i ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Ücretle çalışan kız çocuklarının payındaki artış dikkat çekicidir (% 16.4'ten 28.5'e) (Çizelge 3.23).

Çizim 3.12'te de görüleceği üzere, 1999 yılında tarım sektöründe çalışan çocukların % 93.1'i ücretsiz aile işçisi olarak çalışırken, sadece % 6.8'i ücretli veya yevmiyeli olarak çalışmaktadır. 1994 yılında bu oranlar sırasıyla % 95.3 ve % 4.3'tür.

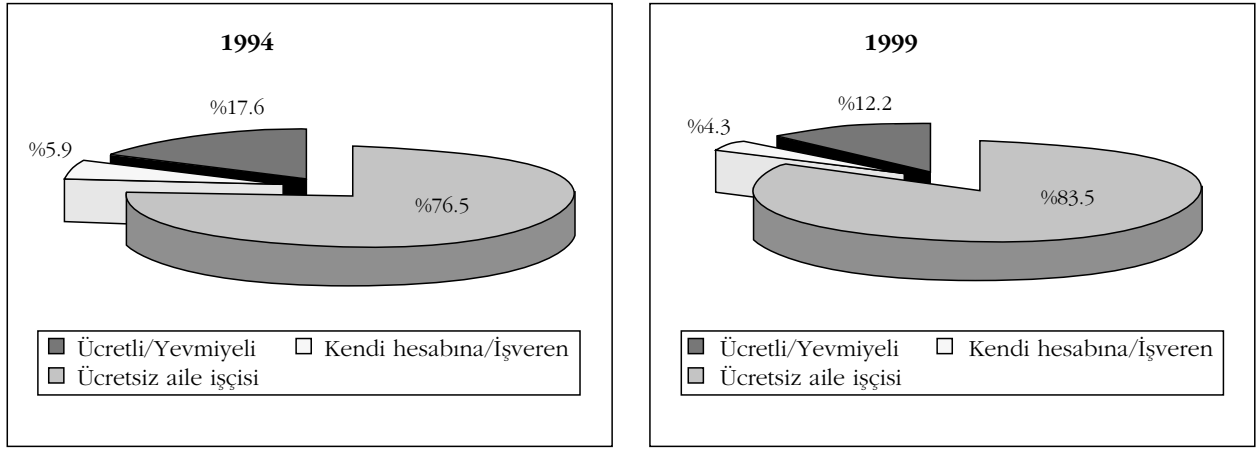
Çizim 3.12. Tarım Sektöründe Çalışan Çocukların İşteki Durumu, 1994-1999

Kaynak: DİE, 1994-1999 Çocuk İşgücü Anketi

Tarım dışı sektörde çalışan çocukların işteki durumunda tam tersi söz konusudur (Çizim 3.13). Tarım dışı sektörde ücretli veya yevmiyeli çalışan çocukların payı artarken, ücretsiz aile işçisi olarak çalışan çocukların payı azalmaktadır. 1994 yılında tarım dışı sektörde ücretli çalışanların oranı % 76.5 iken, 1999 yılında bu oran % 83.5'e çıkmıştır. Bu ise çocuk istihdamının giderek aile dışı işletmelere kaydığını göstermektedir.

Çizim 3.13. Tarım Dışı Sektörde Çalışan Çocukların İsteki Durumu, 1994-1999

Kaynak: DİE, 1994-1999 Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları

Çocuğun kazancı ve aile bütçesine katkısı

1999 yılında, çalışan çocukların % 42'si (675 bin kişi) çalıştığı işten bir gelir elde etmektedir. Gelir elde eden çocukların aylık ortalama kazancı 55 milyon 142 bin TL'dir. Kız çocuklarının aylık ortalama kazancı erkek çocuklara göre daha yüksektir. Kız çocuklarının aylık ortalama kazancı 60 milyon 901 bin TL iken, erkek çocukların aylık ortalama kazancı 53 milyon 157 bin TL'dir. Bu ücret farklılığının nedeni olarak, kız çocuklarının erkeklere göre ağırlıklı olarak büyük işletmelerde ve imalat sanayiinde çalışmaları gösterilebilir.

Ülkemizde 1999 yılının ikinci yarısında uygulanan asgari ücret dikkate alındığında, çalışan çocukların ücretlerinin bunun altında kaldığı görülmektedir. Sosyal güvenlikten yoksun çalışan çocukların kazançları, formel sektörde 16 yaşından küçükler için uygulanan 79 milyon 560 bin TL olan asgari ücretin altında kalmaktadır. Diğer taraftan, çalışan çocukların % 91'i herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmadan çalışmaktadır.

Çizelge 3.24. Çocuğun Aylık Kazanç Grubu ve Sektörel Dağılımı, 1999

Aylık kazanç grubu (Bin TL)	Toplam	Ekonomik faaliyet kolu (%)			
	(Bin Kişi)	Tarım	Sanayi	Ticaret	Hizmet
Toplam	675	9.6	47.6	18.6	24.2
1 - 25 000	177	14.1	36.2	10.7	39.0
25 001 - 50 000	246	7.8	46.9	23.3	22.0
50 001 - 75 000	157	8.3	58.0	17.8	15.9
75 001 - 100 000	82	7.3	57.3	20.7	14.7
100 001 +	13	15.4	30.8	30.8	23.0

Kaynak: DİE, 1999 Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları

Kırsal yerlerde çalışan çocuklardan gelir elde edenlerin % 36.4'ünün aylık ortalama kazancı 25 milyon TL ile 50 milyon TL arasında iken, % 26.2'sinin aylık kazancı 25 milyon TL ve altında kalmaktadır. Kentsel yerlerde ise gelir elde eden çocukların % 37.7'sinin aylık kazancı yine 25 milyon TL ile 50 milyon TL arasında kalmakta, bunu % 26.7 ile 50 - 75 milyon TL arasında aylık ortalama kazanç elde edenler takip etmektedir. Diğer bir ifadeyle, kentsel yerlerde çalışan çocuklar daha fazla gelir elde etmektedir.

Sanayi sektöründe çalışan çocuklar, diğer sektörlerde çalışan çocuklara göre daha fazla kazanç elde etmektedirler. Aylık ortalama kazancı 75-100 milyon TL civarında olan çocukların % 57.3'ü sanayi sektöründe çalışmaktadır.

Düşük gelir gruplarındaki hanelerde çocuk işçiliği daha yaygındır. Çalışan çocuklu hanelerin aylık ortalama geliri, çalışmayan çocuklu hanelerin aylık ortalama gelirinin altında kalmaktadır. Çalışan çocuk bulunmayan hanelerin aylık ortalama geliri 230 milyon TL civarında iken, çalışan çocuklu hanelerin aylık ortalama geliri 214 milyon TL civarındadır. Çalışan çocukların kazançları hanenin toplam gelirinden düşüldüğünde, bu hanenin aylık ortalama geliri 214 milyondan 178 milyon TL'ye düşmektedir. Buna göre çocuğun kazancı, hanenin aylık ortalama gelirinde yaklaşık % 20'lik bir artış sağlamaktadır.

Bu olgular çocuk istihdamının yoksulluk / düşük gelir düzeyi ile yakından ilgili olduğuna işaret etmektedir. 2001 yılı fiyatları ile çalışan çocuğun gelir katkısını ortalama 85 milyon TL olarak tahmin edebiliriz. Bu düzeydeki bir gelir, çalışan çocuğun hane gelirine net katkı sağladığını, diğer bir deyişle geçim maliyetinin üzerinde bir gelir sağladığını göstermektedir. Nitekim, çocukların çalışma nedenleri ken-

dilerine sorulduğunda, anket bulguları başlıca nedenin ekonomik olduğunu doğrulamaktadır. Dolayısıyla yoksul ailelerde çocuk sayısına yaklaşımların doğurganlık oranını artırıcı bir etki yaptığını söyleyebiliriz.

Çocukların çalışma nedenleri

Çocuğun çalışmasının tek nedeni olabileceği gibi birden çok nedeni de olabilmektedir. Bu nedenle, Çizelge 3.25'te çocukların çalışma nedenlerinin sıklık yüzde-leri verilmektedir. Çizelge 3.25'te de görüleceği üzere, çocuklar en fazla % 38.4 ile "ailesinin gelirine katkıda bulunmak" için çalıştıklarını belirtmektedir. Çocukların çalışmasında nedenler arasında ikinci sırayı % 19.8 ile "hanehalkının ekonomik faaliyetine katkıda bulunmak" yer almaktadır. Çocukların sıklıkla belirttiği diğer bir neden ise ailelerin isteğine bağlı çalışmadır.

Çizelge 3.25. Çalışma Nedenine Göre Çalışan Çocukların Dağılımı (%), 1999

Yerleşim yeri ve cinsiyet	Hanehalkı gelirine katkıda bulunmak için	Hanehalkı borçlarının ödenmesine yardımcı olmak için	Hanehalkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak için	Kendi ihtiyaçlarını karşılamak için	İş öğrenmek, meslek sahibi olmak için	Ailesi istediği için	Diğer
Türkiye							
Toplam	38.4	5.1	19.8	6.3	10.4	15.9	4.2
Erkek	39.2	5.4	16.3	7.3	14.3	13.4	4.1
Kadın	37.0	4.5	25.9	4.5	3.7	20.2	4.3
Kent							
Toplam	45.0	5.8	3.6	12.8	18.6	7.7	6.5
Erkek	42.7	6.0	3.7	13.0	20.2	7.6	7.3
Kadın	53.3	4.6	3.6	12.3	13.8	8.2	4.1
Kır							
Toplam	35.1	4.7	27.8	3.0	6.4	20.1	3.0
Erkek	37.0	5.0	24.8	3.3	10.4	17.5	2.1
Kadın	32.7	4.3	31.7	2.6	1.1	23.3	4.2

Kaynak: DİE, 1999 Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları

Buradan da anlaşılacağı üzere çocuğun çalışmasındaki temel neden ekonomik-tir. Çalışan çocukların yaklaşık yarısı (% 47.5) bu işi zorunlu olarak yapmakta ve istediği zaman bu işi bırakamayacağını düşünmektedir. Bunun nedeni araştırıldığında, % 52.7'si buna ailesinin izin vermeyeceğini, % 28.3'ü ailesinin yaşam standardının düşeceğini, % 13.5'i ise hanehalkının ekonomik faaliyetini sürdürmekte zorlanacağını ifade etmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak, 1994-1999 döneminde çocuk işçiliğinde önemli bir azalma olmuştur. Bu azalmanın temel nedenlerinden biri, tarım sektöründe ve ücretsiz aile işçisi sayısındaki düşüştür. Buna karşılık kentlerde (tarım dışında) çocuk istihdamında belirgin bir değişim olmamıştır. Bunun başlıca nedeni ise, söz konusu dönemde yoksullukta belirgin bir iyileşmenin yaşanmaması, hatta büyük bir olasılıkla yoksulluğun yaygınlaşmış ve derinleşmiş olmasıdır. Yukarıdaki çözümlemelerin gösterdiği gibi, çocuk istihdamı yoksul hanhalklarında yaygın olan bir olgudur ve temel nedeni de aile bütçesine katkıdır.

Çocuk işçiliği genelde ucuz işgücü olarak görülmekte, bu ise çocuk işçiliğini teşvik etmektedir. Çalışan çocukların çoğunluğu asgari ücretin altında ve gerekli iş güvenliği tedbirleri alınmadan emek-yoğun küçük işletmelerde çalışmaktadır. Çalışan çocukların % 91'e yakını herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmadan çalışmaktadır.

Hanehalkı gelirinin düşük olması, çocuğun çalışmasında bir neden olarak karşımıza çıkmakta, çalışan çocukların çoğunluğunu düşük gelirli aileler oluşturmaktadır. Bu nedenle, çocuk istihdamı ile hanehalkı bireylerinin istihdam ve gelir düzeyleri arasındaki yakın ilişki dikkate alındığında, en düşük gelirli hanhalklarında yetersiz kişilerin istihdam ve gelir düzeyini artırmayı hedefleyen politikaların, çocuk istihdamını azaltmanın vazgeçilmez bir unsuru olduğu açıktır.

B Ö L Ü M

İSTİHDAM VE İŞGÜCÜ TALEBİ

4. İSTİHDAM VE İŞGÜCÜ TALEBİ

Bu bölümde, Türkiye’de istihdamın sektörler arası gelişimi, kamu istihdamı ve özel kesimde işgücü talebi ele alınacaktır. İşgücü arzının dinamiklerini ikinci bölümde incelemiştik. İşsizliğin geleceğini kestirebilmek için işgücü talebini belirleyen başlıca etkenleri sektörel düzeyde analiz etmek gereklidir. Kamu istihdamının piyasa koşulları dışında belirlendiği dikkate alınır, gelişimini dışsal bir değişken olarak düşünmek daha doğrudur. Bu nedenle kamu istihdamı ile özel sektör istihdamlarını farklı yaklaşımlarla ele alıyoruz.

4.1. İstihdamın Sektörler Arası Dağılımı

1989 yılında Türkiye’de istihdam edilen kişi sayısı 12 milyon 548 bini erkek, 5 milyon 674 bini kadın olmak üzere toplam 18 milyon 222 bin olarak tahmin edilmiştir. 2001 yılına gelindiğinde bu sayı erkekler için 14 milyon 904 bin, kadınlar için 5 milyon 463 bin olmak üzere toplam 20 milyon 367 bine ulaşmıştır. Tarım dışı istihdamın toplam istihdam içindeki payına baktığımızda 1989 yılında erkekler için % 65.8, kadınlar için % 23.4 olmak üzere toplamda % 52.6 olan bu oran 2001 yılına gelinceye kadar sürekli artarak erkekler için % 74, kadınlar için % 38.9 ve toplamda da % 64.6’ya ulaşmıştır.

Çizelge 4.1. Toplam ve Tarım Dışı (T. D.) İstihdam (Bin Kişi)

	Toplam			Erkek			Kadın		
	Toplam	T. D.	T. D.	Toplam	T. D.	T. D.	Toplam	T. D.	T. D.
	İstihdam	İstihdam	İst/Top. İst	İstihdam	İstihdam	İst/Top. İst	İstihdam	İstihdam	İst/Top. İst
	Kişi	Kişi	%	Kişi	Kişi	%	Kişi	Kişi	%
1989	18 222	9 582	52.6	12 548	8 255	65.8	5 674	1 326	23.4
1990	18 539	9 849	53.1	12 901	8 529	66.1	5 637	1 319	23.4
1991	19 022	9 929	52.2	13 273	8 629	65.0	5 749	1 299	22.6
1992	19 085	10 560	55.3	13 488	9 001	66.7	5 598	1 559	27.8
1993	18 047	10 440	57.8	13 452	9 005	66.9	4 596	1 435	31.2
1994	19 401	10 951	56.4	13 841	9 348	67.5	5 561	1 602	28.8
1995	19 893	11 260	56.6	14 233	9 630	67.7	5 660	1 630	28.8
1996	20 388	11 651	57.1	14 597	10 005	68.5	5 791	1 649	28.5
1997	20 362	12 063	59.2	14 886	10 265	69.0	5 475	1 798	32.8
1998	20 872	12 410	59.5	15 144	10 520	69.5	5 729	1 892	33.0
1999	21 413	12 542	58.6	15 257	10 548	69.1	6 157	1 994	32.4
2000	20 579	13 476	65.5	15 176	11 256	74.2	5 403	2 220	41.1
2001	20 367	13 150	64.6	14 904	11 025	74.0	5 463	2 125	38.9

Kaynak: DİE, HİA

Ekonomik gelişme dinamiklerine uygun olarak tarım dışı istihdamın payı düzenli olarak artmaktadır. İncelenen dönemin sonunda tarım dışı istihdamın 2000'den 2001'e 326 bin kişi azalması, ya da tarım istihdamının aynı miktarda artması 2001 yılında yaşanan derin bunalımla açıklanabilir. 2001 yılında GSYİH'nın yüzde 10 yakın oranda küçülmesi ve bu olağanüstü daralmanın sonucunda sanayi ve hizmet sektörlerinde istihdamın önemli ölçüde azalması, işlerini kaybedenlerin bir bölümünün (114 bin kişi) ağırlıklı olarak tarımsal faaliyetlere yöneldiklerini gösteriyor. İstihdamın normal eğilimiyle çelişen bu olguyu daha çok kriz koşullarından kaynaklanan arızı bir gelişme olarak yorumlayabiliriz. Nitekim, 2002 yılında daralmanın yerini büyümeye bırakması ile birlikte ilk üç çeyreğin HİA verileri tarım dışı istihdamın, ilk üç çeyrekte 13 milyon 425 bine yükselerek yeniden kriz öncesi düzeyine ulaştığını gösteriyor.

Tarım dışı istihdamın sanayi, inşaat ve hizmetler olmak üzere alt sektörler itibarıyla dağılımı ve bu dağılımın zaman içindeki evrimi Çizelge 4.2'de gösterilmiştir.

1989 yılında en yoğun istihdamın gerçekleştiği sektör % 60.5 ile hizmetler iken bunu % 29.7 ile sanayi ve % 9.8 ile inşaat sektörü izlemekteydi. 2001 yılına gelindiğinde sanayi kesiminin tarım dışı istihdam payı yerinde sayarken (% 28.4), hizmet kesiminin payı az da olsa artmıştır (% 63.4).

1998 yılından itibaren sanayi kesiminin net istihdam yaratmakta zorlanan bir özellik kazandığını görüyoruz. Bu önemli gelişmenin nedenleri üzerinde gelecek bölümde daha ayrıntılı duracağız. Şimdilik, 1998-2000 döneminde ortalama büyüme hızının % 4'ün altında kalması, gerçek ücretlerdeki büyük dalgalanmalar, krizlerin ve sermaye yoğun yatırımların ağırlık kazanması gibi etkenler sanayi kesiminin istihdama katkısını marjinalleştirmiştir. 1997-2000 döneminde üç yılda sanayide yaratılan istihdam 113 binden ibarettir. Yılda ortalama 38 bin istihdam, gelişmekte olan ve sanayileşme sürecini henüz tamamlamamış bir ekonomi için son derece düşük bir rakamdır.

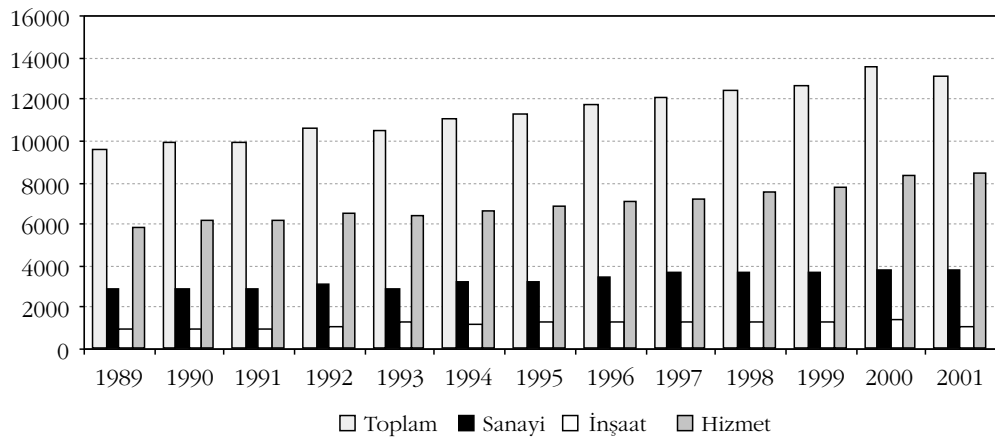
2001 yılında yaşanan derin bunalım toplamda 326 bin net istihdam kaybına neden olurken, sanayi kesiminde net istihdam kaybı 4 binden ibarettir. 2001 yılında tarım dışı istihdamda meydana gelen büyük kayıp esas olarak inşaat sektöründen kaynaklanmıştır. Bunu kısmen hizmet sektörü izlemektedir. Tarım ile inşaat sektörü arasında istihdam açısından yüksek bir geçişlilik olduğunu dikkate alırsak 114 bin kişinin işsizlere katılmak yerine tarıma dönüşünü açıklayabiliriz.

Çizelge 4.2. Tarım Dışı İstihdamın Sektörel Dağılımı (Bin Kişi)

Yıl	Toplam	%	Sanayi	%	İnşaat	%	Hizmetler	%
1989	9 582	100	2 847	29.7	942	9.8	5 793	60.5
1990	9 849	100	2 845	28.9	893	9.1	6 111	62.0
1991	9 929	100	2 872	28.9	962	9.7	6 095	61.4
1992	10 560	100	3 081	29.2	1 033	9.8	6 446	61.0
1993	10 440	100	2 871	27.5	1 215	11.6	6 354	60.9
1994	10 951	100	3 212	29.3	1 181	10.8	6 558	59.9
1995	11 260	100	3 218	28.6	1 211	10.8	6 832	60.7
1996	11 651	100	3 400	29.2	1 267	10.9	6 985	60.0
1997	12 063	100	3 625	30.0	1 286	10.7	7 152	59.3
1998	12 410	100	3 638	29.3	1 290	10.4	7 482	60.3
1999	12 542	100	3 580	28.5	1 294	10.3	7 668	61.1
2000	13 476	100	3 738	27.7	1 313	9.7	8 425	62.5
2001	13 150	100	3 734	28.4	1 073	8.2	8 342	63.4
Ortalama artış hızı %								
1989-2001	2.6		2.2		1.1		3.0	
1989-1997	2.9		3.0		3.8		2.6	
1997-2001	2.1		0.8		-4.5		3.8	

Kaynak: DİE, HİA

Çizim 4.1. Tarım Dışı İstihdamın Sektörel Dağılımı (Bin Kişi)

Hizmet kesiminde 1998-2000 döneminde yaratılan toplam net istihdam 943 bin, yıllık ortalama olarak 315 bin'dir. Bu gelişmeler hizmet üreten sektörlerin tarım dışı istihdamdaki payını sürekli artırmaktadır. Hizmet kesiminde yaratılan işlerin niteliği 3. Bölümde ayrıntılı olarak incelenmişti. Çizelge 4.3'den hizmet kesiminin alt sektörlerinin paylarına bakıldığında, istihdam artışlarının özellikle ticaret, otel, lokanta ile finans sektöründe gerçekleştiği görülmektedir. İstihdam dağılımının bu evrimi, Türkiye'de turizmin net istihdam artışında önemli bir role sahip olduğunu bir kez daha vurgulamaktadır. Özellikle emek-yoğun ve işgücü tasarrufu yönelimli teknik gelişmeye açık olmayan bu kesimin düzenli büyümesi ülkemizde istihdamın, dolayısıyla işsizliğin geleceğini önemli ölçüde belirlemektedir.

İncelenen dönemde finans kesiminin de önemli ölçüde net istihdam yaratan bir sektör olduğu görülüyor. Ancak bu sektörün önümüzdeki yıllarda aynı katkıyı yapması beklenmemelidir. Bilindiği gibi, 2001 bunalımı özellikle banka ve finans kuruluşlarının yapay ve kırılgan büyümelerini açığa çıkarmış, bu sektörde zorunlu olarak gerçekleşen yeniden yapılanma, istihdamı önemli ölçüde düşürmüştür. Sektörün, yeniden yapılanma tamamlanıncaya kadar net istihdam yaratması beklenmemelidir. Bu olumsuz gelişme önümüzdeki yıllarda hizmet kesiminin geçen yıllarda yarattığı kadar istihdam yaratamayabileceği ihtimalini gündeme getiriyor. Finans kesimindeki gerileme kendini daha çok 2002 yılında göstermiştir. HİA verilerine göre, 2002 üçüncü çeyreği 2001'in aynı dönemi ile karşılaştırıldığında bu sektörde istihdamın 716 binden 680 bine düştüğü görülüyor.

Çizelge 4.3. Hizmet Sektöründeki İstihdam, 1990, 1995, 2000, 2001 (Bin Kişi)

Hizmet alt sektörleri	1990		1995		2000		2001	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
<i>Toplam</i>	6 111	100.0	6 832	100.0	8 425	100.0	8 342	100.0
Toptan ve perakende ticaret, lokanta ve otel.	2 154	35.2	2 662	39.0	3 748	44.5	3 665	43.9
Ulaştırma, haberleşme ve depolama	816	13.3	866	12.7	1 039	12.3	1 008	12.1
Mali kurumlar, sigorta, taşınmaz mal. ait işl.	416	6.8	472	6.9	691	8.2	681	8.2
Toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler	2 726	44.6	2 833	41.5	2 947	35.0	2 988	35.8
Tarım dışı istihdam	9 849		11 260		13 476		13 150	

Kaynak: DİE, HİA

Türkiye’de 1989-2001 döneminde tarım dışı istihdamdaki ortalama artış hızı % 2.6 olmuştur. Sanayi sektörünün yeterli istihdam artışı sağlayamaması sonucu, iş-gücü daha çok marjinal işlere ve hizmet sektörüne yönelmektedir, dolayısıyla en fazla artış hızı % 3.0 ile hizmet sektöründe gerçekleşirken, sanayi sektöründe % 2.2 ve inşaat sektöründe % 1.1 olarak gerçekleşmiştir. 1989-1997 ve 1997-2001 alt dönemleri de ayrı ayrı hesapladığımızda, ilk dönem için en fazla artış hızı % 3.8 ile inşaat sektöründe gerçekleşirken, ikinci dönemde bu sektörde % 4.5 ile negatif bir artış hızı (istihdamda mutlak azalma) ortaya çıkmıştır. İkinci dönemde ise en fazla artış hızı % 3.8 ile hizmetler sektöründedir.

4.2. Kamu İstihdamı

Kamu personelinin sayısı, kamuoyunun gündemini çeşitli nedenlerle sürekli olarak işgal eden ve üzerinde sokaktaki adamdaki bilim ve siyaset çevrelerine kadar herkesin fikir beyan ettiği bir konudur. Hemen hemen her kesimde, ülkemiz kamu hizmetlerinde çalışanların sayısının fazlalığından şikayet edilir. Bütçe giderlerinin önemli bir kesiminin, işçi-memur maaş ve ücret ödemelerini teşkil etmesi, kamu görevlilerinin sayısının azaltılması önerilerini sürekli olarak gündemde tutar. Bu görüşleri savunanların gerçekleri ne derece ifade ettiklerinin tespiti açısından, kamu personelinin sayısal bir portresini çizmenin ve Türkiye’nin kamu istihdamı açısından durumunu bir dizi yabancı ülke ile karşılaştırmanın yararlı olacağını düşünüyoruz.

Kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesi için, kamu kesiminde birbirlerinden farklı üç ayrı istihdam türü bulunmaktadır. Bunlar memurlar, sözleşmeli personel ve kamu işçileridir. Bu üç ayrı statüde çalışanlar, tabi oldukları mevzuat ve ücretler itibarıyla daha alt gruplara ayrılmaktadırlar. Kamu personelinin ilgili mevzuat bakımından aşağıdaki gruplara ayırmak olanaklıdır.

1. 657 sayılı Devlet Memurları Kanununa göre çalışan kamu personeli,
2. 926 sayılı Kanuna tabi Türk Silahlı Kuvvetleri personeli,
3. 2802 sayılı Kanuna tabi hakim ve savcılar,
4. 2914 sayılı Kanuna tabi üniversite öğretim üye ve yardımcıları,
5. 399 sayılı KHK’ya tabi sözleşmeli personel,

6. 657 sayılı Kanuna göre istihdam edilmekle beraber, kuruluşların teşkilat kanunlarında yer alan hükümler çerçevesinde kadro karşılığı çalıştırılan sözleşmeli personel,
7. Özel statülü ve kanunlarında özel personel rejimi bulunan kuruluşlarda çalışan personel,
8. 1475 sayılı İş Kanunu'na tabi işçiler.

Ekonomik gelişmenin istihdam açısından belirgin özelliklerinden birisi, kamuda çalışan insan sayısının giderek artış göstermesidir. Bu hem gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde görülen bir olgudur. Devletin faaliyet alanı artık geleneksel işlevlerle sınırlı değildir. Devlet maddi refah yükseldikçe pek çok yeni toplumsal hizmetin sunumunu da üstlenmektedir. Bunun sonucunda günümüzde devlet, ekonomik ve sosyal hayata daha etkin müdahale etmek gereğini duymakta, bu yeni fonksiyonlar ise yeni devlet organlarının kurulmasına yol açmakta, bu nedenle devlet adına çalışanların sayısında artışlar görülmektedir.

Türkiye'de kamu istihdamı 1930'lardan itibaren, özellikle planlı dönemde piyasa dışı önemli bir istihdam alanı olmuştur. Halen Türkiye'de kentlerde istihdamın % 61.7'sini ücretli ve maaşlılar oluşturmaktadır. Ücretli çalışanların yaklaşık % 36.8'i ise kamuda istihdam edilmektedir.

Türkiye geneline bakıldığında ise toplam istihdamın % 40.3'ü ücretli ve yevmiyeli, % 59.7'si ise kendi hesabına çalışan, işveren ve ücretsiz aile işçisidir. Başka bir anlatımla, istihdam edilen toplam işgücünün % 15'inin işvereni devlettir. Üç milyona yakın nüfusun doğrudan devletten ücret geliri elde etmesi, Türkiye nüfusunun yaklaşık % 22'sinin kamu kaynağı ile geçindiğini göstermektedir.

Diğer yandan, işsizliğin yapısal bir sorun olduğu Türkiye'de konjonktürel dalgalanmalar ve ekonomik kriz dönemlerinde artmasının da etkisiyle son 10 yıllık dönemde kamu istihdamı üzerindeki baskılar yoğunlaşmıştır. Nitekim her dönemde siyasi erki elinde bulunduranlar, kendi yandaşlarını kamu kurum ve kuruluşlarında istihdam etme eğiliminde olmuşlardır. Böylece özellikle seçim öncesi dönemlerde, işçi ve boş memur kadrolarının, daha kolay istihdam edilen belediye kadrolarından yatay geçişlerle doldurulması uygulamaları sürdürülmüştür.

Kamu personelinde nitelik boyutunun çok dikkate alınmadığı siyasi döngü içindeki bu uygulamalar artar ve birkaç boş kadro için binlerce başvuru yapılır hale gelip, istihdam kararları da hiç kimseyi tatmin etmeyince, 1999 yılında devlet memurları ve işçiler için merkezi sistemle sınav sistemi başlatılmıştır. Böylece kamu istihdamında nitelik unsuru siyasal döngülerin önüne geçmeye başlamıştır.

Diğer yandan, işsizliğin yüksek düzeylerde seyretmesi, gelir dağılımındaki dengesizliklerin sürmesi ve 2001 yılında yaşanan kriz sonucunda istihdamın daralması, kamu kurum ve kuruluşlarındaki istihdamın cazibesinin sürmesini kolaylaştırmaktadır. Nitekim başka mesleklerde olduğu halde (veteriner, ziraat mühendisi, kimyager, vb) binlerce mezun genç, öğretmen olmak için başvurmuş ve atanmışlardır.

AB ülkelerinde ise; kamu istihdamı siyasal döngüler ve baskılardan çok etkilenmemekte ve kamu görevlisi olmak için bu amaçla kurulmuş okullardan mezun olmak gerekmektedir. Örneğin Fransa'da 9 tane bölgesel kamu yönetimi okulu ile üst düzeyde kamu görevlisi yetiştiren ENA (Ecole National d'Administration) bulunmaktadır.

Türkiye'de kamu görevlileri

Ülkemizde kamu hizmetlerinde çalışan kamu görevlilerinin sınıflandırılması 657 sayılı Kanun'da ayrıntılı bir şekilde yapılmış bulunmaktadır.

Memurlar

657 sayılı Kanuna göre "Mevcut kuruluş biçimine bakılmaksızın devlet ve diğer kamu tüzel kişilerin genel idari esaslarına göre yürütülen asli ve sürekli kamu hizmetlerini ifa ile görevlendirilenler, bu kanunun uygulamasında memur sayılır. Yukarıdaki tanımlananlar dışındaki kurumlarda genel politika tespiti, araştırma, planlama, programlama, yönetim ve denetim gibi işlerde görevli ve yetkili olanlar da memur sayılır" (md.4/A).

Çizelge 4.4. Kamu Kuruluşlarındaki Memur İstihdamı (1980-2001)

Yıl	Memur sayısı (KİT'ler dahil)	Memur sayısı ⁽¹⁾ (KİT'ler hariç)		
		Kişi	1980=100	Yıllık ortalama artış (%)
1980	1 250 000	1 037 010	100	-
1981	1 415 000	1 200 554	116	15.8
1982	1 390 000	1 390 000	134	15.8
1983	1 355 000	1 123 475	108	-19.2
1984	1 375 000	1 134 928	109	1.0
1985	1 400 000	1 154 529	111	1.7
1986	1 425 000	1 184 705	114	2.6
1987	1 450 000	1 253 533	121	5.8
1988	1 460 000	1 336 559	129	6.6
1989	1 500 000	1 442 686	139	7.9
1990	1 560 000	1 525 932	147	5.8
1991	1 640 000	1 618 242	156	6.0
1992	1 730 000	1 712 496	165	5.8
1993	1 812 000	1 786 312	172	4.3
1994	1 896 000	1 871 868	181	4.8
1995	1 880 437	1 857 149	179	-0.8
1996	1 996 000	1 974 968	190	6.3
1997	1 994 000	1 973 994	190	-0.05
1998	2 071 867	2 049 612	198	3.8
1999	2 118 085	2 095 971	202	2.3
2000	2 163 698	2 142 153	207	2.2
2001	2 236 050	2 215 456	214	3.4

Kaynak: Emekli Sandığı

(1) Emekli Sandığı verilerinden, KİT'lerdeki memur sayıları düşülerek hesaplama yapılmıştır.

1980'li yıllardan bu yana kamuda çalışan memur sayısı artış göstermiştir. 1980-2001 döneminde toplam memur sayısı % 78.9 oranında artmıştır. KİT'ler hariç devletin memur sayısında ise iki katından biraz fazla artış gerçekleşmiştir. 1980-2001 döneminde memur kadrolarının yıllık artış hızı % 2.8'dir. Esas inceleme dönemimiz olan 1989-2001 yıllarında KİT'ler hariç memur sayısının ortalama yıllık artış hızı

% 3.7'dir. Bu artış hızı, aynı dönemde tarım dışı toplam istihdam artışının (% 2.6) bir hayli üzerindedir. Bu rakamlar kamu istihdamının işgücü talebinin canlı tutulmasında ve işsizliğin sınırlı kalmasında geçen 12 yılda önemli bir rol üstlendiğini gösteriyor.

Kamuda memur istihdamında, devletin küçültülmesi ve tasarruf politikaları çerçevesinde önemli bir artış olmayacağı düşünüldüğünde, 2010 yılında kamu kesimindeki memur sayısının 2,756,117 kişiye ulaşacağı tahmin edilmektedir. (Çizelge 4.15). Önümüzdeki 9 yılda kamu istihdamında artış hızının önemli ölçüde düşmesini bekliyoruz. Tahminimize göre artış oranı % 2.3 ile sınırlı kalacaktır.

İşçiler

657 sayılı Kanun; memurlar, sözleşmeli ve geçici personel (bir yıldan az süreli veya mevsimlik hizmet olduğuna, Devlet Personel Başkanlığı ve Maliye Bakanlığı'nın görüşüne dayanarak, Bakanlar Kurulu'nca karar verilen görevlerde ve belirlenen ücret ve adet sınırı içinde, sözleşme ile çalıştırılan ve işçi sayılmayan kamu personeli) dışında kalan kamu görevlilerini "*işçi*" olarak tanımlamıştır.

Geçici işçi istihdamı, günümüzde kamudaki istihdam sorunlarından birisi olarak görülmekte, kadrolu işçi veya memur istihdamının yasalardan ve idari tedbirlerden kaynaklanan zorluklarından kaçma yolu olarak görülmektedir. Böylelikle, kamu kesiminde mühendis, teknisyen, bekçi, aşçı, garson, sekreter, büro elemanı ve benzeri çok sayıda meslek elemanının geçici işçi olarak çalıştırıldığı bilinmektedir. Ancak, yıllardır uygulanmakta olan bu durumun yasallık kazanması sonucu bu konu, bütçe kanunları ile disiplin altına alınmaya çalışılmaktadır. Bu durum, aslında doğrudan ücretlerle ilişkisi bulunmayan nedenlerin yol açtığı ücret karmaşası ve adaletsizliğine de iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Çizelge 4.5. Kamu Kurum ve Kuruluşlarının İşçi Sayıları (1981-2001)

Yıl	Toplam	Sürekli işçi	Geçici işçi	Toplam 1981=100
1981	383 970	211 349	172 621	100.0
1982	370 325	207 690	162 635	96.4
1983	374 718	212 753	161 965	97.6
1984	371 623	211 453	160 170	96.8
1985	367 935	207 529	160 406	95.8
1986	366 820	206 513	160 307	95.5
1987	372 503	204 796	167 707	97.0
1988	366 471	203 987	162 484	95.4
1989	360 368	203 643	156 725	93.9
1990	351 792	205 085	146 707	91.6
1991	360 003	204 922	155 081	93.8
1992	361 015	209 588	151 427	94.0
1993	345 538	208 895	136 643	90.0
1994	314 649	208 549	106 100	81.9
1995	288 435	200 552	87 883	75.1
1996	270 462	187 803	82 659	70.4
1997	266 535	184 071	82 464	69.4
1998	263 741	180 031	83 710	68.7
1999	263 716	177 943	85 773	68.7
2000	262 277	174 689	87 588	68.3
2001	230 219	194 008*	36 211*	60.0

Kaynak: Maliye Bakanlığı, 2002 Mali Yılı Bütçe Gerekçesi

Not: KİT ve Mahalli İdarelerdeki işçi sayıları hariçtir.

(*) Geçici işçilerin bir kısmının sözleşmesine son verilirken, bir kısmının kadroya geçtiği düşünülmektedir.

İncelenen dönemde KİT'ler hariç kamuda işçi istihdamı önemli ölçüde azalmıştır. 1990'lı yıllara kadar seçim dönemlerinde kısmi artışlar gözlemlense de, özellikle ekonominin şiddetli bunalımlara maruz kaldığı 1990'lı yıllarda işçi sayısı hızla ve düzenli olarak azalmıştır. Kriz dönemlerinde (1994, 2001) işçi istihdamında düşüşlerin yaşanması şaşırtıcı değildir.

Genelde kamu kesiminde işçi sayısının azalması, işçilerin bir bölümünün memur statüsüne geçmesi ile açıklanabilir. Bu geçiş memur sayısındaki artış oranını yükseltmiştir. Ancak, gelişmeye bütün olarak bakıldığında işçi sayısında azalmanın kamu istihdamının bu kategoride de işgücü talebi yaratma işlevini yitirdiğini gösteriyor. İşçi sayısındaki azalmanın 2000 yılı başında imzalanan ikinci istikrar programı uyarınca devam etmesi beklenmektedir.

Çizelge 4.6'da mahalli idarelerin istihdam gelişmeleri gösteriliyor. Bu kesimde düzenli bir artış gözlemleniyor. Bununla 12 yılda memur ve işçi birlikte toplam istihdam artışının % 16 ile sınırlı kalması dikkat çekicidir. Kamuoyundaki izlenimin aksine, belediyeler büyük çapta (genellikle siyasal amaçlarla) istihdam yaratan kurumlar değildir.

Çizelge 4.6. Mahalli İdarelerin Memur ve İşçi Sayıları (1989-2001)

Yıl	Toplam	Memur	İşçi ⁽¹⁾	İşçi 1989=100
1989	204 607	112 193	92 414	100.0
1990	206 897	114 479	92 418	100.0
1991	215 448	123 030	92 418	100.0
1992	223 543	129 120	94 423	102.2
1993	251 544	144 477	107 067	115.9
1994	253 032	145 934	107 098	115.9
1995	273 025	165 913	107 112	115.9
1996	273 761	166 649	107 112	115.9
1997	277 099	169 987	107 112	115.9
1998	-	-	-	-
1999	285 817	178 703	107 114	115.9
2000	287 407	179 945	107 462	116.3
2001	286 752	179 290	107 462	116.3

Kaynak: İşçileri Bakanlığı, Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü kayıtlarından alınmıştır.

Not: 1998 yılına ilişkin veri yoktur.

(1) Geçici işçi kadroları dahil değildir.

Sözleşmeli personel

657 sayılı Kanun'a göre sözleşmeli personel, kalkınma planı, yıllık program ve iş programlarında yer alan önemli projelerin hazırlanması, gerçekleştirilmesi, işletilmesi ve işlerliği için şart olan, zorunlu ve istisnai hallerde münhasır olmak üzere

özel bir meslek bilgisine ve ihtisasına ihtiyaç gösteren geçici işlerde, kurumun tekli fi üzerine Devlet Personel Başkanlığı ve Maliye Bakanlığı'nın görüşleri alınarak Bakanlar Kurulu'nca geçici olarak sözleşme ile çalıştırılmasına karar verilen ve işçi sayılmayan kamu personelidir.

Sözleşmeli personel uygulamasının amacı; nitelikli personeli daha iyi ücretle çalıştırmak, nitelikli personelin daha iyi olanaklar sağlayan özel sektör kuruluşlarına geçişini önlemek, çalışana daha iyi ücret ödeyerek çalışmayı teşvik etmek ve dolaşımıyla verimliliği artırmak olmasına karşın; aradan geçen zaman içinde gerek yapılan yasal düzenlemelerdeki yetersizlik ve ayrıcalık getiren hükümler, gerekse uygulanan ücret politikalarının ülke ekonomisinin içinde bulunduğu koşullara göre yetersiz ve seyyanen belirtilen ücret artışları şeklinde olması; ücret bakımından adaletsiz koşulların yaratılmasına yol açmıştır.

Çizelge 4.7. Kamu Kuruluşlarındaki Sözleşmeli Personel Sayıları (1980-2001)

Yıl	Sözleşmeli personel	Bir önceki döneme göre artış (%)	1980=100
1980	5 026	-	100
1981	4 869	-3.1	97
1982	4 922	1.1	98
1983	6 611	34.3	132
1984	7 789	17.8	155
1985	7 770	-0.2	155
1986	8 250	6.2	164
1987	14 006	69.8	279
1988	11 870	-15.3	236
1989	13 517	13.9	269
1990	22 360	65.4	445
1991	23 389	4.6	465
1992	22 076	-5.6	439
1993	20 351	-7.8	405
1994	19 984	-1.8	398
1995	20 206	1.1	402
1996	18 591	-8.0	370
1997	18 814	1.2	374
1998	22 595	20.1	450
1999	23 319	3.2	464
2000	24 287	4.2	483
2001	22 693	-6.6	452

Kaynak: Maliye Bakanlığı, 1981-2002 yılları Bütçe Gerekçeleri

Sözleşmeli personel sayısında 1980-2001 arasında 4.5 kat artış olduğu görülüyor. Ancak, bu tür kamu istihdamının toplam içindeki payı % 1'in altındadır. Bu bakımdan işgücü talebi ve işsizlik sorunsalı bağlamında dikkate alınacak önemde değildir. Ayrıca bu kategoride de istihdamın belli bir sınıra geldiğini belirtelim. Devletin mali bunalımı, sözleşmeli personel kategorisinde de hızlı istihdam artışlarını gündemden çıkarmıştır. Sözleşmeli personel sayısında 2001 yılında bir önceki yıla göre % 6.6'lık bir düşüş söz konusudur.

KİT'ler ve özelleştirme

Üretim alanında kamu firmalarının faaliyet göstermesi Türkiye Cumhuriyeti'ne Osmanlı'dan kalan mirasın bir parçasıdır. 1920'li yıllarda yabancı demiryolu, maden gibi alanlarda yapılan millileştirmeler, ardından 1930'lu yıllarda devletçi sanayileşme politikaları, Türkiye'de KİT olgusunun temellerini teşkil eder. 1950'li yıllarda DP hükümetleri döneminde de KİT'ler genişlemeye devam etmiş ve "planlı dönem" olarak adlandırılan 1963-1978 arasında tepe noktasına ulaşmıştır. Bu dönemin sonunda toplam sanayi katma değerinin içinde KİT'lerin payı % 50'ye yakındı.

Türkiye ekonomisi 24 Ocak 1980 kararları ile başlayan dönemde yapısal bir dönüşüm sürecine girmiş, bu dönüşümle dışa nispeten kapalı, ithal ikamesine dayalı bir ekonomik yapıdan, rekabetçi ve ihracata yönelik sanayileşmeye dayanan ekonomik bir yapıya geçiş hedeflenmiştir. Bu dönemde kamu kesiminin yeniden yapılanma çalışmaları da sürdürülerek, kamu kesiminde verimliliği sağlamak, ekonomideki ağırlığını azaltmak, bütçe açıklarını azaltmak vb. amaçlar için bir yöntem olarak özelleştirme, Türkiye'nin siyasi ve ekonomik gündemine yerleşmiştir.

KİT'lerin özelleştirilmesini kapsayacak şekilde, ülkemizde özelleştirme programına yönelik ilk düzenleme 1984 yılında çıkarılan 2983 sayılı Kanun'la yapılmıştır. Türkiye'de özelleştirme fiilen 1985 yılında başlamış, ancak gerek yasal ve yönetsel yapının oluşturulması çalışmalarının uzun sürmesi, gerekse uygulamalar konusunda ortaya çıkan sorunlar, özelleştirmede önemli aşamalar kaydedilmesini engellemiştir (YDK, 1999). Daha sonra 1986 yılında kamu kuruluşlarının özelleştirme kapsamına alınması ve uygulamaların yürütülmesi hakkında esasların belirlenmesi amacıyla 3291 sayılı Kanun çıkartılmıştır.

Yasa ile "özelleştirme" sözcüğü ilk defa mevzuatımızda yer almış, yeterli düzeyde olmasa da, KİT'lerin özelleştirme kapsamına alınması ve uygulamaların yürütülmesine, özelleştirilen kuruluş personelinin sosyal güvenlikle ilgili haklarına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır.

Özelleştirme programında beklenen hedeflere ulaşılmasında karşılaşılan güçlüklerin giderilmesi, özelleştirmeye ilişkin esasların, fikri ve siyasi açıdan üzerinde uzlaşma sağlanabilecek bir yasa çerçevesinde yeniden düzenlenmesi konusunda yapılan çalışmalar sonucunda en son düzenleme olan ve halen yürürlükte bulunan 4046 sayılı Özelleştirme Kanunu, 27 Kasım 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

4046 sayılı Kanun'da özelleştirmenin amacı, ekonomide verimlilik artışı ve kamu giderlerinde tasarruf sağlamak olarak belirlenmiştir. Bu kanunla özelleştirmenin kapsamı genişletilerek KİT'lerin yanı sıra devletin diğer mal ve hizmet üreten birimlerinin de özelleştirilmesine olanak sağlayan düzenlemeler yapılmıştır. Özelleştirme kapsamına alınan KİT'lerdeki istihdam fazlasının azaltılması amacıyla erken emekliliği teşvik uygulaması getirilerek, emeklilik hakkını kazananların bu hakkı kazanmalarından itibaren 2 ay içinde emekli olmayı istemeleri halinde, ikramiyelerinin % 30'u oranında ek ödeme yapılması hükme bağlanmıştır.

Özelleştirme uygulamalarına ilişkin oldukça ayrıntılı düzenlemeler yapan 4046 sayılı Kanun'da ayrıca, uygulanacak özelleştirme yöntemlerinin neler olduğu, değer tespitinin hangi yöntemlerle ve nasıl yapılacağı, özelleştirme ihale yöntemleri ve nasıl uygulanacağı belirtilmiştir.

Türkiye'de uygulanan özelleştirme uygulamaları ile devletin ekonomide sınai ve ticari faaliyetlerin en aza indirilmesi, rekabete dayalı piyasa ekonomisinin oluşturulması, devlet bütçesi üzerinde KİT finansman yükünün azaltılması ve bu yolla elde edilecek kaynakların altyapı yatırımlarına kanalize edilmesi amaçlanmıştır. Kısaca, devlet özel sektörün başarılı bulunduğu alanlardan çekilerek, verimsiz çalışan ve kârlı olmayan kuruluşların bütçe üzerindeki yükünden kurtulmaya çalışmaktadır. Ancak yapılan özelleştirme uygulamaları değerlendirildiğinde, gerek altyapı sorunları gerekse siyasi ve yasal birçok neden, özelleştirmede hızlı adımların atılmasını geciktirmiştir (Altıntaş, 1997).

1985 yılından itibaren, (27 Ağustos 2001 tarihi itibarıyla) 219 kuruluşteki kamu hisseleri, 21 yarım kalmış tesis, 5 taşınmaz ve 4 elektrik santrali özelleştirme kapsamına alınmıştır. Bu kuruluşlardan bir bölümü, 233 sayılı KHK kapsamında sermayesinin tamamı kamuya ait KİT statüsündeki kuruluşlardır. Diğer bölümü ise, sermayelerinin %50'nin üzerinde kamu payı olan bağlı ortaklık statüsündeki kuruluşlar ile kamu iştirakleridir. Daha sonra 20 kuruluşteki kamu payı ile 4 elektrik santrali ve 4 taşınmaz özelleştirme işlemine tabi tutulmaksızın kapsamdan çıkarılmıştır.

Çizelge 4.8. Kamu İktisadi Teşebbüslerindeki (KİT) Yıllık Ortalama Çalışanlar (1970-2001)

Yıl	Toplam		Memur		İşçi ³		Sözleşmeli per.	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
1970	376 796	-	147 204	-	229 592	-	-	-
1971	384 769	2.1	151 892	3.2	232 877	1.4	-	-
1972	392 242	1.9	153 779	1.2	238 463	2.4	-	-
1973	418 461	6.7	161 806	5.2	256 655	7.6	-	-
1974	447 906	7.0	170 806	5.6	277 100	8.0	-	-
1975	465 070	3.8	181 878	6.5	283 192	2.2	-	-
1976	507 648	9.2	199 177	9.5	308 471	8.9	-	-
1977	554 687	9.3	218 033	9.5	336 654	9.1	-	-
1978	557 311	0.5	219 018	0.5	338 293	0.5	-	-
1979	586 091	5.2	225 341	2.9	360 750	6.6	-	-
1980	581 351	-0.8	212 990	-5.5	368 361	2.1	-	-
1981	553 349	-4.8	214 446	0.7	338 903	-8.0	-	-
1982	558 057	0.9	213 661	-0.4	344 396	1.6	-	-
1983	604 251	8.3	231 525	8.4	371 726	7.9	-	-
1984	682 905	13.0	240 072	3.7	442 187	19.0	646	-
1985	696 557	2.0	245 471	2.2	449 609	1.7	1 477	128.6
1986	723 012	3.8	240 295	-2.1	468 461	4.2	14 256	865.2
1987	728 227	0.7	196 467	-18.2	458 423	-2.1	73 337	414.4
1988	731 180	0.4	123 441	-37.2	445 599	-2.8	162 140	121.1
1989	715 468	-2.1	57 314	-53.6	429 738	-3.6	228 416	40.9
1990	720 183	0.7	34 068	-40.6	443 004	3.1	243 111	6.4
1991	700 822	-2.7	21 758	-36.1	422 016	-4.7	257 048	5.7
1992	687 546	-1.9	17 504	-19.6	411 305	-2.5	258 737	0.7
1993	672 725	-2.2	25 688	46.8	392 239	-4.6	254 798	-1.5
1994	643 940	-4.3	24 132	-6.1	368 237	-6.1	251 571	-1.3
1995	600 537	-6.7	23 288	-3.5	341 457	-7.3	235 792	-6.3
1996	558 438	-7.0	21 032	-9.7	308 903	-9.5	228 503	-3.1
1997	530 464	-5.0	20 006	-4.9	283 918	-8.1	226 540	-0.9
1998	528 937	-0.3	22 255	11.2	280 974	-1.0	225 708	-0.4
1999	522 974	-1.1	22 114	-0.6	269 958	-3.9	230 902	2.3
2000	505 404	-3.4	21 545	-2.6	278 502	3.2	205 357	-11.1
2001 ¹	499 412	-1.2	-		282 530	1.4	216 882 ²	5.6

Kaynak: YDK, Kamu İktisadi Teşebbüsleri Genel Raporu

(1) Gerçekleşme tahmini ve YDK tarafından denetlenmemiş verilerdir.

(2) Sözleşmeli personel ve memur sayısı birlikte verilmektedir.

(3) Geçici işçiler de dahildir.

KİT'lerde toplam çalışan sayısı tepe noktasına 1988 yılında ulaşmıştır. Bu yılda KİT istihdamı tarım dışı istihdamın yaklaşık % 8'ini oluşturuyordu. Bu yıldan itibaren KİT istihdamı düzenli olarak azalarak 2001 yılında 500 bine inmiştir. Bu azalış, büyük ölçüde özelleştirmenin, kısmen de gerçekleşen rasyonelleştirme ve etkinleştirme çalışmalarının sonucudur. Bu arada özelleştirilmeyen kimi KİT'lerde bu firmaların büyümelerine paralel olarak istihdam artışının devam ettiği unutulmamalıdır. 2001 yılında toplam KİT istihdamının tarım dışı istihdam içindeki payı % 3.8'e düşerek marjinalleşmiştir. Bu arada memur statüsünde çalışanların sayısının sözleşmeli personel statüsüne geçirilerek sıfırlandığını belirtelim.

Ekonomik faaliyete göre kamu istihdamı

Kamu istihdamının ekonomik faaliyetler itibariyle bileşimini incelemek için HİA verilerine başvurmak zorundayız. Diğer kamu kuruluşlarının istatistik verileri bu konuda yetersiz kalmaktadır. Toplam kamu istihdamı bakımından HİA rakamları ile diğer kaynaklardan derlediğimiz kamu istihdamı rakamları arasında farkların son derece marjinal olması, HİA verilerinin güvenilir olduğunu gösteriyor. Bu bakımdan ekonomik faaliyetlere göre bileşimi incelemek için HİA verilerinin kullanılmasında bir sakınca olmadığı kanaatindeyiz.

HİA Ekim 1995 uygulamasında anket soru kağıdında değişiklik yapılarak istihdam, kamu ve özel sektör ayrımı itibariyle de verilmeye başlanmıştır. Çizelge 4.9'un son iki satırında, HİA toplam kamu istihdamı rakamları ile diğer kamu kuruluşlarından elde edilen toplam kamu istihdamı rakamları verilmektedir. Görüldüğü gibi, HİA sonuçları ile diğer kurum ve kuruluşların verilerinden elde edilen kamu istihdamı arasındaki farklar tamamen marjinaldir.

Çizelge 4.9. Ekonomik Faaliyete Göre Kamu İstihdamı 1995-2001 (Bin Kişi)

Ekonomik Faaliyet	1995⁽¹⁾	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Tarım, ormancılık, av- cılık ve balıkçılık	45	76	46	58	44	38	26
Madencilik, taş ocakçılığı	83	82	71	55	53	43	41
İmalat Sanayii	167	181	158	155	179	177	188
Elektrik, gaz ve su	108	80	93	95	70	73	83
İnşaat	155	178	123	179	137	73	82
Toptan ve perakende ticaret ve oteller	17	24	18	20	25	38	35
Ulaştırma, haberleşme ve depolama	205	199	185	190	186	217	231
Mali kurumlar, sigorta, taşınmaz mallara ait işler ve yardımcı iş hiz.	162	160	147	148	131	144	152
Toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler	1 894	1 936	1 968	2 055	2 059	2 200	2 224
Genel Toplam	2 834	2 914	2 807	2 952	2 883	3 003	3 061
DİE dışı kuruluşların kamu istihdam verileri (KİT'ler dahil)	2 873	2 930	2 897	2 972	3 013	3 020	3 055

Kaynak: DİE, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, Maliye Bakanlığı, Emekli Sandığı, İçişleri Bakanlığı, Yüksek Denetleme Kurulu

(1) DİE, 1995 yılı bilgisi Ekim ayına aittir. 1996-1999 bilgileri ise Nisan ve Ekim aylarının aritmetik ortalamasıdır.

Kamu kesiminde istihdamın en yoğun olduğu ekonomik faaliyetin % 72'lik pay ile "toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler" olduğu görülmektedir. Bu hizmet faaliyetlerinin payı 1995 yılında % 66 idi. Bu gelişme devletin daha çok toplumsal hizmetler alanında gelişme eğilimine uygundur.

Buna karşılık imalat sanayiinin payı aynı dönemde % 6 civarında kalarak değişmemiştir. Kamu istihdamında ikinci büyük sektör "ulaştırma, haberleşme ve depolama" faaliyetlerinden oluşmaktadır. Ancak payı % 8'den ibarettir ve zaman içinde istikrarlı olduğu görülmektedir (Çizelge 4.9).

2001 yılı HİA sonuçlarına göre kamu sektöründe istihdam edilen 3 milyon 61 bin çalışanın %79'u (2 milyon 419 bin kişi) erkek, %21'i (642 bin kişi) ise kadındır (Çizelge 4.10). 2001 yılında yaşanan ağır bunalım nedeniyle tarım dışı özel istihdamı mutlak olarak 397 bin (% 3.8) azalırken, kamu istihdamı az da olsa 58 bin (% 1.9) artmıştır (DİE, 2001 yılı HİA sonuçları).

Çizelge 4.10. Ekonomik Faaliyet ve Cinsiyete Göre Kamu İstihdamı, 2001 (Bin Kişi)

Ekonomik Faaliyet	Toplam	Erkek	Kadın
Tarım, ormancılık, avcılık ve balıkçılık	26	24	2
Madencilik, taş ocakçılığı	41	39	2
İmalat sanayii	188	171	16
Elektrik, gaz ve su	83	76	6
İnşaat	82	78	4
Toptan ve perakende ticaret ve oteller	35	31	4
Ulaştırma, haberleşme ve depolama	231	200	31
Mali kurumlar, sigorta, taşınmaz mallara ait işler ve yardımcı iş hizmetleri	152	108	44
Toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler	2 224	1 690	534

Kaynak: DİE, 2001 Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları

Çizelgelerde göstermediğimiz HİA'nın diğer bazı verilerine göre 2001 yılında toplam 3 milyon 61 bin olan kamuda çalışanların % 74.5'i (2 milyon 281 bin kişi) kentlerde, % 25.5'i (780 bin kişi) ise kırsal yörelerde istihdam edilmektedir. İşteki durumuna göre istihdama baktığımızda kamu sektöründe çalışanların % 98.6'sı (3 milyon 18 bin kişi) ücretli veya maaşlı, % 1.4'ü (43 bin kişi) ise yevmiyeli konumundadır.

Kamu istihdamına toplu bakış

Ülkemizde kamu personeliyle ilgili sayısal bilgilerin kaynağı çeşitlidir. Kamu çalışanlarına ait veriler son derece dağınık olup belli bir havuzda da toplanmış değildir. Hangi kurumda ne nitelikte ve ne kadar personelin hizmet verdiğini, ancak ilgili kurumdan sağlıklı bir şekilde öğrenmek mümkün olabilmektedir. Bu durum, ülke genelinde çalışan kamu personelinin toplamı üzerinde yapılacak araştırma ve incelemeleri zorlaştırmaktadır.

Kamu istihdamına toplu bir bakış sunmak için Çizelge 4.11'de çeşitli kuruluşların kamu çalışanları ile ilgili verileri biraraya getirilmiştir. Ancak, KİT'lerin özelleştirilmesi çalışmalarına hız kazandırılması nedeniyle KİT'lerle ilgili belirsizlikler söz konusudur. KİT'lerde çalışan personelin sayısındaki dalgalanmalar nedeniyle KİT istihdam rakamlarına çizelgede yer verilmemiştir.

Rakamlar, KİT'ler hariç tutulduğunda, kamu istihdamının esas olarak memurlardan oluştuğunu (2001'de kamu istihdamının % 86'sı) ve sayılarının düzenli olarak arttığını gösteriyor. İkinci önemli kamu istihdam alanı "sürekli işçiler"den oluşmaktadır: % 11.7. Bu istihdam kategorisinin payı hemen hemen sabit kalmıştır. Geçici işçi sayısında ise önemli bir düşüş gerçekleşmiş ve bu kategori kamu istihdamı içinde tamamen marjinalleşmiştir. Sözleşmeli personel sayısı iki katına çıkmakla birlikte istihdam içindeki payı (% 0.9) önemsizdir.

1989-2001 döneminde KİT'ler hariç toplam kamu istihdamı % 35 oranında artmıştır. Aynı dönemde tarım dışı istihdam artışı da yaklaşık % 37'dir. Ancak bu paralellik daha önce de vurguladığımız gibi ekonomik istikrarın bozulması ile birlikte kaybolmuştur. 1994-2001 döneminde kamuda istihdam artışı % 11'den ibaret kalırken, bu son dönemde tarım dışı istihdam artışı % 20'dir.

KİT'lerde de istihdam azalmaya devam edeceğinden, bir bütün olarak kamu kesiminin 1970 ve 1980'li yıllarda işgücü arz fazlasını emen, dolayısıyla işsizliğin düşük kalmasını sağlayan düzenleme işlevini yitirdiğini söyleyebiliriz. Önümüzdeki yıllarda ilgili bölümde gösterdiğimiz gibi geçmişe kıyasla daha hızlı artacak olan işgücü arzını istihdam etmekte kamu kesimi çok sınırlı bir katkı yapabilecektir. Artık istihdam yükü çok büyük ölçüde özel kesimin üzerindedir.

Çizelge 4.11. Kamu Kesiminde İstihdam (KİT'ler hariç, 1989-2001)

Yıl	Toplam	Memur	Sürekli işçi ¹	Geçici işçi	Sözleşmeli personel
1989	1 908 985	1 442 686	296 057	156 725	13 517
1990	1 992 502	1 525 932	297 503	146 707	22 360
1991	2 094 052	1 618 242	297 340	155 081	23 389
1992	2 190 010	1 712 496	304 011	151 427	22 076
1993	2 259 268	1 786 312	315 962	136 643	20 351
1994	2 313 599	1 871 868	315 647	106 100	19 984
1995	2 272 902	1 857 149	307 664	87 883	20 206
1996	2 371 133	1 974 968	294 915	82 659	18 591
1997	2 366 455	1 973 994	291 183	82 464	18 814
1998	2 443 060	2 049 612	287 143	83 710	22 595
1999	2 490 120	2 095 971	285 057	85 773	23 319
2000	2 536 179	2 142 153	282 151	87 588	24 287
2001	2 575 830	2 215 456	301 470	36 211	22 693

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Emekli Sandığı, İçişleri Bakanlığı

(1) Mahalli İdareler dahildir.

Yavaşlamış da olsa kamuda istihdamın, özellikle memur istihdamının artmaya devam ettiğini biliyoruz. Nüfus arttıkça mevcut kamu hizmetleri gereksinimi de doğal olarak artar. Ama daha önemlisi, Türkiye gibi kalkınmakta olan bir ülkede, ortalama gelir arttıkça, eğitim, sağlık gibi hizmetlere olan talep, ortalama gelir artışından daha hızlı artar. Bu koşullarda memur istihdamının artması kalkınmanın sonucu olduğu gibi refah devletinin de koşuludur.

Türkiye’de nüfus ve kamu personeli artışları karşılaştırmalı olarak Çizelge 4.12’de gösteriliyor. Kamu personel sayısının nüfus içindeki payı 1990’larda % 3.8 civarında istikrar kazanmıştır. Oysa, belirttiğimiz gibi bu oranın düşük bir tempo ile artması gerekirdi. Bu sağlıklı ve arzu edilir bir durum değildir. Kamu borcunun yıllarca verilen yüksek bütçe açıkları nedeniyle aşırı yükselerek sürdürülebilirliğinin tartışma konusu olması kamu istihdamı üzerinde son yıllarda ciddi bir kısıt oluşturdu. Ekonomik istikrar gerçekleştirildiği ölçüde, ki en önemli sonucu kamu borcunun payının 2001’de ulaştığı % 93’den 2006’da % 60’a çekilmesi ve faiz kısır döngüsünün kırılması olacaktır, kamu istihdamı üzerindeki bu kısıt yavaş yavaş gevşeyecektir.

Çizelge 4.12. Genel Nüfus ve Kamu Personel Sayısındaki Artış (KİT’ler hariç, 1989-2001)

Yıl	Toplam	Yıllık ortalama			Yıllık ortalama		
		Endeks 1989=100	artış (%)	Nüfus ⁽¹⁾ (Bin Kişi)	Endeks 1989=100	artış (%)	Per.say./ Nüfus (%)
1989	1 908 985	100	-	55 161	100	-	3.5
1990	1 992 502	104	4.4	56 200	102	1.88	3.5
1991	2 094 052	110	5.1	57 278	104	1.92	3.7
1992	2 190 010	115	4.6	58 366	106	1.90	3.8
1993	2 259 268	118	3.2	59 465	108	1.88	3.8
1994	2 313 599	121	2.4	60 573	110	1.86	3.8
1995	2 272 902	119	-1.8	61 693	112	1.85	3.7
1996	2 371 133	124	4.3	62 828	114	1.84	3.8
1997	2 366 455	124	-0.2	63 976	116	1.83	3.7
1998	2 443 060	128	3.2	65 132	118	1.81	3.8
1999	2 490 120	130	1.9	66 289	120	1.78	3.8
2000	2 536 179	133	1.8	67 456	122	1.76	3.8
2001	2 575 830	135	1.6	68 606	124	1.70	3.8

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, Çizelge 4.1.9

(1) Yıl ortası nüfus tahminleridir.

Türkiye'de çok yüksek olduğu düşünülen personel sayısı, nüfusla kıyaslandığında "aşırı" olmaktan uzaktır. Önemli olan personel sayısının değil, nitelikli personel sayısının artırılmasıdır. Türkiye kamu istihdamının göreceli ağırlığı açısından gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerle karşılaştırıldığında bu olgu açıkça görülmektedir.

Uluslararası karşılaştırma

Memur sayıları itibarıyla Türkiye'yi OECD ülkeleri ile kıyasladığımızda, nisbi olarak ülkemizde memur sayısının yetersiz olduğu açıkça görülüyor: Danimarka, Finlandiya gibi küçük nüfuslu ülkeleri bir yana bırakırsak ve Türkiye'yi Fransa, Almanya, İngiltere ile karşılaştıracak olursak, 1995'te Türkiye'de memur sayısı toplam nüfusun % 2.8'i ile sınırlı kalırken, bu oran Almanya'da % 5.8, Fransa'da % 7.4, İngiltere'de % 6.7'dir (Çizelge 4.13).

Çizelge 4.13. Çeşitli OECD Ülkelerinde Kamu İstihdamındaki Gelişmeler (Bin Kişi)

Ülke	1985	1990	1995	1995 nüfus	1995 yılı memur sayısı/Nüfus	Yüzde değişim (%)
Danimarka	682	692	701*	5 233	13,4	2,8
Finlandiya	640	611	519	5 108	10,2	-18,9
Fransa	4 467	4 569	4 279*	57 844	7,4	-4,2
Almanya	4 118	4 305	4 737	81 661	5,8	15,0
Hollanda	764	731	713	15 460	4,6	-6,7
İspanya	1 532	1 810	1 926	39 223	4,9	25,7
İngiltere	4 469	4 354	3 936	58 612	6,7	-11,9
Türkiye	1 357	1 535	1 727	61 646	2,8	27,3

Kaynak: OECD, *Trends in Public Sector Pay in OECD Countries, 1997*; OECD, *Labour Force Statistics 1981-2001*

(*) 1994 yılı verisidir

Tabloda yer alan OECD ülkelerinde 1985-1995 döneminde memur sayısının belli bir doyuma ulaştığı, hatta devletin küçültülerek etkinleştirilmesi stratejisine paralel olarak az da olsa azaldığını görüyoruz. Bu gelişmenin iki istisnası Almanya ve İspanya'dır. Almanya'da gözlemlenen memur artışı Batı ile Doğu Almanya'nın birleşmesinin istatistiksel bir sonucudur. İspanya'daki memur artışı ise, kısmen işsizlikle

mücadelede devletin doğrudan istihdam yaratıcı bir işlev üstlenmesi, kısmen de bu ülkede refah devletinin henüz yeterince olgunlaşmaması ile açıklanabilir.

Eğitimli ve vasıflı memur sayısı ile refah devletinin gelişmesi arasında çok güçlü bir ilişki vardır. Türkiye’de refah devletinin gelişme düzeyinin çizelgede yer alan ülkelere kıyasla çok geride olduğunu biliyoruz. Uluslararası karşılaştırmalar, gerek kamu istihdamının nüfus içindeki payı gerekse kamu istihdamındaki değişim bakımından, Türkiye’de kamu istihdamının önümüzdeki yıllarda artmasının hem kaçınılmaz hem de gerekli olduğunu ispatlıyor. Ancak ekonomik istikrar sağlanıncaya kadar kamu istihdamının artış temposu, olması gerektiğinden daha düşük kalmak zorundadır.

Kamu kesiminde istihdam tahmini

KİT’ler hariç; devlet ve mahalli idareler birlikte ele alındığında 1989-2001 döneminde istihdamın yılda ortalama % 3.14 arttığını görüyoruz. Bu yüksek artış temposu çok farklı iki alt dönemin ortalamasıdır. Kamu istihdamı 1989-1996 döneminde çok daha hızlı artmış, ancak krizler ve istikrar programları başlayınca artış temposu 1996-2001 döneminde büyük bir düşüş göstererek % 2.1’e gerilemiştir. Bu artış oranı, işgücü artış oranının altındadır. Bu da bize iş yaratma yükünün giderek daha fazla özel sektör üzerinde kaldığını gösterir. Çizelge 4.14’ün diğer bir göstergesi de, kamu istihdamının memur sayısı ile birlikte artmasıdır. İşçi sayısı hemen hemen dondurulmuştur. Memur sayısındaki yıllık artış hızı % 2.34’tür.

KİT’lerde gelecek 10 yılda istihdamın ne olacağını, özellikle ekonomi ve sosyal politikalara bağlı olarak, tahmin etmek oldukça zordur. Bu nedenle 2002-2010 yılları için kamu istihdamının tahmininde KİT’ler hariç tutulmuştur. Diğer taraftan gelecek 10 yıllık dönemde, kamu kesiminde KİT’lerin de büyük bölümünün özelleştirilmesi ile sürekli işçi sayılarının yarı yarıya azalarak 100-150 bin civarında olacağı tahmin edilmektedir. Nitekim, özelleştirilmenin etkisi ile çok sayıda memur ve işçi istikrar programı kapsamında emekli edilmişlerdir.

Çizelge 4.14. Kamu istihdamı, 1989-2001 (KİT'ler hariç)

Yıl	Devlet						Mahalli İdareler						Toplam					
	Devlet			Mahalli İdareler			Mahalli İdareler			Toplam			Toplam			Toplam		
	Toplam	%	Memur ¹	%	İşçi ²	%	Toplam	%	Memur	%	İşçi ²	%	Toplam	%	Memur ¹	%	İşçi ²	%
1989	1 547 653	-	1 344 010	-	203 643	-	204 607	-	112 193	-	92 414	-	1 752 260	-	1 456 203	-	296 057	-
1990	1 638 898	5.9	1 433 813	6.7	205 085	0.7	206 897	1.1	114 479	2.0	92 418	0.0	1 845 795	5.3	1 548 292	6.3	297 503	0.5
1991	1 723 523	5.2	1 518 601	5.9	204 922	-0.1	215 448	4.1	123 030	7.5	92 418	0.0	1 938 971	5.0	1 641 631	6.0	297 340	-0.1
1992	1 815 040	5.3	1 605 452	5.7	209 588	2.3	223 543	3.8	129 120	5.0	94 423	2.2	2 038 583	5.1	1 734 572	5.7	304 011	2.2
1993	1 871 081	3.1	1 662 186	3.5	208 895	-0.3	251 544	12.5	144 477	11.9	107 067	13.4	2 122 625	4.1	1 806 663	4.2	315 962	3.9
1994	1 954 467	4.5	1 745 918	5.0	208 549	-0.2	253 032	0.6	145 934	1.0	107 098	0.0	2 207 499	4.0	1 891 852	4.7	315 647	-0.1
1995	1 911 994	-2.2	1 711 442	-2.0	200 552	-3.8	273 025	7.9	165 913	13.7	107 112	0.0	2 185 019	-1.0	1 877 355	-0.8	307 664	-2.5
1996	2 014 713	5.4	1 826 910	6.7	187 803	-6.4	273 761	0.3	166 649	0.4	107 112	0.0	2 288 474	4.7	1 993 559	6.2	294 915	-4.1
1997	2 006 892	-0.4	1 822 821	-0.2	184 071	-2.0	277 099	1.2	169 987	2.0	107 112	0.0	2 283 991	-0.2	1 992 808	0.0	291 183	-1.3
1998	2 077 893	3.5	1 897 862	4.1	180 031	-2.2	281 457	1.6	174 345	2.6	107 112	0.0	2 359 350	3.3	2 072 207	4.0	287 143	-1.4
1999	2 118 530	2.0	1 940 587	2.3	177 943	-1.2	285 817	1.5	178 703	2.5	107 114	0.0	2 404 347	1.9	2 119 290	2.3	285 057	-0.7
2000	2 161 184	2.0	1 986 495	2.4	174 689	-1.8	287 407	0.6	179 945	0.7	107 462	0.3	2 448 591	1.8	2 166 440	2.2	282 151	-1.0
2001	2 252 867	4.2	2 058 859	3.6	194 008	11.1	286 752	-0.2	179 290	-0.4	107 462	0.0	2 539 619	3.7	2 238 149	3.3	301 470	6.8
Ortalama büyüme hızı (%)																		
1996-2001	2.26		2.34		0.65		0.93		1.47		0.07		2.10		2.34		0.44	
1989-2001	3.18		3.62		-0.40		2.85		3.98		1.27		3.14		3.65		0.15	

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Emekli Sandığı, İçişleri Bakanlığı

(1) Sözleşmeli personel sayıları da dahildir.

(2) Geçici işçi kadroları dahil değildir.

2002-2010 yılları arasında kamu kesimindeki istihdamın tahmininde (KİT'ler hariç), memur sayısının (sözleşmeli personel de dahil) yıllar itibariyle ortalama büyüme hızı esas alınmış, işçi (geçici işçiler de dahil) sayısının sabit kalacağı varsayılmıştır. Buna göre, 2001 yılı işçi rakamları sabit, memur sayısının ise 1996-2001 dönemi yıllık ortalama artış oranına eşit bir oranda, yani % 2.34 oranında artacağı varsayılarak elde edilen tahmin sonuçları Çizelge 4.15'de verilmiştir.

Çizelge 4.15. 2002-2010 Kamu İstihdamı (Tahmin)

Yıl	Kamu personeli sayısı	Memur sayısı	İşçi sayısı
2002	2 591 992	2 290 522	301 470
2003	2 645 590	2 344 120	301 470
2004	2 700 442	2 398 972	301 470
2005	2 756 578	2 455 108	301 470
2006	2 814 048	2 512 578	301 470
2007	2 872 822	2 571 352	301 470
2008	2 932 991	2 631 521	301 470
2009	2 994 569	2 693 099	301 470
2010	3 057 587	2 756 117	301 470

Çizelge 4.15'te görüleceği üzere, yıllık % 2.34'lük artış hızıyla 2010 yılında kamu kesimindeki istihdamın yaklaşık 3 milyon olacağı, bunun % 90'ını memurların oluşturacağı tahmin edilmektedir. Bu tahmine göre 9 yılda kamuda net istihdam 518 bin adet artacaktır. Artışın yıllık ortalaması 57.500'dür. Bu tahminin muhafazakar olduğu ileri sürülebilir. Ekonomik istikrar süratle, örneğin 2004-2005 döneminde sağlanabilirse, yıllık kamu istihdam artışının 70-80 bine ulaşması beklenebilir. Çizelge 4.13'te Türkiye'nin memur/nüfus oranı bakımından benzer nüfus büyüklüğüne sahip AB ülkelerinin ne kadar gerisinde olduğunu görmüştük. 2010 yılında 3 milyon 57 bin adet memur, memur/nüfus oranını yaklaşık % 3.8'e yükseltecektir. Memur/nüfus oranının en düşük olduğu İspanya'nın (1995 yılında % 4.9) bile hâlâ oldukça gerisinde bir konum söz konusudur. Erken ekonomik istikrar varsayımı altında 2010 yılı istihdam rakamının 50-60 bin kadar daha yüksek olacağını kestirebiliriz. Ancak bu toplam istihdam içinde oldukça önemsiz bir farklılıktır.

4.3. İşgücü - Emek Talebi

1990'lı yıllar Türk ekonomisinin büyük ölçüde dalgalanmalar gösterdiği, giderek sıklaşan aralıklarla krizlere sürüklendiği yıllar olmuştur. Söz konusu dönemde ülke ekonomisi yüksek ve oynak enflasyon, yüksek reel faizler ve büyük dalgalanmalar içeren bir büyüme oranı ile karşı karşıya kalmıştır. Bütün bu olumsuz koşullar altında Türk ekonomisi aynı dönem içinde, 1990 – 2001 yılları arasında, tarım dışında % 33 civarında istihdam artışı yaratmayı başarmıştır (DİE HİA verileri)⁶. Ekonominin tarım dışı sektörlerinde özel firmalar tarafından yaratılan istihdamın detayları ise Çizelge 4.16'da özetlenmektedir⁷. Bu tabloda birinci bölümde toplam istihdamın yıllara göre dağılımı ve değişim oranları izlenebilir. Toplam istihdam, ücretli çalışanları, ücretsiz aile işçilerini ve işyeri sahiplerini kapsamaktadır. İmalat sanayii, bankacılık gibi sektörlerde, ücretli çalışanlar ile toplam çalışanlar arasındaki fark önemsiz kalırken ticaret, otel-lokanta gibi sektörlerde önemli farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. İkinci sütunda reel üretim, üçüncü sütunda ise toplam ücretli çalışan başına aylık reel işgücü maliyetleri bulunmaktadır. Son sütunda ise, toplam çalışan başına aylık reel katma değer in aylık reel işgücü maliyetine oranı hesaplanmıştır.

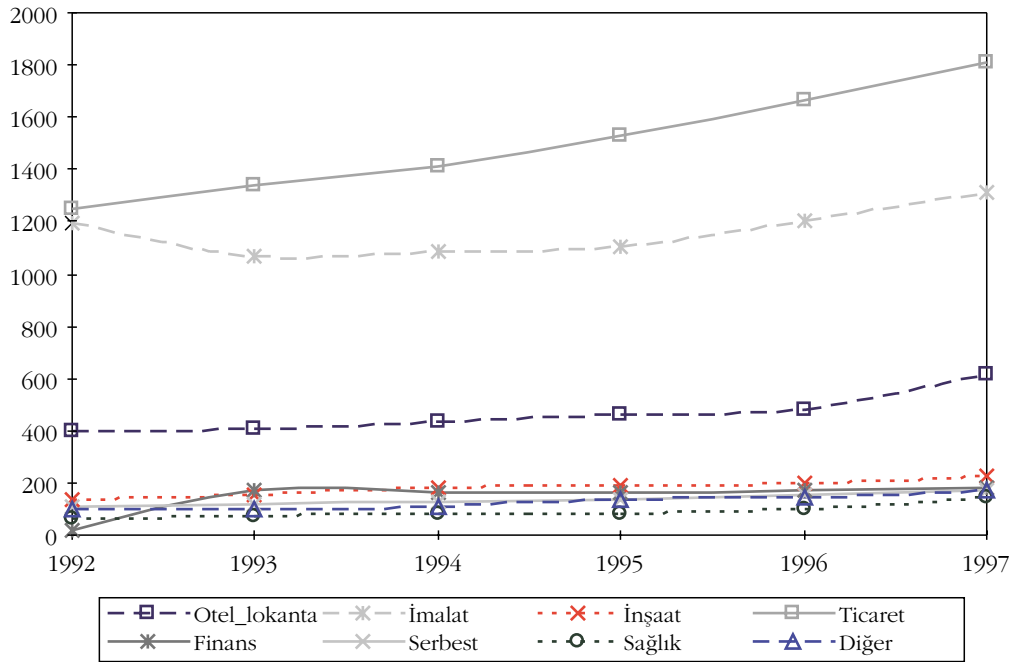
Buna göre, en yüksek istihdam artışı özel sağlık işleri ve sosyal hizmetler sektöründe görülmektedir. Bu sektörde 1992 yılında yaklaşık 63 bin olan istihdam 1997 yılında yaklaşık 145 bin dolaylarına kadar yükselerek % 130'luk bir artış yaratmıştır. Söz konusu sektör istihdam artışının yanı sıra reel işgücü maliyetleri ve reel üretimde de en yüksek artışların gözlendiği sektördür.

Çizim 4.2 ise bütün sektörlerde yıllar itibariyle istihdamın nasıl değiştiğini göstermektedir. En yüksek istihdamı yaratan ticaret sektörü, incelenen dönemde düzenli olarak artan bir trende sahiptir. Ticaret sektörü, 1997 yılına gelindiğinde yaklaşık 1.8 milyon kişinin istihdam edildiği bir sektör haline gelmiştir. Bu sektördeki istihdamın yapısına bakıldığında toplam istihdamın % 55'i kadar ücretli istihdam olduğu gözlemlenmektedir. Sektörde kurulu firma sayısının 700 bin dolayında olduğu da göz önünde tutulacak olursa, firma başına ortalama ücretli çalışan sayısının yaklaşık 2.6 olarak hesaplanması mümkündür. Bu yapısıyla ticaret sektörü küçük firmaların yoğun olduğu ve ortalama olarak en düşük sayıda ücretli istihdamın gerçekleştiği sektör olarak dikkati çekmektedir.

(6) Aynı dönemde HİA verilerine göre tarım sektöründe ise %15'lik bir istihdam azalması gözlemlenmektedir.

(7) Çizelge 4.16'da yer alan rakamlar DİE tarafından yayınlanan yıllık sektörel istatistiklere dayandığından HİA ile farklılıkları bulunmaktadır. Bu farklılıkların temel nedeni sektörel istatistiklerde sadece kayıtlı faaliyetlerin kapsanabilmesi ve kamu sektörünün, bu bölümdeki yaklaşım gereği tarafımızdan dışarıda bırakılmasıdır.

Çizim 4.2. Sektörel İstihdam: 1992 – 1997 (Bin Kişi)

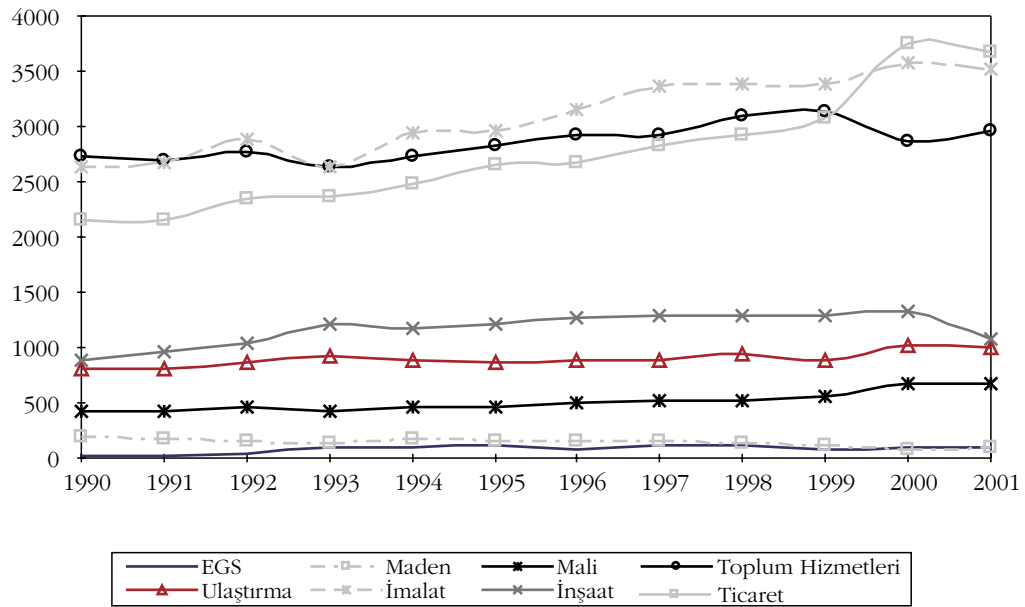

Kaynak: DİE, Sektörel İstatistikler

Hizmet sektöründen sonra en çok istihdamın bulunduğu imalat sanayiinde ise 1993 yılında başlayan istihdam azalması 1995 yılında tekrar artışa dönüşerek, 1997 yılında yaklaşık olarak 1993'teki seviyesine ulaşmıştır. Otel ve lokanta kesiminde ise ticarete göre daha düşük bir tempoda da olsa düzenli bir istihdam artışı gözlemlenmektedir. Otel ve lokanta sektöründe istihdam 1997 yılında diğer yıllardaki büyüme oranından farklı olarak daha hızlı bir artış göstermiş ve yaklaşık 600 bin seviyesine ulaşmıştır. Özellikle, lokanta kesiminde ticaret sektöründe gözlemlenen benzer bir istihdam yapısı bulunmaktadır. Diğer sektörlerdeki istihdam ise analiz dönemi içinde dar bir aralıkta seyrederek fazla bir değişiklik göstermemiştir. Özel sağlık ve sosyal hizmetler sektöründe 1997 yılında, istihdamın diğer yıllara oranla daha yüksek bir artış gösterdiği görülmektedir.

Çizim 4.3'te ise HİA verilerine dayalı olarak 1990 – 2001 yılları arasında istihdamın sektörel dağılımı görülmektedir⁸. HİA verilerinden kapsam itibariyle 2001 krizinin etkilerini görebilmek mümkündür. 2001 yılında, 1994'ün tersine tüm sektörlerde istihdam azalması görülmektedir. En yüksek istihdam düşüşü ise inşaat sektöründe gerçekleşmiştir⁹. 2000 yılında tarım dışı sektörlerin toplamında % 7'lik istihdam artışı yaşanmasının ardından 2001 yılında görülen düşüşün oranı % 2 dolayındadır.

Çizim 4.3. Sektörel İstihdam: 1990 – 2001 (Bin kişi)

Kaynak : DİE Hanehalkı İşgücü Anketleri

- (8) Okuyucu, HİA'daki ve Sektörel İstatistiklerdeki "sektör" tanımlarının tam olarak örtüşmediğine dikkat etmelidir. Çizimlerde, mümkün olduğu kadar birbirlerine yakın düşen sektörler benzer sembollerle gösterilmiştir.
- (9) 2000 yılında toplum hizmetleri ve ticaret sektöründe bir anomali gözlemlenmektedir. Ticaret sektöründe istihdamda büyük bir artışa karşılık toplum hizmetlerinde ise aynı oranda olmasa da büyük sayılabilecek bir azalış vardır. Bu durum, alt sektörlerin bir bölümünü kapsayacak şekilde bir tanım değişikliği yapılmasından kaynaklanmış olabilir. Bununla birlikte, ticaret sektöründeki büyük artışın bir bölümünün 2000 yılında oluşan iyimser beklentilere bağlı olarak yeni girişimlerin artmasından kaynaklanmış olabileceği düşünülebilir.

Çizelge 4.16. Sektörel İstihdam, Üretim, İşgücü Maliyeti ve Ücret Verimliliği (1992 – 1997 arası)

Sektör	İstihdam (Bin Kişi)			Reel Üretim (Milyon TL)			Aylık Reel İşgücü Maliyeti Ödemesi ^a			Katma Değer / İşgücü Maliyeti ^a		
	% değişim			% değişim			% değişim			% değişim		
	1992	1997	1992 - 97	1992	1997	1992 - 97	1992	1997	1992 - 97	1992	1997	1992 - 97
1	398,5	618,4	55.2	2 270	4 530	99.6	225,1	148,3	-34.1	2,1	4,1	95.1
3	1 190,9	1 315,6	10.5	26 500	32 300	21.9	503,0	370,7	-26.3	3,7	5,5	49.8
4	138,7	222,1	60.1	3 610	4 130	14.4	263,5	245,6	-6.8	8,2	6,3	-23.2
5	1 247,2	1 811,2	45.2	18 500	25 600	38.4	255,1	202,7	-20.5	4,9	5,8	19.8
6	168,4	179,4	6.5	1 440	11 400	27.4 ^b	1 112,2	1 078,9	-3.0	4,0	4,9	23.1
7	110,1	172,8	57.0	1 080	1 890	75.0	277,3	223,0	-19.6	3,0	4,1	38.6
8	63,0	145,3	130.7	519	1 590	206.4	277,8	401,4	44.5	2,5	2,3	-8.3
9	101,9	171,6	68.5	546	1 250	128.9	159,5	198,1	24.2	2,8	3,1	9.7
Toplam	3 264,5	4 636,4	42.0	54 465	82 690	51.8						

1 Otel – Lokanta

3 İmalat Sanayii

4 İnşaat – Tesisat

5 Ticaret

6 Finans

7 Gayrimenkul, Araç Kiralama, Danışmanlık, Yazılım, Araştırma Faaliyetleri;

Mimarlık, Mühendislik Hukuk, Muhasebe vb. ile ilgili Faaliyetler;

8 Sağlık İşleri ve Sosyal Hizmetler

9 Başka Yerde Sınıflandırılmamış Hizmetler

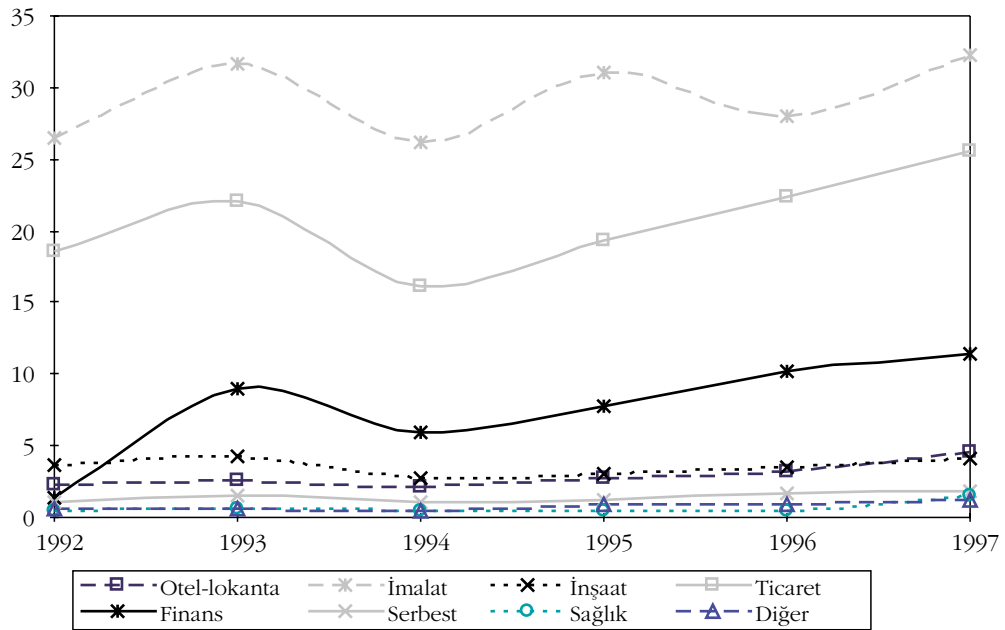
^a Kişi başına

^b 1993 – 1997 yılı için hesaplanmıştır

Kaynak: DİE sektör verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Çizelge 4.16'dan görülebileceği gibi, 1997 yılında 1992 yılına göre reel üretim artış oranlarında sektörler arasında bir hayli farklılıklar görülmektedir. En yüksek artış oranı % 206 ile sağlık işleri ve sosyal hizmetler sektöründe görülürken en düşük artış oranı ise % 14 ile inşaat – tesisat sektöründe görülmüştür. İmalat sanayiindeki artış oranı da % 21.9 ile oldukça düşük kalmıştır. Çizim 4.4, yıllar itibariyle sektörel reel üretimleri göstermektedir. İlk dikkati çeken özellik, büyük ölçüde incelenen dönem içinde meydana gelen iktisadi krizlere bağlı olarak ortaya çıkan dalgalı seyirdir. En yüksek katma değeri yaratan imalat sanayii en dalgalı seyre sahip sektördür. Ticaret sektöründe 1994 krizi ile önemli bir düşüş yaşanmış fakat ardından düzenli artış temposuna girilmiştir. Artış tempoları farklı olmakla birlikte diğer sektörlerde de benzeri bir eğilim görülmektedir.

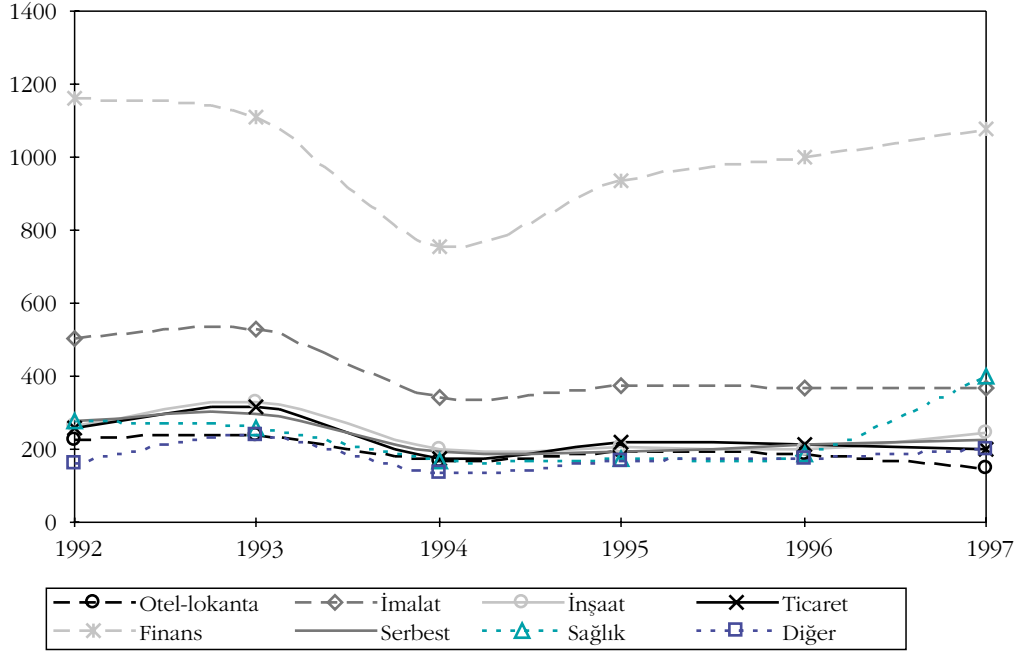
Çizim 4.4. Sektörlere Göre Reel Üretim (1978 fiyatları ile milyar TL)

Kaynak: DİE, Sektörel İstatistikler

Aylık ücretlilerde ise genellikle reel olarak bir azalma gözlenmektedir. Ücretli çalışan sayısı ile ağırlıklandırılmış ortalama reel işgücü maliyeti, ekonominin bütünü için 1992'den 1997'ye yaklaşık % 17 azalmıştır. Buna karşılık, özellikle 1997 yılında katma değer yaratma ve istihdam açısından önemli sayılabilecek artışların görüldüğü "sağlık işleri ve sosyal kişisel hizmetler" sektöründe ise reel olarak % 44'lük bir artış gözlemlenmektedir.

Çizim 4.5. Sektörlere Göre Aylık Reel İşgücü Maliyeti Ödemeleri (1978 fiyatları ile milyar TL)

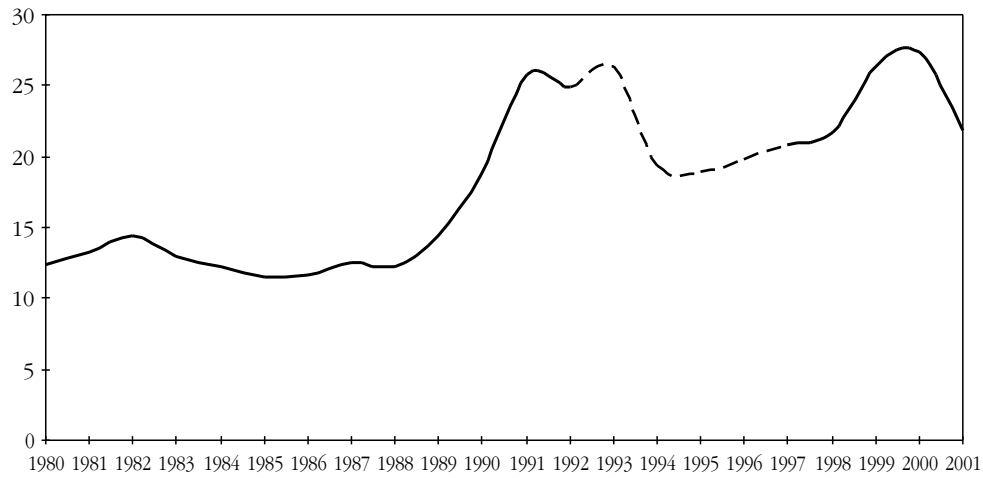

Kaynak: DİE, Sektörel İstatistikler

Reel işgücü maliyetlerinde sektörel olarak büyük seviye farklılıkları bulunmaktadır. Özellikle finans sektöründeki işgücü maliyeti seviyesi ortalama işgücü maliyetinin oldukça üzerinde bulunmaktadır. Bunun nedenleri arasında kuşkusuz finans sektöründe çalışanların beşeri sermaye birikimlerinin diğer sektörlerde çalışanlara göre yüksek olması önemli bir etkidir. Ancak sektörde yaratılan kişi başına katma değer ile kişi başına işgücü maliyeti oranına (ücret verimliliği) bakıldığında finans sektörünün ortalamadan aynı ölçüde farklı olmadığı görülmektedir. Finans sektöründe, reel ücretlilerde görülen % 3'lük bir azalışla birlikte aynı dönemde katma değer artışının daha yüksek olması ücret verimliliğini % 20 kadar artırmıştır. En yüksek reel işgücü maliyeti azalışının görüldüğü ticaret sektöründe söz konusu oran yaklaşık iki katına kadar yükselmiştir. İnşaat sektöründe ise reel işgücü maliyetlerinin % 7 kadar düşmesi ile birlikte istihdamın aynı dönemde % 60 artmasına karşılık katma değerde sadece % 14'lük bir artışın gerçekleşmesi dolayısıyla ücret verimliliği % 23 oranında azalmıştır. İmalat sektöründe, işgücü maliyetleri % 20 azalırken kişi başına katma değer artışı ile birlikte ücret verimliliğinde yaklaşık % 50'lik bir artış olmuştur.

Çizim 4.5'te reel işgücü maliyetlerinin sektörler temelinde değişimi görülmektedir. Buna göre 1994 yılında reel ücretlilerde¹⁰ önemli bir düşüş gözlenmiş, ardından finans sektörü kaybettiği miktarı takip eden yıllarda büyük ölçüde geri almayı başarıırken, diğer sektörlerde bu düşüşün biraz üzerinde yeni bir plato oluşmuştur. Sağlık sektöründe ise 1997 yılında reel ücretlilerde diğer sektörlerde görülmeyen bir sıçrama yaşanmıştır.

Çizim 4.6. Aylık Reel İşgücü Maliyeti (1987 fiyatları ile bin TL)

Kaynak: DİE Yıllık İmalat Sanayii İstatistikleri ve Üç Aylık İmalat Sanayii Ücret Kazanç İstatistikleri¹¹

İşgücü maliyetlerinin 1997'den sonra izlediği seyrin görülebilmesi tüm sektörler için mümkün değildir. Ancak DİE tarafından yayınlanan imalat sanayii işgücü maliyeti kazanç indeksi bir yaklaşım değişkeni gibi kullanılarak genel durum hakkında bazı yorumlarda bulunulabilir. Buna göre imalat sanayiinin işgücü maliyeti gelişimi Çizim 4.6'dan görülebilir. Çizim 4.6'da kesikli çizgilerle gösterilen 1992 – 1997 yılları bu çalışma kapsamında tarım dışı sektörlerin tümü için tahmin dönemi olarak kullanılmıştır.

(10) Metinde geçen bütün ücret, reel ücret maliyeti, ücret verimliliği gibi terimler ele geçen ücretleri değil toplam işgücü maliyetlerini yansıtmaktadır.

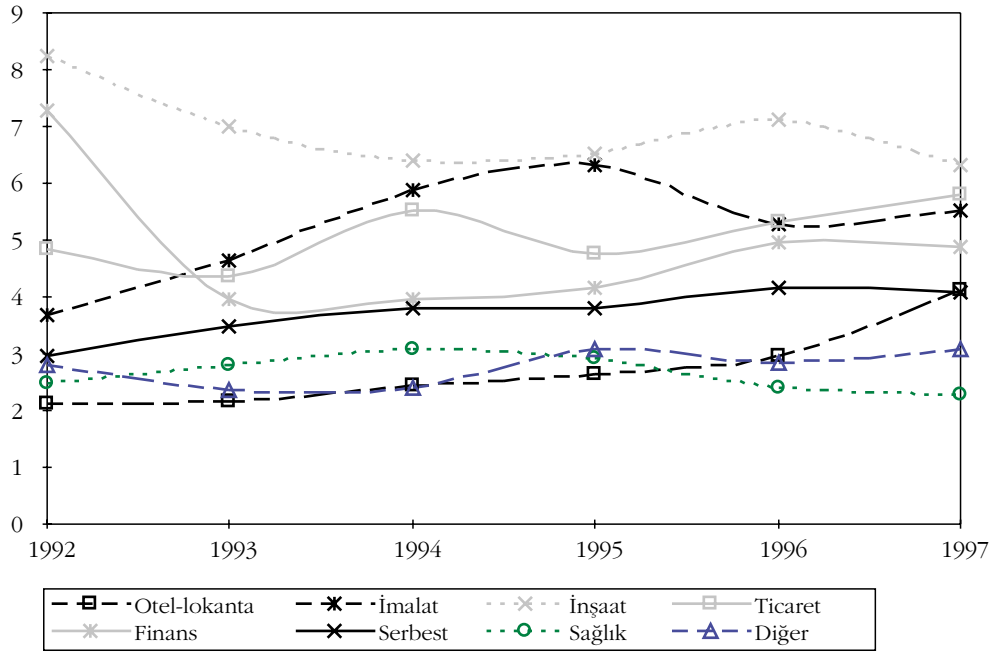
(11) Çizim 4.6'da kullanılan serinin 1980 – 1997 yılları arası Yıllık İmalat Sanayii İstatistiklerinden, 1997 – 2001 yılları arası ise Üç Aylık İmalat Sanayii Ücret Kazanç İstatistiklerinden derlenen yıllık ortalama ücretlerden oluşturulmuştur. Ücret kazanç indeksi değerlerinin 1995 – 1997 yıllarına ait değerleri kullanılarak iki seri arasındaki uyum kontrol edilmiştir.

İmalat sanayiinde 1997 yılı sonrasına bakıldığında, 1994 yılında yaşanan keskin düşüşten sonra, belirli bir tempo ile yükselen reel işgücü maliyetlerinde 1999 ve 2000 yıllarında görülen hızlı artışın ardından, 2001 yılında yaşanan krizle birlikte sert bir düşüş yaşandığı anlaşılmaktadır. İmalat sektörü işgücü maliyetlerinde görülen genel eğilimin ekonominin diğer sektörlerine de genişletilmesi mümkündür. Ancak, somut verilerle desteklenememekle birlikte, daha önceki bölümde ele alınan finans sektöründe 2001 yılında görülen işgücü maliyeti azalışının diğer sektörlerle oranla biraz daha sert yaşandığı ve dolayısıyla finans sektörü ile diğer sektörler arasındaki işgücü maliyeti açığının bir ölçüde giderildiği söylenebilir.

2001 yılında yaşanan krizle 1994'te yaşanan kriz karşılaştırıldığında ise göze çarpan en önemli nokta iki kriz arasındaki uyarlanma farklılığıdır. 1994 krizi öncesinde reel ücretlilerde görülen yükseliş istihdamda azalmaya neden olurken, krizle birlikte reel işgücü maliyetlerinin düşmesi 1994 yılında istihdamın artmasına yol açmıştır. 2001 yılında ise, kriz öncesinde yükselen reel işgücü maliyetleri krizle birlikte hızlı bir düşüş yaşamış fakat buna rağmen istihdamda bir artış görülmemiştir. 2001 yılının son çeyreğine ilişkin HİA rakamları bu sürecin devam ettiğini göstermektedir; söz konusu dönem için tarım dışı işsizlik %14.9'a kadar yükselmiştir. 2001 yılını üçer aylık dönemlerle ele alacak olursak, yaşanan kriz nedeniyle 2., 3. ve 4. dönemlerde ekonominin sürekli küçüldüğü, ekonominin geleceğine ilişkin hiçbir olumlu beklentinin oluşmadığı gözlemlenebilir. Söz konusu trend, 2001 yılında 1994 yılına göre ortaya çıkan bu farklılığın nedeni olarak gösterilebilir. Bir bakıma 1994 yılında sektörlerin çoğunluğunda klasik durumun hakim olduğu (genel talepte kalıcı bir düşüşün beklenmemesi), 2001'de ise keynesçi durumun (kalıcı genel talep düşüşü) hakim olduğu söylenebilir.

Çizim 4.7'ye göre sektörler arasında ücret verimliliğinin hem oldukça farklı seviyelerde olduğu hem de dalgalanmaların farklı seyrettiği söylenebilir. Ücret verimliliğinin en yüksek olduğu sektör bütün yıllar için inşaat sektörüdür. İmalat sanayii, başlangıçta inşaat sektörünün yaklaşık yarısı kadar bir ücret verimliliğine sahipken 1995 yılına kadar söz konusu oran düzenli bir şekilde artış göstermiş ve inşaat sektöründe görülen düşüşle birlikte iki sektör birbirine oldukça yakın seviyelere gelmiştir. Genel olarak da, 1997 yılında sektörler arası farklılığın 1992 yılına oranla daha az olduğu söylenebilir; 1992 yılında ücret verimliliklerinde en düşük değere sahip olan sektörle, en yüksek değere sahip olan sektör arasındaki açıklık 6.1 puan iken, 1997 yılında söz konusu farklılık 4 puana kadar gerilemiştir.

Çizim 4.7. Kişi Başına Aylık Katma Değerin Aylık Reel Ücret Ödemelerine Oranı

Kaynak: DİE, Sektörel İstatistikler

Emek talebi konusunun ikinci bölümünde veriler ve kullanılan model ele alındıktan sonra üçüncü bölümde ekonometrik sonuçlar tartışılacak ve son bölümde ise bulgular değerlendirilecektir.

Yöntem ve veriler

Klasik emek ya da işgücü talebi yaklaşımları çerçevesinde, üretim sürecinde talep edilen emek miktarında meydana gelen göreceli ve mutlak değişimleri faktör fiyatlarındaki dalgalanmalarla açıklayan pek çok model önerilmiştir. Hamermesh (1993) tarafından "faktör talebinin temel yasası" (Hamermesh, 1993) olarak adlandırılan temel ilkeye göre, firmaların emek talebi esneklikleri aşağıdaki formül ile ifade edilebilir:

$$\eta_{LLj} = -[1 - s]\sigma_{LL} - s\eta_j \quad (1)$$

(1) ifadesinde η_{LLj} j firmasının negatif değerli emek talep esnekliğini; s firmasının toplam katma değeri içindeki emek payını (wL / Y); σ_{LL} , emek ile diğer üretim faktörleri arasındaki sabit ikame esnekliğini; η_j ise j firmasının mamul piyasasında karşı karşıya olduğu ürün talep esnekliğini göstermektedir.

Firmanın emek talep esnekliği (1) ifadesinden de görülebileceği gibi iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, " $-[1 - s]\sigma_{LL}$ ", ikame etkisini yansıtmaktadır. Bu ifade üretim düzeyi veri iken, işletmenin, işgücü maliyeti seviyesinde görülen bir yükselişe karşılık kullandığı emek miktarını ne ölçüde diğer üretim faktörleri ile ikame ettiğini gösterir ve genellikle, *sabit üretim düzeyi* emek talep esnekliği (*constant-output labor demand elasticity*) olarak adlandırılır. İkinci bölüm, " $-s\eta_j$ " ölçek etkisi veya üretim düzeyi etkisini yansıtır. Bu bölüm ise, işgücü maliyeti seviyesinde meydana gelen bir değişime bağlı olarak ortaya çıkan üretim seviyesindeki değişimin etkisi ile firmanın emek talebini ne ölçüde değiştirdiğini gösterir. Ücretlilerde bir artış (azalış) görüldüğünde üretim maliyetleri yükselir (azalır), dolayısıyla üretim azalır (yükselir) ve firmanın ürün piyasasındaki talep eğrisinin daha düşük (yüksek) düzeylere doğru kaymasına neden olur (Slaughter, 1997).

Diğer faktörler sabitken işgücü maliyeti seviyesinde bir artış görüldüğünde, hem ikame etkisi hem de ölçek etkisi dolayımı ile emek talebi azalır¹². Bu durumda işletmeler bir yandan görece olarak daha ucuz kalan üretim faktörlerini emeğin yerine tercih etmeye başlarlar; öte yandan maliyet artışı nedeniyle meydana gelen fiyat yükselişine bağlı olarak ürün piyasasında ortaya çıkan talep düşüşü dolayısı ile üretimlerini azaltırlar. Bu ikinci etki ise diğer üretim faktörleri ile birlikte emek talebinin de azalacağı anlamına gelir¹³. Dolayısıyla $\eta_{LLj} < 0$ 'dır, yani emek talebi eğrisi negatif eğimlidir.

Bu kuramsal çerçevenin talep fazlasının hakim olduğu klasik rejim durumunda geçerli olduğunu belirtelim. Gerçek ücretlerde genel bir düşüş, firmaların büyük çoğunluğunda hem ikame etkisi, hem de kârlı üretim düzeyinin yükselmesi sonucu üretimin artması nedeniyle istihdamı artırır. Bu ikinci etkinin ortaya çıkması ise firmaların yetersiz talep ile karşı karşıya kalmamalarına bağlıdır. Arz fazlasının hakim olduğu keynesçi bir durumda, ikinci etki ortaya çıkmayacaktır. Üstelik ücretlerin, gelirlerin büyük bölümünü oluşturduğu bir ekonomide, gerçek ücret düşüşü yetersiz talebi daha da aşağıya çekebilir. Bu etki istihdamı olumsuz ekileyecektir (Artus, 1986). İşgücü talebi tahmini için esas aldığımız 1992-1997 döneminde Türk ekono-

(12) Daha önce 1994 ve 2001 krizleri ile ilgili olarak yapılan reel işgücü maliyeti/istihdam karşılaştırmasına dayalı değerlendirmeler bu yaklaşımla ele alınabilir.

(13) Elbette, gerek ürün gerek faktör piyasalarında görülen aksaklıklar, burada sözü edilen eğilime karşıt eğilimler ortaya çıkarabilir.

misinde klasik rejimin hakim olduğu ayrıca ispatlanmayı gerektirmeyecek kadar açıktır.

Kısaca özetlemek gerekirse, emek talebini etkileyen belli başlı değişken, faktör maliyetleridir. Ancak faktör maliyetleri sadece maliyet fonksiyonunun ve faktör piyasalarının özelliklerini yansıtır. Bunun dışında bazı modellerde dışsal ya da sabit kabul edilen mal piyasalarındaki dalgalanmaların da faktör talebi üzerinde etkili olduğu kabul edilir.

Bu çalışmada temel alınan modelde de hem emek piyasasındaki gelişmeler hem de ekonominin bütününde meydana gelen dalgalanmaları dikkate alan bir yaklaşım tercih edilmiştir (Daha fazla ayrıntı için EK B'ye bakılabilir). Buna göre tahminlerde kullanılan temel model aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$L = f(\omega, Y)$$

Yukarıdaki fonksiyonda, L emek miktarını, ω ücret düzeyini, Y ise çıktı düzeyini göstermektedir. Tanımlanan fonksiyona göre emek talebi ücret seviyesine ve ekonomik büyümeye bağlıdır. Ücretlerde meydana gelen bir artış/azalış emek talebinde azalışa/artışa yol açarken, büyümede meydana gelen bir artış/azalış ise emek talebinde artışa/azalışa neden olmaktadır. Diğer bir deyişle, emek talebi işgücü maliyeti ile negatif, büyüme ile pozitif bir ilişkiye sahiptir.

Giriş bölümünde de ele alındığı gibi, Türk ekonomisinde istihdamın yapısı sektörler arasında önemli farklılıklar göstermektedir. Söz konusu bulgunun ışığında, tahmin düzlemini belirlerken, zamanın yanı sıra sektörler de bir boyut olarak dikkate alınmıştır. Ekonometrik tahminler, imalat, hizmet ve inşaat-tesisat olmak üzere üç grup için ayrı ayrı ve ekonominin tümü için gerçekleştirilmiştir. Gerek alt grup tahminlerinde, gerekse bütüne ilişkin tahminlerde ISIC'ye göre dört dijit ayrıştırma düzeyi temel alınmıştır. Kullanılan veri seti, imalat sanayii için 1982 – 1997, diğer alt gruplar için 1992 – 1998 ve tarım dışı sektörlerin bütünü için ise 1992 – 1997 yıllarını kapsamaktadır. Buna göre tahminlere temel oluşturan denklem aşağıdaki gibidir:

$$\ln L_{i,t} = \alpha_{i,t} + \beta_1 \ln \omega_{i,t} + \beta_2 \ln Y_{i,t} + \gamma_k Z_{k,i,t} + \varepsilon_{i,t}$$

Yukarıdaki denklemde $\omega_{i,t}$ aylık reel işgücü maliyeti, $Y_{i,t}$ aylık katma değeri, Z_k emek talebi üzerinde etkili olabileceği düşünülen dışsal değişkenleri göstermektedir; i yatay kesiti, t ise zamanı ifade etmektedir, $\varepsilon_{i,t}$ hata terimidir. Reel değişkenle-

rin hesaplanmasında deflatör olarak toptan eşya fiyat endeksi kullanılmış, sektörel fiyat farklılıkları dikkate alınmamıştır. Z_k ile ifade edilen değişkenler sırasıyla, "finansal baskı endeksi (FBE)" değişkeni ve enflasyona bağlı belirsizliği temsil eden "enflasyon belirsizliği (EB)" değişkenidir (bu değişkenlerin tanımları ve nasıl elde edildikleri Ek C'de görülebilir). Dışsal değişkenlerin denklemlere dahil edilmelerinin nedeni sabit kabul edilen herhangi bir dışsal faktörün, gerçekte sabit olmaması dolayısıyla, emek talebini açıklamak üzere kullanılan değişkenleri etkileyerek neden olabileceği sapmayı engellemektir¹⁴.

Firmaların büyüklüklerine göre emek talebi davranışları farklılaşabilmektedir. Tahminlerde kullanılan veri seti, firmaları çalışan sayısına göre 8 alt gruba ayırıştırabilmek için uygundur. Yapılan ön tahminlerde bu seviyedeki ayrıştırmanın, benzer davranışlara sahip alt grupların ortaya çıkmasına neden olduğu görülmüştür. Ayrıca, özellikle büyük firmaların bulundukları sektörlerin sayısı sınırlı olduğundan bu ayrıştırma düzeyi sağlıklı analiz yapılabilmesi için de bir engel oluşturmaktadır. Bu nedenlerden dolayı firmalar büyüklüklerine göre dört alt gruba ayrıştırılmıştır. Buna göre:

- 1. grupta, 10'dan az kişi çalıştıran işyerleri;
- 2. grupta, 10 – 99 arası çalışanı olan işyerleri;
- 3. grupta, 100 – 499 arası çalışanı olan işyerleri;
- 4. grupta, 500'den fazla çalışanı olan işyerleri bulunmaktadır.

Firmaların yatırım ve buna bağlı olarak istihdam kararlarının reel faiz ve dış şokları temsilen döviz kurları gibi finansal şoklardan, enflasyon oranında ortaya çıkan beklenmedik değişimlerden ve ekonominin açılma ve daralma dönemlerinden etkilendiği bilinmektedir. Bilindiği gibi Türk ekonomisi doksanlı yıllarda üç tip olguyu da yaşamıştır. Bu nedenle finansal piyasalarda meydana gelen gelişmeleri yansıtmak üzere hesaplanan FBE ve yüksek ve değişken enflasyon ortamının yarattığı belirsizliği yansıtmak üzere de EB değişkenleri denklemlerde kullanılmıştır. Bu yolla piyasaların destabilize olmasından kaynaklanan etkiler dolayısıyla ortaya çıkan istihdam değişimlerinin dikkate alınması amaçlanmıştır. Bu değişkenler yıl bazında

(14) Denklemin sağ tarafında işgücü maliyeti dışında farklı değişkenlerin bulunmasının bir de teknik faydası bulunmaktadır. Bilindiği gibi, $f(\omega)$ hem emek arzı hem de emek talebi için kullanılabilecek bir fonksiyondur. Bu, ekonometride belirlenme sorunu olarak anılan problemin ortaya çıkmasına neden olur. Yani, eğer emek talebi yalnızca işgücü maliyeti değişkenine bağlı olarak tahmin edilecek olursa, tahmin edilen katsayının arz fonksiyonuna mı, yoksa talep fonksiyonuna mı ait olduğu ayrıştırılamayabilir (pozitif katsayı tahmin etme ihtimali ortaya çıkar). Dolayısıyla sağ tarafta sadece talep fonksiyonuna özgü bazı değişkenlerin bulunması belirlenme sorununa da bir çözüm oluşturur.

hesaplanarak modelde yıllara göre değişen ve sektörlerle göre sabit yapay değişkenler şeklinde kullanılmışlardır.

Veri setinin hem zaman boyutunun hem de yatay kesit boyutunun olması dolayısıyla, ekonometrik tahminler panel data tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Denklem tahminlerinde her denklem tek yönlü ve iki yönlü etkileşimli olarak tahmin edilmiştir. Tek yönlü etkileşimli modellerde sektörler panelin birimi olarak kabul edilmişlerdir ve her sektör için bir yapay değişken kullanılarak denklemdeki sabit terimin sektörlerin özelliklerini yansıtacak şekilde farklılaşması sağlanmıştır. Çift yönlü etkileşimli modellerde ise zamana bağlı olarak ortaya çıkan ve model tarafından yakalanamayan etkileri dikkate almak amacıyla yıllar için de bir yapay değişken kullanılmıştır.

Tahmin sürecinin ikinci boyutu kullanılan panel veri tahmin tekniklerinin farklı özelliklerini içermektedir. İlk olarak, tahminlere geçilmeden önce değişkenlerin durağan olup olmadıklarını belirlemek üzere "panel birim kök" testleri uygulanmıştır. Panel birim kök testleri için genel kabul görmüş bir test bulunmamaktadır, bu nedenle Im-Shin-Pesaran, Hadri ve Harvey testleri birlikte uygulanmıştır¹⁵. Yapılan testlerin sonucunda değişkenlerde birim kök olduğu anlaşıldığından denklemlerde bütün değişkenlerin "birinci farkları" kullanılmıştır.

İkinci aşamada, tanımlanan üç alt sektör ve tarım dışı sektörlerin bütünü için önce "fixed effect" modeli tahmin edilmiş, ilgili spesifikasyon testleri gerçekleştirilmiş; üçüncü aşamada "random effect" modeli tahmin edilmiş ve spesifikasyon testleri gerçekleştirilmiştir. Dördüncü aşamada her iki modelin hangisinin daha başarılı olduğunu belirlemek üzere spesifikasyon testleri yapılmıştır. Beşinci aşamada ise, bazı değişkenlerin gecikmeli değerlerinin de istihdam kararları üzerinde etkisi olabileceği düşünüldüğünden bu etkileri yakalayabilecek "dinamik panel data" tahminleri gerçekleştirilmiştir. Dinamik panel data tahminlerinde Arellano ve Bond'un (1991), yaklaşımı tercih edilmiştir¹⁶.

Yukarıda kısaca açıklanan tahmin süreci, sadece işgücü maliyeti ve büyüme değişkenlerinden oluşan baz model ile diğer değişkenlerin eklenmesi ile oluşturulan genişletilmiş model için gerçekleştirilmiştir. Buna göre tahmin edilen baz model

(15) Panel veri setinde birim kök analizi ile ilgili hızla gelişen bir literatür bulunmakla birlikte, genel kabul görmüş bir test bulunmamaktadır. Her testin güçlü ve zayıf yönleri bulunmaktadır. Bu konuda daha geniş bir tartışma için Benerjee ve Anandya (1999), Hadri ve Kaddour (2000), Levin ve Lin (1993), Im, Pesaran ve Shin (1997), Nyblom ve Harvey (2000) gibi makalelere bakılabilir.

(16) Bu konuda daha geniş bir tartışma için de Arellano ve Bond (1998)'e bakılabilir.

aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$\Delta \ln L_{i,t} = \alpha_{i,t} + \beta_1 \Delta \ln \omega_{i,t} + \beta_2 \Delta \ln Y_{i,t} + \varepsilon_{i,t}$$

Yukarıdaki denklemde $L_{i,t}$, t yılında i sektöründe ücretli çalışan sayısını, $\omega_{i,t}$, reel işgücü maliyeti düzeyini, $Y_{i,t}$ ise reel katma değeri göstermektedir. Hata terimi $\varepsilon_{i,t}$, tek yönlü etkileşimli modellerde sektöre özgü hatalar ve rastgele (random) hatalar şeklinde ikiye ayrılırken, çift yönlü etkileşimli modellerde ise zamana bağlı hataların da ayrıştırılması ile üç parçaya bölünmektedir. Genişletilmiş model ise aşağıdaki gibidir:

$$\Delta \ln L_{i,t} = \alpha_{i,t} + \beta_1 \Delta \ln (\omega)_{i,t} + \beta_2 \Delta \ln (Y)_{i,t} + \gamma_k Z_{k,i,t} + \varepsilon_{i,t}$$

Dinamik panel data yöntemi kullanıldığında yukarıdaki denkleme ayrıca bir dönem gecikmeli değişkenler eklenmiştir. Buna göre dinamik modeller aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$\Delta \ln L_{i,t} = \alpha_{i,t} + \Delta \ln L_{i,t}(-1) + \beta_1 \Delta \ln (\omega)_{i,t} + \beta_1 \Delta \ln (\omega)_{i,t}(-1) + \beta_2 \Delta \ln (Y)_{i,t} + \beta_2 \Delta \ln (Y)_{i,t}(-1) + \gamma_k Z_{k,i,t} + \varepsilon_{i,t}$$

Yukarıdaki model, baz modele $Z_{k,i,t}$, finansal baskı endeksi $\Delta \ln \text{FBE}$ ve enflasyon belirsizliği $\Delta \ln \text{EB}$ değişkenlerinin eklenmesi ile oluşturulmuştur. Her iki model, hem statik hem de dinamik panel data yöntemiyle tahmin edilmiş ve sekiz tahmin sonucu tablolarla özetlenmiştir (Bkz. Ek A). Sabit terim katsayıları "düzeltme" amacıyla denklemde bulunduklarından tablolarla raporlanmamışlardır. Yapılan spesifikasyon testlerinde statik modellerde büyük çoğunlukla fixed effect modelinin daha başarılı olduğu görülmüştür. Tablolarda test sonuçlarına göre daha başarılı olan modelin sonuçlarının yanı sıra diğer modellerin sonuçları da karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla raporlanmıştır.

Firma büyüklük bilgisini içeren tüm alt gruplar için de yukarıdaki tahmin süreci uygulanmış, sonuçlar toplu olarak Ek A'da sunulmuştur. Hizmet sektöründe ve buna bağlı olarak tarım dışı sektörlerin tümünde yukarıda tanımlanan gruplamanın dışına çıkılarak orta ve büyük firmalar toplulaştırılmıştır. Bunun nedeni, hizmet sektöründe büyük firma niteliklerine uygun firma barındıran alt sektör sayısının anlamlı sayıya ulaşamamasıdır.

Tahminler

Hizmet Sektörü

Hizmet sektörü veri seti, imalat sanayii ve inşaat-tesisat sektörü dışında kalan tüm alt sektörlerin birleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Çizelge 4.17’de tahmin sonuçları gösterilmektedir.

Çizelge 4.17. Hizmet Sektörü Emek Talebi Tahmin Sonuçları

	Temel Model				Genişletilmiş Model			
	Statik Tahmin	Statik Tahmin	Dinamik Tahmin	Dinamik Tahmin	Statik Tahmin	Statik Tahmin	Dinamik Tahmin	Dinamik Tahmin
$\Delta \ln$			-0.094	-0.097			-0.095	-0.096
L(-1)			(0.062)	(0.064)			(0.067)	(0.068)
$\Delta \ln \omega$	-	-	-0.049	0.004	-	-	0.005	0.003
	0.238**	0.167**	(0.147)	(0.156)	0.223**	0.167**	(0.136)	(0.141)
	(0.046)	(0.039)			(0.047)	(0.062)		
$\Delta \ln$			0.114	0.166			-0.156	-0.187
$\omega(-1)$			(0.081)	(0.097)			(0.092)	(0.096)
$\Delta \ln Y$	0.455**	0.463**	0.474**	0.472**	0.448**	0.463**	0.470**	0.462**
	(0.032)	(0.034)	(0.068)	(0.068)	(0.033)	(0.034)	(0.067)	(0.064)
$\Delta \ln$			-0.092	0.078			0.077	0.087
Y(-1)			(0.082)	(0.089)			(0.084)	(0.076)
ΔEB					-0.003	-0.004	-0.007	-0.002
					(0.002)	(0.003)	(0.007)	(0.003)
ΔFBE					0.002	-0.002	0.003	0.003
					(0.002)	(0.002)	(0.004)	(0.003)
sabit	-0.088	0.117	0.016	-0.124	-0.085	0.077	-0.032	-0.034
terim								
Yıl	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var
etkisi								
gözlem	355	355	213	213	355	355	213	213
dönem	93 – 97	93 – 97	93 – 97	93 – 97	93 – 97	93 – 97	93 – 97	93 – 97
n	71	71	71	71	71	71	71	71
R ²	0.72	0.72			0.72	0.72		
F /	375**	126**	19**	13**	188**	126**	13**	12**
Wald ^a								

* 0.95 güven düzeyinde anlamlı ** 0.99 güven düzeyinde anlamlı + 0.90 güven düzeyinde anlamlı

^a "Fixed effect" tahminler için F testi, "Random effect" tahminler için Wald Ki-kare testi rakamları verilmiştir. Standart hatalar parantez içinde gösterilmiştir. (-1) ifadesi ilgili değişkenin bir dönem gecikmeli değerini göstermektedir. Δ fark operatörüdür.

Hizmet sektörü için finansal baskı endeksinde ve enflasyon belirsizliğinde meydana gelen değişimlerin istihdam düzeyi üzerinde hiçbir etkisi olmadığı anlaşılmaktadır. Hem sektörün tümü (bundan sonra "sektörel" olarak anılacaktır) için yapılan tahminlerde hem de firma büyüklüğüne göre oluşturulan alt gruplarda (bundan sonra "alt gruplar" olarak anılacaktır) ilgili değişkenlerin denklemlere hiç bir açıklayıcılık getirmedikleri görülmektedir. Zaman boyutunun eklenmesiyle de denklemlere ek bir açıklayıcılık kazandırılmamaktadır.

Temel değişkenler ele alındığında ise, dinamik modellerde kullanılan gecikmeli değişkenlerin açıklayıcılık gücü olmadığı ve dolayısıyla statik modellerin daha başarılı olduğu görülmektedir. Buna göre, işgücü maliyetlerinin artış hızındaki değişim beklendiği gibi negatif işaretlidir. Alt gruplar için elde edilen tahmin sonuçları ile birlikte değerlendirildiğinde (bkz. Tablo Ek A.1 – Ek A.3), işgücü maliyeti duyarlılığının büyük firmalara doğru gidildikçe yükseldiği görülmektedir. Orta ve büyük firmalar için tahmin edilen katsayı mikro firmalarınkinden yaklaşık olarak üç kat daha yüksektir. Bu bulgu, büyük firmaların kurumlaşmış yapısı ve sendikalaşma gibi etkenlerle, işgücü maliyeti duyarlılığının, küçüklere oranla daha düşük olacağı yönündeki beklentilerimizle ters düşen bir sonuçtur.

Mikro firmalarda işgücü maliyeti esnekliğinin düşüklüğü bu firmalarda işlevsel istihdam pozisyonlarının 1, en fazla 2 çalışan tarafından doldurulması ile açıklanabilir. Mikro firmalar tanım icabı 10 kişiden daha az istihdama sahip firmalardan oluştuğunu ve bu grupta firma başına ortalama istihdamın 4-5 civarında olduğunu hatırlatalım. Reel işgücü maliyetlerinde bir artış olduğunda mikro firmanın hem ikame hem de işgücünden tasarruf etme olanakları son derece kısıtlıdır. Reel işgücü maliyeti artışları karşısında mikro firmalar kâr marjlarından fedakârlık ederek uyum sağlarlar. Bu marjlar tükendiğinde de firma kapanır, istihdam sıfırlanır.

Büyüme oranının işareti de beklendiği gibi pozitifdir. Büyümenin istihdam üzerindeki etkisi de alt gruplar arasında anlamlı ölçüde farklılaşmaktadır. Bu farklılaşmada mikro firmaların diğerlerinden oldukça ayrı düştükleri ve büyümeye de duyarlılıklarının görece olarak oldukça düşük olduğu gözlemlenmektedir. Yukarıda sayılan gerekçeler büyümeye olan duyarlılığın düşüklüğü için de kullanılabilir. Bunun yanı sıra aile işletmeciliğinin yaygın olduğu mikro firmalarda işgücünün atıl kapasite ile kullanıldığı ve buna bağlı olarak da genelde kapasitenin yukarıya doğru oldukça esnek olduğu da eklenebilir. Her iki temel değişken birlikte değerlendirildiğinde ise, hizmet sektöründe mikro firmaların istihdam kararlarında ve yeni istihdam yaratma konusunda ekonominin içinde bulunduğu koşullardan etkilenmeyen

ve değişkenlik göstermeyen bir davranış içinde oldukları söylenebilir. Konjonktürel etkiyi yakalamak üzere modele dahil edilen değişkenlerin istatistiksel olarak anlamsız çıkmaları ve tahmin dönemi boyunca istihdamın hizmet sektöründe, olumsuz ekonomik konjonktürden pek etkilenmeksizin düzenli bir artış trendi içinde bulunması bu görüşü desteklemektedir.

İmalat Sanayii

Bugüne kadar imalat sanayiini temel alan pek çok çalışma gerçekleştirilmiştir. Söz konusu çalışmalar genellikle mikro firmaları dışarıda bırakan veri setleri temel alınarak gerçekleştirildiğinden, karşılaştırma yapabilmek için bu çalışmada 10'dan az çalışanı olan mikro firmalar bir alt grup olarak kapsamıştır. Diğer bir ifadeyle bu bölümde tahmin edilen denklemler imalat sanayiinin 10'dan çok çalışanı olan firmalarını da içermektedir. Elde edilen bulgular Çizelge 4.18'de sergilenmiştir.

Çizelge 4.18'de ilk dikkati çeken nokta, daha önce gerçekleştirilen benzer çalışmalarda genellikle sorunsuz olarak tahmin edilen işgücü maliyetinin etkisinin, birim kök etkisi giderildikten sonra yapılan tahminlerde istatistiksel olarak anlamsız çıkmasıdır. Buna karşılık, aynı örneklem alt gruplara ayrıştırıldıktan sonra gerçekleştirilen tahminlerde ise sorun ortadan kalkmaktadır (bkz. Çizelge Ek A.4 – Ek A.7). Bu durum, imalat sanayiinin bütünü için "sektörel ayrımın" verideki gözlemlenemeyen değişkenliği (*unobserved heterogeneity*) tam olarak yansıtamadığı şeklinde yorumlanabilir. Nitekim, alt gruplara ait katsayılar da, hizmet sektöründe ortaya çıkan farklılıklar kadar olmasa da, görülen dalgalanmalar da bu yorumu desteklemektedir. İşgücü maliyetlerinin istihdam üzerinde etkisi, mikro ve küçük ölçekli firma alt grupları için benzer seviyelerde tahmin edilirken, orta ve büyük firmalar için tahmin edilen katsayı diğerlerine göre anlamlı ölçüde yüksektir. Bu sonuç, imalat sanayiinde yer alan büyük firmalarda istihdamın işgücü maliyeti değişimlerine daha duyarlı olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Büyümenin istihdam etkisi ise mikro ve küçük firma alt gruplarında diğerlerine oranla oldukça düşük kalmaktadır. Büyük firmalarda görece olarak daha yüksek bir büyüme duyarlılığı gözlemlenirken en yüksek büyüme duyarlılığı ise orta büyüklükteki firmalarda görülmektedir. Ekonomik konjonktürle ilgili değişkenler genellikle istatistiksel olarak anlamlıdır. Büyük firmalar hem enflasyon belirsizliğinden hem de finansal baskıdan etkilenmektedirler. Enflasyonda oynaklık yükseldiğinde ve/veya finansal baskı arttığında istihdamda azalma gözlemlenmektedir. Orta boy firmalarda enflasyon belirsizliği, küçük ve mikro firmalarda ise finansal baskı daha önemli gözükmektedir.

Çizelge 4.18. İmalat Sanayii Emek Talebi Tahmin Sonuçları

	Temel Model				Genişletilmiş Model			
	Statik Tahmin	Statik Tahmin	Dinamik Tahmin	Dinamik Tahmin	Statik Tahmin	Statik Tahmin	Dinamik Tahmin	Dinamik Tahmin
$\Delta \ln$			-0.072	-0.102*			-0.071	-0.102*
L(-1)								
$\Delta \ln \omega$	-	-0.001	-0.093	-0.047	-	-0.001	-0.099	-0.470
	0.088**	(0.039)	(0.058)	(0.102)	0.111**	(0.039)	(0.078)	(0.102)
	(0.029)				(0.034)			
$\Delta \ln$			-0.045	-0.087			-0.066	-0.087
$\omega(-1)$			(0.054)	(0.092)			(0.062)	(0.092)
$\Delta \ln Y$	0.414**	0.418**	0.430**	0.451**	0.415**	0.418**	0.429**	0.451**
	(0.006)	(0.017)	(0.065)	(0.064)	(0.016)	(0.016)	(0.062)	(0.064)
$\Delta \ln$			0.122*	0.154*			0.120 ⁺	0.154*
$Y(-1)$			(0.066)	(0.066)			(0.064)	(0.066)
ΔEB					-	-0.002	-0.001	-0.002
					0.003**	(0.001)	(0.002)	(0.003)
					(0.001)			
ΔFBE					0.001	-	0.001	0.004
					(0.001)	0.004**	(0.001)	(0.002)
						(0.003)		
sabit	-0.002	0.032	0.007	-0.005	-0.001	0.032	0.007	-0.001
terim								
Yıl etkisi	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var
gözlem	1155	1155	1001	1001	1155	1155	1001	1001
dönem	83 – 97	83 – 97	83 – 97	83 – 97	83 – 97	83 – 97	83 – 97	83 – 97
n	77	77	77	77	77	77	77	77
R ²	0.40	0.45			0.41	0.45		
F /	348**	52**	26**	32**	179**	52**	28**	32**
Wald ^a								

* 0.95 güven düzeyinde anlamlı ** 0.99 güven düzeyinde anlamlı + 0.90 güven düzeyinde anlamlı

a "Fixed effect" tahminler için F testi, "Random effect" tahminler için Wald Ki-kare testi rakamları verilmiştir.

Standart hatalar parantez içinde gösterilmiştir. (-1) ifadesi ilgili değişkenin bir dönem gecikmeli değerini göstermektedir. Δ fark operatörüdür.

Enflasyon belirsizliğinin artması ve finansal baskının yükselmesi istihdam üzerinde başlıca iki kanaldan etkide bulunabilir. Birincisi, artan belirsizlik ve kredi tayılanması dolayısıyla yatırım kararları olumsuz etkilenir ve istihdam yaratılması ke-sintiye uğrar. İkincisi, aynı belirsizlik ortamı dolayısıyla bireylerin tüketim kararlarını ertelemesi talep yönlü bir olumsuzluk yaratır. FBE her iki etkiyi de içinde barındırırken, EB değişkeni daha çok yatırım kararları dolayımı ile ortaya çıkan etkiyi yansıtmaktadır. Küçük firmalar için FBE'nin etkili görünmesi bu firmalarda istihdamın daha çok arz şoklarına duyarlı olduğu şeklinde yorumlanabilir. Nitekim, istihdam ile büyüme arasındaki ilişkinin bu tip firmalarda görece zayıf tahmin edilmesi, bu firmaların yatırım konusunda da muhafazakâr davrandıklarını göstermektedir.

Dinamik istihdam denklemleri incelendiğinde ise, reel işgücü maliyeti artış oranındaki değişimlerin orta ve büyük ölçekli firmalarda gecikmeli bir etkiye sahip olmadığı; buna karşılık küçükler için gecikmeli değerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Büyümenin istihdam etkisi ile ilgili olarak ise tam tersine küçük firmalar için büyümenin gecikmeli etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu gözlemlenmektedir. Bu sonuçlar, işgücü maliyetlerinin uzun dönemli değil, anlık bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir; büyüme ise daha uzun dönemli bir etkide bulunmaktadır. İşgücü maliyetinin sürekli düşürülemeyeceği, buna karşılık büyümede sürekliliğin olduğu düşünüldüğünde bu sonucu tutarlı kabul edebiliriz.

İnşaat ve Tesisat Sektörü

İnşaat ve tesisat sektöründe faaliyet gösteren firmaların büyüklük bilgisi kullanılan veri tabanında bulunmadığından ve nitelik olarak hem imalat sanayiinden hem de hizmetlerden farklı bir karaktere sahip oldukları göz önünde bulundurulduğundan, inşaat ve tesisat sektörüne ilişkin ayrı tahminler gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar Çizelge 4.19'da özetlenmiştir.

İnşaat sektörü, diğer sektörlerden, özellikle ağırlıklı olarak niteliksiz işgücü istihdam etmesi ve firmaların hem boyut hem de nitelik olarak değişkenlik göstermesi dolayısıyla farklılaşmaktadır. Sektörde kamu ihalelerini başlıca faaliyet alanı seçen şirketlerin yanı sıra konut üretimi gibi tamamen farklı niteliklere sahip alanlarda çalışan şirketler de bulunmaktadır. Alt sektörlerle ilişkin ayrıştırma bir ölçüde bu şirketleri birbirinden ayırmakla birlikte yüksek oranda taşeronlaşmanın varlığı sektör içi homojenliğin tam olarak sağlanamamasına neden olmaktadır. Öte yandan, alt sektör sayısının azlığı ve dolayısıyla gözlem sayısının yetersizliği de sonuçların ihtiyatla yorumlanmasını gerektirmektedir.

İnşaat sektöründe ilk dikkati çeken nokta, hem büyüme duyarlılığının hem de işgücü maliyeti duyarlılığının eşdeğerde olduğu gözlemdir. Özellikle büyümenin istihdam üzerinde, işgücü maliyetine göre daha uzun dönemli etkisi bulunmaktadır. Buna karşılık, FBE ve EB gibi konjonktürel değişkenlerin hiçbir etkisi gözlemlenmemektedir. Sektörün taşeronlaşma, kamu bağlantılı iş yapma gibi özellikleri dikkate alındığında konjonktürel değişkenlerden bağımsız güçlü bir büyüme etkisi normal karşılanabilir.

Çizelge 4.19. İnşaat Sektörü Emek Talebi Tahmin Sonuçları

	Temel Model				Genişletilmiş Model			
	Statik Tahmin	Statik Tahmin	Dinamik Tahmin	Dinamik Tahmin	Statik Tahmin	Statik Tahmin	Dinamik Tahmin	Dinamik Tahmin
$\Delta \ln$			-0.097	-0.058			-0.147	-0.058
L(-1)			(0.202)	(0.175)			(0.167)	(0.175)
$\Delta \ln \omega$	-0.322*	-0.382*	-0.709**	-0.645**	-0.317*	-0.382*	-0.661**	-0.645**
	(0.131)	(0.178)	(0.174)	(0.161)	(0.143)	(0.178)	(0.158)	(0.161)
$\Delta \ln$			-0.470*	-0.265			-0.411	-0.265
$\omega(-1)$			(0.217)	(0.265)			(0.304)	(0.265)
$\Delta \ln Y$	0.578**	0.489**	0.549*	0.537*	0.567**	0.489**	0.548**	0.537*
	(0.120)	(0.176)	(0.205)	(0.190)	(0.129)	(0.176)	(0.172)	(0.190)
$\Delta \ln$			0.283	0.581*			0.375*	0.581*
Y(-1)			(0.181)	(0.251)			(0.064)	(0.251)
ΔEB					0.001	-0.001	-0.000	-0.000
					(0.004)	(0.005)	(0.003)	(0.003)
ΔFBE					-0.001	-0.003	0.003	0.011
					(0.003)	(0.004)	(0.004)	(0.007)
sabit	0.077	0.044	0.056	0.063	0.079	0.032	0.044	0.087
terim								
Yıl	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var
etkisi								
gözlem	42	42	28	28	42	42	28	28
dönem	93 – 98	93 – 98	93 – 98	93 – 98	93 – 98	93 – 98	93 – 98	93 – 98
n	7	7	7	7	7	7	7	7
R ²	0.42	0.44			0.43	0.44		
F /	12**	3*	29**	11**	6**	3*	32**	48**
Wald ^a								

* 0.95 güven düzeyinde anlamlı ** 0.99 güven düzeyinde anlamlı + 0.90 güven düzeyinde anlamlı

^a "Fixed effect" tahminler için F testi, "Random effect" tahminler için Wald Ki-kare testi rakamları verilmiştir.

Standart hatalar parantez içinde gösterilmiştir. (-1) ifadesi ilgili değişkenin bir dönem gecikmeli değerini göstermektedir. Δ fark operatörüdür.

Tarım Dışı Sektörlerde Emek Talebi

Bundan önceki bölümlerde sektörlerdeki emek talebinin yapısı bağımsız olarak ele alınmıştı. Bu bölümde ise tüm sektörlerin birleştirilmesi ile oluşturulan veri seti temel alınarak yapılan tahminler incelenecektir. Ekonominin tümü, inşaat sektörüne ait veri setinin büyüklük bilgisini içermemesinden kaynaklanan bir zorunluluktan dolayı alt bölümlere ilişkin tahminler inşaat hariç tutularak gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar Çizelge 4.20’de yer almaktadır.

Çizelge 4.20. Tarım Dışı Sektörler İçin Emek Talebi Tahmin Sonuçları

	Temel Model				Genişletilmiş Model			
	Statik Tahmin	Statik Tahmin	Dinamik Tahmin	Dinamik Tahmin	Statik Tahmin	Statik Tahmin	Dinamik Tahmin	Dinamik Tahmin ^b
$\Delta \ln$			-0.117*	-0.121*			-0.121*	
L(-1)			(0.056)	(0.055)			(0.054)	
$\Delta \ln \omega$	-	-	-0.086	-0.060	-	-	-0.059	
	0.195**	0.209**	(0.128)	(0.159)	0.200**	0.209**	(0.158)	
	(0.031)	(0.032)			(0.032)	(0.032)		
$\Delta \ln$			-0.102	-0.097			-0.096	
$\omega(-1)$			(0.095)	(0.095)			(0.094)	
$\Delta \ln Y$	0.425**	0.426**	0.376**	0.379**	0.429**	0.426**	0.378**	
	(0.021)	(0.022)	(0.056)	(0.053)	(0.022)	(0.022)	(0.056)	
$\Delta \ln Y(-1)$			-0.058	-0.053			-0.052	
			(0.079)	(0.075)			(0.075)	
ΔEB					-0.001	-0.002	-0.001	
					(0.001)	(0.001)	(0.002)	
ΔFBE					0.001	-0.001	0.001	
					(0.001)	(0.001)	(0.002)	
sabit	0.059	0.024	0.022	0.014	-0.053	0.045	0.022	
terim								
Yıl etkisi	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	
gözlem	775	775	465	465	775	775	465	
dönem	93 – 97	93 – 97	93 – 97	93 – 97	93 – 97	93 – 97	93 – 97	
n	155	155	155	155	155	155	155	
R ²	0.68	0.69			0.68	0.69		
F /	670**	227**	13**	11**	337**	227**	11**	
Wald ^a								

* 0.95 güven düzeyinde anlamlı ** 0.99 güven düzeyinde anlamlı + 0.90 güven düzeyinde anlamlı

a "Fixed effect" tahminler için F testi, "Random effect" tahminler için Wald Ki-kare testi rakamları verilmiştir.

b Yıllara ait yapay değişkenler enflasyon belirsizliği ile bağımlılık (collinearity) oluşturduğundan tahmin yapılamamıştır.

Standart hatalar parantez içinde gösterilmiştir. (-1) ifadesi ilgili değişkenin bir dönem gecikmeli değerini göstermektedir. Δ fark operatörüdür.

Tarım dışı sektörlerle bütün olarak bakıldığında büyümenin istihdam etkisinin işgücü maliyeti etkisine göre daha önemli olduğu görülmektedir. Alt gruplar için yapılan tahminlerde ise (Bkz. Ek A.8 – Ek A.10) büyük ölçekli firmalarda söz konusu etki daha güçlü bir şekilde ortaya çıkarken, mikro firmalarda tersine, işgücü maliyeti duyarlılığının daha önemli olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca, büyük ölçekli firmaların her iki bakımdan da diğer alt gruplara oranla daha yüksek esneklik değerlerine sahip oldukları anlaşılmaktadır.

İmalat sanayii için yapılan tahminlerde olduğu gibi, büyük firmalar için enflasyon belirsizliğinin, mikro firmalar için de finansal baskı endeksinin istihdam üzerinde ters yönlü bir etkisi olduğu saptanmıştır. Gecikmeli değişkenler incelendiğinde de mikro firmalar için işgücü maliyeti değişimlerinin, büyük ölçekli firmalar için ise büyüme oranındaki değişimlerin daha uzun dönemli etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

İstihdamın büyüme ve işgücü maliyeti esneklikleri

Önceki alt bölümlerde tartışılan tahminlerde temel alınan teorik modelin tercih edilme nedeni, kullanılan ayrıştırma seviyesinde sermaye stoğu verisinin olmamasıdır. Bu durumda CES üretim fonksiyonunda tahmin edilen katsayı doğrudan işgücü maliyeti esnekliğini yansıtmamaktadır. İşgücü maliyeti esnekliklerinin hesaplanabilmesi için söz konusu katsayının $(1-s)$ ile çarpılması gerekmektedir; burada "s" emek payını göstermektedir (Hamermesh 1987, sf. 451 ve Hamermesh 1993 sf. 77)¹⁷. Çizelge 4.21, daha önce tahmin edilen emek talebi fonksiyonlarından hesaplanan işgücü maliyeti ve büyüme esnekliklerini içermektedir. Söz konusu çizelge oluşturulurken, statik ve dinamik modellerden, çeşitli istatistik ölçütlere göre en tutarlı olanları seçilerek esneklikler hesaplanmıştır. Statik modeller için büyüme esnekliği doğrudan, işgücü maliyeti esnekliği ise emek payı ile düzeltilerek hesaplanmıştır. Dinamik modellerde ise, büyüme ve işgücü maliyeti esneklikleri "uzun dönem" esnekliklerdir. Uzun dönem esneklikler, modelde yer alan ilgili değişkene ait katsayıların toplam etkisini içerecek şekilde ayrıca hesaplanmaktadır. Bu hesaplama dolayısıyla ortaya çıkan yeni standart hata ise ilgili katsayıların standart hataları kullanılarak belirlenmektedir. Bu yolla hesaplanan uzun dönem esnekliklerin istatistiksel olarak ne ölçüde güvenilir olduklarını belirlemek mümkün olmaktadır¹⁸.

(17) Bu konuda daha geniş bir açıklama Ek B'de bulunmaktadır.

(18) Dinamik modellerde uzun dönem esnekliklerin, özellikle söz konusu esnekliklere ait standart hataların hesaplanması bazı teknik zorluklar içermektedir. Bu çalışmada, esnekliklerin hesabı aşağıdaki şekilde gerçekleştirilmiştir :

$$y = \lambda_i y_{t-i} + \beta_j x_{t-j} \text{ iken} \quad \xi(x | y) = \sum \beta_j / (1 - \sum \lambda_i)$$

Konu ile ilgili daha geniş bir tartışma ve standart hataların hesaplanması ile ilgili olarak Bhalotra (1998), Fajnzylber ve Maloney (2000) ile Fajnzylber ve Maloney (2001) makalelerinden yararlanılabilir.

Çizelge 4.21. Emek Talebinin İşgücü Maliyeti ve Büyüme Esneklikleri

		Statik		Dinamik	
		İşgücü maliyeti esnekliği	Büyüme esnekliği	İşgücü maliyeti esnekliği	Büyüme esnekliği
Hizmet Sektörü	<i>Toplam</i>	-0,204	0,455	-0,144 ^a	0,501
	Mikro	-0,190	0,296	-0,091 ^a	0,232
	Küçük	-0,307	0,650	-0,319	0,459
	Orta – Büyük	-0,433	0,902	-0,330	0,752
İmalat Sanayii	<i>Toplam</i>	-0,092	0,415	-0,101 ^a	0,549
	Mikro	-0,216	0,040	-0,215	0,071
	Küçük	-0,211	0,045	-0,348	0,068
	Orta	-0,138 ^a	0,405	-0,112	0,367
	Büyük	-0,438	0,236	-0,295	0,399
İnşaat Sektörü	<i>Toplam</i>	-0,270	0,578	-0,784	0,805
Tarım dışı Sektörler	<i>Toplam</i>	-0,166	0,425	-0,143 ^a	0,285
	Mikro	-0,239	0,042	-0,225	0,048
	Küçük	-0,008 ^a	0,066	0,092 ^a	0,045
	Orta – Büyük	-0,431	0,780	-0,130	0,584

^a istatistiksel olarak anlamsız, dolayısı ile sıfır kabul edilmesi gereken bir katsayı

Yukarıdaki çizelgede hem dinamik hem de statik model tahminlerinden hesaplanan büyüme ve emek maliyeti esneklikleri sunulmaktadır. Dinamik modeller için hesaplanan esneklikler daha önce belirtildiği gibi uzun dönem esneklikler olarak hesaplanmıştır. Buna göre örneğin, işgücü maliyeti maliyetlerinin sabit olduğu varsayımı altında hizmet sektörünün % 6 büyümesi, uzun dönemde yaklaşık % 3'lük bir istihdam artışı yaratmaktadır. İstihdamın emek maliyetine olan duyarlılığı ise aynı ölçüde yüksek değildir; örnek olarak yine hizmet sektörü alındığında ve bu defa büyüme oranının sabit olduğu varsayıldığında işgücü maliyeti maliyetlerinde görülecek % 10'luk bir azalma istihdamda sadece % 1.4'lük bir artışa neden olmaktadır.

Hizmet sektöründeki işletmelerde küçük işletmelerden büyük işletmelere doğru gidildikçe, istihdamın hem emek maliyetine hem de büyüme oranına duyarlılığı

artmaktadır. Gürsel ve Ataay (2001)'de de benzer bir eğilim işgücü maliyetleri için saptanmıştır. Söz konusu çalışmada imalat sanayiinde faaliyet gösteren işletmelerle yapılan anketlerden derlenen bilgilere göre *kısa dönem* işgücü maliyeti maliyeti esnekliğinin küçük firmalardan büyük firmalara doğru düzenli bir artış içinde olduğu, ancak bu artışın asimetric bir niteliği olduğu da bulgulanmıştır. Diğer bir deyişle, firmaların işgücü maliyeti maliyetlerindeki artışa, azalışa oranla daha duyarlı oldukları ve işgücü maliyeti maliyetlerinde görülen düşüşün yarattığı istihdam artışının, maliyet artışı sonucu görülen istihdam azalışına göre oransal olarak daha düşük gerçekleştiği görülmüştür.

Çizelge 4.21'de sunulan sonuçlara göre inşaat sektörü, özellikle uzun dönem esneklikler açısından diğer sektörlerle oranla daha yüksek esnekliklere sahiptir. Bunun sektörün yapısından kaynaklandığı söylenebilir. Tüm sektörler açısından yaklaşıldığında ise, büyüme esnekliklerinin işgücü maliyeti esnekliklerine oranla daha yüksek oldukları, diğer bir deyişle, bir birimlik büyüme yükselişinden kaynaklanan istihdamın bir birimlik reel işgücü maliyeti düşüşünden kaynaklanan istihdam artışına oranla daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Bu sonuç Çizelge 4.16'da sergilenen verilerle de tutarlıdır. Buna karşılık, Onaran (2002)'da elde edilen sonuçlarla farklılaşmaktadır. Anılan çalışmasında Onaran, 1963 – 1998 dönemi içinde imalat sanayiinde yüksek bir fleksibilite olduğunu saptayarak, özellikle düşüş yönündeki esnekliğin makroekonomik şoklara uyarlanma sürecinde önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Ancak, gerek dönem, gerek veri ayrıştırma düzeylerinin farklı olduğunu belirtmek yerinde olur.

İşletme büyüklüklerine göre bir irdeleme yapıldığında da orta ve büyük işletmelerin, hem işgücü maliyeti değişimlerine hem de büyüme değişimlerine karşı belirgin bir şekilde daha duyarlı oldukları görülmektedir. Mikro firmalarda ise özellikle büyüme esnekliğinin, diğer bir deyişle büyümenin istihdam yaratma kapasitesinin, beklenenin aksine, düşük kaldığı gözlemlenmektedir. Bunun birkaç nedeni olabilir. Birincisi, 1992 – 1998 dönemi konjonktürel olarak kriz dönemidir, dolayısıyla üretimde görülen dalgalanmalara yeni istihdam yaratarak veya istihdamı azaltarak değil büyük ölçüde kapasite kullanım oranındaki dalgalanmalar ile uyum göstermiş olabilirler¹⁹. Dolayısıyla, ekonominin düzenli bir büyüme patikasına girmesi

(19) Bu çalışmadaki önemli eksikliklerden biri, "çalışılan saat" bilgisinin tüm alt sektörler için bulunmaması dolayısıyla bu kontrol değişkeninin kullanılamamasıdır. Söz konusu eksiklik kısmen diğer kontrol değişkenleri ile yakalanmakla birlikte tam olarak etkisinin giderilebildiği söylenemez. Söz konusu değişkenin model içindeki etkisine ilişkin bir örnek olarak Bhalotra (1998)'ya bakılabilir.

halinde yapı değişebilir. Öte yandan, özellikle hizmet sektöründe, ticaret vb. gibi alt sektörlerde, ücretli istihdamın sınırlı kaldığı ve işletmelerin aile işletmesi niteliğinde oldukları düşünülecek olursa, toplam istihdamın büyüme problemlerinden etkilenmediği ve ücretli istihdamın göreceli olarak büyüme oranındaki dalgalanmalara oranla daha durağan bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir. Son olarak, mikro firmalarda kısmen kayıtdışı faaliyetin olduğu ve buna bağlı olarak, bu firmaların yarattıkları istihdamı olduğundan az bildirmeleri söz konusu olabilir. Tüm bu nedenlerle mikro firmaların istihdam yaratma kapasitesi üzerine ortaya çıkan sonuç ihtiyatla karşılanmalıdır.

Elde edilen sonuçların diğer ülkeler için yapılan benzer çalışmalarla karşılaştırılması da farklılıkları ve benzerlikleri görmek açısından faydalı olacaktır. Ancak emek talebi konusunda ülkelerin birbirleri ile karşılaştırmasını yaparken dikkat edilmesi gereken bazı noktalar vardır. İlk olarak değişik tekniklerin uygulanması farklı sonuçların elde edilmesine neden olabilmektedir. Dolayısıyla karşılaştırılacak sonuçların benzer tekniklerle elde edilmiş sonuçlara dayanmasına özen gösterilmelidir. İkincisi, aynı teknikler kullanılsa bile, çalışmanın kapsadığı sektörlerin tam olarak uyumaması, sonuçta hesaplanan derneşik esnekliklerin, emek piyasalarındaki düzenlemelerden bağımsız olarak farklılaşmasına yol açabilir. Son olarak, esnekliklerin yıldan yıla çeşitli faktörlerin etkisi ile farklılaştığı bilinmektedir. Bu bağlamda, kapsanan dönemin özellikleri de değişik sonuçlar elde edilmesine neden olabilir (Fajnzylber, 2001).

Bu sınırlar içinde kalınarak Hamermesh (1986 ve 1993) tarafından anılan bazı çalışmalarda tahmin edilen parametreler Çizelge 4.22’de sergilenmiştir. Bu çizelgede sadece bu bölümde kullanılan emek talebi modeli ile benzer modeli ve statik tahmin yöntemini kullanan çalışmalar bulunmaktadır. Modelin özelliği dolayısıyla esneklik sütununda yer alan değerler ikame esneklikleridir (σ); atf yapılan çalışmalardan emek payının saptanabilmesi mümkün olmadığından işgücü maliyeti esneklikleri hesaplanamamıştır.

(20) Hamermesh’in anılan kitabında ve makalesinde çok daha geniş kapsamlı bir literatür özeti bulunmaktadır.

Çizelge 4.22. Çeşitli Çalışmalarda Tahmin Edilen İşgücü Maliyeti Esneklikleri

Yazar ve Kaynak	Kullanılan Veritabanının Özellikleri	Esneklik
Black & Kelecian (1970)	Özel tarım dışı, üç aylık, 1948 – 65	0.36
Dhrymes (1969)	Özel, üç aylık, 1948 – 60	0.75
Drazen ve diğ. (1984)	İmalat, üç aylık, 10 OECD ülkesi, 1961 – 80	0.21 ^a
Hamermesh (1983)	Özel, tarım dışı, üç aylık, 1955 – 78	0.47
Liu & Hwa (1974)	Özel, aylık, 1961 – 71	0.67
Lucas & Rapping (1970)	Yıllık, 1930 – 65	1.09
Chow & Moore (1972)	Özel, üç aylık, 1948.IV – 1967	0.37
	İmalat, üç aylık, 1950 – 76:	
Clark & Freeman (1980)	İstihdam	0.33
	Çalışılan saat	0.51
	İmalat, üç aylık, 1947 – 64:	
Nadiri (1968)	İstihdam	0.15
	Çalışılan saat	0.19

^a Tahminde yer alan ülkelerin basit aritmetik ortalaması

Kaynak : Hamermesh (1986 ve 1993)

Çizelgede sunulan esneklik değerlerine bakıldığında, benzer modeller kullanılmasına rağmen elde edilen sonuçların oldukça geniş sayılabilecek bir aralıkta dalgalandığı görülmektedir. Türkiye için tarafımızdan tahmin edilen parametreler bu aralığın içinde kalmaktadırlar²¹. Öte yandan, ayrıştırma düzeyi açısından (firma bazında) ve veri setinin kapsamı bakımından daha fazla bilgi içeren modellerden elde edilen tahminlerde, işgücü maliyeti esnekliği biraz daha yüksek çıkmaktadır. Ayrıştırma düzeyi, emeğin niteliklerini, yaş, eğitim vb., kapsayacak şekilde genişletildiğinde ise, çalışmalarda hesaplanan minimum ve maksimum işgücü maliyeti esneklikleri değerleri arasındaki fark genişlemektedir (Hamermesh, 1993).

(21) Hamermesh (1993)'e göre -0.15 ile -0.75 aralığı, emeğin işgücü maliyeti esnekliği için iktisaden mantıklı kabul edilebilecek değer aralığı olarak değerlendirilmektedir.

Çizelge 4.23. Çeşitli Ülkeler İçin Uzun Dönem İşgücü Maliyeti ve Büyüme Esneklikleri

		Dönem	Esneklik
İstihdamın Uzun Dönem İşgücü Maliyeti Esneklikleri			
<i>2 dijit imalat sanayii istihdamı, yıllık</i>			
Denny, Fuss ve Waverment (1981)	ABD	1948 – 71	-0.56
	Kanada	1962 – 75	-0.46
<i>İmalat üretimde çalışanlar, üç aylık</i>			
Drazen, Hamermesh ve Obst (1984)	ABD	1954 – 80	-0.39
	İngiltere	1962 – 78	-0.21
<i>İmalat sanayii istihdamı, üç aylık</i>			
Symons ve Layard (1984)	Kanada	1956 – 80	-2.50
	Fransa	1956 – 80	-0.38
	Batı Almanya	1956 – 80	-0.46
	Japonya	1956 – 80	-1.75
	ABD	1956 – 80	-1.25
<i>İmalat sanayii istihdamı, yıllık</i>			
Morrison (1988)	ABD	1952 – 81	-0.41
	Japonya	1958 – 81	-0.66
İstihdamın Uzun Dönem Büyüme Esneklikleri			
<i>Ekonominin tümü, üç aylık</i>			
Kaufman (1988)	Kanada	1979 – 85	0.57
	Batı Almanya	1979 – 85	0.16
	Japonya	1979 – 85	0.03
	İsveç	1979 – 85	0.25
	İngiltere	1979 – 85	0.71
	ABD	1979 – 85	0.59
<i>Üretimde çalışanlar, aylık</i>			
Abraham ve Houseman (1989)	ABD	1970 – 85	0.92
	Japonya	1970 – 85	0.28
Mairesse ve Dormont (1985)	Fransa	1970 – 79	0.48
	Batı Almanya	1970 – 79	0.44
	ABD	1970 – 79	0.50

Kaynak : Hamermesh (1986 ve 1993)

Çizelge 4.23’de ise dinamik panel data ile çeşitli ülkeler için gerçekleştirilen çalışmaların bir sonuçları bulunmaktadır. Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, uzun dönem işgücü maliyeti esnekliklerinin uzun dönem büyüme esnekliklerine oranla daha yüksek olduğu söylenebilir. İşgücü maliyeti esneklikleri, İngiltere için hesaplanan -0.21 ile Kanada için hesaplanan ve uç değer olarak kabul edilebilecek,

-2.50 gibi geniş bir aralıkta değişmektedir. Buna karşılık büyüme esneklikleri ise Japonya için hesaplanan 0.03 ile İngiltere için hesaplanan 0.71 değerleri arasında bulunmaktadır.

Hamermesh'in atıf yaptığı makaleler genellikle Batı Avrupa ve ABD ile ilgili çalışmalardır. Bu ülkeler grubunun dışına çıkıldığında bu çalışmada elde edilen sonuçlarla tutarlı sonuçlarla karşılaşmaktadır. Fajnzylber ve Maloney (2000 ve 2001) çalışmalarında işgücü maliyeti esnekliklerini Şili için -0.241 ile -1.009 arasında, Kolombiya için -0.260 ile -1.373 arasında ve Meksika için ise -0.030 ile -1.272 arasında hesaplamışlardır. Buna karşılık büyüme esnekliklerini Şili için 0.290 ile 0.872 arasında, Kolombiya için 0.092 ile 0.957 arasında ve Meksika için ise 0.092 ile 0.898 arasında hesaplamışlardır. Beyaz ve mavi yakalı çalışanlar ayrımında altı değişik tahmin metodu kullanılarak, hesaplanan esnekliklerin çoğunluğunda büyüme esneklikleri işgücü maliyeti esnekliklerine oranla anlamlı ölçüde yüksek bulunmuştur.

Hindistan imalat sanayii verileri kullanılarak Bhalotra (1998) tarafından yapılan çalışmada da Dünya Bankası'nın bulgularının aksine, büyüme esnekliğinin genel olarak işgücü maliyeti esnekliğine oranla daha önemli olduğu vurgulanmaktadır. Bu çalışmada çeşitli yöntemler ile gerçekleştirilen tahminlerde Hindistan için büyüme esneklikleri 0.34 ile 1.11 arasında hesaplanırken, işgücü maliyeti esnekliklerinin ise -0.066 ile -0.45 arasında değiştiği saptanmıştır²².

1983 – 1986 yıllarını kapsayan bir çalışmada (Krishna ve diğerleri, 2001) ise İstanbul'da faaliyet gösteren imalat sanayii firmaları temelinde üç dijit ayrıştırma düzeyinde tanımlanan 10 sektör için işgücü maliyeti esneklikleri hesaplanmıştır. Söz konusu çalışma Türk ekonomisinde "DİE imalat sanayii istatistiklerinin kullanımı ile firmalar bazında yapılan tek çalışma" olması bakımından da ayrıca önem taşımaktadır. Bu çalışmaya göre istatistiksel olarak anlamlı esneklikler -0.33 ile -1.03 arasında değişmektedir. Söz konusu çalışmanın sonuçları genel olarak bu çalışmada elde edilen esnekliklere oranla daha yüksek kalmaktadır. Yine aynı çalışmanın bulgularına göre "kadın işçiler" ve "sözleşmeli işçiler" için hesaplanan esneklikler, toplam için hesaplanana göre, sektörlerin çoğunda, 1'den büyük olmak üzere, bir hayli yüksektir. Ancak bu çalışmanın hem dönem olarak (1983 – 1986) hem de gözlem birimi olarak önemli farklılıklar taşımasının elde edilen sonuçların karşılaştırılabilirliği açısından önemli sınırlamalar getirdiğinin altını çizmek yerinde olur.

(22) Yazar bu makalesinde metodolojik bir tartışmadan sonra Dünya Bankası (1989) bulgularını eleştirerek Hindistan için büyüme esnekliğinin 1'den büyük, işgücü maliyeti esnekliğinin ise 0.29 dolayında olduğunu öne sürmektedir. Elde edilen sonuçların ayrıştırma düzeyi ve kullanılan metodolojiye olan duyarlılıkları ile ilgili tartışmalar için ayrıca Hamermesh (1999), Dunne ve Roberts (1993) ile Roberts ve Skoufias (1997)'a da bakılabilir.

B Ö L Ü M

İŞSİZLİK

5. İŞSİZLİK

İşsizlik hem bireysel hem de toplumsal anlamda son derece olumsuz sonuçlar doğurabilen önemli bir olgudur. İşsizlik, yarattığı psikolojik ve sosyolojik yıkımların yanı sıra gelir dağılımının da bozulmasına da yol açar.

İşsizliğin çeşitli türleri ve tanımları mevcuttur. Gayri iradi (gönülsüz) işsizlik, cari ücret düzeyinde çalışmaya hazır olduğu halde, iş bulamayan kişilere işaret eder. Bunun dışında, tam istihdam düzeyinde (ekonomide kaynakların optimal düzeyde kullanıldığı durumda), işsizlerin iş aramaları ve bulmalarının, işverenlerin ise boş işlere işçi yerleştirmelerinin zaman almasından kaynaklanan doğal işsizlikten (friksiyonel işsizlik) söz edilebilir. Ekonomide yapısal değişimler yaşanması sonucu, çalışanların daralan sektörlerden genişleyen sektörlerle geçişi sürecindeki vasıf uyumu sorunundan kaynaklanan işsizlik ise yapısal işsizlik olarak adlandırılır. İşgücü piyasasında ücretle ilgili katılıklar, "içerdekiler, dışardakiler" ve "etkin ücret" şeklinde adlandırılan yeni işgücü iktisadi kuramlarının öngördüğü süreçler sonucu ortaya çıkan yapısal türden işsizlik de mevcuttur. Öte yandan, kendi isteği ile işinden ayrılan işsizlerin oluşturduğu grup gönüllü işsizler olarak tanımlanır.

Bu çalışmada işsizliğin bu farklı türleri ayrı ayrı incelenmeyecektir. Bu tür bir incelemeyi bu çalışmanın devamı niteliğinde olan işgücü piyasasında yapısal katılık sorunlarının irdeleneceği çalışmaya bırakıyoruz. Dolayısıyla işsizliği derneşik bir değişken olarak ele alacağız. İşsizlik oranının 1989-2001 döneminde evriminin açıklanması, 2010 yılına kadar arz ve talep dinamiklerinin etkisiyle nasıl bir gelişme gösterebileceği ve nihayet, işsizlerin ağırlıklı olarak hangi toplumsal kategorilerden oluştuğu bu bölümün başlıca konularıdır.

5.1. İşsizliğin Evrimi

Bu bölümde Türkiye’de işsizliğin evrimi, 1989 – 2001 aralığı için Hanehalkı İşgücü Anketi (HİA) verileri kullanılarak araştırılmıştır. Bilindiği gibi Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), işgücü piyasasına ilişkin verileri Ekim 1988 tarihinden bu yana HİA’lar ile düzenli olarak ölçmektedir. 1988-1999 aralığında Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yapılan anketler, 2000 yılından itibaren köklü bir revizyona tabi tutulmuş ve üç aylık veriler üretilmeye başlanmıştır. DİE, bu revizyonu işgücü piyasasındaki değişiklikleri daha sık aralıklarla ölçmek ve gerek ülke, gerekse dünyada yaşanan gelişmeleri çalışmaya yansıtmak amacıyla hayata geçirmiştir.

Bu kapsamda, HİA'nın uygulama sıklığı, örnek büyüklüğü, tahmin boyutu, soru kağıdı yeniden yapılandırılmıştır. Yeni uygulama ile, anketin örnek büyüklüğü ile uygulama sıklığı artırılarak ve hareketli referans dönemi kullanılarak tahminlerin duyarlılığının artırılması hedeflenmiştir.

Yeni uygulama ile gündeme gelen bütün bu değişiklikler, bir önceki seri ile karşılaştırma imkanını sağlayacak biçimde geliştirilmeye çalışılsa da, referans dönemine bağlı olarak bu tam anlamıyla mümkün olamamıştır. Bu nedenle, bazı değerlendirmeler, 1989-1999 aralığı için ve 2000-2002 aralığı için olmak üzere iki ayrı seri şeklinde yapılmıştır. Yıllık ortalamalar alınarak elde edilen serilerde ise 1989-1999 aralığı için Nisan-Ekim ortalamaları, 2000, 2001 ve 2002 (ilk üç çeyrek) yılları için yıllık verilerle çeyreklere ilişkin veriler kullanılmıştır. Bu bölümde sunulan çizelge, çizim ve rakamların kaynağı, aksi belirtilmediği sürece, DİE HİA'larıdır.

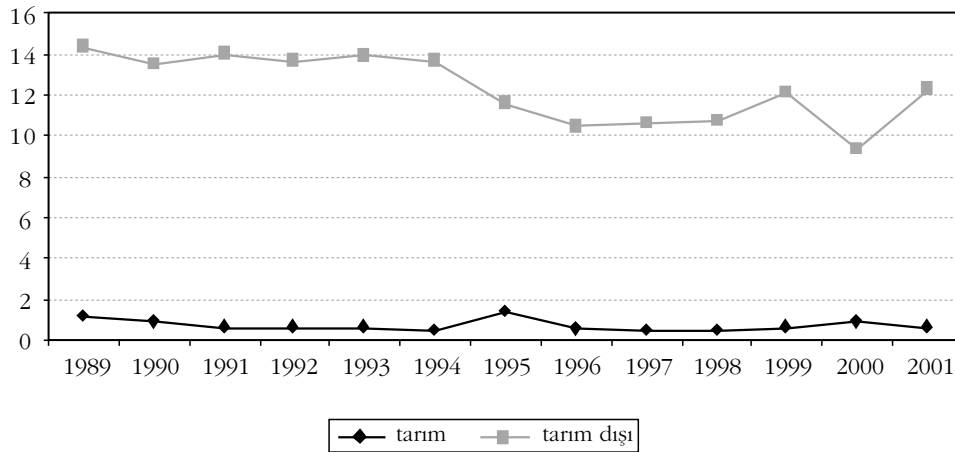
HİA'lar da Uluslararası Çalışma Örgütü'nün işsizlik tanımını kullanmaktadır. HİA'da açık işsiz, "referans döneminde istihdam halinde olmayan (kâr karşılığı, ücretli ya da ücretsiz bir iş ile ilişkisi de olmayan) kişilerden, iş aramak için son üç ay içinde (2000 yılından önce son 6 ay içinde) iş arama kanallarından en az birini kullanmış ve 15 gün içinde işbaşı yapabilecek durumda olan çalışma çağındaki tüm kişiler" olarak tanımlanır. Ayrıca, iş bulmuş, kendi işini kurmuş, ancak işe başlamak ya da işbaşı yapmak için çeşitli eksikliklerini tamamlamak amacıyla bekleyenlerden, 15 gün içinde işbaşı yapabilecek kişiler de işsiz nüfus kapsamına dahil edilirler. Tanımdan izlenebildiği gibi, işsiz olmanın üç kriteri bulunmaktadır. Bunlar, istihdamda olmamak, aktif olarak iş aramak ve işbaşı yapmaya hazır olmaktır. Kişinin işsiz olarak kabul edilmesi için bu ölçütlerin üçünün de varlığı gereklidir. İşsiz sayısının işgücüne oranı ise işsizlik oranı olarak tanımlanmaktadır.

Ülkemizde işsizlik sorunu, tahmin edilebileceği gibi tarım dışında kendisini hissettirmektedir. Kendi hesabına ve ücretsiz aile işçiliğinin yaygın olduğu tarım sektöründe işsizlik oranının çok düşük olması şaşırtıcı bir durum değildir. Tarım sektöründe aile üyeleri birkaç saat de olsa aile işletmesinin çalışmasına katkıda bulunmakta, bu da tanım gereği kişinin istihdamda sayılmasını gerekli kılmaktadır.

Çizelge 5.1. Tarım ve Tarım Dışı İşsiz Sayısı (Bin Kişi)

	Tarım			Tarım dışı		
	işgücü	işsizler	(%)	işgücü	işsizler	(%)
1989	8 751	96	1.1	11 179	1 596	14.3
1990	8 789	79	0.9	11 361	1 513	13.3
1991	9 198	55	0.6	11 486	1 558	13.6
1992	8 595	52	0.6	12 220	1 660	13.6
1993	7 717	46	0.6	12 055	1 616	13.4
1994	8 488	34	0.4	12 688	1 737	13.7
1995	8 756	123	1.4	12 744	1 485	11.7
1996	8 783	44	0.5	13 021	1 370	10.5
1997	8 332	33	0.4	13 491	1 429	10.6
1998	8 493	34	0.4	13 906	1 495	10.8
1999	8 918	54	0.6	14 269	1 727	12.1
2000	7 228	65	0.9	14 803	1 327	9.0
2001	7 310	44	0.6	14 959	1 809	12.1

Halen istihdamın % 35.4'ünün (HİA, 2001 yıllık veri) tarım sektöründe olduğu göz önünde bulundurulursa, işsizlik olgusunun, tarımın istihdamdaki payının % 5'ler civarında olduğu gelişmiş ekonomilerle de karşılaştırılabilmesi için, bu konuyu tarım dışı kesimde ele almak gereği ortaya çıkmaktadır. Tarım sektörünün yukarıda açıklanan yapısı gereği bu sektörde işsizlik çok düşük oranlarda seyretmekte ve tarım, Çizelge 5.1 ve Çizim 5.1'de de görüldüğü gibi işsizlik sorununu ülke genelinde adeta gizlemektedir. Örneğin 2001 yılında toplam işsizlik oranı % 8.3 iken, tarımda işsizlik oranı % 0.6, tarım dışı işsizlik oranı ise % 12.1'dir. Toplam işsizlik oranı ile tarım dışı işsizlik oranı arasında hemen hemen 4 puana yakın bir fark vardır. İşsizlik oranları açısından bu muazzam bir farktır.

Çizim 5.1. Tarım ve Tarım Dışı İşsizlik Oranları (%)

Tarım dışı işsizlik

Yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı, işsizliği tarım dışı sektörler için incelemek daha anlamlı olacaktır. Tarım dışı işsizlik rakamları şu şekilde elde edilmiştir:

Tarım dışı istihdam: İstihdam edilenlerden çalıştığı iktisadi faaliyet kolu “tarım, ormancılık, hayvancılık ve balıkçılık” dışında olanlar

Tarım dışı işsiz: İşsiz olup, “tarımcı, ormancı, hayvancı, balıkçı ve avcılar” meslek grubu dışında iş arayanlar

Tarım dışı işgücü = tarım dışı istihdam + tarım dışı işsiz

Tarım dışı işsizlik oranı = (tarım dışı işsiz / tarım dışı işgücü)*100

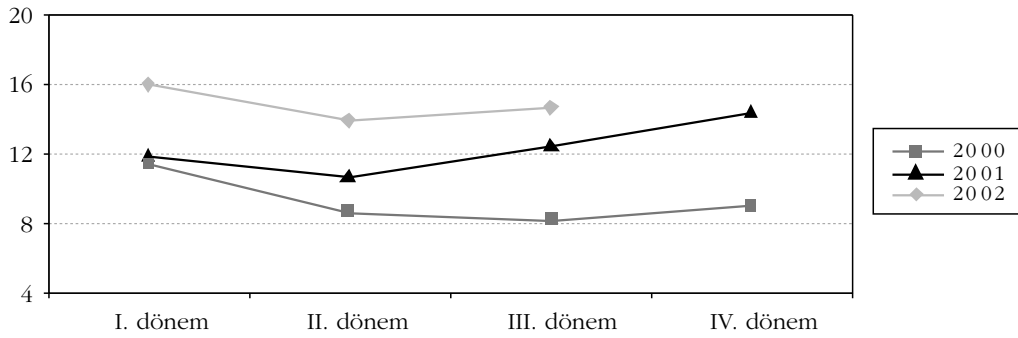
Çizelge 5.1’de tarım dışı işsizliğin 1989-1996 döneminde azaldığını gözlemliyoruz. İşsizlik oranı 1989 yılında % 14.3’ten 1996’da % 10.5’e kadar gerilemiştir. Gerçi % 10.5 oranı yüksek bir işsizliğe işaret eder. Bununla birlikte işsizliğin azalması bu dönemde, işsizlik sorununun Türkiye’nin gündeminde daha ikincil bir yer işgal etmesine neden olmuştur. Bu döneme ait kamuoyu yoklamaları genellikle terör ve enflasyonu Türkiye’nin en önemli sorunları olarak gösteriyordu.

İşsizlikteki olumlu gelişme 1996 yılından itibaren tersine dönmüştür. Bu çok şaşırtıcı değildir. İşgücü arzında 1996 yılının, özellikle kadın işgücü arzı açısından bir dönüm noktası olduğunu, erkek işgücü artışında da küçük bir yükselme olduğunu 2. Bölüm’de göstermiştik. 1990’lı yılların ikinci yarısında, büyümenin istikrarsız özellik sergilemesi, imalat sanayiinde istihdam artışını büyük ölçüde düşürmüştür. 1996’dan 1999’a kadar tarım dışı işsizlik oranı artarak % 12.1’e yükselmiştir. 1999 yılında yaşanan kriz sonucunda GSYİH’nın % 6.4 oranında gerilemesinin konjonktürel işsizliğe neden olduğu açıktır. Ancak 1997 yılında % 7 civarında büyümeye rağmen işsizlik oranının (%10.6) 1996’ya kıyasla hemen hemen sabit kalması, işgücü arzında rejim değişikliğinin etkisini göstermeye başladığının kanıtıdır.

2000 yılında işsizlik oranının büyük bir düşüşle % 9’a gerilemesi ilk yaklaşımda şaşırtıcıdır. Hatırlatmak gerekirse, 2000 yılı IMF denetiminde yürürlüğe konulan birinci istikrar programının (2000-2002) ilk yılıdır ve çok başarılı geçmiştir. Ekonominin geleceğine güven çok büyük ölçüde artmış, nominal faizlerde IMF ile anlaşma yapılır yapılmaz adeta bir serbest düşüş yaşanmış; beklenen reel faizler olağanüstü düşmüş (reel faizler sonuçta negatif oldular), yatırım ve dayanıklı tüketim ma-

lik oranı (% 16.1) 2001'in aynı çeyreğine kıyasla 1.6 puan daha yüksektir. Bununla birlikte işgücü piyasasının dinamiklerine bakarak işsizlik oranında büyük bir düşüş sağlanamayacağını söyleyebiliriz. Daha ileride işgücü talebi büyüme bağlantısını tartışacağız. Şimdilik şunu belirtebiliriz: İşgücünün yüksek bir tempoda arttığı koşullarda işsizliğin azalması için yüksek bir büyüme şarttır. Ancak daha önemlisi bu büyümenin geçici olmadığına, aksine sürekli özellik kazandığına firmalar ikna olmalıdırlar. Diğer bir ifade ile ekonomik istikrarın kalıcı bir şekilde sağlanacağına dair güvenin oluşması gereklidir. 2002 yılı büyümesinin bu koşulları sağlamaktan uzak kaldığını biliyoruz.

Çizim 5.2. Tarım Dışı İşsizlik Oranları (2000-2002), (%)

Çizelge 5.2. Tarım Dışı İşgücü, İstihdam, İşsiz Sayıları ve İşsizlik Oranı (2000-2002)

	Tarım dışı işgücü (Bin Kişi)	Tarım dışı istihdam (Bin Kişi)	Tarım dışı işsiz sayısı (Bin Kişi)	Tarım dışı işsizlik oranı (%)
2000 I	14 384	12 723	1 661	11.5
2000 II	14 990	13 684	1 306	8.7
2000 III	14 775	13 564	1 211	8.2
2000 IV	14 900	13 554	1 346	9.0
2001 I	14 708	12 955	1 753	11.9
2001 II	14 447	12 905	1 542	10.7
2001 III	15 060	13 200	1 860	12.4
2001 IV	15 560	13 310	2 250	14.5
2002 I	15 295	12 843	2 452	16.0
2002 II	15 855	13 650	2 205	13.9
2002 III	16 149	13 783	2 366	14.7

Avrupa Birliği (AB) ile karşılaştırma

Son on yılda işsizlik oranlarını dikkate aldığımız dört AB üyesi ve iki de aday ülke ile Türkiye'yi karşılaştırdığımızda dikkat çeken ilk olgu, Türkiye'nin Polonya'dan sonra en yüksek işsizliğe sahip ülke olmasıdır. Uzun yıllar işsizlikte AB şampiyonu olan İspanya'da işsizlik oranı 2002 itibariyle Türkiye'nin altına düşmüştür. İkinci gözlem Yunanistan, Portekiz, Macaristan ve kısmen İtalya'da işsizliğin azalma eğilimindeyken, Türkiye'de artma eğiliminde olmasıdır.

AB'de işsizlik oranları ülkeden ülkeye büyük farklar gösteriyor. İtalya, Fransa ve Almanya gibi katı işgücü piyasalarına sahip ülkelerde yüksek yapısal işsizlik nedeniyle işsizlik oranları kalıcı bir şekilde düşürülemezken, Portekiz, Hollanda, İrlanda gibi ülkeler işsizlikle mücadelede çok başarılı olmuşlardır. Yunanistan'ın, Para Birliği'ne katılabilmek için son yıllarda sıkı maliye ve para politikaları ile enflasyonu Euro enflasyon oranına indirirken aynı zamanda işsizliği azaltabilmiş olması dikkat çekicidir.

AB'ye 2004'te tam üye olarak katılması beklenen ülkeler arasında en sorunlu ülke Polonya'dır. Bu ülkede tarım istihdamı halen % 20 civarındadır. Polonya tarımı da Türkiye'de olduğu gibi küçük üreticiliğin hakim olduğu bir yapıdadır. Buna rağmen genel işsizlik oranının % 18.2'ye çıkmış olması AB, özellikle de Almanya için büyük sorundur. Bununla birlikte, Polonya'nın adaylar içinde en yüksek nüfusa sahip olmasına rağmen Türkiye nüfusunun ancak yarısına ulaştığını ve AB'nin çok maliyetli de olsa Polonya'yı sindirmeyi göze aldığını hatırlatalım. Türkiye'de işsizlik makul bir düzeye çekilmediği takdirde, Türkiye'nin AB'ye maliyeti Polonya'ya kıyasla çok daha yüksek olacaktır. Bu bakımdan işsizlik sorunu, toplumsal ve siyasal yansımalarının yanı sıra Türkiye'nin AB üyeliği sürecindeki en önemli engeldir.

Çizelge 5.3. Avrupa Birliği Ülkelerinde İşsizlik Oranları (%)

	İtalya	Yunanistan	İspanya	Polonya*	Portekiz	Macaristan*	Türkiye**
1990	8.9		16.1		4.8		13.3
1991	8.5		16.2		4.3		13.6
1992	8.7		18.3		4.1	9.9	13.6
1993	10.1	10.5	22.5	14.0	5.5	12.1	13.4
1994	11.0	10.9	23.9	14.4	6.8	11.2	13.7
1995	11.5	10.5	22.7	13.3	7.2	10.6	11.7
1996	11.5	10.6	22.0	12.3	7.2	10.2	10.5
1997	11.6	10.4	20.6	11.2	6.7	8.9	10.6
1998	11.7	9.8	18.6	10.6	5.2	8.0	10.8
1999	11.2	9.0	15.8	-	4.4	7.1	12.1
2000	10.4	8.1	14.0	16.1	4.1	6.5	9.0
2001	9.5	7.6	13.0	18.2	4.1	5.8	12.1
2002							14.5

OECD, *Employment Outlook 2002, Table A, Standardised unemployment rates*

(*) 2004 yılında AB üyesi olacaktır

(**) tarım-dışı işsizlik oranları, 2002 ilk üç çeyreğin ağırlıklı ortalaması

5.2. İşsizliğin Geleceği (2002-2010)

Önümüzdeki yıllarda işsizliğin nasıl bir seyir izleyeceği büyük ölçüde, uzun dönemli yapısal bir karaktere sahip olan ve bu nedenle çeşitli araçlarla üzerinde etki yapılması olanaksız olan veri arz dinamiği ile ekonomik büyümeye, bir ölçüde de işgücü maliyetlerine bağlı olan talep dinamiği arasındaki ilişki tarafından belirlenecektir.

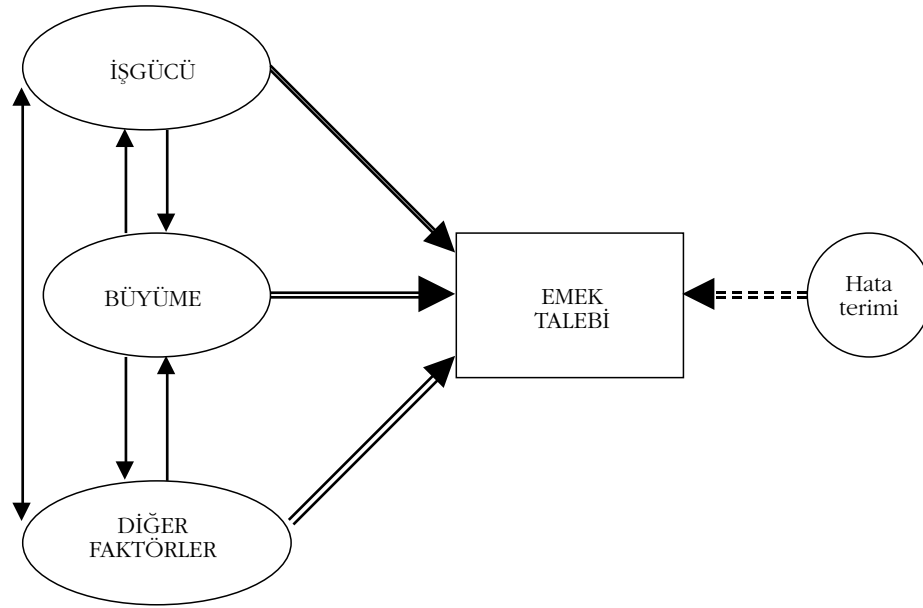
Uygulamalı emek talebi yazını genellikle söz konusu sürecin yapısal özelliklerini açıklamaya yönelik çalışmalardan oluşmaktadır. Ancak bu çalışmanın temel amaçları arasında önümüzdeki yıllarda Türkiye emek piyasasında muhtemel gelişmeleri öngörmek de bulunmaktadır. Dolayısıyla, emek talebi bölümünde gerçekleştirilen tahminlerin bulguları ışığında ve büyüme - istihdam ilişkisi bağlamında, 2010 yılı için istihdam düzeyinin kestirimi, 2. Bölüm'de gerçekleştirdiğimiz işgücü kestirimi ile birarada değerlendirilerek işsizliğin önümüzdeki yıllardaki muhtemel seyri kestirilmeye çalışılacaktır.

Temel model ve tahmin yöntemi

Bilindiği gibi, 4. Bölüm'de emek talebi alt başlığında tarım dışı sektörlerin tümü, imalat sanayii, hizmetler ve inşaat sektörleri için ayrı ayrı olmak üzere 4 dijital

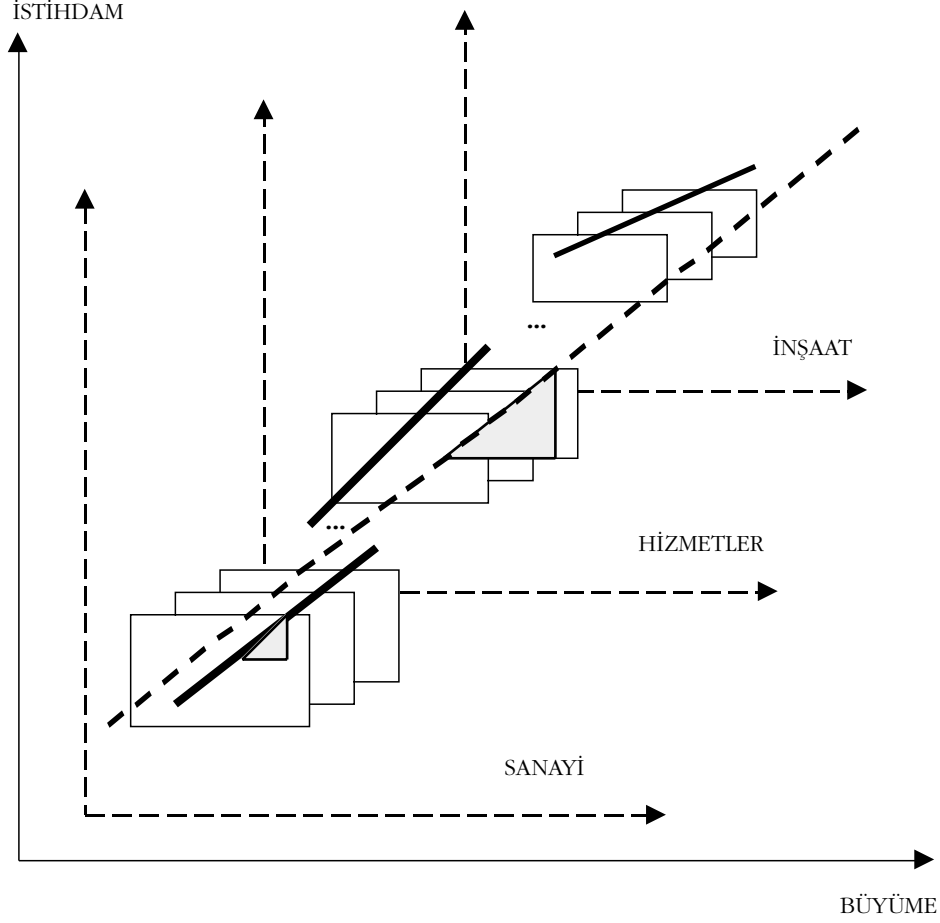
ayrıştırma düzeyinde oluşturulan panel kullanılarak emek talebi fonksiyonları tahmin edilmişti. Tahmin edilen fonksiyonlarda işgücü maliyeti ve büyüme temel değişken kabul edilmiş ve söz konusu değişkenlere ait uzun dönem esneklikler hesaplanmıştı. Tahmin edilen fonksiyonların özellikleri Çizim 5.3'te gösterilmiştir.

Çizim 5.3. Emek Talebi Tahmin Modeli

Çizim 5.3'te sol tarafta bulunan elipsler, tahmin edilen modeldeki bağımsız ya da açıklayıcı değişkenleri; dörtgen, açıklanan değişken emek talebini ve son olarak daire ise model tahmini sırasında ortaya çıkan hatayı temsil etmektedir. Çizimdeki oklar ise değişkenler arasındaki ilişkileri göstermektedir. Görüldüğü gibi, aslında denklemde açıklayıcı değişken olarak kullanılan değişkenler de kendi aralarında bir etkileşim içindedirler. Dolayısıyla, bunlardan herhangi birinin etkisi bağımsız olarak incelendiğinde, aslında dolaylı olarak diğer değişkenlerin de etkileri hesaba girer. Ancak etkili değişkenlerin tümü bir model kapsamında incelendiğinde ise, modelde yer alan değişkenler için bu etkinin ihmal edilebilecek düzeyde olduğu söylenebilir.

Çizim 5.4. Tahmin Yönteminin Özellikleri

Belirlenen modelin tahmini ise zaman ve yatay kesit boyutu dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. Tahmin yönteminin özellikleri Çizim 5.4 yardımı ile görselleştirilerek açıklanabilir. Buna göre 4 dijit ayrıştırma düzeyindeki alt sektörler sanayi, hizmet ve inşaat başlıkları altında gruplanmışlardır. Çizimde görülen dörtgenler 4 dijitli her bir sektöre ait model değişkenlerinin yıllık gözlemlerini simgelemektedir. Buna göre her bir grupta yer alan alt sektör kadar dörtgen bulunmaktadır. Bunlara ait bağımsız tahminler yapılabileceği gibi tümü birleştirilerek tarım dışı sektörlerin tümü için tek bir tahmin de yapılabilir. Dikkat edilecek olursa, çizimdeki kesikli uzun doğru en dıştaki eksene göre tarım dışı sektörler için gerçekleştirilen tahmin sonucunu yansıtırken, görel olarak daha kısa doğrular ise, kendilerine ait eksenlere göre, alt gruplar için yapılan bağımsız tahminlerin sonucunu temsil etmektedirler.

Panel veri yöntemi, önceden saptanmış gruplar için tek bir doğru tahmin etmekle birlikte her bir alt sektörün kendine özgü yapısı da sonuca yansımaktadır. Bu farklılık, alt sektöre ait doğrunun eksenini nerede kestiğine bağlı olarak ortaya çıkarken, doğrunun eğimi bütün alt sektörler için aynı kalır. Bu, ekonometrik olarak tahmin edilen doğrunun eğimi, sektörel farklılıklardan arınmış, dolayısıyla hata teriminin büyüklüğü ve önemi göreceli olarak azalmış bir tahmin anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle, yöntem önce ayrıştırıp sektörel özelliklere ait terimi ayırdıktan sonra bileşik bir tahmin gerçekleştirmeyi sağlamaktadır. Çizim 5.4'te görülen üçgenler ise ele alınan değişkenler, büyüme ile istihdam arasındaki ilişkinin görsel simgesidir. Tahmin edilen model parametreleri çerçevesinde büyüme oranının çeşitli düzeyleri için ne kadar istihdam yaratıldığını ifade eder.

Kestirim yaklaşımı ve temel varsayımlar

Kestirim 1998 – 2010 dönemini kapsamaktadır. Daha önce belirtildiği gibi, tahmin aşamasında kullanılan veri tabanı DİE tarafından üretilen imalat sanayii, inşaat sektörü ve hizmetler sektörleri ile ilgili işyerini temel alan istatistiklerdir. Kestirim dönemi için ise yine DİE tarafından hanehalkları temel alınarak üretilen HİA'lar kullanılmıştır. Bunun iki temel nedeni bulunmaktadır: Birincisi, sektör anketleri kayıtlıdır; ikincisi, işgücü arzı ile ilgili tahminlerde kullanılan veri tabanı ile aynı baza gelme isteğidir.

Veri tabanı ile ilgili bazı değişiklikleri ise kısaca şöyle açıklanabilir. İlk aşamada, HİA veri tabanı, tahminlerde kullanılan veri tabanı özelliklerine eşdeğer olacak şekilde ayrıştırılmıştır. Diğer bir deyişle, HİA verisinden, tahmin sektörleri bazında "özel ve kayıtlı işgücü istihdamı" alt kümesi elde edilmiştir. Söz konusu alt kümenin elde edilmesi aşama aşama gerçekleştirilirken ücretli istihdamının toplam istihdam içindeki payı, kayıtlı istihdamın toplam istihdam içindeki payına ilişkin veriler oluşturulmuştur. Daha sonra, büyüme ve işgücü maliyetine bağlı olarak ayrı ayrı kestirim işlemleri yapılmış ve ardından tüm HİA bazına geri dönecek şekilde işlemler tersine gerçekleştirilmiştir. Tüm HİA bazına geçiş aşağıdaki adımlarla özetlenmiştir:

- a) "Ücretli, özel sektör, kayıtlı istihdamının" ekonometrik kestiriminin elde edilmesi
- b) Özel sektör kayıtlı istihdamı: (a) şıkkındaki rakam + 2010 yılı için tahmini ücretli olmayan kayıtlı istihdam rakamı

- c) Özel sektör istihdamı: (b) şıkkındaki rakam + 2010 yılı için tahmini kayıtlı-şısı istihdam rakamı
- d) HİA bazında toplam istihdam: (c) şıkkındaki rakam + 2010 yılı için tahmini kamu istihdamı

Kestirim için iki temel değişken kullanılmıştır. Bunlar sırasıyla büyüme ve işgücü maliyetidir. Söz konusu değişkenler ile istihdam arasında farklı niteliklere sahip bir bağıntı vardır. Büyüme, istihdam üzerinde süreklilik arz eden bir etkiye sahipken, işgücü maliyeti sadece gerçekleştiği dönem içinde anlık bir etkide bulunmaktadır. Buna bağlı olarak, büyümenin etkisi uzun dönem esneklikler kullanılarak, işgücü maliyetinin etkisi ise kısa dönem esneklikler kullanılarak belirlenmiştir.

Büyüme ile ilgili olarak ilk planda belirlenen çeşitli büyüme oranlarına bağlı olarak, kestirim dönemi sonunda ulaşılabilecek istihdam düzeyi saptanmıştır. Kestirimler, her sektör için gerçekleştirilen denklem tahminlerinden elde edilen katsayılar ile, hesaplanan uzun dönem esneklikler ve büyümenin tahmin dönemi içinde ortaya çıkan istihdam değişiminde ne kadar paya sahip olduğuna dair bilgi kullanılarak yapılmıştır. Kestirim dönemi 2001 – 2010 yıllarını kapsamaktadır.

Emek talebi kestirimi için kullanılan kestirim yöntemi aşağıdaki gibi özetlenebilir:

1. Çeşitli ortalama yıllık büyüme oranı varsayımlarına göre kestirim dönemi için kümülatif büyüme oranı hesaplanır.
2. Tahmin edilen katsayılardan hesaplanan istihdamın uzun dönemli büyüme esnekliği kullanılarak birinci adımda saptanan büyüme oranlarına göre, büyümeye bağlı olarak gerçekleşen istihdam artışı belirlenir.
3. Büyümenin istihdam artışı içindeki payı, tahmin dönemi verilerinden hesaplanır. Diğer bir deyişle, istihdam artışının ne kadarının büyüme sonucunda, ne kadarının başka faktörlerin etkisi ile sağlandığı belirlenir. Örneğin, tarım dışı sektörlerin tümünde tahmin döneminde (1992-1997) görülen istihdam artışı 1 milyon 300 bindir ve bunun 838 bini ya da % 55'i büyümenin etkisi ile ortaya çıkmıştır.
4. İki ve üçüncü adımlarda elde edilen sonuçlar yardımıyla toplam istihdam bulunur.

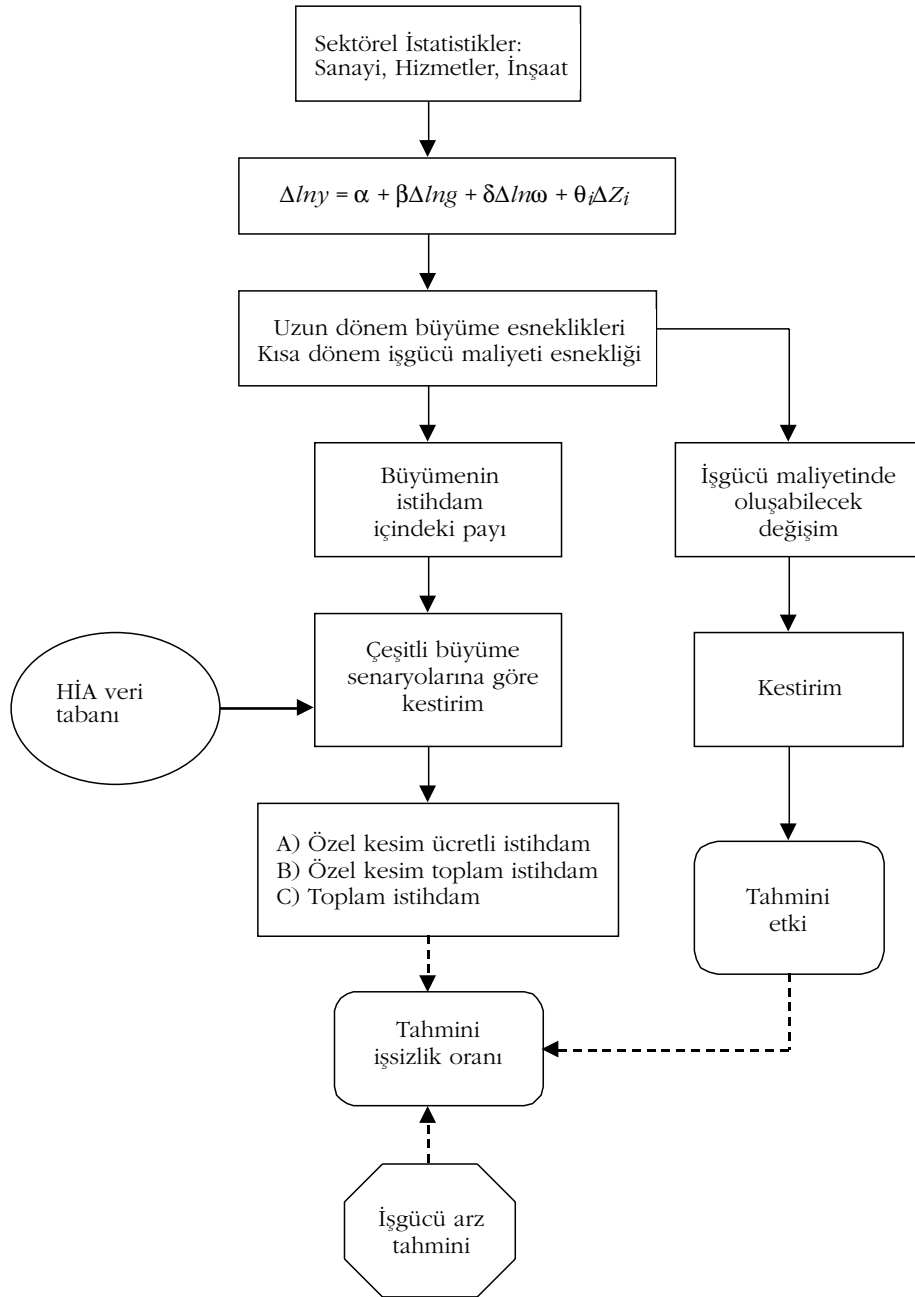
5. Modelin tahmini aşamasında gerçekleştirilen matematiksel değişken dönüşümleri bu defa tersine yapılarak, kestirim dönemi sonundaki istihdam elde edilir. Örneğin, teknik nedenlerden dolayı değişkenlerin "logaritmik farkları" alındıysa, gerçek istihdam rakamının kestirilebilmesi için önce fark işleminin tersinin, ardından üstel dönüşümün yapılması gerekmektedir. Gerekli dönüşüm işlemleri yapıldıktan sonra büyümenin toplam istihdam artışı içindeki payına bölünerek toplam istihdam rakamı elde edilir. Bunun nedeni ise kestirim sürecinde kapsanamayan değişkenlerin, özellikle yapısal etkenlerin dikkate alınmasını sağlamaktır.
6. Beşinci adım sonunda hesaplanan sektörel "özel, kayıtlı, ücretliler"e ilişkin istihdam rakamları toplanarak toplam özel, kayıtlı, ücretliler istihdamı elde edilir. İkinci aşamada, kayıtdışı istihdamın toplam istihdam içindeki oranı kullanılarak özel kesim toplam ücretli kayıtlı istihdamı hesaplanır. Üçüncü adımda, ücretlilerin toplam istihdam içindeki payı kullanılarak toplam özel kesim istihdamı hesaplanır. Son olarak, kamu kesiminin muhtemel istihdamı eklenerek 2010 yılına ait tahmini toplam istihdam rakamı elde edilir.

Yukarıda özetlenen kestirim süreci Çizim 5.5'te gösterilmiştir. Burada, hem büyümenin hem de işgücü maliyetlerinin istihdam üzerindeki etkisi sunulmuştur.

Kestirimin temel varsayımları ise şunlardır:

1. Kestirim dönemi boyunca istihdamın büyüme esnekliğinin değişmediği varsayılmaktadır. İstihdamın büyüme esnekliği özellikle teknolojik yapının dönüşümüne duyarlıdır. Dolayısıyla bu varsayımla birlikte kestirim dönemi boyunca teknolojik yapıda önemli bir dönüşümün olmayacağı varsayılmaktadır.
2. Birinci varsayımın doğal bir uzantısı olarak, büyümenin istihdam artışıdaki payı ya da tersinden bakılacak olursa "büyüme dışındaki faktörlerin" istihdam artışı içindeki payının, kestirim dönemi boyunca sabit kalacağı varsayılmaktadır.
3. Kestirime temel alınan üç sektör arasındaki ağırlığın kestirim dönemi boyunca değişmeyeceği varsayılmaktadır.
4. Tahminlerden elde edilen esnekliklerin kestirim dönemi boyunca değişmeyeceği varsayılmaktadır.
5. Kayıtdışı sektörün ağırlığı ile ücretlilerin toplam istihdam içindeki paylarının kestirim dönemi boyunca sabit kalacağı varsayılmaktadır.

Çizim 5.5. İşgücü Talebi Kestirim Süreci

Öte yandan, yukarıdaki varsayımların yanı sıra büyüme-istihdam arasındaki ilişkiler incelenirken, diğer tüm faktörlerin istihdam üzerindeki etkisinin, tanım gereği, sabit kabul edildiğini de unutmamak gerekir.

2010 yılında istihdam ve işsizlik

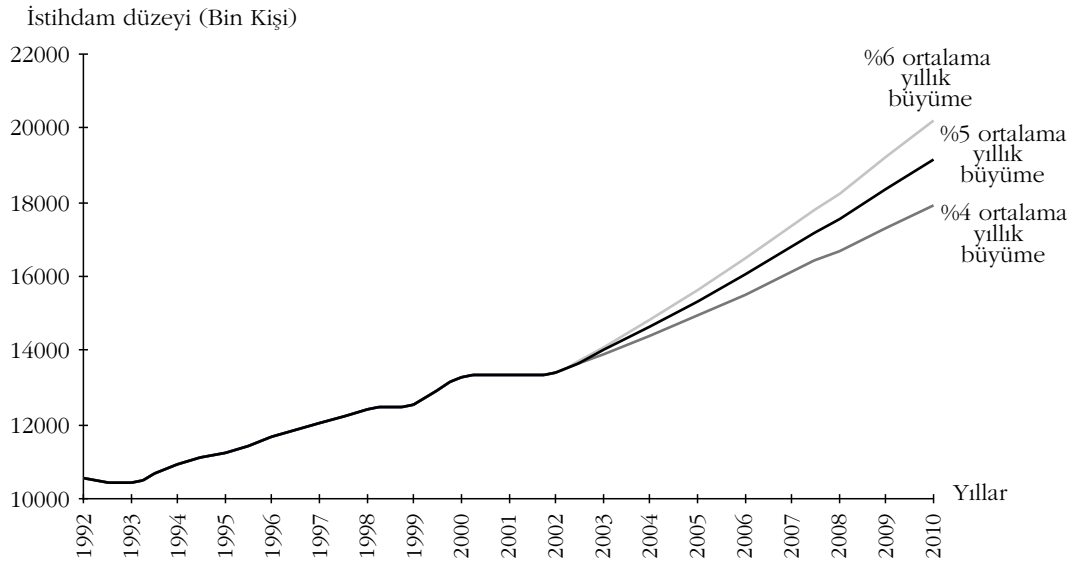
Daha önce belirtilen yaklaşım ve varsayımlar altında 2002 – 2010 dönemi için ekonominin yıllık ortalama % 4, % 5 ve % 6 büyümesi halinde 2010 yılında ne kadar istihdam yaratılacağı hesaplanmıştır. Hesaplamalar, HİA'dan elde edilen hizmet, imalat sanayi ve inşaat sektörlerinin istihdam rakamları kullanılarak yapılmıştır. Böylelikle hem işgücü arzı kestirimi ile aynı veritabanının kullanılması hem de HİA'nın daha sık güncellenen bir veritabanı olması itibariyle bir kalibrasyon yapma imkanına kavuşulmuştur. Bilindiği gibi, işgücü talebine ilişkin kestirimler için kullanılan ekonometrik denklemler "tarım dışı, kayıtlı, ücretli özel sektör" kesimiyle sınırlıdır. Bunun doğal sonucu olarak, kestirimlerin bu baz üzerinden yapıldığının ve daha sonra adım adım toplam istihdam rakamının elde edildiğinin altını bir kez daha çizmek yerinde olur.

2010 yılındaki istihdam düzeyi ve işsizlik oranı kestirimi Çizim 5.5'de gösterildiği gibi aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada sektörel bazda tahmin edilen denklemlerden yararlanılarak 2010 yılına ait "özel sektör, kayıtlı ücretli istihdamı" kestirimi gerçekleştirilmiştir. İkinci aşamada, ücretliler içindeki kayıtdışı istihdam bu rakama eklenmiştir. Bu aşamada önce 2001 yılı HİA verilerine dayanılarak ücretliler arasındaki kayıtdışı istihdamın oranı hesaplanmış ve bu oranın 2010 yılına kadar değişmeden kalacağı varsayımıyla 2010 yılında tahmin edilen ücretli istihdamı söz konusu oran kadar artırılmıştır. Buna göre 2001 yılında yaklaşık 9,57 milyon toplam ücretli istihdamı içinde 2,64 milyon kayıtdışı ücretli istihdamı bulunmaktaydı. Dolayısıyla 2001 yılı için kayıtdışı ücretli istihdamın toplam ücretli istihdamına oranı % 27.6 olarak hesaplanmaktadır. 2010 yılı için kestirilen ücretli istihdamının $(1 - 0.276)$ oranına bölünmesi yoluyla 2010 yılındaki toplam ücretli istihdamı hesaplanmıştır.

Üçüncü aşamada, özel sektör ücret dışı istihdamı, diğer bir deyişle işverenler, kendi hesabına çalışanlar ve "tarım dışı ücretsiz aile işçileri" özel sektör ücretli istihdamına eklenmiştir. İşverenler ve kendi hesabına çalışanlar 3. Bölüm'de gerçekleştirilen projeksiyona göre 2010 yılında sırasıyla 1,256 milyon ve 2,082 milyon olarak hesaba katılmışlardır. Ücretsiz aile işçileri ise 1989 yılında 429 bin kişi iken 2001 yılında 522 bin kişiye kadar yükselmişlerdir (3.Bölüm). Benzer artış temposunun devam edeceği varsayımı ile 2010 yılında yaklaşık 600 bin civarında ücretsiz aile işçisinin olacağı varsayılmıştır. Buna göre 2010 yılı için toplam 3,938 milyon kişi özel sektör ücretli istihdamına eklenerek özel sektör istihdamı rakamına ulaşılmıştır.

Dördüncü ve son aşamada ise kamu istihdamı rakamı eklenerek toplam istihdam elde edilmiştir. Kamu istihdamı ile ilgili projeksiyon 4. Bölüm’de gerçekleştirilmiştir. Buna göre 2010 yılında toplam 3,058 milyon kişilik kamu istihdamının gerçekleşmesi beklenmektedir. Özelleştirme uygulamasıyla birlikte KİT istihdamının kamu istihdamı sayılamayacağı görüşünden hareketle, bu rakam içine KİT istihdamı dahil edilmemiştir. Ancak, özelleştirme ile birlikte bu istihdamın tümüyle yok olmayıp özel sektör istihdamına dönüşeceği düşünüldüğünde, KİT istihdamının da toplam istihdama dahil edilmesi gerekmektedir. Bu görüşten hareketle, 2001 yılındaki 500 bin kişilik KİT istihdamı, mutlak rakam olarak kamu istihdamı ile birlikte özel sektör toplam istihdam rakamına eklenmiştir. Özel sektör toplam istihdam rakamına 3,558 milyon kişinin eklenmesiyle 2010 yılında gerçekleşmesi beklenen toplam istihdam belirlenmiştir.

Çizim 5.6. Çeşitli Yıllık Ortalama Büyüme Hızı Varsayımlarına Göre 2002 – 2010 Yılları Arasında Emek Talebi

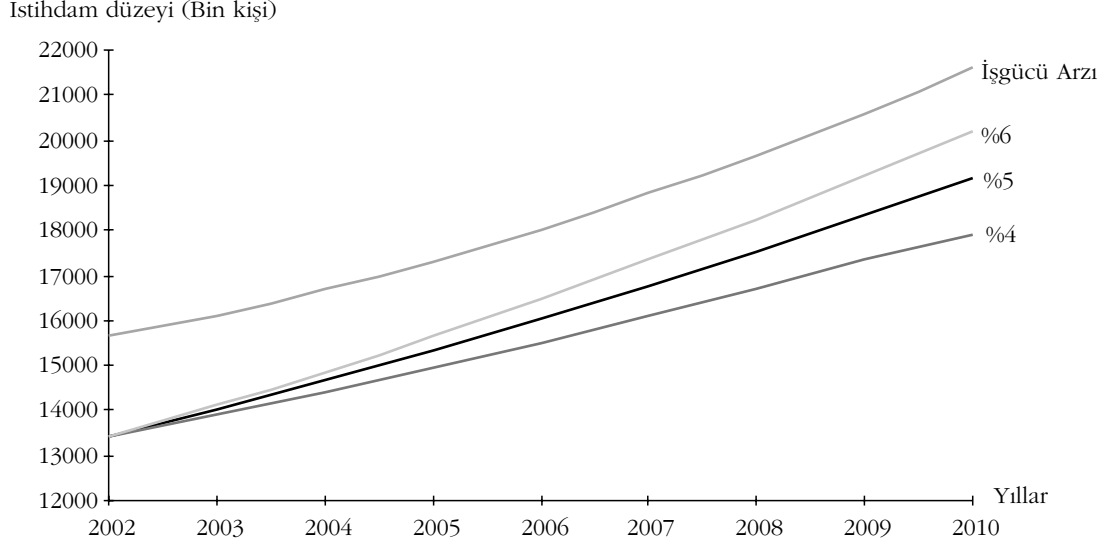
Özel sektör kayıtlı ücretli istihdam kestirimleri belirlenen yıllık ortalama büyüme oranına göre hesaplanan dönemsel büyüme oranı üzerinden yapılmıştır. Örneğin, % 4 yıllık ortalama büyüme oranı için dokuz yıllık kestirim döneminde % 36.9'luk GSYİH artışı gerçekleşmektedir²³. Hesaplanan büyüme oranına göre daha önce açıklandığı biçimiyle elde edilen istihdam düzeyi, "ortalama yıllık istihdam artış oranı" üzerinden dönem içindeki yıllara dağıtılarak bir trend elde edilmiştir. Çizim 5.6'da sergilenen çizimler bu trendleri göstermektedir.

Buna göre, % 4'lük yıllık ortalama büyüme oranı için 2010 yılında yaklaşık 17,9 milyon, yıllık % 5 büyüme oranı için yaklaşık 19,1 milyon ve % 6 yıllık ortalama büyüme oranı için de 20,2 milyon kişilik tarım dışı istihdamın gerçekleşeceği öngörülmektedir. Bu sonuçlara göre 2002 – 2010 yılları arasında, % 4, % 5 ve % 6 yıllık ortalama büyüme oranı varsayımlarına göre, yıllık ortalama istihdam artışı sırasıyla % 3.7, % 4.6 ve % 5.3 olarak tahmin edilmektedir. Bu sonuçların, Günlük-Şenesen ve diğerleri (2000, sf.123) tarafından elde edilen sonuçlardan fazla farklı olmadığı söylenebilir. Söz konusu çalışmada derneşik veriler kullanılarak elde edilen işgücü talebi denklemi ile % 5 büyüme varsayımı altında 2010 yılı için 18,7 milyon kişilik istihdam ve 1997 – 2010 yılı için yıllık ortalama % 3.5'luk bir istihdam artışı tahmin edilmiştir.

Çizim 5.7 ise işgücü arzı tahminleri ile % 4 – 6 arasındaki büyüme varsayımına göre hesaplanan istihdam düzeylerini birarada göstermektedir. Bu çizim için 2002 – 2010 arası, kestirim dönemi olarak alınmıştır. 2002 yılına ait tarım dışı işsizlik oranının % 14.5 olduğu kabul edilerek 2002 yılı için istihdam düzeyi hesaplanmıştır. İşgücü talebinin 2010 yılında ulaşacağı düzeyi ifade eden kestirim rakamı, bir ortalama büyüme oranı hesabına dayanılarak 2002 – 2010 arasında yıllık olarak dağıtılmıştır. Dolayısıyla Çizim 5.7'de gösterilen rakamlar bir tür trend değerleri olarak tanımlanabilirler, bu nitelikleriyle genel eğilimi yansıtmaktadırlar.

(23) Hem HİA hem de sektörlere göre GSYİH serilerinden tahminler sırasında yapılan "sanayi, hizmetler ve inşaat" şeklindeki sektörel ayrıma tamamen eşdeğer veriler elde etmek mümkündür. Tahmin dönemi ile kestirim dönemi arasında kalan yıllar için yapılan "kestirim performans sınavında" ise, 1999 ve 2000 yılları istihdam düzeyinin kestirimi için başarılı bir performans görülürken, 2001 yılı için doğru yönlü fakat yetersiz bir kestirim değeri elde edilmiştir. Kestirim değeri, gerçekleşen istihdam rakamının altında kalmıştır. Diğer bir deyişle, 2001 kriz döneminde büyüme – istihdam arasındaki ilişkinin tahmin dönemine göre zayıfladığı, istihdam azalışında büyüme dışı faktörlerin ağırlığının arttığı görülmüştür.

Çizim 5.7. Çeşitli Yıllık Ortalama Büyüme Oranına Göre 2002 – 2010 Döneminde Tahmini İşgücü Arzı ve İşgücü Talebi

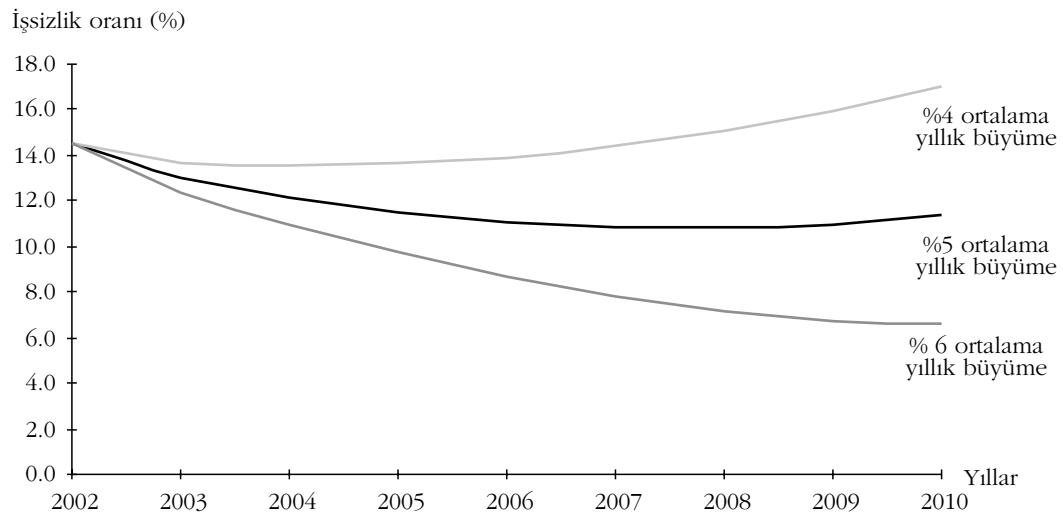
Çizimden de görülebileceği gibi 2010 yılında istihdam düzeyi % 4 büyüme oranını varsayımı altında işgücü arzının bir hayli altında kalmaktadır. Eğer 2010 yılına kadar her yıl % 6 büyüme gerçekleşirse istihdam düzeyi ile işgücü arzı birbirine yaklaşmaktadır. Kabul edilen % 4, % 5 ve % 6 büyüme oranları için hesaplanan 2010 yılı istihdam düzeyleri sırasıyla 17 milyon 927 bin, 19 milyon 139 bin ve 20 milyon 180 bin kişidir. İşgücü arzı bölümünde 2010 yılı için tahmini toplam işgücü arzı ise 21 milyon 606 bin kişi olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla 2010 yılı için tahmin edilen tarım dışı işsizlik oranlarının %4 yıllık büyüme oranı için yaklaşık % 17, % 5 büyüme oranı için yaklaşık % 11.4 ve % 6 büyüme oranı için yaklaşık % 6.6 düzeyinde gerçekleşeceği öngörülmektedir.

İlk bakışta yıllık ortalama büyüme oranındaki birer puanlık artışın istihdam düzeyinde ve dolayısıyla işsizlik oranında yarattığı oynamanın yüksek olduğu düşünülebilir. Ancak büyüme oranının yıllık ortalama büyüme oranı olduğu ve üstel olarak etkide bulunduğu unutulmamalıdır. Öte yandan, söz konusu büyüme oranlarına tekabül eden istihdam ve işsizlik oranı kestirimlerinin diğer faktörlerin, bu arada gözlemlenemeyen kurumsal faktörlerin de değişmediği durumda hesaplanan değerler olduğunu da bir kez daha vurgulamak yerinde olur. Örneğin, birkaç yıl ardarda gerçekleşebilecek yüksek büyüme oranı ile birlikte reel işgücü maliyetlerinin de yükselme eğilimi içine girerek karşıt bir etki doğurabileceği ve bunun istihdam düzeyinin hesaplanan değerinden sapmaya yol açabileceğini göz ardı etmemek gerekir. Bu durumda büyüme ile istihdam arasında doğrusal bir ilişki yerine, yüksek

büyüme oranına bağlı olarak ortaya çıkabilecek dolaylı karşıt eğilimlerin etkisi ile istihdam oranının giderek azalan bir artış oranına sahip olabileceği düşünülmelidir. Buna karşılık, sürdürülebilir ve istikrarlı bir büyüme ortamında firmaların daha az çekinceyle ve daha olumlu yaklaşacakları unutulmamalıdır. Bu durumda istihdam açısından ek bir pozitif etki oluşabilecektir.

Çizim 5.8 kestirim dönemi içinde işsizliğin yıllara göre nasıl değiştiğini göstermektedir. İşsizlik oranları yıllara dağıtılmış istihdam kestirimi ile bir trend olarak hesaplanan işgücü arzı rakamları kullanılarak hesaplanmıştır.

Çizim 5.8. Çeşitli Yıllık Ortalama Büyüme Oranına Göre 2002 – 2010 Dönemi İşsizlik Oranları

Çizimden görülebileceği gibi, % 4 yıllık ortalama büyüme oranı olarak kabul edilecek olursa kestirim döneminin başlangıcında istihdamda görülen artış, işsizlik oranının az da olsa azalmasına daha sonra ise yıllık işgücü arzı artışını karşılayamamaya yükselmesine neden olmaktadır. Dönem sonunda ise hesaplanan işsizlik oranı % 17 ile 2002 yılı için kabul edilen işsizlik oranı olan % 14.5'in oldukça üzerine çıkmaktadır. Yıllık ortalama % 5'lik büyüme oranına göre istihdam artışı 2007 yılına kadar işgücü arzı artışından fazladır. Dolayısıyla bu dönem boyunca işsizlik oranı azalmaktadır. Ancak kestirim dönemi boyunca belirgin bir şekilde işsizlik oranındaki azalma yavaşlamakta ve 2008 yılından itibaren tekrar yükselişe geçerek dönem sonunda % 11.4 civarında kalmaktadır. Kestirim dönemi için yıllık ortalama % 6'lık büyüme oranı kabul edilecek olursa sağlanacak olan istihdam artışı dönem boyunca işgücü arzının gösterdiği artıştan yüksek kalmakta ve bunun sonucunda işsizlik oranı dönem boyunca azalarak dönem sonunda % 6.6'ya kadar düşmektedir.

Çizelge 5.4. Çeşitli Büyüme Senaryolarına Göre İşgücü Arzı, İstihdam ve İşsizlik

	Tarım dışı işgücü arzı	Tarım dışı istihdam	İşsiz sayısı	İşsizlik oranı
<i>%4 büyüme oranı varsayımı</i>				
2002	15 672 000	13 400 000	2 272 000	% 14.5
2010	21 606 000	17 927 000	3 679 000	% 17.0
Ortalama yıllık büyüme	% 4.1	% 3.7		
<i>%5 büyüme oranı varsayımı</i>				
2002	15 672 000	13 400 000	2 272 000	% 14.5
2010	21 606 000	19 139 000	2 467 000	% 11.4
Ortalama yıllık büyüme	% 4.1	% 4.6		
<i>%6 büyüme oranı varsayımı</i>				
2002	15 672 000	13 400 000	2 272 000	% 14.5
2010	21 606 000	20 180 000	1 426 000	% 6.6
Ortalama yıllık büyüme	% 4.1	% 5.2		

Çizelge 5.4’de ise çeşitli büyüme senaryolarına göre kestirim dönemi sonunda gerçekleşmesi beklenen işgücü arzı, istihdam ve işsizlik rakamları özetlenmektedir. Buna göre, dönem boyunca tarım dışı işgücü arzının yıllık ortalama % 4.1’lik artış oranı ile yaklaşık 21,6 milyon civarına yükselmesi beklenmektedir. Aynı dönemde işgücü talebinin ise % 4, % 5 ve % 6 büyüme oranı varsayımlarına göre sırasıyla yıllık ortalama % 3.7, % 4.6 ve % 5.2 artış oranlarına sahip olabileceği öngörülmektedir. Bu durumda dönem sonunda istihdam edilen kişi sayısı yine sırasıyla 17,9 milyon, 19,1 milyon ve 20,2 milyon civarında olacaktır. İşsiz sayılarının ise % 4 büyüme ile 3,7 milyon, % 5 büyüme ile 2,5 milyon ve % 6 büyüme ile 1,4 milyon olacağı hesaplanmaktadır. Görülebileceği gibi, büyüme oranındaki artışa bağlı olarak işsizlik oranı düzenli olarak düşmekle birlikte % 5’lik yıllık ortalama büyüme hızı bile "mutlak işsiz sayısı"nı azaltmaya yetmemekte, ancak % 6’lık büyüme oranı ile işsiz sayısında bir azalma sağlanabilmektedir.

İşsizlik oranının kestiriminde kullanılan önemli değişkenlerden biri de işgücü arzıdır. İşgücü arzının kestirim yöntemi önceki bölümlerde açıklandığı gibi yapısal bir tahmin modeli değil polinom ile kestirim olduğundan, işgücü arzındaki değişimlere bağlı olarak işsizlik oranının nasıl değişebileceğinin hesaplanması yerinde ola-

caktır. Bu çerçevede, çeşitli alt gruplar bazında yapılan kestirimler temelinde elde edilen *derneşik (aggregate) işgücü arzına ait 2002 – 2010 yıllık ortalama büyüme hızının* %10'dan daha düşük gerçekleşmesi halinde 2010 yılında işsizlik oranlarının nasıl değişebileceği Çizelge 5.5'te özetlenmiştir.

Buna göre, eğer işgücü arzının yıllık ortalama büyüme hızı %10 daha düşük gerçekleşirse 2010 yılında işgücü arzının 21 milyon 365 bin kişi olacağı öngörülmektedir. Bu durumda da % 4, % 5 ve % 6 ortalama yıllık büyüme oranı varsayımlarına göre 2010 yılı işsizlik oranları sırasıyla % 17'den % 16.1'e, % 11.4'ten % 10.4'e ve % 6.6'dan % 5.5'e düşmektedir. Özetle, öngörülen işgücü büyüme hızında % 10'luk bir azalış işsizlik oranlarını yaklaşık 1 puan azaltmaktadır.

Çizelge 5.5. Arz Artış Oranının Duyarlılık Analizi

	Tarım dışı işgücü arzı	Tarım dışı istihdam	İşsiz sayısı	İşsizlik oranı
<i>%4 büyüme oranı varsayımı</i>				
2010	21 606 000	17 927 000	3 679 000	% 17.0
2010 (%10 az)	21 365 000	17 927 000	3 438 000	% 16.1
<i>%5 büyüme oranı varsayımı</i>				
2010	21 606 000	19 139 000	2 467 000	% 11.4
2010	21 365 000	19 139 000	2 226 000	% 10.4
<i>%6 büyüme oranı varsayımı</i>				
2010	21 606 000	20 180 000	1 426 000	% 6.6
2010	21 365 000	20 180 000	1 185 000	% 5.5

Bu kestirimler hata payları içerse de gelecek sekiz yıl boyunca işsizlikle mücadelenin çok çetin geçeceğini açıkça gösteriyor. İşsizlikte büyük bir iyileşme gerçekleşmesi için en az % 6'lık ortalama büyümenin sağlanması şarttır. Oysa Türkiye ekonomisi henüz istikrarlı bir büyüme ortamını gerçekleştirebilmiş değildir. Uygulanmakta olan istikrar programı, enflasyonla mücadelenin gereği olarak 2003 ve 2004 yılı büyüme oranlarını % 5 olarak öngörüyor. Program başarılı olduğu takdirde, özellikle yabancı sermaye girişlerinin dikkate değer ölçüde artması koşulu ile büyüme oranı 2005'ten itibaren % 6'yı bulabilir. Yine de enflasyonla mücadelenin 2004'ten sonra da AB ile makroekonomik uyum sağlamak için devam edeceğini

unutmamak gerekiyor. Dolayısıyla, daha yüksek büyüme oranları pek olası değildir. Ama önümüzdeki sekiz yıllık sürede istikrar programının başarısına bağlı olarak ortalama % 5.5 oranında bir büyümenin sağlanması mümkündür.

Böyle bir gelişme işsizlik oranını 2010 yılında % 6.6 ile % 11.4 arasında bir düzeye çekecektir. Bugünkü yüksek işsizlik düzeyine (% 15.1) kıyasla % 9-10 civarında bir işsizlik oranı kuşkusuz önemli bir başarıyı temsil eder. Ancak pek çok AB ülkesinde (Portekiz, Hollanda, İrlanda, Danimarka vs.) işsizlik oranlarının % 4-5 civarında olduğu düşünülürse, bu senaryonun gerçekleşmesi ile işsizlikle mücadelede ancak kısmî bir başarı kazanılmış olacağını kabul etmek gerekir.

İşgücü piyasasının halen geçerli özellikleri açısından ülkemizde işsizlikle mücadelenin başlıca ve en önemli aracının istikrarlı ve yüksek büyüme olduğu açıktır. Bununla birlikte daha ilerki bölümlerde gösterileceği gibi işgücü maliyeti ve kimi yapısal özellikler düzeyinde de uygulanabilecek işsizlikle mücadele politikaları vardır. Bu politikalara 6. bölümde değineceğiz. Önce işgücü maliyetinin işgücü üzerindeki etkisini, daha sonra da işsizlerin özelliklerini incelemek gereklidir.

İşgücü maliyetlerinin istihdam üzerindeki etkisi

Bilindiği gibi, işgücü talebi fonksiyonunun tahmininde kullanılan iki temel değişkenden biri de "ücret ödemeleri", diğer bir deyişle işgücü maliyetiydi. Bu alt bölümde işgücü maliyetinin istihdam üzerindeki etkisi ele alınmaktadır. Büyüme – istihdam değişimi ilişkisi incelenirken yapıldığı gibi, işgücü maliyeti değişiminin istihdam üzerinde yarattığı etki *diğer tüm koşullar sabitken* irdelenecektir.

Bölüm 4.3'te bulunan dinamik yaklaşım ile gerçekleştirilen işgücü talebi fonksiyonlarının tahminlerine bakıldığında, işgücü maliyeti değişkeninin sektörel düzeyde gerçekleştirilen tahminlerde istatistiksel olarak anlamsız, diğer bir deyişle istihdam ile ilişkisiz görüldüğü farkedilebilir. Ancak tahmin düzeyi firma büyüklüklerini de içerecek şekilde genişletildiğinde ya da firma büyüklüğünden kaynaklanan *gözlemlenemeyen değişkenlik (unobserved heterogeneity)* ortadan kaldırıldığında görüntü tamamen değişmekte ve uzun dönem işgücü maliyeti esnekliği hizmet sektöründeki mikro firmalar haricindeki bütün sektörler ve büyüklük grupları için istatistiksel açıdan anlamlı hale gelmektedir. Çizelge 5.6'da, hesaplanan esneklikler sergilenmektedir.

Çizelge 5.6. İşgücü Maliyeti ve İstihdam

		İşgücü maliyeti esnekliği
Sanayi	1992-97	-0.25
Hizmetler	1992-97	-0.32
İnşaat	1992-97	-0.78
Toplam	1992-97	-

Çizelge 5.6'dan, reel ücretlerde olmasa bile reel işgücü maliyetlerinde çeşitli yollardan sağlanabilecek bir indirimin istihdam üzerinde olumlu etkide bulunabileceği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, bu etkinin süreklilik göstereceğini düşünmek gerekir. Elbette bunun önemli nedenlerinden biri, örneğin büyüme oranında artışın yüksek bir seviyede süreklilik kazanmasının mümkün olmasına karşın işgücü maliyetlerinde "sürekli" bir azalışın beklenemeyeceğidir. Dolayısıyla, genellikle dönem içinde bir şok düşüş şeklinde ortaya çıkan işgücü maliyetlerindeki azalmanın, düştüğü noktada durağanlık kazanması halinde bile, istihdam artışına sürekli bir katkıda bulunması mümkün değildir. Bu bakımdan da uzun dönemde diğer faktörlerle karşılaştırıldığında etkisinin sınırlı kalması beklenmelidir.

Bununla birlikte işgücü maliyetlerinde, örneğin gelir vergisinin ya da çeşitli prim indirimlerinden sağlanacak düşüşlerin istihdamı artırıcı bir etkisinin olacağı açıktır. Türkiye'de işgücü maliyetlerinin kayıtlı sektörde % 40'ı aştığı ve uluslararası standartlara göre çok yüksek bir düzeyde seyrettiği dikkate alınırsa bu yüksek oranlardan dikkate değer indirimlerin yapılabileceği ve bu indirimlerin istihdamı artırıcı bir etki yapacağı kuşkusuzdur.

Kayıtlı özel sektör açısından işgücü talebinin işgücü maliyeti esnekliklerine dayanılarak genel bir tahmin yapılacak olursa, işgücü maliyetinde % 15'lik bir düşüşün istihdamı yaklaşık % 3.5 artıracak kestirilebilir. Ancak bu şok, kayıtdışı istihdam üzerinde etkili olmayacaktır. Bu nedenle toplam istihdam artışının kestirilen artışa oranla daha düşük kalacağını düşünebiliriz. Bu tür bir şok, Çizim 5.8'de gösterilen işsizlik eğrilerini bir ölçüde aşağıya kaydıracaktır. Doğal olarak bu şokun kestirim döneminin hangi noktasında meydana geleceği, kestirim dönemi sonunda işsizlik oranının hangi seviyede kalacağını tahmin edebilmek açısından önemlidir. % 6'lık büyüme senaryosunu ele alacak olursak, 2003 yılında işgücü maliyetinde gerçekleştirilecek % 15'lik bir indirim, 2010 yılında işsizlik oranının % 6.6'dan % 5.6 civarına

düşmesini sağlayabilecektir. Bununla birlikte bir kez daha hatırlatmak gerekirse, işsizlik oranlarında düşüşe paralel olarak reel ücretin artması beklenmelidir. Yapılan kestirimlerde bu etki dikkate alınmamaktadır. Bu açıdan 2010 yılı işsizlik oranının % 5'lik büyüme senaryosunda kaçta düşeceğini kestirmek kolay değildir. İşsizliğin düşüş süreci bakımından, temel alınan asli faktörlerin dolaylı olarak doğurabileceği karşı etkilerin yanı sıra yapısal nedenlerden kaynaklanan karşıt etkileri de dikkate almak gerekir. Yapısal etkenler özellikle işsizliğin belirli bir seviyenin altına düşmesiyle kendilerini daha kuvvetli bir şekilde hissettirirler ve belirli bir noktada baraj oluşmasına yol açarlar. Söz konusu baraj seviyesi, yapısal işsizlik (NAIRU-Non Accelerating Inflation Rate of Unemployment) oranı olarak adlandırılır ve teorik olarak işsizliğin bu seviyenin altına kalıcı olarak düşemeyeceği varsayılır. Ancak bu konuda Türkiye için yapılmış tek çalışmada (Yavan, 1997) yapısal işsizlik oranı 1995 yılı ve toplam istihdam için (tarım dahil) % 4.2 olarak tahmin edilmiştir. Bu oldukça düşük rakam kabul edilecek olursa, işsizlik oranının yıllık ortalama % 6 büyüme oranı seviyesine bağlı olarak hesaplanan % 6.6'ya kadar düşmesi mümkündür. Ancak, tarım dışı işsizlik oranı temel alınacak olursa işsizlik oranı ile ilgili barajın biraz daha yukarıda oluşması beklenebilir. Öte yandan, Yavan'ın çalışmasının güncellenmesi daha sağlıklı yorumların yapılabilmesi için yararlı olacaktır.

Yukarıdaki bölümde Türkiye için 2002-2010 döneminde makul büyüme senaryosunun % 5.5 olabileceğini belirtmiştik. Bu senaryoda işsizlik oranı % 9-10 civarına gerileyebilecektir. Bu düzeyde reel ücret üzerinde hissedilir baskıların oluşması normal karşılanmalıdır. Büyüme, işgücü maliyetinde dikkate değer bir azalma ile takviye edildiği takdirde işsizlik oranının bir puan daha düşerek % 8-9 civarına gerileyeceğini umabiliriz.

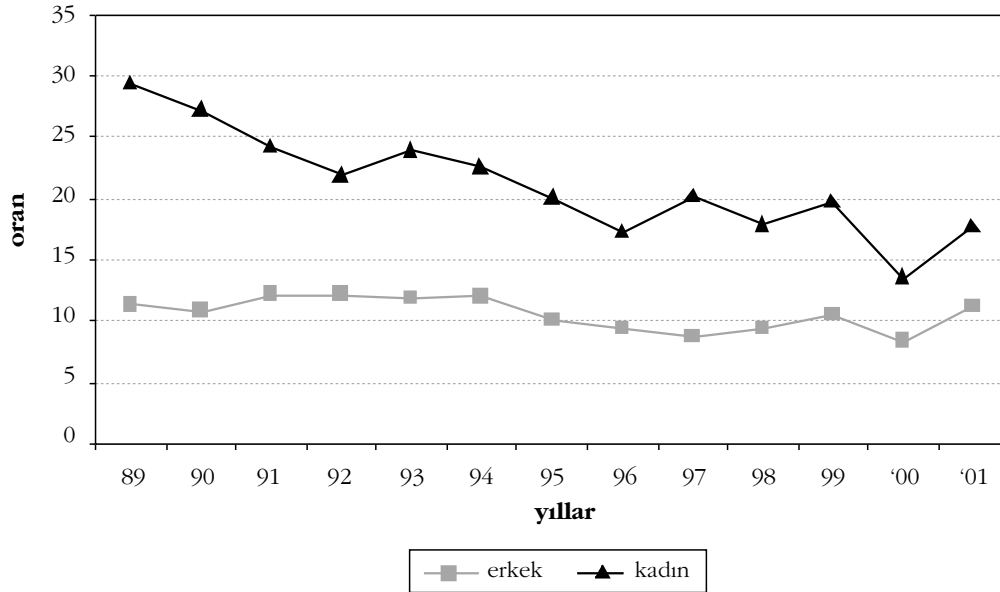
5.3. İşsizliğin Anatomisi

Buraya kadar işsizliği bir bütün olarak inceledik. Oysa, “işsizler ağırlıklı olarak kimlerden oluşmaktadır?” sorusunun yanıtı da konumuz açısından önemlidir. İşsiz kitlesini cinsiyet, eğitim, yaş, işsizlik süresi gibi kıstaslara bağlı olarak alt gruplara ayrıştırarak incelemek işsizliğin mikro boyutları konusunda da ipuçları verecektir. Bu tür bir inceleme bize hangi sosyo-ekonomik grupların işsizlik riski ile daha fazla karşı karşıya olduğunu gösterdiğinden, işsizliğin daha öznel nedenleri ortaya çıkarılabilir. Bu tür bilgiler işsizlikle mücadele politikaları tasarlanırken, büyüme, işgücü maliyeti gibi makro politikaların yanı sıra mikro politikaların tasarımında da yararlı ve gereklidirler.

Kadın ve erkek işsizler

1989-2001 döneminde kadınlar, toplam tarım dışı işsizlerin % 25-32'sini oluşturmaktadır. Tarım dışı kadın işsizlik oranında 1989'dan 2001 yılına dek sürekli bir düşme eğiliminden söz edilebilirse de ülkemizde kadınlarda işsizlik oranı, Türkiye ortalamasından ve dolayısıyla erkeklerden çok daha yüksek seyretmektedir (Çizim 5.9). Kadın işsizlik oranı erkek işsizlik oranının bu dönemde ortalama olarak 2 katıdır (Çizim 5.10). Çizim 5.10'dan izlenebildiği gibi, kadın işsizlik oranının erkek işsizlik oranına bölünmesiyle elde edilen katsayı 1989 ve 1990 yıllarındaki yüksek rakamlar hariç, 2000 yılına dek 2 civarında seyretmiştir. Ancak 2000 ve 2001 yıllarında oranda bir düşme görülmektedir. Son iki yılda kadın işsizliğinin erkeklere kıyasla durumunda küçük de olsa bir iyileşme olduğundan söz edilebilir. Buna rağmen, kadınların işsiz kalma olasılığı erkeklerin halen çok üzerindedir.

Çizim 5.9. Cinsiyete Göre Tarım Dışı İşsizlik

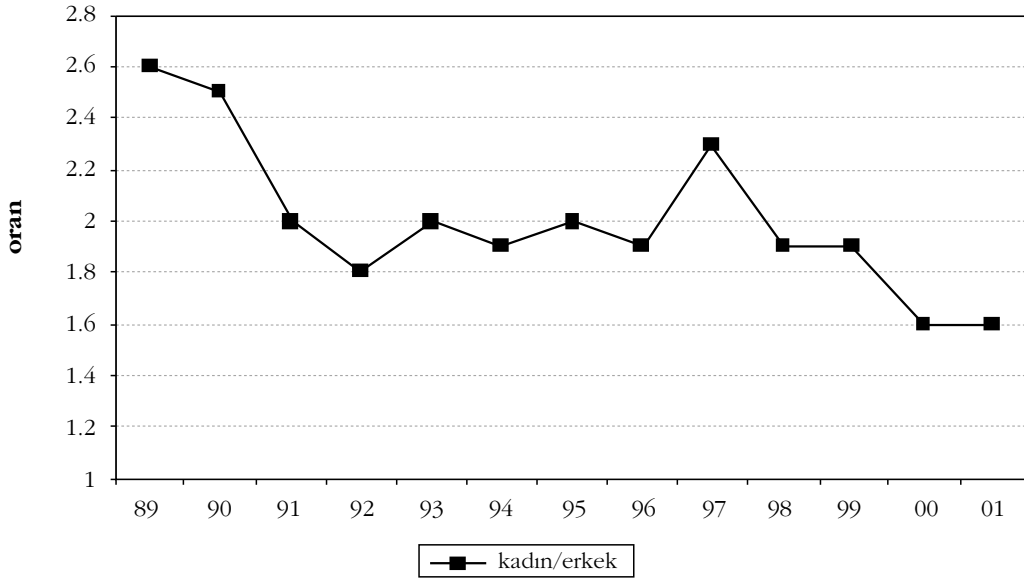

Başka bir deyişle, tarım dışı faaliyetlerin yoğunlukta olduğu kentlerde, çalışma çağındaki kadınların beşte biri işgücüne ancak katılırken, bu katılanları da işgücü piyasasında erkeklerden daha zorlu bir süreç beklemektedir. Üstelik, işgücüne katılan kadınların eğitim düzeyleri, erkeklere kıyasla çok daha iyi durumdadır. 2001 yılında tarım dışında kadın işgücünün % 26'sı yüksek eğitimli iken erkek işgücünün % 11'i bu düzeye sahiptir. Lise ve dengi okul mezunları kadın işgücünün % 31'ini oluştururken, erkek işgücünün % 23'ü lise ve dengi okul mezunudur. Dolayısıyla

tamamen vasıfsız olarak nitelendirilebilecek olan lise öncesi eğitim düzeyine sahip erkekler toplam tarım dışı erkek işgücünün % 66'sını oluşturmaktadır. Bu eğitim düzeyinde bulunan kadınların oranı % 43'tür.

Ancak kadınların daha eğitilmiş olmaları, bir bakıma kadın işsizlik oranını artırıcı bir etki de yapıyor olabilir. Daha ilerde göstereceğimiz gibi, lise mezunları arasında işsizlik oranı Türkiye ortalamasının bir hayli üzerindedir. Lise mezunu kadınların, kadın işgücü içinde erkeklere kıyasla daha yüksek bir paya sahip olması, kadın işsizlik oranını artırıcı bir etki yapmaktadır. Ancak diğer yandan, üniversite mezunu kadınların kadın işgücü içindeki payının erkeklere kıyasla çok daha yüksek olmasının ve üniversite mezunları arasında işsizlik oranının genel ortalamasının bir hayli altında oluşunun karşı bir etki doğurduğu da unutulmamalıdır. Kadın işsizlik oranı ile erkek işsizlik oranı arasındaki farkın oluşmasında, kimi kurumsal-yapısal nedenleri olmakla birlikte, kültürel kaynaklı cinsiyet ayrımcılığının da etkili olduğunu düşünüyoruz.

Çizim 5.10. Kadın İşsizlik Oranı / Erkek İşsizlik Oranı

Diğer bir etmen de kadınların ailevi sorumluluklarından ötürü iş konusunda daha seçici davranmaları olabilir. Ülkemizde hali hazırda yaygın bir istihdam şekli olmayan yarı zamanlı çalışmanın kurumsal alt yapısının oluşturularak yaygınlaştırılmasıyla, kadın işsizliği sorununda bir iyileşme olabileceği öngörülebilir. Ancak, yarım gün işlerin ya da yeni İş Kanunu Tasarısı'ndaki adıyla "kısmi süreli işlerin" ya-

sal olarak düzenlenmesinin, kadın işgücü arzını artırıcı bir etki yapacağını da unutmamak gerekir.

Avrupa Birliği (AB) ile karşılaştırma

Çizelge 5.7 dikkate aldığımız 6 Avrupa ülkesinde yarım gün çalışan kadınların toplam kadın istihdamı içindeki payını gösteriyor. Çizim 5.11 ise aynı ülkelerde kadın işsizlik oranını erkek işsizlik oranı ile kıyaslıyor. İtalya, İspanya ve Portekiz’de yarım gün çalışan kadınların payında 1990-1997 döneminde belirgin bir artış olduğunu gözlemliyoruz. Diğer yandan kadın işsizlik oranı/erkek işsizlik oranının seyrine baktığımızda aynı dönemde İtalya ve Portekiz’de kadın işsizlik oranının erkek işsizlik oranına kıyasla belirgin bir şekilde düştüğünü görüyoruz. İzleyen yıllarda İtalya’da yarım gün işlerin payı hemen hemen sabit kalırken, Portekiz’de belirgin bir düşüş söz konusudur. 1997-2000 döneminde kadın işsizlik oranı erkeklere kıyasla İtalya’da aşağı yukarı sabit kalırken, Portekiz’de belirgin bir artış görülüyor. Kadın istihdamı içinde yarım gün istihdamın payı ile kadın işsizlik oranı/erkek işsizlik oranı arasındaki ters yönlü ilişkiyi Yunanistan’da da kısmen gözlemleyebiliyoruz.

Bu gözlemlere dayanarak yarım gün işlerin yaygınlaşmasının kadın işsizlik oranını görece olarak düşürdüğü iddia edilebilir. Ancak bu ilişkinin İspanya için geçerli olmaması başka etkenlerin de dikkate alınması gerektiğini gösteriyor. İspanya’da yarım gün işlerin payı artarken, görece kadın işsizlik oranı da belirgin bir şekilde artıyor. 2000 yılına gelindiğinde görece kadın işsizlik oranı İspanya’da Türkiye’yi geçmiş durumdaydı: % 2.1’e karşılık % 1.6.

Polonya ve Macaristan’ın göstergeleri de görece kadın işsizliğinin açıklanmasında daha fazla etkenin dikkate alınması gerektiğini gösteriyor: Yarım gün işlerin payının Macaristan’da çok düşük olmasına karşın kadın işsizlik oranı/erkek işsizlik oranı 1’in altında. Diğer bir ifade ile bu ülkede kadın işsizlik oranı erkek işsizlik oranından çok daha düşük.

Sonuç olarak karşılaştırmalı analiz Türkiye’de yarım gün işlerin yasal bir statüye kavuşarak yaygınlaşması ile kadın işsizlik oranının azalacağını garanti etmiyor. Bununla birlikte İspanya istisnası dışında diğer Akdeniz ülkelerinde gözlemlenen olumlu etkinin Türkiye için de geçerli olabileceğini düşündürüyor. Son olarak Türkiye’de görece kadın işsizlik oranının son yıllarda Yunanistan, İtalya ve İspanya’nın oranlarının altına düştüğünü belirtelim.

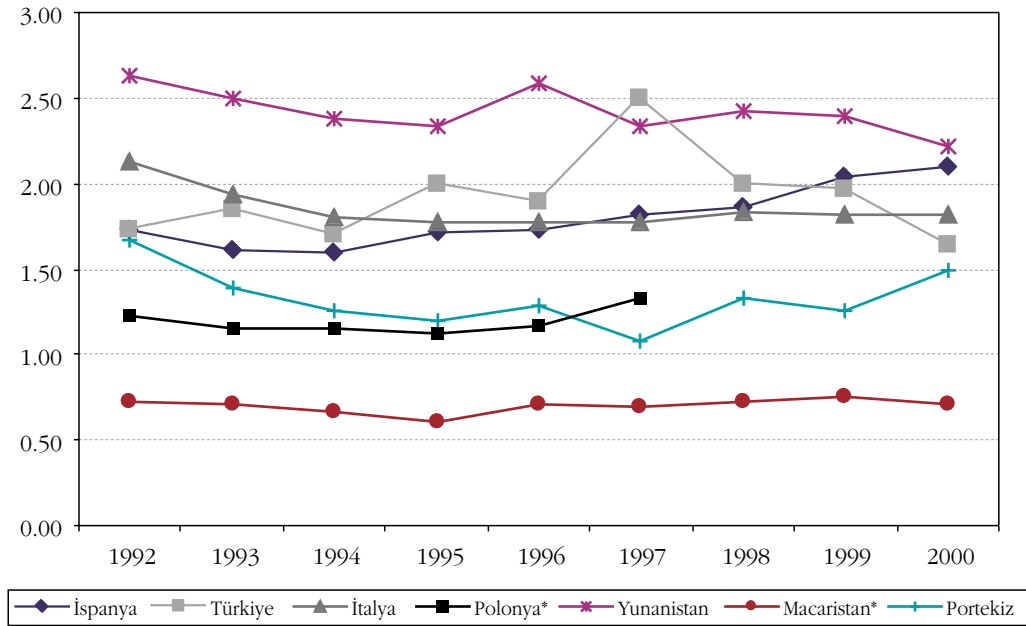
Çizelge 5.7. AB Ülkelerinde Kadın İstihdamı İçinde Yarım Gün Çalışan Kadın İstihdamı (%)

Ülkeler	1990	1997	2000
İtalya	18.2	22.2	23.4
Yunanistan	11.5	14.1	9.4
İspanya	11.5	16.8	16.5
Portekiz	11.8	16.5	14.7
Polonya*		16.6	17.9
Macaristan*		5.0	4.8

(*) 2004 yılında AB üyesi olacaktır

Kaynak : OECD "Labour Force Statistics 1980 – 2000", Temmuz 2000, Paris

Çizim 5.11. Türkiye’de ve AB Ülkelerinde Kadın İşsizlik Oranı/Erkek İşsizlik Oranı

(*) 2004 yılında AB üyesi olacaktır

Diploma ve işsizlik

Eğitim düzeylerine göre işsizliğin ayrıştırılması ve analiz edilmesi amacıyla oluşturulan çizelgelerde eğitim düzeyleri, lise öncesi, lise ve yüksek öğretim olarak üç grupta toplulaştırılmıştır.

Lise mezunlarında işsizlik oranı her zaman ülke genelinden ve diğer eğitim gruplarından daha yüksek seyretmektedir (Çizelge 5.8). En yüksek işsizlik oranına lise mezunları sahipken, yüksek eğitilmiş olanlar 1989 yılından günümüze kadar en düşük işsizlik oranına sahip olmuşlardır (Çizim 5.12). Bu durum, hem erkek hem de kadınlar için geçerlidir. Eğitim düzeyinin yükselmesiyle birlikte işsizliğin düşmesine dayalı ekonomik teoriye karşıt olarak, lise mezunlarının işsizlik oranının lise öncesi eğitilmişlerden yüksek olması, açıklanması gereken bir durumdur.

AB ile karşılaştırmalar bu açıdan Türkiye'nin birkaç istisnadan birini oluşturduğunu göstermektedir (Çizelge 5.9 ve 5.10). Gelişmiş ülkelerde, özellikle asgari ücretin görece olarak yüksek ve istihdamı koruyucu kurumsal düzenlemelerin yoğun olduğu ekonomilerde, düşük eğitilmiş işgücünün maliyeti yüksek kalmakta, sonuç olarak bu grupta işsizlik artmaktadır. AB ülkelerinde Yunanistan ve Portekiz'in dışında lise öncesi eğitim düzeyine sahip işgücünde işsizlik oranı diğer eğitim düzeylerine kıyasla dikkate değer ölçüde yüksektir.

Lise eğitimi, ülkemizde kişiye bir vasıf kazandırmamaktadır. Ancak lise mezunlarının hâlâ lise öncesi eğitilmişlerden sayıca daha az olmaları nedeniyle, bu grubun iş beklentileri görece vasıflı işlere ve yüksek ücretlere yönelik olmaktadır (Gürsel ve Ulusoy). Diğer bir ifade ile ortalama lise mezununun rezervasyon ücretinin (çalışmak için kabullenebilecekleri asgari ücret) piyasa denge ücretinden daha yüksek olduğunu zımnen kabul ediyoruz. Dolayısıyla, lise mezunları için işgücü talebi ile işgücü arzı uyuşmamakta ve ortaya yüksek bir işsizlik oranı çıkmaktadır.

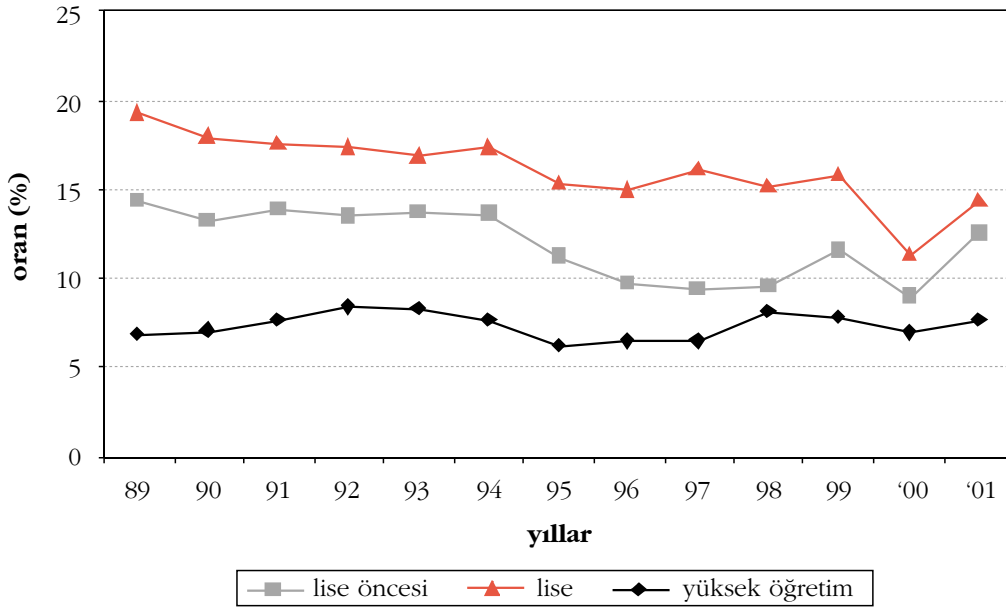
Aynı şekilde, bir okul bitirmemiş olanlar, ilköğretim ve ortaokul mezunlarından oluşan lise öncesi eğitilmişlerin işsizlik oranının lise mezunlarına göre daha düşük olması, bu grubun vasıfsız olması nedeniyle düşük ücretli ve vasıfsız işlerde istihdam edilmeleri ile açıklanabilir. Vasıfsızlık özelliği dolayısıyla ücretlerin düşük olması, bu grup için ortalama ücreti piyasa denge ücretine yaklaştırmaktadır. Türkiye'de işgücü piyasasında istihdamı koruyucu kurumların özellikle bu grupta zayıf olması (kayıtdışı ekonomi), işsizlik tazminatının yokluğu ve asgari ücretin görece düşüklüğü bu savı destekler yöndedir. Türkiye'de asgari ücret ortalama ücretin yaklaşık % 35'ine eşitken, Fransa'da bu oran % 60'dır. Bir bakıma bu grupta hanehalklarının yetişkin erkek bireyleri ücret düzeyi ne olursa olsun çalışmak zorundadır. Bu durumda doğal olarak vasıfsız işgücünün piyasa ücreti ile denge ücreti çok yakın olmaktadır. Kayıtdışı istihdam bölümünde belirtildiği gibi, kayıtdışı ve/veya informal sektörde çalışanların çok büyük bir bölümünü lise öncesi eğitilmişler oluşturmaktadır.

Çizelge 5.8. Tarım Dışı İstihdam, İşsizler ve Eğitim Durumuna Göre Tarım Dışı İşsizlik Oranları

Yıllar	Tarım dışı işsizlik oranı			
	Tarım dışı işsizlik (%)	Lise öncesi (%)	Lise ve dengi (%)	Yüksek öğretim (%)
Toplam				
1989	14.4	14.3	19.3	6.8
1990	13.5	13.3	17.9	7.0
1991	14.0	13.9	17.6	7.6
1992	13.7	13.5	17.4	8.4
1993	13.9	13.8	16.9	8.3
1994	13.7	13.6	17.4	7.6
1995	11.6	11.3	15.3	6.2
1996	10.5	9.7	14.9	6.4
1997	10.6	9.4	16.1	6.5
1998	10.7	9.6	15.2	8.1
1999	12.1	11.6	15.8	7.8
2000	9.3	9.0	11.4	6.9
2001	12.3	12.6	14.3	7.7
Erkek				
1989	11.4	11.5	14.5	5.6
1990	10.8	11.0	12.9	5.5
1991	12.2	12.4	13.9	6.2
1992	12.1	12.1	14.6	6.9
1993	12.0	12.3	13.2	6.7
1994	12.0	12.2	13.9	6.0
1995	10.1	10.0	12.1	5.4
1996	9.3	9.0	12.1	5.5
1997	8.7	8.2	11.9	5.2
1998	9.3	8.7	12.4	6.9
1999	10.5	10.3	12.9	6.6
2000	8.4	8.4	9.6	5.8
2001	11.2	11.6	12.3	6.6
Kadın				
1989	29.2	32.6	32.5	9.8
1990	27.2	30.2	30.6	10.8
1991	24.1	26.2	28.5	11.2
1992	21.9	23.4	25.6	11.7
1993	24.0	26.0	27.9	12.0
1994	22.5	23.4	29.1	11.0
1995	20.0	21.8	25.1	7.8
1996	17.3	16.3	24.4	8.3
1997	20.1	19.4	28.3	9.2
1998	17.8	17.1	23.9	10.5
1999	19.8	21.1	25.2	10.2
2000	13.5	13.1	17.6	8.9
2001	17.6	19.5	21.7	9.9

Çizim 5.12’de göze çarpan diğer bir olgu da 2001 krizinin görece olarak en büyük darbeyi düşük eğitilmiş işgücüne indirmiş olmasıdır. Yüksek eğitimlilerinin işsizlik oranı 2001’de bir önceki yıla göre % 12 oranında artmıştır. Buna karşılık lise mezunlarının işsizlik oranında artış % 25, lise öncesi eğitilmişler için ise % 40’tır.

Çizim 5.12. Eğitim Durumuna Göre Tarım Dışı İşsizlik Oranları

Burada kullanılan üç eğitim sınıfına ait tarım dışı işsizlik oranları, Türkiye için ortalama tarım dışı işsizlik oranına bölündüğünde, incelenen dönemin ortalaması olarak lise öncesi için 1, lise için 1.3 ve yüksek öğretim için 0.6 rakamları elde edilmektedir. Bu rakamlar, yukarıda açıklanan işsizlik oranlarının başka bir şekilde ifade edilmesidir. Buna göre, lise mezunlarında işsizlik oranı, ortalamanın 1.3 katı iken, yüksek öğretim mezunları için 0.6 katıdır. Yani yüksek öğretim mezunu olmak, işsiz olma olasılığını özellikle lise mezuniyetine göre oldukça düşürmektedir.

Lise öncesi eğitim düzeyine sahip olanların işsizlik oranı ortalama ile birlikte seyretmektedir. Bunun nedeni bu grubun toplam işsizler içinde % 60’lar gibi çok yüksek paylara sahip olmasıdır. Ancak bu pay hem erkeklerde hem de kadınlarda 1989’dan 2001’e dek düşme eğiliminde olmuştur. Kadınlarda bu durum çok daha belirgindir. Öyle ki, 1989 yılında kadın işsizlerin % 67.2’si lise öncesi eğitime sahipken, 2001 yılında bu rakam % 47 olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan lise mezunlarının ve yüksek eğitimlilerin toplam işsizler içindeki payı 1989-2001 yılları arasında

hem erkek hem de kadınlar için artmaktadır. İşsizler içinde en düşük paya sahip olan yüksek eğitilmişler, incelenen dönemde toplam işsizlerin % 4.2 -% 9.7'sini oluşturmuş ve bu oran belirgin şekilde artmıştır. Bu artış özellikle kadınlarda daha yüksek boyutlarda kendini hissettirmektedir. Zaten kadın işsizlerde yüksek eğitimlilerin payı her zaman erkeklere göre daha fazla olmuş; bu oran 1996 yılından itibaren % 10'un üzerine çıkmıştır. Bütün bu göstergeler, çalışabilir çağdaki nüfusun eğitim düzeyindeki yükselmenin işsiz grubuna da yansıdığı şeklinde değerlendirilebilir. Ancak, işsizler içinde yüksek eğitimlilerin payının yükselmesi, ülkemizdeki ekonomik yapılanmanın yüksek eğitimlilerin vasıflarına uygun yeterli iş olanakları yaratmadığını da göstermektedir.

Çizelge 5.9. AB Ülkelerinde Eğitim Düzeyine Göre 25-64 Yaş Kadın İşsizler, 1999, %

Ülkeler	Lise Öncesi	Lise	Yüksek okul
İtalya	16.6	11.1	9.3
Yunanistan	13.7	17.3	10.3
İspanya	22.8	19.8	16
Portekiz	4.6	6.2	2.1
Polonya*	15.1	11.5	2.8
Macaristan*	9.5	5.2	1.1

(*) 2004 yılında AB üyesi olacaktır.

Çizelge 5.10. AB Ülkelerinde Eğitim Düzeyine Göre 25-64 Yaş Erkek İşsizler, 1999, %

Ülkeler	Lise Öncesi	Lise	Yüksek okul
İtalya	7.8	5.7	4.9
Yunanistan	5.5	6.6	5.3
İspanya	10.5	7.8	6.9
Portekiz	3.9	4.1	3
Polonya*	12.7	7.2	2.2
Macaristan*	12.6	6	1.5

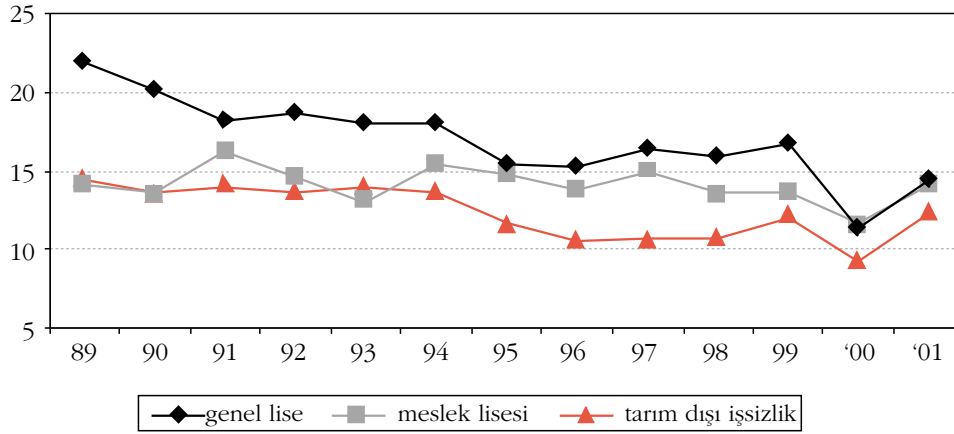
(*) 2004 yılında AB üyesi olacaktır.

Tarım dışı işsizlik oranlarına genel lise ve meslek lisesi ayrımında bakıldığında, meslek lisesi mezunları için işsizlik oranının, genel lise mezunlarına kıyasla genellikle birkaç puan daha düşük olduğu görülür (Çizim 5.13). Meslek lisesi genel liseden farklı olarak mezunlarının bir meslek edinmelerine yönelik olarak eğitim verdiğinden, bu grupta işsizlik oranının düşük olması beklenir. Ancak, meslek lisesi

mezunlarında işsizlik oranı, 1989-1994 döneminde ortalamaya göre dalgalı bir seyir izlerken, 1994 yılından itibaren sürekli olarak ortalamanın üzerinde kalmıştır. Bunun bir sebebi, meslek liselerinin, mezunlarına ilgili meslek kollarında istihdam edilmeye yönelik yeterli formasyon kazandırmaktan giderek daha uzak kalması olabilir.

Din eğitimi veren lise dengi okul mezunları (İmam Hatip mezunları) meslek liselerinin içinde değerlendirilmektedir. Bu grubu, HİA'larda ayırmak, dolayısıyla ayrı bir işsizlik oranı hesaplamak mümkün değildir. Öte yandan DİE Milli Eğitim istatistiklerine bakıldığında, din eğitimi veren lise dengi okul mezunları, meslek lisesi mezunlarının yaklaşık % 20'sini oluşturmaktadır. İncelenen dönemde teknik bir mesleğe sahip olmayan İmam Hatip mezunlarının meslek lisesi mezunları içindeki payının artmış olması bu grupta işsizlik oranının görece olarak artmasına katkıda bulunmuş olabilir. Yine de gelişmenin tümünü açıklamaz. Meslek lisesi mezunlarının iş bulmakta neden giderek daha fazla zorluk çektikleri ayrıca incelenmesi gereken önemli bir konudur.

Çizim 5.13. Lise Türüne Göre Tarım Dışı İşsizlik Oranı (%)

Gençlerde işsizlik

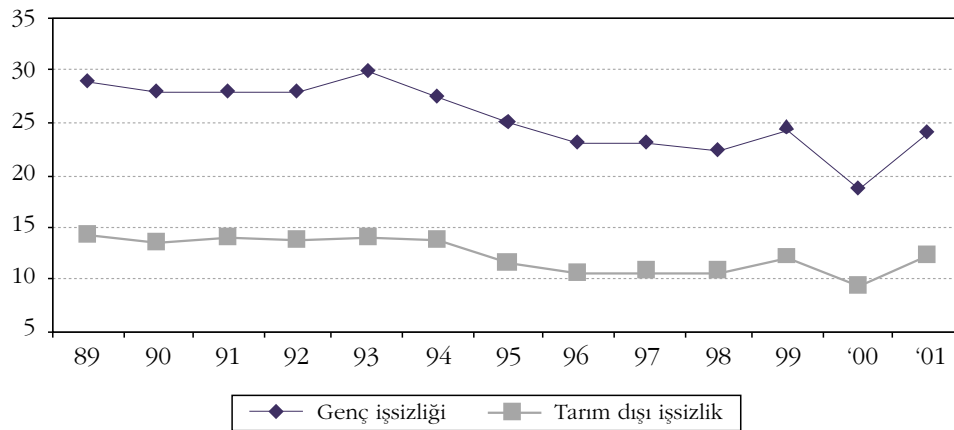
Gençlerin işsizliği, işsizlikle mücadele politikaları tasarlanırken özellikle dikkate alınması gereken bir konudur. 15-24 yaş grubunun işsizlik oranı incelendiğinde, bu yaş grubunda tarım dışı işsizlik oranının her zaman ortalamanın 10-15 puan üzerinde seyretmiş olduğu dikkati çekmektedir (Çizelge 5.11 ve Çizim 5.14). Bu yaş grubundaki işsizler toplam işsizlerin 1989-2001 döneminde ortalama % 52'sini oluşturmaktadır. Genç işsizlerin oranının işsizlik oranı ile paralel bir seyir izlediğini Çi-

zelge 5.14 gösteriyor. Genç işsizlik oranı ile tarım dışı işsizlik oranı kıyaslandığında ise bir değişiklik görülüyor: 1989-90 yıllarında genç işsizlik oranı tarım dışı işsizlik oranının yaklaşık iki katı iken, 2000-01 yıllarında da yine iki katıdır. Bu gösterenin anlamı geçen on yıl içinde genç işsizlerin sayısını görece olarak azaltmak için hiçbir çaba gösterilmediğidir.

Çizelge 5.11. Gençlerde İşsizlik Oranı

	Genç işsizliği (%)	Tarım dışı işsizlik (%)
1989	28.9	14.4
1990	27.8	13.5
1991	28.1	14.0
1992	27.9	13.7
1993	29.9	13.9
1994	27.5	13.7
1995	24.9	11.6
1996	23.2	10.5
1997	23.2	10.6
1998	22.3	10.7
1999	24.3	12.1
2000	18.8	9.3
2001	24.1	12.3

Çizim 5.14. Gençlerde (15-24) Tarım Dışı İşsizlik Oranı (%)

Genç işsizlik oranının ortalama işsizlik oranına göre bir hayli yüksek olması Türkiye'ye özgü bir durum değildir. Çizim 5.15 ve 5.16 altı Avrupa ülkesinin dördünde (Polonya, İtalya, Yunanistan ve İspanya) genç işsizlik oranlarının Türkiye'den yüksek olabildiğini, ayrıca altı ülkede de genç işsizlik oranının genel işsizlik oranından daha yüksek olduğunu gösteriyor. Bu özelliğin karşılaştırmada yer vermediğimiz tüm diğer ülkeler için de geçerli olduğunu ayrıca belirtelim.

Genç işsizlik oranının ortalamadan daha yüksek olmasının nedeni genç işsizlerin yapısal bir özelliği ile ilgilidir. Genç işsizlere daha yakından baktığımızda (Çizelge 5.12), bu kategorinin yarısından fazlasını, okuldan henüz mezun olmuş, askerden yeni gelmiş ve diğer nedenlerle 'ilk kez iş arayanlar'ın oluşturduğunu görüyoruz. İlk kez iş arayanların, işgücü piyasasına girerek vasıflarına uygun iş bulmalarının belirli bir süre alması, başlangıçta daha seçici olmaları, deneyimsizlikleri nedeniyle gençlere yönelik talebin görece olarak zayıf olması gibi nedenlerle gençlerde işsizlik oranının yüksek olması bir bakıma yapısal ve beklenen bir durumdur. Ayrıca, bu gençlerin önemli bir bölümünü hiçbir mesleki formasyonu olmayan ve eğitim durumuna göre en yüksek işsizlik oranına sahip olan lise mezunlarının oluşturduğunu belirtelim.

Çizelge 5.12. Tarım Dışı Genç İşsizler İçinde İlk Kez İş Arayanların Oranı

Yıllar	Genç işsiz sayısı (Bin kişi)	İlk kez iş arayanlar (Bin kişi)	İlk kez iş arayanların oranı (%)
1989	875	662	75.7
1990	854	636	74.4
1991	879	486	55.3
1992	908	564	62.0
1993	909	560	61.7
1994	884	536	60.6
1995	771	443	57.6
1996	725	471	64.9
1997	766	510	66.3
1998	752	494	65.8
1999	845	455	53.8
2000	669	354	52.9
2001	834	358	42.9

Tarım dışında, eğitilmiş gençlerde (lise ve daha yüksek eğitime sahip olan 15-24 yaş grubu) işsizlik oranı, gençlerin işsizlik oranına göre daha yüksektir. Başka bir ifadeyle, gençlerin işsizliği incelenen dönemin tümünde ortalamanın 2.1 katı iken

eğitimli gençler için bu rakam 2.7'dir. Eğitimli gençler, lise ve yüksek eğitimliler olarak ve cinsiyet ayrımında incelendiğinde daha farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Yüksek eğitimli genç erkeklerin işsizlik oranı, genç erkeklerin ortalamasından genelde daha yüksekken, bu durum kadınlarda tersine olmakta, yani yüksek eğitimli genç kadınların işsizlik oranı, genç kadınlar ortalamasından daha düşük seyretmektedir. Ancak bu eğilim son iki yılda değişmiştir. Bu ani değişikliğin HİA yönteminde yapılan değişikliğe bağlı olması kuvvetle muhtemeldir (Çizelge 5.13)

Genç kadınlarla genç erkekler arasındaki bu farklılığın nedenlerini saptamak için daha ayrıntılı bir inceleme gerekiyor. Çalışma varsayımı olarak yüksek eğitimli genç kadınların sayıca daha az olmaları nedeniyle daha kolay iş bulmaları ihtimali düşünülebilir. Bir diğer ihtimal de yüksek eğitimli genç erkeklerin daha seçici olduklarıdır.

Çizelge 5.13 eğitim düzeyleri ile işsizlik arasındaki ilişkiyi incelerken saptadığımız bir bulguyu bir kez daha vurgulama fırsatını veriyor. Gerek erkek gerekse kadın lise mezunu gençler arasında işsizlik oranı olağanüstü yüksektir. Neredeyse her üç mezundan birisi işsizdir. Bu olgu her yaştan lise mezunu grubunda işsizlik oranının ortalamasının üzerine çıkmasında hiç kuşkusuz çok belirleyici bir rol oynuyor.

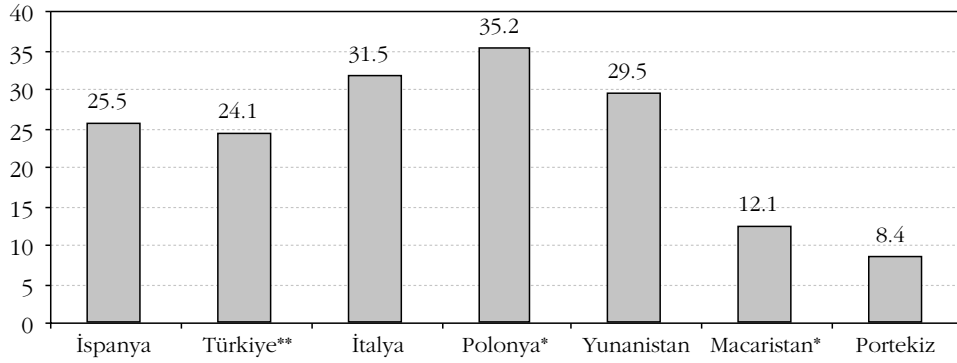
Çizelge 5.13. Tarım Dışında Gençlerin, Lise ve Yüksek Eğitimli Gençlerin İşsizlik Oranları (%)

Yıllar	Ortalama			Erkek			Kadın		
	Genç (15-24)	Lise eğitimli genç	Yüksek eğitimli genç	Genç (15-24)	Lise eğitimli genç	Yüksek eğitimli genç	Genç (15-24)	Lise eğitimli genç	Yüksek eğitimli genç
1989	28.9	41.5	31.7	24.4	35.1	26.6	42.1	51.0	37.9
1990	27.8	38.7	32.6	23.5	30.8	34.8	40.9	49.9	31.7
1991	28.1	37.5	33.2	26.1	33.9	35.3	35.0	44.3	31.2
1992	27.9	37.5	35.0	26.1	37.6	37.3	33.3	37.1	33.2
1993	29.9	38.1	28.8	27.7	35.2	27.1	37.1	42.8	30.7
1994	27.5	37.5	35.3	25.4	35.3	35.5	34.0	42.0	35.7
1995	24.9	31.8	30.3	22.8	29.0	34.5	31.2	36.7	25.8
1996	23.2	32.5	28.6	21.4	29.6	27.6	29.2	38.2	29.6
1997	23.2	34.3	29.7	20.0	30.0	29.1	31.8	41.0	29.4
1998	22.3	31.4	31.6	20.6	30.5	36.3	27.2	33.3	28.4
1999	24.3	30.7	29.3	22.0	28.2	29.9	30.7	35.2	28.5
2000	18.8	23.9	28.6	17.8	22.6	28.6	21.7	26.3	28.5
2001	24.1	28.5	31.9	22.5	27.1	32.1	28.4	31.3	31.1

Avrupa Birliği (AB) ile karşılaştırma

Çizim 5.15, yukarıda da belirttiğimiz gibi Türkiye'nin genç işsizlik oranı itibariyle altı Avrupa ülkesine kıyasla çok da vahim bir durumda olmadığını gösteriyor. Tekrarlamak gerekirse, Türkiye genç işsizlik açısından Polonya, İtalya, Yunanistan ve İspanya'ya kıyasla daha iyi durumdadır. Ancak bu tür karşılaştırmalarda dikkate alınması gereken gösterge mutlak genç işsizlik oranı değil göreceli genç işsizlik oranıdır. Bir ülkede genel işsizlik oranı ile genç işsizlik oranı arasında bir paralellik olduğunu belirtmiştik. Bu 6 ülkenin içinde en yüksek işsizlik oranına sahip (% 16.1) Polonya'da genç işsiz oranının da çok yüksek olması doğaldır. Ancak bir ülkenin genç işsizlikle başarılı bir şekilde mücadele edip etmediğini görebilmek için genç işsizlik oranı ile genel işsizlik oranını kıyaslamak gerekir.

Çizim 5.15. Türkiye ve AB Ülkelerinde 16 – 24 Yaş Genç İşsizlik Oranı (2000, %)

Kaynak : Türkiye için HİA, AB ülkeleri için OECD Economic Outlook 2001

(*) 2004 yılında AB üyesi olacaktır

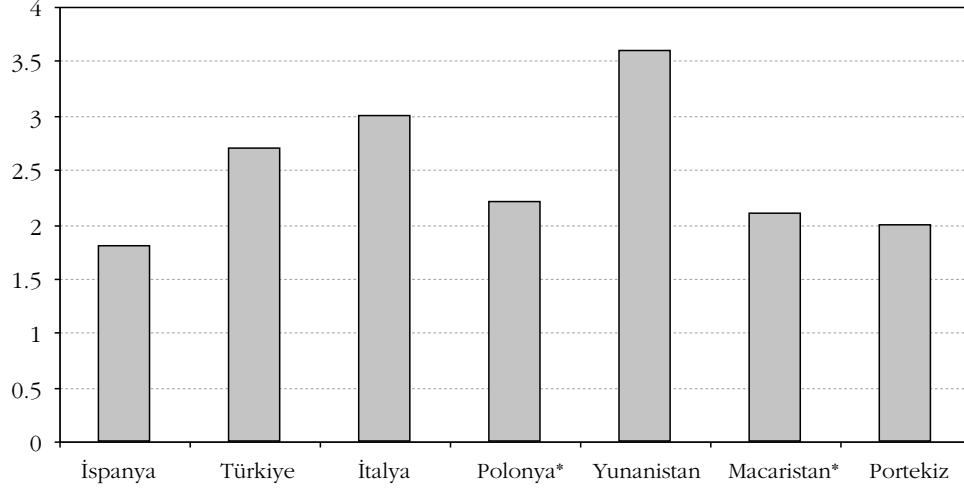
(**) Türkiye verisi 2001 yılına aittir

Çizim 5.16'da genç işsizlik oranı/genel işsizlik oranı veriliyor. Göreceli genç işsizlik açısından durum görüldüğü gibi oldukça farklıdır. En yüksek genç işsiz oranına sahip Polonya (% 35.2) 2.2 katsayısı ile dördüncü sıraya gerilerken, Türkiye 2.7 katsayısı ile Yunanistan (3.6) ve İtalya'nın (3.0) ardından üçüncülüğe yükseliyor. Genç işsizlikle en iyi mücadele eden ülkenin ise İspanya (1.8) olduğu anlaşılıyor. Bu rakamlar Türkiye'nin genç işsizlikle mücadelede bir hayli eksiği olduğunu gösteriyor.

Sonuç olarak, gençlerin, özellikle eğitimlerini tamamlayıp işgücü piyasasına ilk kez giren gençlerin, daha kısa sürede iş bulmalarını sağlayacak işgücü piyasası ara-

cı kurumlarının etkinleştirilmesinin ve gençlerin eğitim sürecinden talep edilen meslekler kazandırılarak (özellikle lise mezunları için) çıkmalarının sağlanmasının, genç işsizlik oranının, dolayısıyla genel işsizlik oranının düşürülmesinde çok etkili olacağını belirtmeliyiz.

Çizim 5.16. AB ülkeleri ve Türkiye’de Genç İşsizlik Oranı/Genel İşsizlik Oranı

(*) 2004 yılında AB üyesi olacaktır

Uzun dönemli işsizlik

Uzun dönemli işsizliğin boyutu ve buna bağlı olarak süreklilik kazanan işsizlik olgusu, işsizliğin yapısının araştırılmasında önemli bir yere sahiptir. HİA anketlerinde "uzun dönemli işsiz" kavramı, işsizler içinde, bir yıl ve daha uzun süredir işsiz olanlara değil, işsiz olanlardan bir yıl ve daha uzun süredir iş arayanlara işaret etmektedir.

Çizelge 5.14’te HİA sonuçlarına göre uzun dönemli işsizlerin sayısı ve toplam işsizler içindeki payı sunulmaktadır. Nisan 1989–Nisan 1999 aralığında bu pay % 40 civarında seyretmiş ve çok az da olsa bir düşme eğilimi göstermiştir. Nisan 1999’da % 32.3’e düşmüş olan bu pay, Ekim 1999’a gelindiğinde % 22.6’ya gerilemiş ve 2000 ve 2001 yıllarında da sırasıyla % 21.3 ve % 20.9 olarak gerçekleşmiştir. Uzun dönemli işsizlerin toplam işsizler içindeki payının Nisan 1999’dan Ekim 1999’a geçerken önemli oranda düşmesinin nedeni, HİA soru kağıdının Ekim 1999 tarihinden itibaren yeni bir yapıya kavuşmuş olmasıdır. Yeni soru kağıdı ile işsizliğin kriterlerinden biri olan iş arama kanal ya da kanallarının en son ne zaman kullanıldığı net

olarak ölçülmeye başlanmıştır. Dolayısıyla, bu tarihten sonraki rakamların daha gerçekçi olduğu söylenebilir. Özellikle işsizlik sigortasının bulunmadığı (başka bir deyişle işsiz kalınan süre içerisinde bir gelir elde edilemeyen) ülkelerde, uzun dönemli işsizlerin payının düşük olmasının beklendiği de göz önünde bulundurulduğunda, Ekim 1999 tarihi ve sonraki rakamların gerçeği daha iyi yansıttığı söylenebilir.

Çizelge 5.14. Tarım Dışında Uzun Dönemli İşsizlerin Toplam İşsizler İçindeki Payı

Dönemler	Uzun dönemli işsiz sayısı (Bin Kişi)	İşsiz sayısı (Bin Kişi)	Uzun dönemli İşsizlerin payı (%)
Nisan 1989	671	1 597	42.0
Ekim 1989	668	1 627	41.1
Nisan 1990	748	1 598	46.8
Ekim 1990	677	1 463	46.3
Nisan 1991	603	1 537	39.2
Ekim 1991	679	1 681	40.4
Nisan 1992	721	1 674	43.1
Ekim 1992	752	1 683	44.7
Nisan 1993	804	1 612	49.9
Ekim 1993	731	1 748	41.8
Nisan 1994	811	1 806	44.9
Ekim 1994	754	1 672	45.1
Nisan 1995	626	1 598	39.2
Ekim 1995	495	1 368	36.2
Nisan 1996	620	1 400	44.3
Ekim 1996	584	1 344	43.5
Nisan 1997	547	1 365	40.1
Ekim 1997	604	1 492	40.5
Nisan 1998	602	1 474	40.8
Ekim 1998	556	1 514	36.7
Nisan 1999	596	1 843	32.3
Ekim 1999	363	1 606	22.6
2000	293	1 377	21.3
2001	386	1 851	20.9

Bu açıdan bakıldığında, Ekim 1999 – 2002 arası dönemin çeyrekler itibariyle ayrı olarak değerlendirilmesinde yarar vardır. Tarım dışında uzun dönemli işsizlerin, toplam tarım dışı işsizler içindeki payı Ekim 1999'da % 22.6 iken, 2000 yılı I. ve II. çeyreklerde bu oran % 23 civarında, bu yılın son iki çeyreğinde ve 2001 yılının ilk çeyreğinde ise % 20'nin altında gerçekleşmiştir (Çizelge 5.15). 2001 yılının II. çeyreğinde tekrar % 20'nin üzerine çıkan uzun dönemli işsizlerin toplam işsizler içindeki payı, 2002 yılının I. çeyreğinde incelenen dönemin (Ekim 1999 – I. çeyrek 2002) en yüksek değerini almıştır (% 29.1). Kriz beklendiği gibi ortalama işsizlik süresinin uzamasına neden olmuştur. Diğer bir ifade ile 2001'de ortalama bir işsiz iş bulma ihtimali dikkate değer ölçüde azalmıştır.

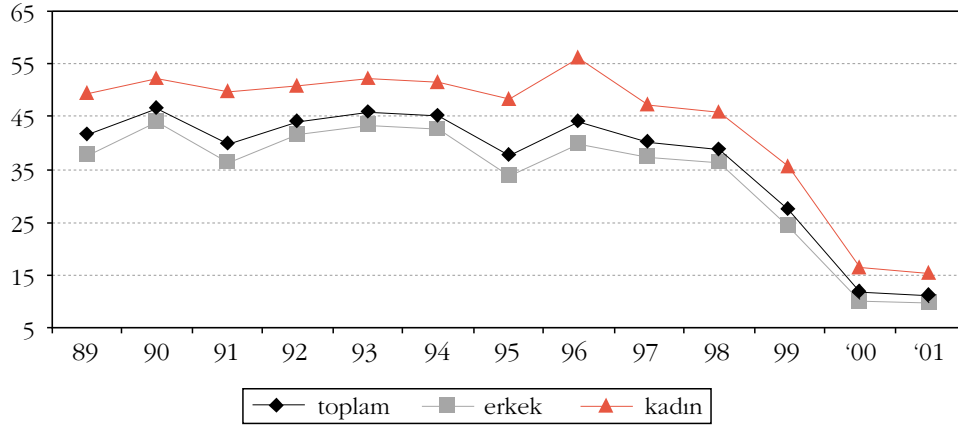
Uzun dönemli işsizlerin payı kadın ve erkekler için ayrı ayrı hesaplandığında ise, Ekim 1999- I. Dönem 2002 döneminde bu paylar kadın ve erkekler için benzer bir seyir izlemesine rağmen, kadınlarda uzun dönemli işsizlerin payı erkeklerden her zaman daha yüksek olmuştur (Çizelge 5.15). Kadınlarda bu pay Ekim 1999'da % 28.2 iken, 2002 yılının I. çeyreğinde % 36.8'e yükselmiştir. Kadınların işsiz kalma olasılığının erkeklerin çok üzerinde olduğu hatırlanırsa (bakınız Çizim 5.10), benzer şekilde kadınların uzun dönemli işsiz kalma olasılığının da erkeklerin çok üzerinde olduğu görülmektedir.

Çizelge 5.15. Çeyrekler İtibariyle ve Cinsiyete Göre Uzun Dönemli İşsizlerin Toplam İşsizler İçindeki Payı (Ekim 1999- I. Çeyrek 2002)

	Toplam			Erkek			Kadın		
	Uzun Dönemli İşsiz Sayısı (Bin Kişi)	İşsiz Sayısı (Bin Kişi)	Uzun Dönemli İşsizlerin Payı (%)	Uzun Dönemli İşsiz Sayısı (Bin Kişi)	İşsiz Sayısı (Bin Kişi)	Uzun Dönemli İşsizlerin Payı (%)	Uzun Dönemli İşsiz Sayısı (Bin Kişi)	İşsiz Sayısı (Bin Kişi)	Uzun Dönemli İşsizlerin Payı (%)
Ekim 1999	363	1 606	22.6	224	1 117	20.1	138	489	28.2
2000 / I	389	1 661	23.4	246	1 260	19.5	142	402	35.3
2000 / II	308	1 306	23.6	190	954	19.9	118	351	33.6
2000 / III	211	1 211	17.4	133	879	15.1	78	332	23.5
2000 / VI	265	1 346	19.7	176	1 034	17.0	89	312	28.5
2001 / I	317	1 753	18.1	194	1 327	14.6	122	425	28.7
2001 / II	324	1 542	21.0	204	1 131	18.0	119	411	29.0
2001 / III	388	1 860	20.9	255	1 397	18.3	132	463	28.5
2001 / VI	513	2 250	22.8	336	1 709	19.7	117	541	21.6
2002 / I	688	2 368	29.1	491	1 833	26.8	197	535	36.8

HİA'nın eski ölçüm yöntemi ile de kadınların uzun dönemli işsizlik riskine erkeklerden daha fazla maruz kaldığı gerçeği değişmiyor. Çizim 5.17'de görüldüğü gibi, uzun dönemli kadın işsizlerin toplam kadın işsizler içindeki payı 1989-2001 döneminde de sürekli olarak erkeklere kıyasla daha yüksek seyretmiştir.

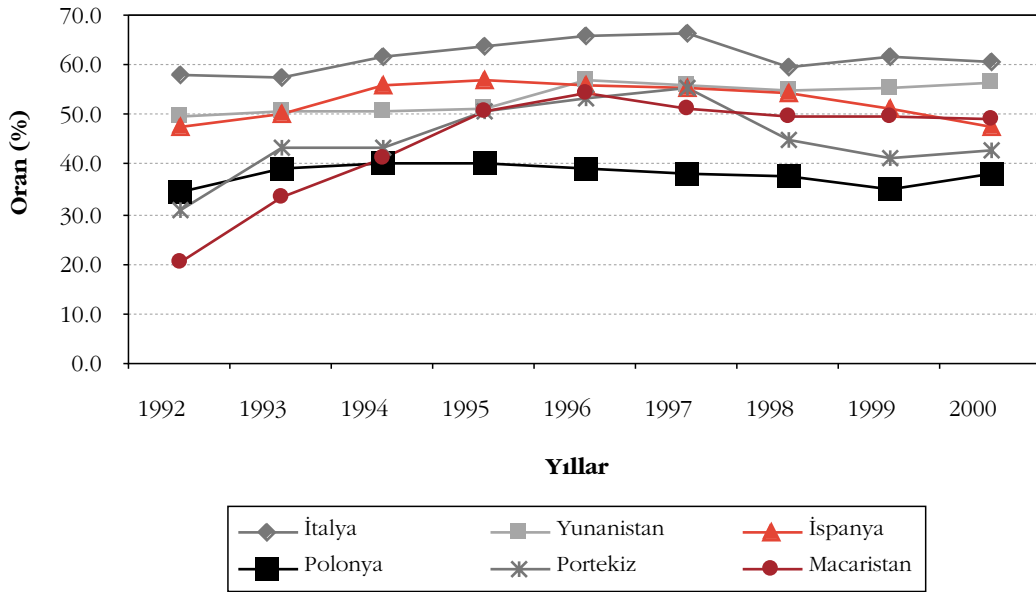
Çizim 5.17. Uzun Dönemli İşsizlerin Payı (%)

Avrupa Birliği (AB) ile karşılaştırma

İşsizlik sorununun en olumsuz yönlerinin başında uzun süreli işsizler gelir. Uzun süreli işsizlik bireysel düzeyde psikolojik çöküntünün en yoğun yaşandığı alandır. Bu tür işsizler giderek iş bulma umudunu yitirirler. Toplumsal açıdan da uzun süreli işsizlik büyük sorundur. Çünkü işsizlik süresi uzadıkça vasıf kaybı artar, işveren açısından olumsuz sinyal belirginleşir ve sonuçta iş bulma ihtimali giderek azalır. Bu olgu işgücü iktisadi yazınında Hysteresis olarak adlandırılır. Nisbeten katı özelliklere sahip işgücü piyasalarında her konjonktürel işsizlik, işler düzeldikten sonra ardında bir tortu bırakır. AB ülkelerinde işsizlerin çoğunlukla vasıfsız işgücü grubundan çıkması, uzun süreli işsizliği artırıcı etki yapar. Bir kere işsizlik havuzuna düşen vasıfsız bir işçinin havuzdan çıkması zorlaşır. Bir bakıma kendi kendini besleyen bir işsizlik süreci söz konusudur. AB ülkelerinde yapısal işsizliğin (NAIRU) yüksek düzeyde seyretmesinin en önemli nedeni bu Hysteresis olgusudur.

Çizim 5.18. Uzun Süreli İşsizlerin Toplam İşsizlere Oranı (%)

Çizim 5.18’de uluslararası karşılaştırmada kullandığımız altı ülkenin uzun dönemli işsizlik oranları yer alıyor. İlk gözlem, altı ülkenin tümünde uzun dönemli işsizlik oranının Türkiye’ye kıyasla daha yüksek olmasıdır. 2000 yılında en düşük oranlar bile (Polonya ve Portekiz) % 40 civarındadır. 2002 yılında uzun süreli işsizlik oranının Türkiye’de % 30’u biraz aşacağını tahmin ediyoruz.

İkinci gözlem beklendiği gibi en yüksek orana sahip (% 60’ın üzeri) ülkenin İtalya olmasıdır. İtalya bu altı ülke içerisinde işsizlik tazminatları süresinin ve düzeyinin en yüksek olduğu ülkedir. Ayrıca işgücü piyasası katılımı yüksektir. Bu bakımdan yapısal işsizliğin ve onun ikiz kardeşi uzun dönemli işsizliğin yüksek olması doğaldır. Komşumuz Yunanistan bu alanda İtalya’yı yakalamak üzeredir. İtalya’da uzun süreli işsizlik oranında son yıllarda sınırlı bir düşüş gerçekleşirken, Yunanistan’da artma eğilimindedir.

Macaristan’da piyasa ekonomisine geçiş döneminde uzun dönemli işsizlik oranının % 20’den % 50’lere çıkması, bu eğilimin daha sınırlı da olsa Polonya’da da gözlemlenmesi dikkat çekicidir. Uzun dönemli işsizlikle mücadelede en başarılı ülke Portekiz’dir. Bu ülkede 1990’larda işsizlik artarken uzun dönemli işsizliğin artması, 90’ların ikinci yarısında işsizlik düşerken ise uzun dönemli işsizliğin önemli ölçüde azalması, işsizlikle mücadelede başarının özellikle uzun dönemli işsizliği azaltmaktan geçtiğini kanıtıyor.

Türkiye’de uzun dönemli işsizliğin görece olarak düşük kalmasının en önemli nedeni, daha önce de belirttiğimiz gibi, vasıfsız-düşük eğitilmiş işgücünün görece olarak düşük asgari ücret düzeyine yakın bir ortalama ücret düzeyi ile çalışması, işsizlik tazminatının yokluğu türünden işgücü piyasasını esnek kılan unsurların varlığıdır. Türkiye’de işgücü piyasasının kurumsal-yapısal sorunları ikinci bir araştırmanın konusudur. Bununla birlikte, AB ile karşılaştırıldığında Türkiye’de işsizlikle mücadelede önceliğin uzun dönemli işsizlikten ziyade, büyüme, işgücü maliyeti ve vasıf uyumsuzluğu gibi unsurlara verilmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

B Ö L Ü M

İŞSİZLİKLE MÜCADELE

6. İŞSİZLİKLE MÜCADELE

Bu araştırmada, Türkiye'nin en önemli ekonomik ve toplumsal sorunu haline gelen işsizlik konusu çeşitli boyutlarıyla incelenmeye çalışıldı. Bu son bölümde işsizliği doğuran farklı etkenlerle ilgili bulgularımıza dayanarak işsizlikle etkili bir mücadelede uygulanması gereken politikalar tartışılacaktır.

Bundan birkaç yıl öncesine kadar kamuoyu anketleri en önemli sorunu enflasyon, daha önceleri de Güneydoğu'da terör olarak gösteriyordu. Bu çalışmada da gösterildiği gibi, uluslararası standart tanıma (ILO tanımı) uygun işsizlik oranı (çalışmada tarım dışı işsizlik oranını esas aldığımızı hatırlatalım), 1990'lardan 1996 yılına kadar % 14'lerden % 10'lara düşerek dikkate değer bir iyileşme sergilemişti. Her ne kadar 1996 yılında işsizlik oranının gerilediği düzey yüksek olsa da (% 10.3), bu iyileşme işsizlik sorununun toplumun öncelikleri arasında ikinci – üçüncü sırada yerini almasını sağlıyordu.

1996 yılından sonra işsizliğin yapısal bir yükselme dönemine girdiğini ortaya çıkarmış bulunuyoruz. İşsizlik oranları Türkiye ekonomisinin 1999 ve 2001 yılında yaşadığı bunalımların sonucunda büyük sıçramalar göstererek sırasıyla % 12.1 ve % 12.4'e yükseldi. Ekonominin daralması nedeniyle ortaya çıkan bu konjonktürel etki işsizliğin bu denli artmasında etkili olsa da, işsizlik oranlarında yapısal nedenlerle tedrici bir artışın başladığı da görülmüyordu. Nitekim, 1997 ve 1998 yıllarındaki işsizlik oranları 1996'daki düzeylerinin az da olsa üzerinde gerçekleşti. İşsizlik oranının 2002 yılının ilk üç çeyreğindeki seyri de bu yapısal yükseliş eğiliminin devam ettiğini gösteriyor. 2002 yılında Türkiye ekonomisi tahminen % 6.5 gibi oldukça yüksek bir büyüme oranını yakalamasına karşın, işsizlik oranı 2002'de ortalama olarak % 15.1'e yükseldi. Bu olağanüstü yüksek oranla Türkiye'nin AB ülkeleri içinde İspanya'yı da geçerek işsizlikte birinci sıraya yükseldiğini hatırlatmak isteriz.

Ekonomik koşullarda köklü değişiklikler acilen gerçekleştirilmediği takdirde yüksek işsizlik oranı önümüzdeki sekiz yılda daha da yükselecektir. Bölüm 5'de gösterildiği gibi, ekonomik istikrarsızlık, yetersiz büyüme (ortalama % 4), yüksek işgücü maliyetleri geçerli olmaya devam ettiği takdirde işsizlik oranını 2010 yılında % 17 olarak tahmin ediyoruz. Bunun anlamı, halen çok yüksek düzeyde seyreden işsizlikte artışın devam ederek çok büyük bir toplumsal soruna dönüşeceği'dir. İşsizlik cephesinde böylesine olumsuz bir gelişmenin, yaratacağı toplumsal ve siya-

sal sorunların yanı sıra Türkiye'nin AB üyeliğinin önündeki en büyük engeli oluşturacağı aşıkardır.

Türkiye işsizlik oranını önümüzdeki yıllarda aşağıya çekmek zorundadır. İşsizlikle mücadelenin geçmişe kıyasla çok daha zorlaştığı da açıktır. Bu çalışmada işgücü arz dinamiklerinin 1990'ların ortasından itibaren değişmeye başladığını gösterdik. Bununla birlikte işsizliği azaltmak olanaksız da değildir. Bu bölümde işsizliği azaltmak için izlenmesi gereken politikaları topluca gözden geçirmek istiyoruz. Ama önce, son yıllarda işsizliği arttırıcı etki yapan başlıca unsurları kısaca hatırlatalım.

6.1. İşsizliği Artıran Etkenler

Önümüzdeki on yılda geçmiş on yıla kıyasla daha fazla sayıda kişi tarım dışı işgücü piyasasına girecektir. Diğer bir ifadeyle tarım dışı işgücü arzında geçmişe kıyasla belirgin bir artış gerçekleşecektir. Aslında bu artış başlamış durumdadır. İşgücü arzı cephesindeki bu gelişmenin başlıca nedenlerini şöyle özetleyebiliriz:

1- Kadınların eğitim düzeyi arttıkça işgücüne katılım oranının da arttığını belirlemiştik. Yaptığımız ayrıntılı analizler 1996'dan itibaren % 15'ler civarına inen kadınların işgücüne katılım oranının yükselme eğilimine girdiğini ve bu artışın giderek hızlanacağını gösteriyor. 2002 yılında % 18.8 olarak tahmin edilen kadınların tarım dışında işgücüne katılım oranının 2010 yılında % 25 civarına yükseleceğini tahmin ediyoruz. Diğer yandan kadın çalışabilir nüfusu da arttığına göre, kadın işgücü arzında yıllık artış oranının % 6'nın üzerine çıkması doğaldır. 2002'de ilk üç çeyrek itibariyle 2.991.000 kadın işgücü piyasasında bulunuyordu. 2010'da bu rakamın 5.250.000'e çıkmasını bekliyoruz. Toplam işgücünü geçmişe kıyasla daha yüksek bir tempoda arttıracak en büyük etken, kadınların giderek artan bölümünün işgücüne katılması olacaktır.

2- Gelecek on yılda tarımdan kopan işgücü miktarında da bir artış bekliyoruz. İstihdamın halen % 35'inin tarım sektöründe bulunuyor olması, ama buna karşılık tarımın milli gelir içindeki payının % 14'ün altında kalması, tarım sektöründe işgücü verimliliğinin son derece düşük olduğunu açık bir şekilde gösteriyor. Bir yandan kamu maliyesinin sorunları, diğer yandan AB'ye uyum sorunları önümüzdeki yıllarda tarımda işgücü verimliliğinin hızla artması gereğini ortaya koyuyor. Halen uygulanmakta olan istikrar programı tarım sektörünü yeniden yapılandırma sürecinin ilk adımlarını attı. Bu çetin sorunun hangi yöntemlerle çözümleneceği konumuzun dı-

şında kalıyor. Ama şunu kesinlikle söyleyebiliriz: Türkiye'nin 1950'den beri uyguladığı tarımı destekleme yöntemleri geçmişte kalmıştır. Çünkü bu yöntemlerin maliyetini devletin karşılaması olanaksızdır. Dolayısıyla önümüzdeki yıllarda tarım sektöründe istihdam sadece payı itibariyle değil, mutlak olarak da azalacaktır. Tarımdan tarım dışı sektörlerle göç, tarım dışı işgücü arzındaki artışı hızlandıracak ikinci etkindir.

3- Erken emeklilik dönemi geride kaldı. Sosyal güvenlik sisteminin giderek artan açıkları eski düzene geri dönüş ihtimalini tamamen ortadan kaldırıyor. Hatta yakın bir gelecekte siyasal nedenlere gündeme gelme ihtimali düşük de olsa, ilerde asgari çalışma süresinin ve emeklilik yaşının artırılması kaçınılmaz hale gelebilir. 1999 yılında emeklilik düzeninde yapılan değişiklik etkisini giderek daha yoğun bir şekilde gösterecektir. Bu etki erkeklerin işgücüne katılım oranında 1990'ların başından itibaren gözlemlenen düşüşü giderek yavaşlatacaktır. Tahminimiz, halen % 70 civarında olan erkek katılım oranının, 2010 yılında % 69 civarında istikrar kazanacağı şeklindedir. Dolayısıyla, erkek işgücü arzının geçmişe kıyasla biraz daha hızlı artması beklenmelidir. Kadınlara gelince; ortalama çalışma süresinin uzaması, eğitim düzeyinin düzenli yükselmesi sonucu zaten artışa geçmiş olan kadın katılım oranını daha da arttırıcı bir etki yapacaktır. Sonuç olarak önümüzdeki yıllarda toplam işgücü arzını arttıran üçüncü bir etken de, erken emekliliğin sona ermesi ve ortalama çalışma süresinin uzamasıdır.

4- İlk üç nokta arz yönünden işsizliği artırıcı etki yapan unsurlardır. Bunlara bir de talep yönünden işsizliği geçmişe kıyasla arttırabilecek bir unsuru eklememiz gerekiyor. Geçmiş yıllarda kamu istihdamı yüksek tutularak işsizlik sorunu nisbeten hafifletilmiştir. Önümüzdeki dönem ise kamuda istihdamın geniş çaplı bir rasyoneleştirmeye tabi tutulacağı dönem olacaktır. Kamu kesiminin mali krizi, kamuyu eskiden olduğu gibi yapay istihdam aracı gibi kullanma olanağını kaldırmıştır. Bu çalışmada Bölüm 4'te kamunun önümüzdeki dönemde her yıl 57.000 net istihdam yaratabileceğini tahmin etmiştik. Bu istihdam da daha çok yüksek eğitilmiş işgücüne yönelik olacaktır. Sonuç olarak önümüzdeki yıllarda devletin devreye girerek artma eğiliminde olan işsizliğe doğrudan müdahale etme olanağı son derece kısıtlıdır.

Geçen on yılda, yıllık ortalama olarak yaklaşık % 2.5 civarında artan tarım dışı işgücü arzının gelecek on yılda artış oranının % 4.1'e yükseleceğini tahmin ediyoruz. Süreç itibariyle ilk yıllarda bu oran hızla yakalanacak, bir süre daha yüksek bir

oranda seyredecek, 2010 yılına doğru da çalışabilir nüfusun artış oranındaki uzun dönemli azalışın etkisi ile düşmeye başlayacaktır.

Tüm bu dinamiklerin sonucu önümüzdeki dönemde (2003-2010) işgücüne yaklaşık 6 milyon kişinin ekleneceğini tahmin ediyoruz. İşgücü piyasasına girecek her üç kişiden birinin kadın olması beklenmektedir. Bu ek işgücünü istihdam edebilmek için her yıl (dönem ortalaması olarak) 750.000 net istihdam yaratılması gerekiyor. Bu miktarın 50.000 adedini kamunun yaratacağını kabul edersek, geriye kalan 700.000 net istihdamı özel sektörün yaratması gerekiyor. Bu toplamda yine yaklaşık 50.000 işin "işveren", "kendi işini yaratan" ve "ücretsiz aile işçileri" kategorisinde olacağını tahmin ediyoruz. Kalan 650.000 işin kayıtlı ve kayıtsız özel sektör tarafından yaratılması gerekiyor. Özel sektörün son yıllardaki istihdam performansına bakıldığında bu rakama ulaşmanın hiç de kolay olmadığı, bunun ancak ekonomik performansta çok köklü değişiklikler ile mümkün olabileceği aşıkardır.

İşsizlikle mücadelenin anahtarı, bu büyüklükte ek istihdamı yaratabilecek makro ve mikro politikaların belirlenmesi ve eşgüdümlü olarak vakit kaybetmeksizin uygulamaya konulmasıdır.

6.2. Ekonomik İstikrar ve Sürdürülebilir Yüksek Büyüme

İşsizliği azaltmanın başlıca yöntemi tartışmasız sürdürülebilir büyümedir. Bölüm 4 ve Bölüm 5’de büyüme – istihdam ilişkisi üzerine yaptığımız çözümlemelerin ortaya çıkardığı tabloyu şöyle özetleyebiliriz:

Türkiye ekonomisi yılda ortalama % 4 büyümeye devam ettiği takdirde yaratılması beklenen toplam net istihdam yılda ortalama 566.000 kişidir. Bu rakam mevcut yüksek işsizlik oranının daha da yükselmesini önlemeye yeterli değildir. Tekrar hatırlatmak gerekirse, düşük büyüme performansının devam etmesi ve aşağıda değineceğimiz diğer işsizlikle mücadele politikalarının devreye sokulamaması durumunda işsiz sayısı 4.000.000’a yaklaşacak, işsizlik oranı da % 17’ye çıkacaktır. Ekonomik refah kayıpları bir yana, böyle bir gelişme Türkiye’nin toplumsal ve siyasal dengelerini de sarsmaya adaydır.

2002 yılında ortalama % 15.1 olan tarım dışı işsizlik oranını önümüzdeki sekiz yılda % 6.6’ya düşürebilmek için gereken asgari büyüme oranını ortalama % 6 olarak tahmin ediyoruz. Bu koşullarda yıllık net istihdam artışı yaklaşık 850.000 olmakta, işsiz sayısı da 2010 yılında 1.500.000’nun altına inmektedir.

% 6 büyüme oranı Türkiye'nin konumuz dışında kalan büyüme olanakları açısından gerçekleştirilebilir makul bir hedeftir. Son on yılda gerçekleşen ortalama büyüme oranı da % 4 civarında kalmıştır. Yetersiz büyümenin başlıca nedeninin ekonomik istikrarsızlık olduğunu biliyoruz. Kamu açıkları ve yükselen kamu borcu, öngörülemeyen ve şiddetli dalgalanmalar gösteren yüksek enflasyon ve faizlerle birleşince, Türkiye ekonomisi yüksek büyüme ile derin bunalımların ardarda gerçekleştikleri bir dönem yaşadı. 1994, 1999 ve 2001 yıllarında ekonomide büyük daralmalar meydana geldi. Sonuçta Türkiye ekonomisi potansiyel büyüme trendinin çok altında kalan bir büyüme hızı ile yetinmek zorunda kaldı.

Ekonomik istikrar yakalanamadığı sürece ortalama büyüme oranının % 4'ün de altına düşme ihtimali vardır. Buna karşılık, enflasyon düzenli bir şekilde düşürüldüğü ve kamu borç yükü (Kamu Borcu / GSYİH oranı) sürdürülebilir bir düzeye kadar aşağıya çekilebildiği takdirde, Türkiye ekonomisinin ortalama % 6 büyüme hızını 2005'den itibaren gerçekleştirme olanağına sahip olduğu iktisatçıların büyük çoğunluğu tarafından paylaşılan bir görüştür. 2002 yılında % 3 olarak öngörülen büyüme oranının enflasyonda görülen düşüşe rağmen % 6.5 olarak gerçekleşecek olması, ekonominin istikrara yönelmesiyle birlikte büyümenin de yükseleceğini kanıtlayan bir olgu olarak değerlendirilebilir.

Kuşkusuz % 6.5'lik büyümeyi, 2001 yılında yaşanan % 10'a yakın daralma kolaylaştırmıştır. 2002 yılında büyümenin başlıca kaynakları, yatırım artışlarından çok, daralmanın etkisiyle ortaya çıkan atıl üretim kapasitelerinin kullanılarak 2001'de neredeyse sıfırlanan stokların yenilenmesi ve ihracat artışı olmuştur.

2003 yılından itibaren büyümenin aksamadan devam etmesi için enflasyonun ve borç yükünün düşmeye devam etmesi, kısacası ekonomik istikrar programının tavizsiz uygulanması gerekiyor. Kuşkusuz bu aşamada, istikrar politikasının bir gereği olarak yüksek reel faizlerin devam etmesi ve sıkı maliye politikalarının sürdürülmesi zorunludur. Ekonomik istikrar kalıcı bir şekilde sağlanıncaya kadar % 6'lık bir büyüme oranı yakalanamayabilir. 2001 yılı milli gelir düzeyine erişildiğinde (beklenmedik ekonomi dışı şoklar olmadığı takdirde tahminen 2003 yılının ikinci çeyreğinde) büyümenin esas motoru yatırım olmak zorundadır. Yatırımların düzenli bir şekilde artması ise ekonomik istikrara yakından bağlıdır. Nitekim, 2003 yılı büyüme hedefi % 5 olarak öngörülmüyor. Ancak enflasyon 2005'de tek haneli rakamlara düştüğünde, Kamu Borcu / GSYİH oranı da hedefe yaklaştığında (hedef 2006'da % 60), büyüme hızı % 6-7'ye çıkabilir.

Ayrıca ekonomik istikrara ek olarak, Türkiye'nin AB üyeliği yolunda ilerlemeye devam etmesi doğrudan yabancı yatırımları da çok olumlu etkileyecektir. Yabancı yatırımları (portföy ya da finansal yatırımları kastetmediğimizi hatırlatalım) çekmekte son derece başarısız olan Türkiye'nin, AB'ye adaylık sürecini yaşayan ülkelerle karşılaştırıldığında bu alanda henüz kullanamadığı büyük bir potansiyele sahip olduğu açıkça görülüyor. Doğrudan yabancı yatırımların artması yüksek büyüme hızlarını yakalamada belirleyici bir rol oynayacaktır.

Özetleyecek olursak, Türkiye'de işsizlikle etkili bir mücadelenin yolu sürdürülebilir ve yüksek ekonomik büyümeden geçiyor. Bunu başarmanın önkoşulu da ekonomik istikrardır. 2010 yılına kadar yılda ortalama % 6 büyüme gerçekleştirilebildiği takdirde, işsizlik sorunu bitmiş olmayacak ama işsizlik oranının % 6,6'ya düşürülmesi ile sorun çok büyük ölçüde çözümlenmiş olacaktır.

Ara senaryo olan ortalama % 5 büyüme durumunda işsiz sayısının az da olsa artacağını, buna karşılık işsizlik oranının % 11.4'e gerileyeceğini tahmin ettiğimizi hatırlatalım. Bu düzeyde bir büyüme performansı işsizlik sorununda ancak kısmi bir başarı elde edilmesini sağlayabilmektedir. Gelecek sekiz yılda ortalama % 6 büyüme oranı gerçekleştirilemeyecek olursa, büyümenin mutlaka % 5'in üzerine çıkarılması, hiç olmazsa % 5.5 civarında gerçekleşmesi, işsizlik oranını yaklaşık 2000 yılı düzeyine (% 9) indirmek için şarttır.

6.3. İşgücü Maliyeti ve İstihdam

Araştırmanın önemli bulgularından bir diğeri de, işgücü maliyeti ile istihdam arasında ters yönlü bir ilişkinin Türkiye ekonomisi için de geçerli olduğudur. İşgücü maliyeti düşürüldüğünde istihdamın, diğer herşey aynı kalmak koşuluyla, artacağı kesinlikle öngörülse de, bu ilişkiyi rakamsal olarak güvenilir bir şekilde ifade etmek kolay değildir. Yaptığımız ekonometrik analizler, işgücü maliyetinde % 15 oranında bir düşüş sağlandığında, özel sektör kayıtlı ücretli istihdamında % 3.4'lük bir artışın gerçekleşebileceğini gösteriyor. Bu artış mevcut toplam istihdamda % 1 artış demektir. İşgücü maliyetinde bu oranda bir düşüş sağlanabildiği takdirde, ekonometrik analiz işsizlik oranının yaklaşık 0.8 puan aşağıya çekilebileceğini gösteriyor.

Bu doğrudan etkinin yanı sıra istihdamın ve firmaların kârlılıklarının artması sonucunda ekonomik büyüme üzerinde ve dolaylı olarak istihdam üzerinde olumlu ek bir etkinin ortaya çıkması da söz konusudur. Bu etkiyi rakamsal olarak ifade

edemesek de, işsizlik oranında toplamda 1 puana yakın bir iyileşme sağlanabileceğini tahmin edebiliriz.

İşgücü maliyetinde gerçekleştirilecek düşüşün işgücü talebi üzerinde hesaplanan etkiyi bütünüyle ortaya çıkarması için işgücü piyasasının gevşek olması, diğer bir ifadeyle işsizliğin yüksek ve yaygın olması gerekir. Aksi takdirde işgücü maliyetindeki düşüşler kısmen net reel ücretlerde artışa neden olur. Bu açıdan mevcut koşulların uygun olduğunu söyleyebiliriz. Hükümet işsizlikle mücadelede işgücü maliyetinin düşürülmesine de yer verecekse, bunu vakit kaybetmeksizin uygulamasında yarar vardır.

Global düzeyde işgücü maliyetinin istihdam, dolayısıyla işsizlik üzerinde ne ölçüde olumlu etki yapabileceğini gördük. Ancak bu alanda politika tasarlanırken, konunun önemli bir yönü de dikkate alınmak zorundadır. İşgücü maliyetinde düşüş nasıl sağlanacaktır? İşgücü maliyetinin Türkiye ekonomisinde üç temel unsurdan oluştuğunu hatırlatalım: Net ya da eve götürülen ücret, ücretin kaynaktan kesilen gelir vergisi, ücretlinin ve işverenin ödediği çeşitli prim-vergiler.

İşgücü maliyeti bu üç unsurdan biri veya birkaçı düşürülerek elde edilebilir. 2001 krizinde yaşanan büyük düşüşler nedeniyle halen reel olarak 1994 düzeyine (yine kriz yılı) indiğini biliyoruz. Bu koşullarda brüt ücreti düşürüp vergi ve primleri sabit tutarak net ücreti düşürmek gibi bir öneri hem sosyal adalet açısından hem de ekonomik rasyonalite açısından savunulamaz.

Bu öneri ekonomik rasyonalite açısından savunulamaz, çünkü reel ücretlerde bundan böyle ortaya çıkacak düşüşler mevcut koşullarda iç talebi kısarak, firmalar / sektörler itibarıyla çoğunlukla talep fazlasının (mal ve hizmet talebi) mevcut olduğu "klasik rejimden", çoğunlukla arz fazlasının mevcut olduğu "keynesçi rejime" dönüştürebilir. Kaldı ki, 2001'den itibaren ekonomide keynesçi rejimin egemen olduğu kolaylıkla kestirilebilir. Böyle bir durumda beklenen etki gerçekleşemeyecektir. Net ücret düşüşü, çalışanların gelirini düşüreceğinden iç talebi kısıcı etki yapacak ve "Keynesçi rejimin" derinleşmesine yol açacaktır. Bu koşullarda işgücü maliyetindeki düşüşün etkisi bir yandan "ikame etkisi" ile sınırlı kalırken, diğer yandan yine maliyet düşüşü sonucu optimal üretim düzeyi artsa da, talep kısıtı (ya da yetersizliği) nedeniyle üretim artışı, dolayısıyla istihdam artışı gerçekleşemeyecektir. Tüm ekonometrik araştırmaların sonuçları bu ikinci etkinin daha güçlü olduğu yönündedir.

Ayrıca ücretlerin önemli bir bölümünün zaten serbest piyasada belirlendiğini hatırlatalım. Bu durumda siyasal yetkenin kullanabileceği tek politika aracı asgari ücrettir. Herhalde mevcut koşullarda asgari ücretin düşürülmesi savunulamaz. Ücretlerin diğer bölümü ise kurumsal olarak toplu pazarlıkla belirlenmektedir. Bu alanda da reel net ücretlerin düşürülmesi yönünde gelişmeler beklenemez.

İşgücü maliyeti, gelir vergisi oranı düşürülerek ya da dilimleri artırılarak düşürülebilir. Bu uygulamada vergi indiriminin ne ölçüde işgücü maliyetine, ne ölçüde net ücrete yansıtacağı önem kazanıyor. Türkiye’de ücretler üzerinden alınan gelir vergisi kaynakta tahsil edildiğinden genel kanı, çalışanların net ücreti pazarlık ettiği, dolayısıyla vergi indiriminin firmalar için çok büyük ölçüde maliyet düşüşü şeklinde yansıtacağı yolundadır. Yaygın ve yüksek işsizlik koşullarında bu iddia oldukça makul gözüküyor olsa da, konu üzerinde özgün bir araştırma yapılması yararlı olabilir.

Çeşitli primlerin, özellikle de işverenin ödediği primlerin azaltılması, arzulanan etkinin ortaya çıkışını çok kolaylaştırır. Ancak primleri azaltarak işgücü maliyetinde dikkate değer bir düşüş elde etmek olanaksızdır çünkü primlerin payı sınırlıdır. Primlerde büyük indirimlere gidilmesi ise zaten büyük açıklar vermekte olan SSK ve Bağ Kur’un açıklarını daha da artıracaktır. Böyle bir kaynak yoktur. Primler büyük ölçüde düşürüldüğünde ortaya çıkacak ek finansman ihtiyacının, kayıtdışı sektör daraltılarak, dolayısıyla prim tabanı genişletilerek karşılanabileceği oldukça şüphelidir.

Bu sorun doğal olarak vergi indirimi için de geçerlidir. Hükümet vergi yükünü azaltırken, vergi gelirini artırabileceğini iddia etmektedir. Vergide kaçak oranının büyük ölçüde düşürülebilmesi için hem yasal (cezaların caydırıcılığı) hem de kurumsal (vergi denetimi) açıdan kapsamlı düzenlemelere ihtiyaç vardır. Bu konuda daha net bir görüş oluşturabilmek için, zıt yönlü etkilerin yoğunluğu hakkında fikir verecek özgün araştırmalara ihtiyaç olduğunu belirtelim.

Sonuç olarak işgücü maliyetini düşürmenin istihdamı artırıcı, dolayısıyla işsizliği azaltıcı bir etki yapacağı açıktır. Ancak bu yolla işsizliğin büyük ölçüde azaltılabileceğini de beklememek gerekir. Yine de tahmin ettiğimiz gibi mevcut işsizlik oranında bir puanlık bir düşüş hiç de küçümsenmeyecek bir iyileşmeyi ifade etmektedir. Konunun gözden kaçırılmaması gereken olumsuz bir boyutu da kamu gelirlerinde çok büyük olasılıkla meydana gelecek düşüşün nasıl telafi edileceğidir.

Kamu kesimi açığının artmasıyla sonuçlanacak bir uygulama, reel faizlerin yükselmesi, genel olarak da yatırım ortamının kötüleşmesi ile sonuçlanabilir. Böyle bir gelişme büyüme oranını düşüreceğinden istihdamı, dolayısıyla işsizliği olumsuz etkileyecektir. Kaş yapalım derken göz çıkarmak istemiyorsak, kamu kesiminde gelir - gider dengesini mutlaka gözetmemiz gerekiyor.²⁴

6.4. İşsizliğin Özellikleri

İşgücü piyasasında "katılıklar" ve "yapısal işsizlik"

İşsizlikle mücadelede Türkiye'nin en büyük şansı dezenflasyon ile büyüme politikalarının çelişmemesidir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, gerçekleşen büyüme oranının son yıllarda potansiyel büyüme oranının altında kalmasının başlıca nedeni değişken enflasyon, yüksek reel faiz ve geleceğe duyulan güvensizliktir. Enflasyonla mücadele sürdürülürken istikrar konusunda kararlılık görüldükçe, reel faizlerin düşmesi ve güvenin artması mümkündür. Bu koşullarda, Türkiye ekonomisinin potansiyel büyüme temposunu yakalaması için elverişli makro ekonomik ortamın sağlanması zor olmayacaktır.

Türkiye ekonomisinin bu özelliği, işsizlik oranı "yapısal işsizlik" oranına gerileyinceye kadar güncelliğini koruyacaktır. Bu bağlamda Türkiye'nin ikinci bir şansı da "yapısal işsizlik" oranının düşük tahmin edilmesidir²⁵. Bilindiği gibi son yıllarda AB'de pek çok ülke işgücü piyasasının kurumsal özelliklerinden kaynaklanan yüksek "yapısal işsizlik" sorunu ile boğuşmak zorunda kalmıştır. Sorun Almanya, Fransa, İtalya gibi işgücü piyasasının "katı" olduğu ülkelerde güncelliğini korumaktadır.

Türkiye'de "yapısal işsizlik" oranının düşük tahmin edilmesinin başlıca iki nedenini şöyle özetleyebiliriz: İşsizlik tazminatı ancak bu yıl uygulanmaya başlamıştır.

(24) Bu araştırmanın kapsamına dahil etmediğimiz ama önemini vurguladığımız (Bölüm 4) girdi maliyeti ile istihdam arasında da ters yönlü bir ilişki bulunduğunu, hatta kimi araştırmaların (Artus, 1986) bu etkinin işgücü maliyetinin etkisinden daha güçlü olduğunu savunduğunu tekrar hatırlatalım. Girdi maliyetlerinde önemli bir paya sahip elektrik maliyetinde dikkate değer bir azalma da istihdam üzerinde görece olarak en az işgücü maliyeti kadar önemli bir etki yapacaktır.

(25) "Yapısal işsizlik" ya da NAIRU (*Non Accelerating Inflation Rate of Unemployment*) bu araştırmanın kapsamına dahil edilmedi. Bu konuda Türkiye için yapılmış tek çalışma Zafer Ali Yavan'ın çalışmasıdır (Z. A. Yavan, *Türkiye'de İşsizlik: Yapısal ve Yapısal Olmayan Özellikleri*, TÜSİAD Tartışma Tebliği Dizisi-1, 1997, İstanbul). Z. A. Yavan Türkiye'de "yapısal işsizlik" oranını toplam işsizlik düzeyinde % 4 olarak tahmin etmiştir. Bu oran tarım dışı işsizlik düzeyinde 2-3 puan daha yukarıda düşünülebilir. Bu sonuç tarım dışı işsizlik oranı % 6-7'ye düşünceye kadar işgücü piyasasında enflasyonist baskıların oluşmayacağı anlamına gelir. Yavan'ın araştırması 1969-1995 dönemini kapsadığından analizin güncelleştirilmesi gerektiğini ekleyelim.

Koşulları itibariyle kapsamı (süre ve tazminat oranı) çok sınırlıdır. İşgücü piyasasında katılık yaratması olanaksızdır. İkinci neden, ücretli istihdamın önemli bir bölümü için ücretlerin toplu sözleşme ile değil piyasa tarafından belirlenmesidir. Buna karşılık kıdem tazminatı düzeni firmalara oldukça yüksek "işe alma – işten çıkarma" maliyetleri (*hiring and firing costs*) yüklemektedir. Bu maliyetlerin kayıtlı sektörde istihdamı nicel olarak nasıl etkilediğine dair araştırmalar mevcut değildir. Bu tür maliyetlerin istihdam etkisi iki yönlüdür: İstihdam olumsuz konjonktürde optimal düzeyin üzerinde tutulur; firmalar işte eğitim ve deneyim birikimlerini heba etmek istemediklerinden ve kıdem tazminatı yüklerini fiili maliyete dönüştürmekte acele etmediklerinden işten çıkarmada muhafazakar davranırlar. Olumlu konjonktürde ise gelecekte kıdem tazminatı yükünün artması riskini dikkate alarak bu kez işe alma da muhafazakar davranırlar (S. Gürsel, A. Ataay, Aralık 2001).

Türkiye’de "yapısal işsizlik" oranının görece olarak düşük olduğu yönündeki tahminimizi destekleyen önemli bir gösterge "uzun dönemli işsizlerin" toplam işsizler içindeki oranının düşüklüğüdür. Bir yıl ve daha fazla süredir işsiz olanların toplam işsizlere oranı, yüksek işsizlik oranına sahip AB ülkelerinde % 50-60 arasında değişirken, bu oran Türkiye’de son yıllarda % 30’un altında seyretmiştir. 2001 krizi ile birlikte yükselerek 2002’de % 30’a yaklaşan oran, yine de söz konusu AB ülkelerine kıyasla oldukça düşüktür (bkz. Bölüm 5, "uzun dönemli işsizlik").

Toparlarsak, Türkiye işgücü piyasasında uzunca bir süre, "yapısal işsizliğin" işsizlikle mücadelede sorun yaratmayacağı ileri sürülebilir. Ancak, 2010 yılına doğru işsizlik oranı (tarım dışı işsizlik) çok kaba bir tahminle % 7’ye yaklaştığı, yani ortalama büyümede % 6 hedefi gerçekleştiği, işgücü maliyetlerinde de dikkate değer düşüşler sağlandığı takdirde, "yapısal işsizlik" sorunu gündeme gelebilir. Bu konuda güvenilir değerlendirmelerde ve politika önerilerinde bulunabilmek için derinlemesine araştırmalara ihtiyaç duyulduğu açıktır.

İşsiz kategorileri ve özne politikalar

Bölüm 5’de işsizler farklı özelliklere göre ayrıştırılarak incelendiğinde, kimi kategorilerde işsizliğin bir hayli yüksek olduğunu saptamıştık. İşsizlik oranı kadınlarda, lise mezunları arasında ve gençlerde ortalamanın bir hayli üzerinde bulunuyor. Bu toplumsal gruplarda işsizliğin yüksek olmasının nedenlerine bağlı olarak özne politikalar geliştirilebilir.

Türkiye’de kadın işsizlik oranı dikkate değer ölçüde yüksektir. Son yıllarda düşmekle birlikte halen "kadın işsizlik oranı", "erkek işsizlik oranının" yaklaşık 1.5 katıdır. Üstelik kadınlar (özellikle yetersiz eğitim alanları) çalışma yaşamına uzak oldukları halde işsizlik kadınlar arasında yaygındır.

Yüksek kadın işsizliği ile mücadelenin araçlarından en etkili olanı "yarım gün iş" tarzının yaygınlaşmasıdır. Türkiye’de halen "yarım gün iş" yasal bir statüye bağlanmamıştır. Bu düzenlemenin acilen yapılması gerekmektedir. Kimi AB ülkelerinde "yarım gün iş"lerin artması ile kadın işsizlik oranı arasında ters yönlü bir ilişki olduğu görülüyor. "Yarım gün iş", firmaların işgücünü daha etkin kullanabilmelerini sağlamaktadır. Bu statüye de doğal olarak çoğunlukla kadınlar talip oluyorlar. Dolayısıyla, "yarım gün iş" kadın istihdamının artmasında son derece etkili bir politika olarak kabul ediliyor.

"Yarım gün iş"in yasallaşmasının aynı zamanda kadın işgücü arzını da artıracığı ileri sürülerek işsizlik üzerinde net etkinin önceden kestirilemeyeceği iddia edilebilir. AB deneyimleri nihai etkinin genellikle olumlu olduğunu gösteriyor. Tahminimiz Türkiye’de etkinin pozitif olacağı şeklindedir. Kaldı ki "yarım gün iş"in işsizlik oranı üzerinde net pozitif etki yapmayacağı düşünülse bile, firmaların kârlılığının artması sonucunda büyüme oranını, dolayısıyla işgücü talebini olumlu etkileyeceği ileri sürülebilir.

Türkiye’de işsizliğin diğer özgün bir yönü de, lise mezunları arasında işsizlik oranının olağanüstü yüksek olmasıdır. Burada sorun lise diplomasının işgücü piyasasında yeterince talep edilmemesidir. Lise öğrencilerinin büyük çoğunluğu meslek kazandırmayan ve başlıca işlevi üniversiteye hazırlık olan liselerde eğitim görüyor. Bu olgudan hareketle meslek liselerinin sayısı artırılarak, bu liselerde eğitim gören öğrencilerin payının artırılması düşünülebilir. Ancak meslek lisesi mezunları arasında da işsizlik oranının ortalamanın üzerinde olduğu görülüyor. Bu beklenmedik durumun nedenlerini ortaya çıkarmak için daha derinlemesine araştırmalar gerekiyor. Tahmin olarak meslek liselerinin de yeterince vasıf kazandırmadığı ya da firmaların talep ettiği vasıfları kazandırmadığı ileri sürülebilir.

Daha köklü bir çözüm, yüksek öğrenim talebi yüksek olduğuna göre, üniversitelerin öğrenci kapasitesinin büyük ölçüde artırılması olabilir. Ancak pek çok üniversitede eğitim kalitesinin çok yetersiz kaldığı biliniyor. Üniversite kalitesi her şey-

den önce ğretim elemanı sayısına ve kalitesine bağlıdır. Bunu sağlamak için hem zamana hem de büyük kaynaklara ihtiyaç olacaktır.

Durumun daha da vahimleşmemesi için, gerçeklerle yüzleşmekten çekinmeyen, kapsamlı bir eğitim reformunun acilen tasarlanması gerekiyor. İstihdam açısından reformun temel unsurları, meslek liselerinin yeniden yapılandırılması ve sayılarının artırılması, üniversitelere de asgari akademik niteliklere sahip ğretim kadrolarının miktarının hızla artırılabilmesi için daha fazla kaynak tahsis edilmesi olmalıdır.

Eğitimde vasıf uyumsuzluğunu azaltıcı düzenlemelerin yanı sıra Türkiye İş Kurumu (İşkur)'nun iş olanakları ile iş arayanları buluşturması ve işgücü açığı bulunan vasıflara göre mesleksenel eğitim faaliyetlerini yaygınlaştırması çok önemlidir. Yasasının bir an önce çıkarılarak bu kuruluşun etkin hale getirilmesi, işsizlik havuzunda bekleme süresini önemli ölçüde kısaltabilir. Sonuç olarak "doğal" ya da "frik-siyonel" olarak adlandırılan işsizlik azaltılarak toplam işsizlik oranı bir miktar aşağıya çekilebilir. Bu alanda kantitatif sonuçlar ortaya koyabilmek için konunun ayrıntılı araştırılması gerekiyor.

Pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de gençler arasında işsizlik göreli olarak yüksektir. İstatistikler genç işsizlerin yarısından fazlasının "ilk kez iş arayan" kişilerden oluştuğunu gösteriyor. İşkur'un etkin çalışması, ilk kez iş arayanların iş bulma sürelerini azaltacağından, genç işsiz sayısının azaltılmasına yardımcı olacaktır. Türkiye bu alanda oldukça geri kalmıştır. Ayrıca kimi AB lkelerinde olduğu gibi gençlerin istihdamını özendirici düzenlemeler de düşünülebilir.

Sonuç

Türkiye son on yılda yaşadığı ekonomik krizler nedeniyle büyüme ve istihdam alanında çok başarısız bir dönem geçirmiştir. 1990'ların ikinci yarısından itibaren uzun dönemli dinamiklerin etkisiyle işgücü arzında kendini göstermeye başlayan yüksek artış temposu, düşük büyüme temposu ile birleşince işsizlik adeta patlamıştır. Türkiye, 2002 yılında ortalama % 15.1 olan tarım dışı işsizlik oranı ile halen AB ülkelerine (onbeşler) kıyasla en yüksek işsizliğe sahip ülke durumundadır.

Bu araştırma işsizliği azaltabilmek için temel aracın sürdürülebilir büyüme olduğunu göstermiştir. Tahmin yöntemlerinin içerdiği hata paylarını da dikkate alırsak, işsizlikle etkin bir mücadele için ekonomimizin yılda ortalama % 6 civarında

büyümesi gerektiği görülüyor. Hem büyümeyi kolaylaştırmak hem de gerekli büyüme hızını yakalamada meydana gelebilecek gecikmeleri ya da yetersizlikleri telafi etmek için mikro düzeyde de önlemler gerekiyor. Başta işgücü maliyetlerini düşürmek ya da diğer bir ifade ile "istihdam vergilerini" azaltmak olmak üzere, "yarım gün iş" in yasallaşması ve yaygınlaştırılması, vasıf uyumsuzluğunu azaltıcı kurumsal düzenlemeler gibi mikro politikalar işsizliği azaltmada yararlı olacaklardır.

İşsizlikle topyekün bir mücadele bir an önce başlamak zorundadır. Kaybedilen her yıl işsizliğin tetikleyeceği toplumsal sorunları daha da ağırlaştıracak ve Türkiye Avrupa Birliği perspektifinden uzaklaşmaya başlayacaktır.

EKLER

EK A: FİRMA ÖLÇEKLERİNE GÖRE OLUŞTURULAN ALT GRUPLAR İÇİN TAHMİN SONUÇLARI

HİZMET SEKTÖRÜ FİRMA BÜYÜKLÜK GRUPLARINA GÖRE TAHMİN SONUÇLARI

ÇİZELGE EK A.1. Hizmet Sektörü Emek Talebi Tahmin Sonuçları (Mikro Firmalar)

	Temel Model				Genişletilmiş Model			
	Statik Tahmin	Statik Tahmin	Dinamik Tahmin	Dinamik Tahmin	Statik Tahmin	Statik Tahmin	Dinamik Tahmin	Dinamik Tahmin
$\Delta \ln$			-0.136*	-0.137*			-0.137*	-0.137*
L(-1)			(0.069)	(0.070)			(0.070)	(0.070)
$\Delta \ln \omega$	-	-	-0.095	-0.077	-	-	-0.076	-0.077
	-0.186** (0.057)	-0.212** (0.072)	(0.146)	(0.163)	-0.186** (0.066)	-0.212** (0.072)	(0.164)	(0.163)
$\Delta \ln$			-0.020	-0.017			-0.013	-0.017
$\omega(-1)$			(0.081)	(0.094)			(0.086)	(0.095)
$\Delta \ln Y$	0.296** (0.030)	0.296** (0.030)	0.257** (0.073)	0.257** (0.074)	0.296** (0.030)	0.295** (0.031)	0.257** (0.074)	0.257** (0.073)
$\Delta \ln$			0.006	0.005			0.006	0.005
Y(-1)			(0.072)	(0.077)			(0.076)	(0.077)
ΔEB					-0.000 (0.002)	-0.001 (0.003)	-0.001 (0.003)	-0.001 (0.003)
ΔFBE					-0.000 (0.001)	-0.001 (0.002)	-0.000 (0.003)	-0.000 (0.003)
sabit	0.063	0.041	-0.011	-0.015	0.063	0.059	-0.011	-0.014
terim								
Yıl	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var
etkisi								
gözlem	384	384	213	213	384	384	213	213
dönem	93 – 98	93 – 98	93 – 98	93 – 98	93 – 98	93 – 98	93 – 98	93 – 98
n	64	64	64	64	64	64	64	64
R ²	0.23	0.24			0.23	0.24		
F /	50**	15**	11**	7**	25**	15**	8**	7**
Wald ^a								

* 0.95 güven düzeyinde anlamlı ** 0.99 güven düzeyinde anlamlı + 0.90 güven düzeyinde anlamlı

^a "Fixed effect" tahminler için F testi, "Random effect" tahminler için Wald Ki-kare testi rakamları verilmiştir. Standard hatalar parantez içinde gösterilmiştir. (-1) ifadesi ilgili değişkenin bir dönem gecikmeli değerini göstermektedir. Δ fark operatörüdür.

ÇİZELGE EK A.2. Hizmet Sektörü Emek Talebi Tahmin Sonuçları (Küçük Firmalar)

	Temel Model				Genişletilmiş Model			
	Statik Tahmin	Statik Tahmin	Dinamik Tahmin	Dinamik Tahmin	Statik Tahmin	Statik Tahmin	Dinamik Tahmin	Dinamik Tahmin
$\Delta \ln$			-0.124	-0.178*			-0.132	-0.178*
L(-1)			(0.109)	(0.085)			(0.094)	(0.085)
$\Delta \ln \omega$	-	-	-0.471**	-0.434**	-	-	-0.444**	-0.434**
	0.374**	0.360**	(0.169)	(0.166)	0.382**	0.360**	(0.170)	(0.166)
	(0.088)	(0.092)			(0.088)	(0.072)		
$\Delta \ln$			-0.05	-0.007			-0.013	-0.007
$\omega(-1)$			(0.115)	(0.116)			(0.119)	(0.116)
$\Delta \ln Y$	0.655**	0.650**	0.545**	0.533**	0.643**	0.650**	0.547**	0.533**
	(0.052)	(0.054)	(0.115)	(0.112)	(0.053)	(0.031)	(0.113)	(0.112)
$\Delta \ln$			0.045	0.008			0.025	0.008
Y(-1)			(0.139)	(0.114)			(0.121)	(0.114)
ΔEB					-0.007	-0.007	-0.007	-0.007
					(0.005)	(0.003)	(0.008)	(0.008)
AFBE					-0.003	-0.007	-0.003	-0.005
					(0.004)	(0.002)	(0.005)	(0.005)
sabit	0.072	0.021	0.02	0.028	0.080	0.135	-0.012	-0.014
terim								
Yıl	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var
etkisi								
gözlem	168	168	112	112	168	168	112	112
dönem	93-98	93-98	93-98	93-98	93-98	93-98	93-98	93-98
n	28	28	28	28	28	28	28	28
R ²	0.54	0.56			0.55	0.56		
F/	79**	24**	15**	30**	40**	24**	16**	30**
Wald ^a								

* 0.95 güven düzeyinde anlamlı ** 0.99 güven düzeyinde anlamlı + 0.90 güven düzeyinde anlamlı

^a "Fixed effect" tahminler için F testi, "Random effect" tahminler için Wald Ki-kare testi rakamları verilmiştir. Standard hatalar parantez içinde gösterilmiştir. (-1) ifadesi ilgili değişkenin bir dönem gecikmeli değerini göstermektedir. Δ fark operatörüdür.

ÇİZELGE EK A.3. Hizmet Sektörü Emek Talebi Tahmin Sonuçları
(Orta ve Büyük Firmalar)

	Temel Model				Genişletilmiş Model			
	Statik Tahmin	Statik Tahmin	Dinamik Tahmin	Dinamik Tahmin	Statik Tahmin	Statik Tahmin	Dinamik Tahmin	Dinamik Tahmin
$\Delta \ln$			-0.123	-0.103			-0.108	-0.103
L(-1)			(0.104)	(0.109)			(0.111)	(0.109)
$\Delta \ln \omega$	-	-	-0.401**	-0.393**	-	-	-0.388**	-0.393**
	0.583**	0.568**	(0.122)	(0.122)	0.565**	0.568**	(0.117)	(0.122)
	(0.056)	(0.060)			(0.057)	(0.060)		
$\Delta \ln$			-0.08	-0.085			-0.076	-0.085
$\omega(-1)$			(0.119)	(0.112)			(0.108)	(0.112)
$\Delta \ln Y$	0.912**	0.902**	0.763**	0.742**	0.910**	0.902**	0.755**	0.742**
	(0.037)	(0.043)	(0.108)	(0.107)	(0.037)	(0.043)	(0.107)	(0.107)
$\Delta \ln$			0.087	0.087			0.095	0.087
Y(-1)			(0.093)	(0.090)			(0.091)	(0.090)
AEB					0.006	-0.006	-0.01	-0.01
					(0.007)	(0.007)	(0.006)	(0.007)
AFBE					0.003	-0.007	-0.005	-0.004
					(0.005)	(0.007)	(0.004)	(0.005)
sabit	-0.003	0.07	-0.021	-0.214	-0.003	-0.024	-0.003	0.029
terim								
Yıl	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var
etkisi								
gözlem	95	95	64	64	95	95	64	64
dönem	93-98	93-98	93-98	93-98	93-98	93-98	93-98	93-98
n	16	16	16	16	16	16	16	16
R ²	0.89	0.9			0.9	0.9		
F/	319**	89**	15**	18**	160**	89**	17**	18**
Wald ^a								

* 0.95 güven düzeyinde anlamlı ** 0.99 güven düzeyinde anlamlı + 0.90 güven düzeyinde anlamlı

^a "Fixed effect" tahminler için F testi, "Random effect" tahminler için Wald Ki-kare testi rakamları verilmiştir. Standard hatalar parantez içinde gösterilmiştir. (-1) ifadesi ilgili değişkenin bir dönem gecikmeli değerini göstermektedir. Δ fark operatörüdür.

İMALAT SANAYİİ FİRMA BÜYÜKLÜK GRUPLARINA GÖRE TAHMİN SONUÇLARI
ÇİZELGE EK A.4. İmalat Sanayii Emek Talebi Tahmin Sonuçları (Mikro Firmalar)

	Temel Model				Genişletilmiş Model			
	Statik Tahmin	Statik Tahmin	Dinamik Tahmin	Dinamik Tahmin	Statik Tahmin	Statik Tahmin	Dinamik Tahmin	Dinamik Tahmin
$\Delta \ln$			-0.292**	-0.268**			-0.269**	-0.268**
L(-1)			(0.038)	(0.039)			(0.039)	(0.039)
$\Delta \ln \omega$	-	-	-0.226**	-0.276**	-	-	-0.272**	-0.276**
	0.172**	0.267**	(0.027)	(0.035)	0.228"	0.267**	(0.029)	(0.035)
	(0.019)	(0.027)			(0.022)	(0.027)		
$\Delta \ln$			-0.057*	-0.065*			-0.065*	-0.065*
$\omega(-1)$			(0.027)	(0.028)			(0.025)	(0.028)
$\Delta \ln Y$	0.090**	0.040*	0.102"	0.060+	0.077**	0.041*	0.064*	0.060+
	(0.015)	(0.020)	(0.024)	(0.032)	(0.015)	(0.021)	(0.029)	(0.032)
$\Delta \ln$			0.021	0.025			0.026	0.025
Y(-1)			(0.019)	(0.025)			(0.021)	(0.025)
AEB					-0.009	-0.014	-0.012	-0.013
					(0.010)	(0.001)	(0.010)	(0.019)
AFBE					-	-	-0.025**	-0.029*
					0.027**	0.036**	(0.006)	(0.014)
					(0.006)	(0.007)		
sabit	-0.006	1.443	0.248	0.35	0.006	0.032	0.126	-0.097
terim								
Yıl	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var
etkisi								
gözlem	517	517	369	369	517	517	369	369
dönem	93-98	93-98	93-98	93-98	93-98	93-98	93-98	93-98
n	74	74	74	74	74	74	74	74
R ²	0.15	0.21			0.19	0.21		
F/	39**	15**	28**	18**	26	15**	23**	18**
Wald ^a								

* 0.95 güven düzeyinde anlamlı ** 0.99 güven düzeyinde anlamlı + 0.90 güven düzeyinde anlamlı

^a "Fixed effect" tahminler için F testi, "Random effect" tahminler için Wald Ki-kare testi rakamları verilmiştir. Standard hatalar parantez içinde gösterilmiştir. (-1) ifadesi ilgili değişkenin bir dönem gecikmeli değerini göstermektedir. Δ fark operatörüdür.

ÇİZELGE EK A.5. İmalat Sanayii Emek Talebi Tahmin Sonuçları (Küçük Firmalar)

	Temel Model				Genişletilmiş Model			
	Statik Tahmin	Statik Tahmin	Dinamik Tahmin	Dinamik Tahmin	Statik Tahmin	Statik Tahmin	Dinamik Tahmin	Dinamik Tahmin
$\Delta \ln$			-0.113*	-0.115*			-0.116*	-0.115*
L(-1)			(0.052)	(0.056)			(0.052)	(0.056)
$\Delta \ln \omega$	-	-	-0.148 ⁺	-0.382**	-	-	-0.207*	-0.382**
	0.107**	0.252**	(0.084)	(0.137)	0.160**	0.251**	(0.100)	(0.137)
	(0.033)	(0.041)			(0.037)	(0.041)		
$\Delta \ln$			-0.019	-0.081*			-0.100*	-0.081 ⁺
$\omega(-1)$			(0.041)	(0.047)			(0.051)	(0.047)
$\Delta \ln Y$	0.052**	0.045**	0.057*	0.050*	0.049**	0.045*	0.053*	0.050*
	(0.006)	(0.006)	(0.027)	(0.025)	(0.006)	(0.006)	(0.027)	(0.025)
$\Delta \ln$			0.029*	0.025*			0.026*	0.026*
Y(-1)	(0.013)	(0.011)					(0.012)	(0.011)
ΔEB					0.001	0.002	-0.004 ⁺	-0.005
					(0.001)	(0.002)	(0.002)	(0.003)
ΔFBE					-	-	-0.007**	-0.003
					0.006**	0.008**	(0.003)	(0.002)
					(0.001)	(0.003)		
sabit	0.014	-0.008	0.009	0.350	-0.002	-0.008	0.126	0.005
terim								
Yıl	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var
etkisi								
gözlem	1095	1095	949	949	1095	1095	949	949
dönem	83 - 97	83 - 97	83 - 97	83 - 97	83 - 97	83 - 97	83 - 97	83 - 97
n	73	73	73	73	73	73	73	73
R ²	0.17	0.18			0.11	0.18		
F /								
Wald ^a	43**	14**	14**	12**	31*	14**	5*	12**

* 0.95 güven düzeyinde anlamlı ** 0.99 güven düzeyinde anlamlı + 0.90 güven düzeyinde anlamlı

^a "Fixed effect" tahminler için F testi, "Random effect" tahminler için Wald Ki-kare testi rakamları verilmiştir. Standard hatalar parantez içinde gösterilmiştir. (-1) ifadesi ilgili değişkenin bir dönem gecikmeli değerini göstermektedir. Δ fark operatörüdür.

ÇİZELGE EK A.6. İmalat Sanayii Emek Talebi Tahmin Sonuçları (Orta Büyüklükte Firmalar)

	Temel Model				Genişletilmiş Model			
	Statik Tahmin	Statik Tahmin	Dinamik Tahmin	Dinamik Tahmin	Statik Tahmin	Statik Tahmin	Dinamik Tahmin	Dinamik Tahmin
$\Delta \ln$			-0.168**	-0.208**			-0.171**	-0.208**
L(-1)			(0.046)	(0.042)			(0.045)	(0.042)
$\Delta \ln \omega$	-	-	-0.112*	-0.148*	-	-	-0.159*	-0.148*
	0.136**	0.165**	(0.052)	(0.073)	0.208**	0.165**	(0.064)	(0.073)
	(0.032)	(0.039)			(0.034)	(0.039)		
$\Delta \ln$			-0.044	-0.078			-0.05	-0.078
$\omega(-1)$			(0.042)	(0.054)			(0.045)	(0.054)
$\Delta \ln Y$	0.397**	0.405**	0.398**	0.408**	0.399**	0.405**	0.398**	0.408**
	(0.016)	(0.016)	(0.039)	(0.041)	(0.016)	(0.016)	(0.040)	(0.041)
$\Delta \ln$			0.130**	0.147**			0.130**	0.147**
Y(-1)			(0.031)	(0.029)			(0.030)	(0.029)
ΔEB					-	-	-0.004*	-0.009**
					0.007**	0.009**	(0.002)	(0.002)
					(0.001)	(0.002)		
ΔFBE					-0.002*	-0.002	-0.001	-0.001
					(0.001)	(0.003)	(0.001)	(0.001)
sabit	0.011	0.052	0.006	-0.002	-0.016	0.052	0.006	0.001
terim								
Yıl	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var
etkisi								
gözlem	960	960	832	832	960	960	832	832
dönem	83-97	83-97	83-97	83-97	83-97	83-97	83-97	83-97
n	64	64	64	64	64	64	64	64
R ²	0.42	0.47			0.44	0.47		
F/	318**	47**	24**	19**	171**	47**	28*	19**
Wald ^a								

* 0.95 güven düzeyinde anlamlı ** 0.99 güven düzeyinde anlamlı + 0.90 güven düzeyinde anlamlı

^a "Fixed effect" tahminler için F testi, "Random effect" tahminler için Wald Ki-kare testi rakamları verilmiştir. Standard hatalar parantez içinde gösterilmiştir. (-1) ifadesi ilgili değişkenin bir dönem gecikmeli değerini göstermektedir. Δ fark operatörüdür.

ÇİZELGE EK A.7 İmalat Sanayii Emek Talebi Tahmin Sonuçları (Büyük Firmalar)

	Temel Model				Genişletilmiş Model			
	Statik Tahmin	Statik Tahmin	Dinamik Tahmin	Dinamik Tahmin	Statik Tahmin	Statik Tahmin	Dinamik Tahmin	Dinamik Tahmin
$\Delta \ln$			-0.121*	-0.157**			-0.116*	-0.157"
L(-1)			(0.052)	(0.056)			(0.047)	(0.056)
$\Delta \ln \omega$	-	-	-0.308**	-0.336*	-	-	-0.375**	-0.336*
	0.454**	0.534**	(0.096)	(0.138)	0.541**	0.534"	(0.117)	(0.138)
	(0.045)	(0.052)			(0.046)	(0.052)		
$\Delta \ln$			-0.096	-0.038			-0.051	-0.038
$\omega(-1)$			(0.062)	(0.079)			(0.059)	(0.079)
$\Delta \ln Y$	0.214**	0.236**	0.323**	0.316**	0.241**	0.236**	0.328**	0.316**
	(0.019)	(0.021)	(0.078)	(0.074)	(0.019)	(0.021)	(0.077)	(0.074)
$\Delta \ln$			0.124**	0.101*			0.103**	0.101*
Y(-1)			(0.047)	(0.048)			(0.048)	(0.048)
AEB					-	-	-0.007*	-0.008**
					0.011**	0.012**	(0.003)	(0.003)
					(0.002)	(0.003)		
ΔFBE					-	-0.011*	-0.006**	-0.001
					0.009**	(0.006)	(0.002)	(0.001)
					(0.002)			
sabit	0.031	0.058	0.003	-0.015	-0.05	0.058	0.004	0.001
terim								
Yıl etkisi	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var
gözlem	480	480	416	416	480	480	416	416
dönem	83-97	83-97	83-97	83-97	83-97	83-97	83-97	83-97
n	32	32	32	32	32	32	32	32
R2	0.23	0.31			0.29	0.31		
F/	64**	12"	6**	21**	44**	12**	6*	21"
Wald ^a								

* 0.95 güven düzeyinde anlamlı ** 0.99 güven düzeyinde anlamlı + 0.90 güven düzeyinde anlamlı

^a "Fixed effect" tahminler için F testi, "Random effect" tahminler için Wald Ki-kare testi rakamları verilmiştir. Standard hatalar parantez içinde gösterilmiştir. (-1) ifadesi ilgili değişkenin bir dönem gecikmeli değerini göstermektedir. Δ fark operatörüdür.

TARIM DIŞI SEKTÖRLER FİRMA BÜYÜKLÜK GRUPLARINA GÖRE TAHMİN SONUÇLARI

ÇİZELGE EK A.8. Tarım Dışı Sektörler Emek Talebi Tahmin Sonuçları (Mikro Firmalar)

	Temel Model				Genişletilmiş Model			
	Statik Tahmin	Statik Tahmin	Dinamik Tahmin	Dinamik Tahmin	Statik Tahmin	Statik Tahmin	Dinamik Tahmin	Dinamik Tahmin ^b
$\Delta \ln$			-0.437**	-0.434**			-0.434**	
L(-1)			(0.044)	(0.045)			(0.045)	
$\Delta \ln \omega$	-	-	-0.258**	-0.257**	-	-	-0.257**	
	0.257**	0.268**	(0.031)	(0.031)	0.265**	0.268**	(0.031)	
	(0.021)	(0.021)			(0.021)	(0.021)		
$\Delta \ln$			-0.105**	-0.097**			-0.097**	
$\omega(-1)$			(0.029)	(0.030)			(0.030)	
$\Delta \ln Y$	0.051**	0.042**	0.093**	0.094**	0.048**	0.042**	0.094**	
	(0.016)	(0.017)	(0.032)	(0.032)	(0.016)	(0.017)	(0.032)	
$\Delta \ln$			-0.024	-0.011			0.011	
Y(-1)			(0.024)	(0.024)			(0.024)	
AEB					-0.008 ⁺	-0.009*	-0.008 ⁺	
					(0.005)	(0.005)	(0.005)	
AFBE					-	-	-0.007 ⁺	
					0.016**	0.017**	(0.004)	
					(0.004)	(0.004)		
sabit	0.037	-0.231	0.058	0.123	0.101	0.051	-0.028	
terim								
Yıl	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	
etkisi								
gözlem	690	690	414	414	690	690	414	
dönem	93-97	93-97	93-97	93-97	93-97	93-97	93-97	
n	138	138	138	138	138	138	138	
R ²	0.22	0.24			0.24	0.24		
F/	78**	30**	52**	37**	44**	30**	37**	
Wald ^a								

* 0.95 güven düzeyinde anlamlı ** 0.99 güven düzeyinde anlamlı + 0.90 güven düzeyinde anlamlı

^a "Fixed effect" tahminler için F testi, "Random effect" tahminler için Wald Ki-kare testi rakamları verilmiştir.

^b Yıllara ait yapay değişkenler enflasyon belirsizliği ile bağımlılık (collinearity) oluşturduğundan tahmin yapılamamıştır.

Standard hatalar parantez içinde gösterilmiştir. (-1) ifadesi ilgili değişkenin bir dönem gecikmeli değerini göstermektedir. Δ fark operatörüdür.

ÇİZELGE EK A.9. Tarım Dışı Sektörler Emek Talebi Tahmin Sonuçları (Küçük Firmalar)

	Temel Model				Genişletilmiş Model			
	Statik Tahmin	Statik Tahmin	Dinamik Tahmin	Dinamik Tahmin	Statik Tahmin	Statik Tahmin	Dinamik Tahmin	Dinamik Tahmin ^b
$\Delta \ln$			-0.368**	-0.358**			-0.358**	
L(-1)			(0.052)	(0.050)			(0.050)	
$\Delta \ln \omega$	0.082	-0.01	0.021	0.001	0.024	-0.010	0.001	
	(0.172)	(0.071)	(0.122)	(0.133)	(0.065)	(0.071)	(0.133)	
$\Delta \ln \omega(-1)$			0.128	0.219*			0.219*	
			(0.072)	(0.094)			(0.094)	
$\Delta \ln Y$	0.068**	0.066**	0.046	0.046	0.066**	0.066**	0.046	
	(0.013)	(0.013)	(0.032)	(0.031)	(0.012)	(0.012)	(0.031)	
$\Delta \ln Y(-1)$			0.016	0.018			0.018	
			(0.013)	(0.012)			(0.012)	
ΔEB					-0.006*	-0.007*	-0.004	
					(0.003)	(0.003)	(0.003)	
ΔFBE					-0.002	-0.003	-0.005	
					(0.002)	(0.002)	(0.006)	
sabit	0.081	0.124	0.075	0.08	0.087	0.064	0.057	
terim								
Yıl	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	
etkisi								
gözlem	505	505	303	303	505	505	303	
Dönem	93-97	93-97	93-97	93-97	93-97	93-97	93-97	
n	101	101	101	101	101	101	101	
R2	0.08	0.1			0.09	0.1		
F/	17**	7**	12**	9**	10**	7**	9**	
Wald ^a								

* 0.95 güven düzeyinde anlamlı ** 0.99 güven düzeyinde anlamlı + 0.90 güven düzeyinde anlamlı

^a "Fixed effect" tahminler için F testi, "Random effect" tahminler için Wald Ki-kare testi rakamları verilmiştir.

^b Yıllara ait yapay değişkenler enflasyon belirsizliği ile bağımlılık (collinearity) oluşturduğundan tahmin yapılamamıştır.

Standard hatalar parantez içinde gösterilmiştir. (-1) ifadesi ilgili değişkenin bir dönem gecikmeli değerini göstermektedir. Δ fark operatörüdür.

ÇİZELGE EK A.10. Tarım Dışı Sektörler Emek Talebi Tahmin Sonuçları (Orta ve Büyük Firmalar)

	Temel Model				Genişletilmiş Model			
	Statik Tahmin	Statik Tahmin	Dinamik Tahmin	Dinamik Tahmin	Statik Tahmin	Statik Tahmin	Dinamik Tahmin	Dinamik Tahmin ^b
$\Delta \ln$			-0.143 ⁺	-0.126			-0.126	
L(-1)			(0.075)	(0.083)			(0.083)	
$\Delta \ln \omega$	-	-	-0.274**	-0.302*	-	-	-0.302*	
	0.515**	0.533**	(0.111)	(0.142)	0.537**	0.529**	(0.142)	
	(0.036)	(0.037)			(0.037)	(0.038)		
$\Delta \ln$			0.09	0.123			0.123	
$\omega(-1)$			(0.098)	(0.126)			(0.126)	
$\Delta \ln Y$	0.805**	0.780**	0.520**	0.509**	0.808**	0.788**	0.509**	
	(0.026)	(0.026)	(0.063)	(0.067)	(0.026)	(0.028)	(0.067)	
$\Delta \ln$			0.148*	0.136 ⁺			0.136	
Y(-1)			(0.071)	(0.078)			(0.078)	
ΔEB					0.008**	-	-0.002	
					(0.002)	0.008**	(0.002)	
						(0.002)		
ΔFBE					0.003	-0.007	-0.003	
					(0.002)	(0.006)	(0.004)	
sabit	-0.004	0.04	0.064	0.078	-0.015	-0.06	0.058	
terim								
Yıl	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	
etkisi								
gözlem	410	410	246	246	410	410	246	
Dönem	93-97	93-97	93-97	93-97	93-97	93-97	93-97	
n	82	82	82	82	82	82	82	
R ²	0.76	0.78			0.77	0.78		
F/	491**	180**	15**	18**	264**	155**	14**	
Wald ^a								

* 0.95 güven düzeyinde anlamlı ** 0.99 güven düzeyinde anlamlı + 0.90 güven düzeyinde anlamlı

^a "Fixed effect" tahminler için F testi, "Random effect" tahminler için Wald Ki-kare testi rakamları verilmiştir.

^b Yıllara ait yapay değişkenler enflasyon belirsizliği ile bağımlılık (collinearity) oluşturduğundan tahmin yapılamamıştır.

Standard hatalar parantez içinde gösterilmiştir. (-1) ifadesi ilgili değişkenin bir dönem gecikmeli değerini göstermektedir. Δ fark operatörüdür.

EK B: MODEL²⁶

İki üretim faktörü olduğu varsayımı ile üretim fonksiyonu aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$Y = F(L, K)$$

Bu ifadede Y çıktıyı, L emeği ve K da sermayeyi göstermektedir. Firmanın kâr maksimizasyonu davranışı gereği,

$$\pi = F(L, K) - \omega L - rK$$

yazılabilir. Burada r sermayenin dışsal kabul edilen fiyatını göstermektedir. Emeğin ve sermayenin marjinal ürünleri F_L ve F_K ile gösterilecek olursa rekabetçi firma her üretim faktörünün marjinal ürününü marjinal fiyatlarına eşitleyerek dengeye gelecektir:

$$F_L / F_K = \omega / r$$

Bu bilindik, marjinal ürünlerin oranı, marjinal ikame oranı ile faktör fiyatlarının oranının eşitliğini gösteren bir ifadedir. Üretim düzeyi sabit kabul edilecek olursa ikame esnekliği aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$\sigma = \frac{\partial \ln(K/L)}{\partial \ln(\omega/r)} = \frac{\partial \ln(K/L)}{\partial \ln(F_L/F_K)} = \frac{F_L F_K}{Y F_{LK}}$$

Üretim düzeyinin sabit olduğu kabulünün yanı sıra r'nin de sabit olduğu varsayıldığında emek talebinin işgücü maliyeti esnekliği ise;

$$\eta_{LL} = - [1 - s]\sigma$$

ifadesiyle gösterilebilir. Burada, $s = \omega L/K$, diğer bir deyişle toplam katma değer içinde emeğin payıdır. Eğer CES (Constant Elasticity of Substitution) varsayımı kullanılacak olursa üretim fonksiyonu ve faktörlerin marjinal ürünleri şu şekilde yazılabilir:

$$Y = [\alpha L^p + (1 - \alpha)K^p]^{1/p}$$

$$\frac{\partial Y}{\partial L} = \alpha \left(\frac{Y}{L} \right)^{1/p}$$

(26) Büyük ölçüde Hamermesh (1993)'den özetlenmiştir. Daha geniş açıklama için aynı kaynağa başvurulabilir.

$$\frac{\partial Y}{\partial K} = [1 - \alpha] \left(\frac{Y}{K} \right)^{1/\rho}$$

Son iki ifade birbirlerine oranlanıp bu da faktör fiyatları oranına eşitlenip logaritmaları ve $\ln(\omega/r)$ temelinde farkı alınacak olursa aşağıdaki ifade elde edilir:

$$- \frac{\partial \ln(K/L)}{\partial \ln(\omega/r)} = \sigma = \frac{1}{1 - \rho}$$

CES maliyet fonksiyonu ise;

$$C = Y[\alpha^\sigma \omega^{1-\sigma} + [1 - \alpha]^\sigma r^{1-\sigma}]^{1/1-\sigma}$$

olarak ifade edilebilir. Burada, $\sigma = 1/[1 - \rho] \geq 0$ şeklindedir. Buna göre emek talebi ise;

$$L = \frac{\partial C}{\partial \omega} = \alpha^\sigma \omega^{-\sigma} Y$$

olur. Yukarıdaki ifadenin logaritması alındığında ise aşağıdaki sonuç elde edilir:

$$\ln L = \alpha'' - \sigma \ln \omega + \ln Y.$$

Yukarıdaki ifadede α'' sabit terimdir; emek talebinin işgücü maliyeti esnekliği ise, daha önce belirtildiği gibi σ katsayısının emek payı ile çarpımından elde edilebilir.

EK C: DEĞİŞKENLER

Bu bölümde baz model değişkenlerinin yanı sıra ekonomik konjonktürde görülen değişimi yansıtan değişkenler de kullanılmıştır. Bu ekte söz konusu değişkenlerin hesaplanma yöntemleri ve içerikleri açıklanmaktadır.

Enflasyon Belirsizliği: Enflasyonda öngörülemeyen dalgalanmaların yarattığı belirsizliğin firmaların yatırım planlarına olumsuz etkileri, ilgili yazında ele alınan konulardan biridir. Yatırım planlarının değişmesi ise istihdam üzerinde doğrudan etkide bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamında "enflasyon belirsizliği", iş çevrimi değişkeninde olduğu gibi, Hodrick-Prescott (HP) yaklaşımı ile hesaplanan enflasyon trendinden görülen sapmalar şeklinde ölçülmüştür. HP trendi bir tür beklenen enflasyon ölçütü gibi değerlendirilebilir. Dolayısıyla, söz konusu trendden sapmalar enflasyon oranında iktisadi karar birimleri tarafından öngörülemeyen azalmaları veya artışları ifade etmektedir. Söz konusu sapmalar mutlak değer olarak büyüdükçe veya işaret değiştirdikçe geleceğe dönük enflasyon beklentisinde belirsizlik artmaktadır.

Finansal Baskı (Financial Stress) Endeksi: Özellikle Modigliani-Miller yaklaşımından sonra, finansal iktisat alanında, mali bünyede oluşan gelişmelerin reel kesim ve / veya reel değişkenler üzerinde yol açtığı etkiler çekici bir konu haline gelmiştir. Bu alanda yapılan çalışmaları iki temel grupta toplamak mümkündür: Birinci grup firmayı temel gözlem birimi olarak kabul edip, mali bünyede veya finansal piyasalarda meydana gelen değişimlerin firmaların yatırım, istihdam vb. gibi politikalarına / davranışlarına etkisini ele alır (Nosal 1998, Gertler 1992; Günçavdı ve diğerleri 1999); ikinci grupta ise daha çok mali piyasalarda veya ülkenin mali bünyesinde meydana gelen değişikliklerin reel ekonomi üzerindeki etkisi incelenir, bu tip analizler makro ölçekte gerçekleştirilir (Chan Lee ve Coppel 1997).

Finansal baskı kavramı her iki grup çerçevesinde yapılan çalışmalarda da kullanılan bir değişken olarak dikkat çekmektedir. Tam olarak, doğrudan gözlemlenmesi mümkün olmayan bir değişken olduğundan ölçülmesi konusunda değişik yaklaşımlar bulunmaktadır. Türk ekonomisinde de bu tür çalışmalar özellikle 1995 yılından bu yana gerçekleştirilmektedir.

Söz konusu yaklaşımlardan biri, doğrudan ölçüm olarak adlandırılabilir. Doğrudan ölçüm, belirlenen bir örneklem çerçevesinde, ülke ekonomisini yakından izledikleri varsayılan firmaların temsilcileri ile düzenli olarak yapılan "eğilim anketlerinden" söz konusu değişkene ilişkin verileri derlemek yoluyla gerçekleştirilir. Bu tür

ölçümler her üç ayda bir TC Merkez Bankası (TCMB), TÜSİAD ve DİE tarafından gerçekleştirilmektedir. DİE eğilim çalışmasını sanayi sektöründe gerçekleştirirken, TCMB ve TÜSİAD'ın çalışmaları daha genel bir nitelik taşımaktadır. Bu çalışmalarda, katılımcılara bir sonraki döneme ilişkin fiyat, büyüme gibi konularda ne tür gelişmeler bekledikleri sorularak bu beklentilere dayalı ex ante bir endeks hesaplanmaktadır.

Diğer yaklaşım ise dolaylı ölçüm yöntemi olarak adlandırılabilir. Bu ölçüm yönteminde, finansal baskı tanımı içinde yer alan değişkenler gözlemlenerek bir endeks hesaplanır. Bu yaklaşım iktisadi karar birimlerinin davranışlarını temel alır ve gerçekleşmiş değerler üzerinden hesaplama yapılır; dolayısıyla, dolaylı ölçüm yöntemi, tanımı gereği, *ex post* hesaplama dayandır.

Bu çalışma kapsamında Temel Bileşenler analizi kullanılarak bir endeks oluşturulmuştur. Türkiye için bu türde gerçekleştirilen iki çalışma bulunmaktadır. Bunlardan biri OECD'nin Türkiye raporu için gerçekleştirilmiştir (OECD, 1995); diğeri ise, Lee ve Coppel (1997) tarafından gerçekleştirilmiştir. Her iki çalışmada da, seçilen değişkenlere eşit ağırlık verilmek yoluyla bir endeks hesaplanmıştır. Bu çalışmalarda üç değişken kullanılmıştır: aylık enflasyonda görülen sapmalar, tüketici fiyat endeksinin üç yıllık hareketli ortalama değerinden farkı olarak hesaplanır; reel interbank faiz oranı; son olarak da para ikamesi, yerel ve yabancı para toplam mevduatının (M2Y), yerli para cinsinden mevduata (M2) oranı²⁷.

Bu çalışma kapsamında hesaplanan endeks de üç değişkene dayanmaktadır. Bunlardan birincisi, enflasyon oranındaki oynaklıktır; bu değişken, tüketici fiyat endeksinin, Hodrick-Prescott filtreleme yöntemi ile hesaplanan tüketici fiyat endeksi trend değerlerinden sapmaları şeklinde hesaplanmıştır. İkinci değişken, para ikamesidir ve M2Y'nin M2'ye oranı olarak hesaplanmıştır. Üçüncü değişken ise, reel faiz değişkenidir. Türkiye'de finansal piyasalar 1980'li yılların ortalarından itibaren gelişmeye başladığından, seçilen değişkenlerin ancak 1980'li yılların ikinci yarısı ile birlikte önem kazandığı düşünülmüş ve endeks, 1985 yılı Aralık ayından itibaren aylık veriler kullanılarak hesaplanmıştır. Buna rağmen endeksin Türkiye'nin finansal liberalizasyon için kalıcı adımları attığı 1989 yılından itibaren daha gerçekçi olarak kullanılabileceği söylenebilir.

(27) Chan Lee ve Coppel (1997) tarafından yapılan çalışmada, bu değişkenin hesaplanmasında bir tutarsızlık göze çarpmaktadır. İlgili eserin 82. sayfasında bulunan para ikamesi ile ilgili çizimde 1987 yılı ortalarına kadar $(M2Y/M2) < 1$ olduğu görülmektedir. Tanım gereği, bunun gerçekleşmesi, ancak yabancı para cinsinden mevduatın negatif bir değer alması sonucunda mümkün olabilir, bunun ise iktisaden anlamsız olduğu açıktır.

KAYNAKÇA

- ABRAHAM, K., S. HOUSEMAN (1989), "Employment and Hours Adjustment: A U.S. German Comparison", Unpublished paper, *University of Maryland*.
- ALTINTAŞ, H. (1997), "Dünyada ve Türkiye'de Özelleştirmenin Mikro ve Makro Ekonomik Etkileri", *İşletme ve Finans Dergisi*, Sayı:131, 37-52.
- AMSDEN, M.A., (1980), "Introduction", *The Economics of Women and Work*, (Ed. A.H. Amsden), Penguin Books, Middlesex, ss.232-241.
- ANKER, R., (1983), "FLFP in Developing Countries: A Critique of Current Definitions and Data Collection Methods", *International Labour Review*, Vol.122, No. 6, 709-721.
- ARELLANO M., S. BOND (1991), "Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and Application to Employment Equations", *The Review of Economic Studies*, 58:2, 277 – 297.
- ARTUS P. (1986), "Salaire Réel et Emploi", *Revue Economique*.
- ATEŞ, M. (1995), "Kamu Hizmetlerinde İşe Alma Sistemleri ve Türkiye'de Uygulanan Politikalar Üzerine Bir İnceleme", *DPT - Uzmanlık Tezi*, Yayın no: 2383, Ankara.
- BANERJEE, A. (1999) "Panel Data Unit Roots and Cointegration: An Overview", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Special Issue, 607-629, 1999.
- BEQUELE, A., BOYDEN, J. "Çocuk İstihdamıyla Mücadele", ILO-ÇSGB Ortak, Türkçe çeviri, Ankara, Türkiye, 1995.
- BHALOTRA, S.R. (1998) "The Puzzle of Jobless Growth in Indian Manufacturing", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 60:1, 5 – 32.
- BİRCAN, İ. (1995), "Türkiye'de İstihdamın Yapısı, İşgücünün Temel özellikleri ve Güneydoğu Anadolu Projesi", *İstihdam Dergisi*, İİBK, Sayı:19, 14-18.
- BLACK, S., H. KELECIAN (1970), "A macro model of the US labor market", *Econometrica*, 38, 712 – 741.
- BOSERUP, E. (1970), *Women's Role in Economic Development*, George Allen and Unwin Ltd., London.

- CHOW G., G. MOORE (1972), "An Econometric Model of Business Cycles", B. Hickman içinde, *Econometric Models of Cyclical Behavior*, vol 2., New York: NBER.
- CLARK K., R. FREEMAN (1980), "How elastic is the demand for labor", *Review of Economics and Statistics*, 62, 509 – 520.
- DAĞ, S. (2001), Hazırlanmakta Olan "GAP Bölge Kalkınma Planı", Çitçi ve Köy Dünyası, *TZOB Dergisi*, Sayı:194, 7-11
- DENNY M., M. FUSS, L. WAVERMAN (1981) "Substitution Possibilities for Energy: Evidence from U.S. Canadian Manufacturing Industries", E. Berndt ve B. Field içinde, *Modeling and Measuring Natural Ressource Substitution*, Cambridge: MIT Press.
- DHYRMES P. (1969), "A model of short run labor adjustment", J. Duesenberry ve diğerleri içinde, *The Brookings Model: Some Further Results*, Chicago: Rand McNally.
- DİE, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları (1989 – 2002 arası).
- DİE (1997), *Çocuk İşgücü 1994*, Ankara.
- DİE (2001), *Türkiye’de Çalışan Çocuklar 1999*, Ankara, Mayıs 2001.
- DPT, (2000), *"Çalışma Hayatı, Gelir ve Yoksulluk ve Kadın Alt Komisyonu Raporu"*, Toplumda Kadın Katılımı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, (yayınlanmamış ÖİK Raporu Şubat 2000 tarihli taslak), Ankara.
- DRAZEN A., D. HAMERMESH, N. OBST (1984), "The variable employment elasticity hypothesis: Theory and evidence", *Research in Labor Economics*, 6, 286 – 309.
- DUNNE T., M.J. ROBERTS (1993), "The Long Run Demand for Labor: Estimates from Census Establishment Data", *Center for Economic Studies Working Papers* 93-13, September 1993.
- EYÜBOĞLU, A., Ş. ÖZAR ve H. T. TANRIÖVER (2000), *Kentlerde Kadınların İş Yaşamına Katılım Sorunlarının Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutları*, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara.
- FAJNZYLBER, P., W.F.MALONEY (2000), "Labor Demand in Colombia, Chile and Mexico Dynamic Panel Data Modeling", *World Bank Working Paper*.

- FAJNZYLBER, P., W.F.MALONEY (2001), "How Comparable are Labor Demand Elasticities across Countries", *World Bank Working Paper*.
- GRANGEAS G., J.M. LE PAGE (1993), *Economie de l'Emploi*, PUF, Paris.
- GÜNLÜK-ŞENESEN G., E. PULHAN, Ş. ÖZAR (2000), *Kadın İstihdamı İçin Yeni Perspektifler ve Kadın İşgücüne Muhtemel Talep*, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara.
- GÜRSEL S., A. ATAAY (2001), "Gerçek Ücret Değişimleri Karşısında Firma Davranışları", *İktisat, İşletme ve Finans*, No: 189, 39 – 69.
- GÜRSEL, S. ve V. ULUSOY, (1999), *Türkiye'de İşsizlik ve İstihdam*, Yapı ve Kredi Yayınları, Cogito/Ekonomi-87, İstanbul.
- HADRI, K. (2000) "Testing for stationarity in heterogeneous panel data", *The Econometrics Journal*, Vol.3, 148-161.
- HAMERMESH D.S. (1983), "New Measures of Labor Cost: Implications for labor demand elasticities and nominal wage growth", J.Triplett içinde, *The Measurement of Labor Cost*, Chicago: Chicago University Press.
- HAMERMESH, D.S. (1986), "The Demand for Labor in the Long Run", *Handbook of Labor Economics, Volume I*, Eds. O. Ashenfelter and R. Layard, Elsevier Science Publishers BV, pp. 429 – 471.
- HAMERMESH, D.S. (1993), *Labor Demand*, ISBN 0-691-02587-8, Princeton University Press, New Jersey.
- HAMERMESH, D.S. (1999) "The Art of Labormetrics", *NBER Working Papers*, No: 6297.
- ILO (2002), *Every Child Counts New Global Estimates on Child Labour*, Geneva.
- IM K., M. H. PESERAN, Y. SHIN, (1997) "Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels", Mimeo, Department of Applied Economics Cambridge DP Dec 1997 (<http://www.econ.cam.ac.uk/faculty/pesaran/lm.pdf>).
- IŞIK, S.N. (1997), *The Explanatory Capacity of Female Labour Supply Theories with Regard to the Female Labour Supply in Turkey*, Londra Üniversitesi Şark ve Afrika Çalışmaları Fakültesi Kalkınma Çalışmaları Bölümü, (yayınlanmamış master tezi) Londra.

- KASNAKOĞLU, Z. ve M. DAYIOĞLU, (1996), "Türkiye'de Kadının Eğitimi ve İşgücüne Katılımı", *Education and the Labour Market in Turkey: Proceeding of a Seminar Held in Ankara 19.4.1996*, (Ed. T.Bulutay), DİE, Ankara, ss.15-22.
- KAUFMAN R. (1988) "An International Comparison of Okun's Law", *Journal of Comparative Economics*, 12, 182 – 203.
- KOCAMAN T. (1998), "Türkiye'de İç Göçler-İller Arası Kır-Kent Göçleri ve Göç Edenlerin Nitelikleri (1965-1990)", *Türkiye'de Tarımsal Yapı ve İstihdam*, editör Tuncer Bulutay, DİE Yayınları, Yayın no: 2210, Ankara, 45-94.
- KURDOĞLU L. (2002), "Enformel ve Yabancı Kaçak İstihdamın Boyutları", Yayınlanmamış makale.
- KRISHNA P., D. MITRA, S. CHINOY (2001), "Trade liberalization and labor demand elasticities evidence from Turkey", *Journal of International Economics*, 55, 391 - 409.
- LAYARD R., S. NICKELL, R. JACKMAN (1997), *Unemployment: Macroeconomic Performance and the labor market*, Oxford University Press, London.
- LEVIN A., C-H LIN (1993) "Unit Root Tests in Panel Data: New Results", *University of California at San Diego Discussion Paper* No. 93-56.
- LIU T.C., E.C. HWA (1974), "A monthly econometric model of US economy", *International Economic Review*, 15, 328 – 365.
- LUCAS R.E., L. RAPPING (1970), "Real wages, employment and and inflation", E.Phelps içinde, *Microeconomic Foundations of Employment and Inflation Theory*, New York: Norton.
- MADDEN, J.F. (1973), *"A Survey of Empirical Studies of the Female Labour Market"*, The Economics of Sex Discrimination, (Ed. J.F. Madden), Lexington Books, Toronto ve Londra, ss.5-23.
- MAIRESSE J., B. DORMONT (1985) "Labor and Investment Demand at the Firm Level: A Comparison of French, German and U.S. Manufacturing, 1970 – 79", *European Economic Review*, 28, 201 – 31.
- MALİYE BAKANLIĞI (2002), Maliye Bakanlığı Mali Yıl Bütçe Gerekçeleri (1981-2002).

- MINCER, J. (1962), "Labour Force Participation of Married Women: A Study of Labour Supply", yeniden baskısı: *The Economics of Women and Work*, (Ed. A.H. Amsden), Penguin Books, Middlesex, ss.41-52.
- MORRISON C. (1988) "Quasi-fixed Inputs in U.S. and Japanese Manufacturing: A Generalized Leontief Restricted Cost Approach", *Review of Economics and Statistics*, 70, 275 – 87.
- NADIRI M.I. (1968), "The effect of relative prices and capacity on the demand for labor in US manufacturing sector", *Review of Economic Studies*, 35, 273 – 388.
- NYBLOM J., A. HARVEY (2000) "Tests of common stochastic trends", *Econometric Theory*, 16, 176-199.
- OECD "Labour Force Statistics 1980-2000", Temmuz 2001, Paris.
- OECD, 1997, Trends in Public Sector Pay in OECD Countries, PUMA.
- ONARAN Ö. (2002) "Measuring wage flexibility: The case of Turkey before and after structural adjustment", *Applied Economics*, yayınlanmak üzere.
- ÖZBAY, F. (1982), "Ev Kadınları", *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt:3, sayı:7, Ankara.
- ÖZBAY, F., (1990), "Kadınların Eviçi ve Evdışı Uğraşlarındaki Değişme", *Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın*, Haz.: Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÖZBAY, F. (1991), "Türkiye'de Kadın ve Çocuk Emeği", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 53, İstanbul.
- ÖZBAY, F., (1997), "Türkiye'de Kadın Emeği ve İstihdamına İlişkin Çalışmaların Gelişimi", *Küresel Pazar Açısından Kadın Emeği ve İstihdamındaki Değişimler: Türkiye Örneği*, Yayına Hazırlayan: F. Özbay, İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı Yayını, İstanbul, ss.147-181.
- ÖZMETE E. (2001), "Kırsal Alanda Kadınların Tarım Dışı Sektörlerde Çalışması ve Yaşam Tatmini", *Çiftçi ve Köy Dünyası TZOB Dergisi*, Sayı:196, 4-7.
- POTT-BUTTER, H.A., (1993), "Facts, Theorising and Fairly Tales", *Facts and Fairly Tales About Female Labour, Family and Fertility: A Seven Country Comparison 1985-1990*, University van Amsterdam, Amsterdam, ss.275-327.

- ROBERTS M. J., E. SKOUFIAS (1997), "The Long-Run Demand for Skilled and Unskilled Labor in Colombian Manufacturing Industries", *Review of Economics and Statistics*, 79, 330 – 334.
- SAYGILI ERÇEVİK, A. (1997), *Katma Bütçeli Kuruluşlarda ve Mahalli İdarelerde Kamu Personeli İstihdamı, İşgücü Piyasası Analizleri 1996 (II)*, DİE Yayınları, Ankara, 1-46.
- SLAUGHTER, M.J. (1997) "International Trade and Labor Demand Elasticities", *NBER Working Papers* No: 6262.
- SYMONS J., R. LAYARD (1984) "Neoclassical Demand for Labour Functions for Six Major Economies", *Economic Journal*, 94, 788 – 99.
- ŞAHİN H. (2000), *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- TAMZARALIOĞLU, P. (1997), *Genel Bütçeli Kuruluşlarda Kamu Personeli İstihdamı, İşgücü Piyasası Analizleri 1996 (I)*, DİE Yayınları, Ankara, 55-85.
- TAN M. G., Y. ECEVİT, S. S. ÜŞÜR (2000), *Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset*, TÜSİAD Yayın No: TÜSİAD-T/2000-12/290, İstanbul.
- TAŞTI, E., (1996), *İşgücü Arz Fonksiyonları ve Evli Kadınların İşgücüne Katılma Oranını Değerlendirmek İçin Sınırlı Bağımlı Değişken Teknikleri Üzerine Uygulama*, DİE, yayımlanmamış uzmanlık tezi, Ankara.
- TAŞTI E. (1998), "Hanehalkı İşgücü Anketlerinin Ortaya Koyduğu Eğilimler, Türkiye’de Tarımsal Yapı ve İstihdam", *Türkiye’de Tarımsal Yapı ve İstihdam*, editör Tuncer Bulutay, DİE Yayınları, Yayın no: 2210, Ankara, 5-44.
- WORLD BANK (1989) *India: Poverty, Employment and Social Services, A World Bank Country Study*, The World Bank, Washington DC.
- WORLD BANK, (1993), *Turkey: Women in Development*, Dünya Bankası Yayını.
- WORLD BANK, (1995), *World Development Report*, Dünya Bankası Yayını.
- YAVAN Z. A. (1997), *Türkiye’de İşsizlik: Yapısal ve Yapısal Olmayan Özellikleri*, TÜSİAD Yayın No: TÜSİAD-T/97, 10-218.
- YÜKSEK DENETLEME KURULU (2000), *Kamu İktisadi Teşebbüsleri Genel Raporu (1970-1999)*.